د. هەمادی حوسێن

ڕۆژنامەنووسی کوردی
سەردەمی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان

١٩٤٢ - ١٩٤٧

د . هيمدادى حوسێن

ڕۆژنامەنووسیى كوردى
سەردەمى كۆمارى دێمۆكراتى كوردستان
١٩٤٢-١٩٤٧

سلێمانى / ٢٠٠٢

ئەم کتێبە نامەیەکی دکتۆرایە لەلایەن نووسەرەوە بۆ ئەنجومەنی کۆلێجی زمان لە زانکۆی سلێمانی بە سەرپەرشتی پ.د.عیزەددین مستەفا ڕەسول ئامادەکراوە.

ناوی کتێب: ڕۆژنامەنووسی کوردی سەردەمی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان ١٩٤٢–١٩٤٧

ناوی نووسەر: د.هیمدادی حوسێن

بابەت: لێکۆڵینەوەی ڕۆژنامەنووسیی

مۆنتاژ: سەیران عەبدولرەحمان

هەڵەچن: نیشتمان محەمەد

تیراژ: ٤٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن : ٣٣٨ ی ٢٠٠٢

زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم (١٨٠)

www.sardam.org

نیشانە کورتکراوەکان

ب	: بەش.
ت	: ترجمة.
چ	: چاپ.
ح.د.ك.أ	: حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران.
ز	: زایینی.
ژ	: ژمارە.
س	: ساڵ.
ش	: شمارە.
ص	: صفحة
ط:	: طبعة.
ع	: العدد.
ك	: کوردی.
گ	: گۆڤار.
ل	: لاپەڕە.
و	: وەرگێڕان.
و. ع	: وەرگێڕاوی عەرەبی.
و. ف	: وەرگێڕاوی فارسی.
هـ. س	: هەمان سەرچاوە.
*	: ئەم نیشانەیە بۆ ئەو زانیارییانە بەکارهاتووە، کە د. عیزەدین ئیزافەی کردوون.

پێڕست

پێشەکی	٩-١٧
فەسڵی یەکەم:	
مێـــژووی ئـــابووریو ســـەربازی و پـــەروەردەو فەرهــەنگیو دێموکراســی کوردســـتانی ڕۆژهـــەڵات (١٩٤٢-١٩٤٧) .	١٩-١٥
کۆبوونەوەی عەشیرەتەکان	٢١-٢٢
کۆمەڵەی ژێ - کاف	٢٢-٢٦
(کۆمەڵە) و قازی محەمەد	٢٧-٢٨
دامەزراندنی حیزبی دێموکراتی کوردستان	٢٨-٢٩
کۆمـــاری دێموکراتـــی کوردســـتان (١٩٤٦/١/٢٢- ١٩٤٦/١٢/١٥)	٢٩-٣٣
باری ئابووری	٣٣-٣٤
باری سەربازی	٣٤-٣٥
باری پەروەردەو فەرهەنگی	٣٥-٤٠
باری سیاسی و دێموکراسی	٤٠-٤٥
شەڕ لە ئازربایجان، کۆبوونەوە لە مەهاباد	٤٥-٤٧
ڕووخانی کۆمارو هاتنەوەی ئەرتەش	٤٧-٤٨
دادگایی و لە سێدارەدانی سەرانی حکومەت	٤٩-٥١
پەراوێزەکانی فەسڵی یەکەم	٥٣-٦٣

فەسڵی دووەم:

چاپخانەو ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ٦٤-١٦٤

باسی یەکەم: ٦٦-٧٨

چاپخانەو چاپەمەنی و بڵاوکراوە ٦٧-٦٨

چاپخانە ٦٧-٦٨

چاپخانەو ژێ. کاف و چاپەمەنی و بڵاوکراوە ٦٩-٧٤

چاپخانەو کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ٧٥-٧٨

باسی دووەم:

ناساندنی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان و هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیی ٧٩-١٦٤

١-گۆڤاری نیشتمان ٨٠-٩١

٢-گۆڤاری هاواری کورد ٩٢-٩٦

٣-گۆڤاری هاواری نیشتمان ٩٧-١٠٨

٤-گۆڤاری هەڵاڵە ١٠٩-١١٩

٥-گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد ١٢٠-١٢٨

٦-گۆڤاری کوردستان ١٢٩-١٣٩

٧-ڕۆژنامەی کوردستان ١٤٠-١٥٦

پەراوێزەکانی فەسڵی دووەم ١٥٧-١٦٤

فەسڵی سێیەم:

ڕۆژنامەنووسیی کوردیی بە زمانی فارسی لە دەرەوەی کۆمارو هاوکاری نووسەرانی کوردستانی باشوور لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی کۆماردا. ١٦٥-٢٢٤

باسی یەکەم:

ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە زمانی فارسی لە دەرەوەی کۆماری دێموکراتی کوردستاندا ١٦٧-١٩٦

-شوێنی (کوهستان) لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا ١٦٩-١٧٣

-کوهستان و هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیی ١٧٣-١٧٧

-کوهستان لە دڵی خوێنەرو ڕۆشنبیراندا ١٧٧-١٧٨

-کوهستان و ئەدەبی کوردی ١٧٨-١٩٦

باسی دووەم:

هاوکاری نووسەرانی کوردستانی باشوور لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی کۆماردا ١٩٧-٢١٦

پەراوێزەکانی فەسڵی سێیەم ٢١٧-٢٢٤

فەسڵی چوارەم:

ڕۆژنامەنووسیی سەردەمی کۆمارو ئەدەبیاتی کوردی ٢٢٥-٢٨٤

١-هونەری شیعر ٢٢٧-٢٢٨

-سەیفی قازی ٢٢٨-٢٣٠

-حەقیقی ٢٣١-٢٣٤

-ئیمامی ٢٣٤-٢٣٦

-خاڵەمین ٢٣٦-٢٣٨

-هەژار ٢٣٩-٢٤٤

-هێمن ٢٤٥-٢٤٩

-هێدی ٢٥٠-٢٥٢

٢-هونەری وتار	٢٥٣-٢٥٢
-ناساندنی وتار	٢٥٤-٢٥٣
-وتاری ڕۆژنامەنووسیی	٢٥٥-٢٥٤
-بابەتەکانی وتار	٢٥٦-٢٥٥
-عەبدولڕەحمانی زەبیحی (ع. بیژەن)	٢٥٩-٢٥٧
-دڵشادی ڕەسووڵی (م. نادری)	٢٦٢-٢٥٩
-حەسەنی قزڵجی (ح. قزڵجی)	٢٦٤-٢٦٢
-وتاری خانمان	٢٦٦-٢٦٤
-وتاری وەرگێڕاو	٢٦٧-٢٦٦
-سەید محەمەدی حەمیدی (گرشاسب)	٢٦٩-٢٦٧
-محمد شاپەسەندی (م. آذر)	٢٧١-٢٧٠
٣-ئەدەبی منداڵان	٢٧٣-٢٧١
-شیعر بۆ منداڵان	٢٧٥-٢٧٣
-وتار بۆ منداڵان	٢٧٧-٢٧٥
پەراوێزەکانی بەشی چوارم	٢٨٤-٢٧٨
ئەنجام	٢٨٨-٢٨٥
بیبلۆگرافیا	٣٠٤-٢٨٩
پاشکۆ	٣٢٤-٣٠٥
ئیندێکس	٣٤٦ -٣٢٥
لە بارەی نووسەرەوە	٣٤٨-٣٤٧

پێشـــــــەکی

ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ؟

مێژووی ئەدەب و ڕۆژنامەنووسیی کوردی، هەروەکو مێژووە سیاسییەکەی پڕ لە هەورازو نشێوەو هەر کاتێك ئازادی و نیمچە ئارامییەك لەهەر پارچەیەکی کوردستاندا بۆ کورد ڕەخسابێ ئەدیب و ڕۆژنامەنووسی کوردیش ڕۆڵی خۆی تێدا بینیووەو ئاستی ڕۆشنبیریی کوردیی لە هەڵکشان و بەرەو ژووردا بووە. بە پێچەوانەشەوە، تا چەندێکی ئازادی لێ زەوت کرابێ، بارودۆخەکە گرژی بەخۆوە دیتبێ، ئەدیب و نووسەری کورد تەنگی پێ هەڵچنراوە و دەربەدەر بووەو ڕۆژنامەو گۆڤارەکان داخراون.

هەڵبژاردنی ئەو ماوە مێژووییەی ئەدەب و ڕۆژنامەنووسیی کوردیی، سەردەمی بووژانەوەی کلتووری کوردیی هاوکات لەگەڵ دامەزرانی حیزبێکی نیشتمانی کوردی بە ناوی (کۆمەڵی ژیانەوەی کورد)، کە بە (ژێ. کاف) ناسراوە، پاشتر دامەزران و جاڕدانی یەکەم کۆماری دێمۆکراتی کوردستان، ڕۆژگارێکی گرنگ و بە بایەخە لە مێژووی سیاسی و کلتووری میللەتەکەماندا، کە بە داخەوە بە گوێرەی پێویست لەو لایەنەی، کە ئێمە هەڵمانبژاردووە (ئەدەبی ڕۆژنامەنووسیی)یان ڕۆشنبیری، لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمی بە زمانی کوردی لە بارەوە نەنووسراوە.

کتێب و نامیلکەو وتار بە زۆر زمانان لە بارەی ئەو ماوە مێژووییە نووسراوە، بەلاّم زیاتر مێژووی سیاسی و سەربازی کۆمارەو زیاتر لە بارەی ئەو بارە ئینتیقالیەی دوای لەکار لابردنی ڕەزا شایە لە (١٩٤١) و هاتنە سەرکاری (محەمەد)ی کوڕی و ئەو پەشێوی و ئاژاوەیەی باری ناوخۆی ئێرانی گرتۆتەوە، هەروا لە بارەی ئەو فاکتەرە ناوخۆیی و ناوچەیی و نێو دەوڵەتیانەی یارمەتیدەر بوون بۆ دامەزرانی کۆمارو پاشان ڕووخانی لە بەینی ئەو هەموو گفت و بەڵێن و تاکتیکە سیاسییانەی، کە نەوت بە دوای خۆیدا هێنای، نووسراوە.

لێکۆڵینــەوە بــە زمــانی کــوردی، لــە ڕۆژنامەنووســیی ئــەو ســەردەمەدا زۆر دەگمەنـەو بـە شـێوەیەکی پچڕپچـڕو ناکـامڵ ئامـاژەی بـۆ کـراوە، زۆر بەشـی لـە ئیشـارەت بـەولاوە هیچـی دیکـە نییـە، چونکــە پــەیداکردن و دۆزینــەوەی ئــەو ڕۆژنامەو گۆڤارانە کارێکی زەحمەتەو لە بەردەستدا نین.

سنووری لێکۆڵینەوەکە :

سـنووری لێکۆڵینەوەکـە، لـە ڕووی مێژووییــەوە لــە نێــوان ســالانی (١٩٤٢-١٩٤٧)ە، واتـا لـە ڕۆژی دامـەزرانی کۆمـەڵی (ژێ. کـاف)ەوە لـە (١٦ی ئـەیلوولی ١٩٤٢)، کـە کارەکـانی بـە نـهێنی ئـەنجامداوەو ئێمـە لـەم لێکۆڵینەوەیـەدا زیـاتر تیشـکمان خســتۆتە ســەر چاپەمــەنی و بڵاوکــراوە ڕۆشــنبیرییەکانی، پاشــتر ڕاگەیاندنی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان لە (٢٢)ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦ تا گەڕانەوەی ئەرتەشی ئێران و لە سێدارەدانی پێشەوا قازی محەمەدی سەرکۆمارو قازییەکان و کۆتایی هاتنی تەمەنی کورتی کۆمار کە نزیکەی ساڵێکی خایاند، لە ١٩٤٧/٣/٣١دا.

لە ڕووی شوێنی جوگرافییەوە، کوردستانی ڕۆژهەڵاتـە (ئێران) و هـەندێ جار بە ناچارییەوە لە شێوەی پێوەندی ڕۆشنبیریی و هاوکاری و بەشداری ئەدیب و نووسەرو نیشتمانپەروەرانی کوردی کوردستانی باشوور (عێراق) ئاماژەمان بـۆ کوردستانی باشووریش کردووە، کە ئەوەش بە شێوەیەکی دەگمەنە.

گرفتەکانی لێکۆڵینەوەکە :

لە گرفتە دیارو بەرچاوەکانی لێکۆڵینەوەکە ئەوە بوو، سەردانی هەر حیزب و دەزگایــەکی ڕۆشــنبیرییمان دەکــرد، نامیلکــەو ڕۆژنامــەو گۆڤارەکــانی ئــەو سەردەمەیان نەبوو، تەنانەت ئەرشیفی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران بە هـۆی بـارودۆخی پـڕ لـە هـەورازو نشـێوی کوردسـتانەوە هـەندێ لـەو ڕۆژنامــەو گۆڤارانەیان نەبوو. ئەوە کتێبخانەکانی گشتی و زانکۆیی لە هەولێرو سلێمانی هەر هیچ، هۆیەکەشی دیارە بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە ئەو ڕۆژنامەو

گۆڤارانە ژمارەیەکی زۆریان لێ چاپ نەکراوە، هەر بۆ نموونە ڕۆژنامەی کوردستان (٦٠٠) دانەی لێ چاپکراوە. بۆیە دوای زەحمەت و ماندوو بوونێکی زۆر لە گەڕان و سۆراغ و تکاکردن لەو بەڕێزانەی خاوەن ئەرشیف و کتێبخانەی تایبەتی گەورەن لە شارەکانی هەولێرو سلێمانی توانیمان لە (٩٠٪)ی ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانە بە دەست بێنین.

گرفتێکی دی ئەوە بوو، زۆر بە زەحمەت دەتوانرێ پێوەندی بە ڕۆشنبیران و نووسەرانی کورد لە دەرەوەی وڵات بە تایبەتی لە ئەوروپاوە بکرێت بۆ پرسیارکردن لە هەندێ سەرچاوەی پێویست یان ڕوون کردنەوەی مەسەلەیەکی تایبەت بە لێکۆڵینەوەکە. هەروەها ئیمکان نەبوونی سەفەر بۆ شاری مەهاباد لە ئێران و گەڕان بۆ دۆزینەوەی هەندێ بەڵگەنامەو چاوپێکەوتنی کەسانێ، کە لەو ڕۆژانەدا ژیاون.

ئەوە سەرباری دەست ڕانەگەیشتن بە هەندێ سەرچاوە، یان هەندێ سەرچاوە بە زمانی ئەسڵی خۆی و پەنا بردن بۆ وەرگێڕاوی ئەو سەرچاوانە بە زمانەکانی فارسی و عەرەبی. دەبێ ئەوەش بڵێم زۆربەی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان (فۆتۆکۆپی)مان دەست کەوت، جاری وا هەبوو هەندێ شوێن جوان دەرنەچوو بوو، هەروا ڕێنووسەکەش بۆ ئاسانی خوێندنەوە خستمانە سەر ڕێنووسی ئەمڕۆ..

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە:

ئامانجی لێکۆڵینەوە کە خستنە ڕووی لایەنە پڕشنگدارەکانی قۆناغێکی ڕۆژنامەنووسیی کوردییە، کە تا ڕادەیەکی زۆر فەرامۆش کراوە. ئینجا ڕۆڵی ئەو قۆناغەی ڕۆژنامەنووسیی لە پێش خستن و گەشەکردنی ئەدەبیاتی کوردی یە. ئەوە بێجگە لەوەی، کە هەوڵ دەدات بنیادی ڕۆشنبیری و هزری کوردستانی ڕوژهەڵات و زەمینەی پێوەندییان لەگەڵ کوردستانی باشوور و ڕوون کردنەوەی بنچینەی ئەو پێوەندیە وەدەربخات. هەروەها خوێندنەوەیەکی تازەش بێت بۆ ڕووداوەکانی کۆمار و ڕەنگ دانەوەی لەسەر ناخی ڕۆشنبیریی کوردی ئەو ڕۆژانە

لە ڕێگەی ڕۆژنامەنووسیی کۆمار خۆیەوە، کە بکرێتە سەرچاوەیەکی سەرەکی و دەست نیشان کردنی تایبەتمەندیو خەسڵەتەکانی ئەو بزاڤە ڕۆشنبیرییەی کوردستانی ڕۆژهەلات، کە ئەویش لقێکە لە جیهانی ڕۆژنامەنووسیی و ئەدەبیاتی کوردی. لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیشەوە، ڕۆژنامەو گۆڤارەکانمان شیکردۆتەوەو هەندێ جار بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی عەرەبی و فارسیدا بەراوردمان کردوون.

لە ئەنجامدا، ئەوە دووپات دەکاتەوە، کە ڕۆژنامەنووسیی و ئەدەبیاتی کوردی بەبێ لێکۆڵینەوەی ئەم قۆناغە پڕ لە چالاکیو جموجۆڵە ڕۆشنبیرییە کامڵ نابێ و کەم و کورتی تێدەکەوێ.

میتۆدی لێکۆڵینەوەکە:

بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەکە لەسەر میتۆدێکی زانستی و ئەکادیمی بەڕێوەبڕوات، ئێمە میتۆدی مێژوویی– وەسفیمان دەبەر گرتووە، کە بتوانین بە پێی ڕیزبەندیەکی مێژوویی لە ڕووداوەکان بکۆڵینەوەو پێ بە پێ لەگەڵ چالاکییە ئەدەبی و ڕۆژنامەنووسییەکەدا بڕۆین، پەنامان وەبەر مێژوو بردووە لە وەسف کردنی چالاکییە کەلتوورییەکان، بەم پێیە ئەم لێکۆڵینەوەیە دەچێتە خانەی (مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردیی)وەو قۆناغێکی بە بەها لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی و ئەدەبی کوردی ڕوون دەکاتەوە.

ستراکتۆری لێکۆڵینەوەکە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە لە پێشەکییەك و چوار فەسڵ و ئەنجام و سەرچاوەکان و پاشکۆیێکی فراوان.

لە پێشەکییەکەدا، ئەوەمان ڕوون کردۆتەوە، کە بۆچی ئەم بابەتەمان هەڵبژاردووەو سنووری لێکۆڵینەوەکەو ئەو گیروگرفتە سەرەکیانەی هاتنە بەردەممان و ئامانج و گرنگی لێکۆڵینەوەکە، هەروا میتۆدو ڕێبازی زانستی

لێکۆڵینەوەکە، هەروا میتۆدو ڕێبازی زانستی لێکۆڵینەوەکە لە بەری گرتووە، دەرخراوە.

فەسڵی یەکەم، پانۆرامایەکی مێژوویی بارودۆخی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و پەروەردەیی و دیموکراسی کوردستانی ڕۆژهەڵاتە، کە تیایدا ساڵانی دامەزرانی کۆمەڵی (ژێ. کاف) دوابەدوای دووەمین جەنگی جیهانی تا ڕووخانی کۆمار و بە دار هەڵواسینی پێشەواو ژمارەیەکی زۆر لەبەر پرسانی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان لەبەرچاو گیراوەو تیشك خراوەتە سەر ئەو هۆکارە ناوچەیی و ناوخۆیی و نێو دەوڵەتیانەی لە دامەزران و ڕووخانی کۆماردا دەوریان بینیووە، ئەمەش لە و ڕوانگەیەوە بووە، کە ڕۆژنامەنووسیی کۆمار، بەرهەمی ئەو بارودۆخەیەو ڕۆژنامەنووسیی و ئەدەبەکەشی ڕەنگدانەوەی ئەو گۆڕانکارییانەن.

فەسڵی دووەم،دوو باسە، باسی یەکەم، باسی هاتنی چاپخانە بۆ کوردستان و گرنگی چاپخانە لە ژیانی ڕۆشنبیریی سەردەم و ناوچەکەدا ڕوون دەکاتەوە، کە (کۆمەڵەی ژێ. کاف) و پاشان لە سەردەمی کۆماردا ئەو چاپخانەیەی لە لایەن یەکیەتی سۆڤیەتەوە لە ڕێگەی پێوەندی ڕۆشنبیریی کوردی- سۆڤیەتیدا بە دیاری هاتبوو، چ بووژانەوەیەکی ڕۆشنبیری لە دنیای ڕۆژنامەنووسیی و چاپکراوی کوردی ئەو دەمەدا هێنایە گۆڕێ و تا چەند ئەدەبی کوردی بەرەو پێشەوە برد.

لە باسی دووەمدا، سەرجەم ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەی ئەو سەردەمە، کە لە باوەشی ئەو چاپخانەیەدا لەدایك بوون، یەکە یەکە لێمان کۆڵیوەتەوەو هەڵەو کەمو کورتیەکان و لایەنە چاکەکانیمان لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسییەوە وەدەرخستووون.

فەسڵی سێیەم، دوو باسە، لە باسی یەکەمدا، ڕووناکیمان خستۆتە سەر ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە زمانی فارسی و کوردی لە دەرەوەی کۆماری دیموکراتی کوردستان و بە تایبەتی لە ڕۆژنامەی هەفتانەی (کوهستان) کە لە لایەن دەوڵەتەوە ڕێگە پێدراو بووەو بە تایبەتی لەو ڕووەوەی کە تا چەند ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژانەی کۆمارو کوردستان لەو ڕۆژنامەیەدا ڕەنگی داوەتەوەو ئەو ڕووداوانەی ئەو ڕۆژانە ڕۆشن بێتەوە، هەروا تا چەند خزمەتی ئەدەبو ڕۆژنامەنووسیی کوردیی کردووە.

باسی دووەم، باس لە پێوەندی و هاوکاری ڕۆشنبیرانی کوردستانی باشوور (عێراق) دەگەڵ ژۆرناڵ و بڵاوکراوەکانی (ژێ. کاف) و دواتر (کۆماری دێمۆکراتی کوردستان)دا دەکات، ئەوانەشمان بەسەر دوو دەستەدا دابەشکردووە، دەستەی یەکەم ئەوانەی چوون بۆ کوردستانی ڕۆژهەلات و بەشدارییان لە کارەکانی کۆماردا کردووە. ئەوانەی کە لە کوردستانی باشوور (عێراق)ەوە بەرهەم و نووسینی خۆیان بۆ ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەوێ ناردووە.

فەسڵی چوارەم، تایبەتە بۆ وردبوونەوە لە ئەدەبی ڕۆژنامەنووسیی کوردستانی ڕۆژهەلات لە میانەی ئەو ئەدەبیاتەی، کە لەسەر ڕووپەڕی ژۆرناڵی ئەو ماوە مێژووییەدا بڵاو کراوەتەوە. لەم ڕووەوە لە بارەی شیعری ئەو شاعیرانە دواوین، کە شیعر بە پلەی یەکەم لە نێو هونەرە ئەدەبییەکاندا هاتووە، پاشتر لە هونەری وتارو وەرگێڕان و ئەدەبی منداڵانمان کۆڵیوەتەوەو نموونەی پێویستمان لە بەرهەمە ئەدەبییەکانەوە وەرگرتووە.

دوای ئەو چوار فەسڵە، ئەنجامە گشتییەکان بە چەند خاڵێکی درشت دیاریکراوەو ئینجا لیستی سەرچاوەکان بە پێی دابەش بوونی زمانەکان و بە ڕیزبوونی فەرهەنگیی پیتەکانی یەکەمی ناوی نووسەران نووسراوە.

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەدا، پاشکۆیەکی دەوڵەمەندی دەگەڵدایە، کە بیبلۆگرافیای ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان و وێنەی بەرگی پیشەوەی گۆڤارو ڕووپەڕی ڕۆژنامەکان و بەرگی پێشەوەی یەکێ لە

بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) و بەیاننامەیەکی دەگمەنی کۆمەڵە لە ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا، لە بارەی ئیمتیازی نەوتی (سۆڤیەت- ئێران)ەوەیەو چەند وێنەیەك و نامەی چەند نووسەرێك بۆ لێکۆڵەرەوە.

ئەم هەوڵەی ئێمەش دەچێتە پاڵ هەوڵی ئەو بەڕێزانەی، کە لە پێش ئێمەوە ماندوو بوون و ڕەنجیان کێشاوە. بێگومان ئەم تێزەش، لە کەم و کورتی بەدەر نییەو ئومێدمە، لە بۆچوون و شیکردنەوەکانمدا گەلەك بە سەهوودا نەچووبم..

فەسڵی یەکەم

مێژووی ئابووری و سەربازی و پەروەردەیی و
فەرهەنگی ودیمۆکراسی کوردستانی ڕۆژهەلأت..
(١٩٤٢-١٩٤٧)

کۆبوونەوەی عەشیرەتەکان:

دووەمین جەنگی جیهانی، پڕیشکی بە هەموو لایەکدا بڵاوبووەوە، ئەو ڕۆژگارە شای ئێران (ڕەزاشا) تا ڕادەیـەکی زۆر بـە گوێـرەی بۆچوونـی سیاسـی خـۆی و بەرژەوەندی ئێران سەرکەوتنی شەڕەکەی لەوەدا دەبینـی، کـە خـۆی بداتـە پـاڵ هێزی نازیـەت و هیتلەرو ناڕاستەوخۆ ڕێگە بۆ ئەفسەرانی سەربازیی ئەڵمانی و خەفیەکانی ئەو وڵاتە خۆش بکات بە شێوەیەك کە کۆنسوڵخانەی ئەڵمانی لەژێر پـەردەوە کاروبـاری سیاسـی ئـێرانی بـەڕێوە دەبـرد. ئـەم بارودۆخـە بـۆ وڵاتـە هاوپەیمانەکان بە تایبەتی یەکیەتی سۆڤیەتی ئەوسا کە هاوسنووری ئێران بوو کێشەیەکی مەترسیداری دروست کردبوو، چونکە ئەڵمانەکان لە هەوڵ و کۆششی بەردەوامدا بوون بۆ ئەوەی لە ڕێگەی هۆزو عەشیرەتە کوردەکانی سەر سنووری سۆڤیەت گێرە شێوێنی و ئاژاوە بخەنە نێو یەکیەتی سۆڤیەت، تەنانەت (پانزە تا بیست ڕۆژێك بەر لە هاتنی لەشکری هاوپـەیمان (سـۆڤیەت و ئینگلـیز) بـۆ نـاو خاکی ئێران، لە شار کۆبونەوەیەك لە لایەن سەرۆکەکانی هەردوو هۆزی کوردی، میلان و جەلالی پێك هات، کە لە ناوچەکانی بەشی باکووری سنووری ئـێران و تورکیا، نزیك بە سنوروی یەکیەتی سۆڤێتەوە خەریکی کاری کۆچەری بوون، جا ئەم کۆبوونەوەیەش لە لایەن ئەمیر چوبانی کە ئەفسەری کۆمیساری سنوور بوو، لەگەڵ نوێنەری ئەڵمانیا بەڕێوە برا، کە زۆر بە پەرۆشەوە دانوستاندن و مشت و مڕیان دەگەڵ ئەو شێخ و سەرۆك هۆزانە کرد کە لە کۆبوونەوەکەدا بەشداربوون، بەو مەبەستەی بە خێرایی دەسـتەی چەکداریان لێ پێـك بـهێنن و ئـاودیوی نێـو خاکی یەکێتی سۆڤیەت بن بۆ ئاژاوەنانەوە)[1]، بەڵام ئەم هەوڵە سەری نەگرت و بە زۆریـش لەبـەر ئـەوەی سـەرۆك هۆزەکـان خـاوەن دەسـەڵاتی خۆیـان بـوون و ئینگلیزیش تا ڕادەیەك لە پڕوپاگەندەکردن دژی فاشیزم توانیبوویان هۆشیاری خەڵکی بەرەوژوور بەرن.

لــه (٢٥)ی ئــهیلوولی (١٩٤١)دا ســۆڤیەت و ئینگلســتان بــه نــاوی هــێزی هاوپەیمانانەوە ئێرانیان داگیر کردو هێزی دەستەڵاتی ناوەندیی ئێران شـپرزە بوو و هەر بەناو ئیدارەی ئەو ناوچانەیان لە ژێر دەست دا مابوو.

ئەم بارودۆخە بە تایبەتی دوای گۆڕانی ڕەزا شاو هاتنە سەر کاری (محەمەد)ی کـوڕی، جـۆرە سەربەسـتی و ئازادییــەکی بــۆ گــەلانی ئـێران هێنایــە پێشــەوەو یارمەتیدەرو ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ دامەزراندنی هاتنەکایەی پارت و ڕێکخراوو کۆڕو کۆمەڵی تازە لە سەرانسەری ئێران دا[٢].

لە کوردستانیشدا هەندێ لە سەرۆك هۆزەکان بـیری ناسیۆنالیسـتی یـان لـە مێشکدا بوو، بەڵام لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی دیاریکراودا نـەبوو. پێویسـتی سەردەم ئەوەی دەخواست کە پارتێك یان ڕێکخراوێك هەبێ دەسەڵات و توانای هۆز و عەشیرەتەکانی بەیەکەوە کۆبکاتەوە.

کۆمەڵەی ژێ- کاف:

لەگەڵ دەستپێکردنی دووەمین جـەنگی جیـهانیدا، (کۆمەڵـەی ئـازادیخوازانی کورد) دامەزرا بەڵام ژمارەی ئەندامەکانی لـە پەنجەی دەست تێپەڕی نـەدەکرد، زیاتر گەنجە خوێندەوارەکان لـە ڕێگـەی (مەلای داودی)یـەوە و پاشـان (عـەزیزی زەنـدی) سەرپەرشـتیاری حیزبەکـەیان بــەڕێوە دەبــردو پشــتگیرییان لــە بــەرەی دیمۆکراسی و بیری چەپ ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ ئەو سەردەمەی وریا کردنەوەو گەشەپێدانی هەستی نەتەوایەتی سەرباری ئەوەی هەنگاوێك بوو پاشتر درێژە بە کــاری حــیزبی بــدەن بــۆ دامــەزراندنی کۆمەڵــەی ژیانــەوەی کــورد کــە بە (ژێ– کاف) ناسراوە.

(ژێ– کـاف) لــە ڕۆژگــارێکدا دروســت بــوو کــە سەربەســتی و ئــازادی و چەوسانەوەی کورد لە هەموو ڕوویەکەوە (ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی) لە گۆڕێدا بوو. ئەو سیاسەتەی ڕەزا شا پێڕەوی کردبوو، حەمە ڕەزای کوڕیشی هەر بەو شێوەیەی پێشو درێژەی بەو سیاسەتە دا.

سەردەمی کۆمەڵەی ژ.ك ساڵی ١٩٤٤ تەورێز
راوەستاوەکان لەڕاستەوە: ١- زەبیحی ٢-محەمەدی شاپەسەند
دانیشتووەکان لەڕاستەوە:١-هاشمی خەلیل زادە ٢- خەلیلیساوجبلاغچی (خانە)

ژیگالینە دەنووسێ:

(لەژێر سایەی ڕژێمی شای نوێش دا داپڵۆسینو جەوروستەم و بە ئێرانی کردنی پۆشینی جل و بەرگی کوردی و سوتاندن و لەنێوبردنی دەستنووس و کتێبە کوردیەکان و گرامەفۆنی کوردی و هتد.. بەردەوام بوو. جگە لەمانەش مافی ژیان و نیشتەجێ بوونی کوردان لە شارەکان دا بە ئارەزووی خۆیان نەبوو، سەرکردە کوردەکان دەست بەسەر دەکران، لە زیندانیدا دەئاخنران، زۆریشیان لەنێو دەبران جا ڕادەگوێزران و دوور دەخرانەوە، لەو کاتەشدا تەواوی سامان و موڵکەکانیان لە دەست دەداو ئیدی هەژاری و نەداری بەرکی دەگرتن،

لە لایەکی دیکەشەوە ژاندارم و پۆلیسی ئێرانیش بە ئاشکرا ناوچە کوردنشینەکانیان دەڕوتاندەوەو تالآن و برۆ دەکرد)[٣].

ڕوناکبیرو بازرگان و کاسبکارو وردەمالیك لە مەهاباد، کۆمەڵەی (ژێ-کاف)یان دامەزراندو بە تایبەتی هەندێ لە ڕوناکبیرەکانی حیزبی پێشوو (ئازادیخوازان) و لە سەرووی هەموویانەوە (مەلای داودی و حوسەینی فروهەر) و دە دوازدە کەسی تر دەست پێشخەریان کردو لە باخێکی دەوروپشتی سابڵاخێ (مەهاباد)دا بە شێوەیەکی نهێنی دەستیان بەکار کردو پاشان ئەو کۆمەڵەیە توانی لە ڕێگەی ئەندامە چالاکەکانی‌یەوە کە ڕۆژ بە ڕۆژ ژمارەیان لە زیاد بووندا بوو، نیمچە کۆنگرەیەك ببەستن و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی بۆ ئەو (کۆمەڵە) نوێیە دیاری بکەن و ئەرکی سەرشانی ئەو ڕۆژگارە لە ئەستۆ بگرن، کە بە ڕاستی ئەرکێکی قوورس بوو.

لە بارەی ڕۆژی دامەزرانی (کۆمەڵە)وە، بەو پێیە، کە ساڵانە لە ڕۆژی (٢٥)ی گەلاوێژدا جێژنی بۆ گیراوە، دەبێ لەو ڕۆژەداو لە ساڵی (١٩٤٢)دا دامەزرابێ. (هەژار) بۆ ساڵیادی دامەزراندنی کۆمەڵە ئەمەی هۆنیوەتەوە:

گەلاوێژەکەی بەختت لە ئاسۆ دەرکەوت چابوو نەبووی ڕەنجەڕۆ
نرخی ئەم مانگە پارەی گیانە جێژنی سەر ساڵی کۆمەڵەی ژیانە[٤]

لێرەدا، دەموێ سەرنج بۆ ناوی (کۆمەڵە)ش ڕابکێشین، کە ئایا:

-کۆمەڵەی ژیانی کورد.

-کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد.

-کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان.

کامیان ڕاستە؟!. لە ڕاستیدا، دۆکیۆمێنتێکی ئەوتۆمان دەست نەکەوت، کە بە تەواوی ئەوە ڕوون بکاتەوە، چونکە ڕێکخراوێکی نهێنی بووەو بە تەنیا هەردوو تیپی (ژ. ك)ی بەکارهێناوە. بەڵام بە بۆچوونی ئێمە (ژیانەوەی کورد) بە پەسەندتر دەزانین لەبەرئەوەی ڕێکخراوەکە، ڕێکخراوێکی نیشتمانی بووەو (کورد) لە بۆچوونی‌دا بە پلەی یەکەمدا هاتووە. هەروا (ژیانەوە)ش گونجاوترە، بە حوکمی

ئەوەی لە پاش شۆڕشی (سمکۆی شکاك) خامۆشی‌یەك ناوچەکەی گرتبووەوەو (ڕەزا شا) بە زەبری ئاگرو ئاسن نووزەی لە ناوچەکانی کوردەواریی بڕی‌بوو، کاتی ئەوە هاتبوو (ژیانەوە) بە واتا (بووژانەوە)یەکی تازە ناوچەکە بگرێتەوە.

لە ڕووی ئابوورییەوە، ئابووری وڵات بە شێوەیەکی گشتی داتەپیو بوو، لە کوردستانیشدا بازاڕی ڕەش ڕەواجی پەیدا کردبوو، سەرۆك عەشیرەت و ئاغاکان باج و سەرانەیان وەردەگرت و موڵك و زەوی و زاری خەڵکیان دەخستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، یەکیەتی سۆڤیەت و ئینگلیزەکانیش چاوپۆشییان لێ دەکردن، چونکە ئەوان باڵادەستی ناوچەکە بوون و دەیانتوانی ئاسایشی ناوچەکە بپارێزن، هێزەکانی ئێران ئەو ناوچانەیان چۆڵ کردبوو، مەحمود خانی کانی سانان سەرداری مەریوان و حەمەڕەشیدخان سەرداری بانە بوون. (بە کورتی غەیری شاری مەهاباد کە بە هۆی ڕۆڵەی دڵسۆزی کورد قازی موحەممەدی نەمرەوە لێپرسینەوەیەك هەبوو لە سەرانسەری کوردستانی ئێران دا کەس لە ماڵ و گیان ئەمین نەبوو، لە هەل و مەرجێکی وادا بوو کە کۆمەڵەی ژێ- کاف دامەزرا)[٥].

ئەوانەی لە دامەزراندنی (کۆمەڵە)دا دەوریان بوو، ئەمانە بوون:

(١-ڕەحمانی حەلەوی. ٢-موحەممەد ئەمین شەرەفی. ٣-موحەممەدی نانەوازادە. ٤-ڕەحمانی زەبیحی. ٥-حوسێنی فروهەر (زەرگەری). ٦-عەبدولڕەحمانی ئیمامی. ٧-قاسمی قادری. ٨-مەلا عەبدوڵڵای دوادی.٩-ئەحمەدی عیلمی. ١٠-عەزیزی زەندی. ١١-موحەممەدی یاهوو. ١٢-میرحاج)[٦].

(کۆمەڵە) لە دامەزراندنیدا، تا ڕاددەیەکی زۆر هاوکاری و دەستی کوردەکانی کوردستانی باشووریشی تێدابوو، کە ئەوکات لە دەوری حیزبی (هیوا)دا کۆببونەوەو نوێنەری تایبەتییان ڕەوانە کرد، کە (میرحاج) بوو. (ئەو پێوەندییە دواتر باسی لێوە دەکەین). سەبارەت بە پێڕەوپرۆگرامی (کۆمەڵە) زۆر نیشتمانی بوو و ئەوانەی لەوێدا بە ئەندام وەردەگیران بە ئەزموونی سەخت دا تێدەپەڕین و دەبووایە کەسانی کورد پەروەربن و دایك و باوکیان کورد بێ. ئەگەرچی ئارچی ڕۆزفلت دەڵێ: هەرچەندە چاو لەوانەش دەپۆشرا کە دایکیان ئاشوورییە)[٧].

(کۆمەڵە) زوو بە زوویی بە کوردەکانی کوردستانی باشوورو باکوورو ڕۆژئاوا پێوەندی کردو بە مەبەستی پلان و نەخشە دانان بۆ سەربەخۆیی کوردستانی گەورە نوێنەری نارد و بە تایبەتی کۆبوونەوەی سێ سنوور، کە لە چیای (دالانپەڕ)ی سێگۆشە سنووری عێراق و ئێران و تورکیا ناسراوە و نوێنەری پارچەکانی کوردستان بەشدارییان تێدا کرد. دەربارەی ئەو کۆبوونەوەیە (هەژاری موکریانی)، کە خۆی لەگەڵدا بووە نووسیویەتی:

(مانگی جۆزەردان بوو، دروێنەی جۆ لە دەوری بۆکان دەستی پێ کردبوو، حیزب ناردی چوومە سابلاغ. دەگەڵ میرزا قاسمی قادری و زەبیحی کە دەبووینە سێ کەس، گوتیان دەبێ بچنە (دزەی مەرگەوەڕ) دەگەڵ نوێنەرانی حیزبی هیوای کوردستانی عێراق گفتوگۆ بکەن و هەر قەرارێك کە ئێوە بیدەن ئێمە پێی ڕازین). پاشان بەردەوام دەبێ: (.. نوێنەرانی هیوا:شێخ عوبەیدیللای زینوێ)، (سەید عەزیز شەمزینی کە ئەفسەرێکی عێراق بوو، سەعیدی کانی مارانی ناوێکیش کە تازە لاوێك و خوارزای شێخ عوبەیدیللا بوو دەگەڵیان هاتبوو)(٨).

ئەم چالاکی و بزاڤانە ئەوەندە بە نهێنی ئەنجام دەدران سەری لە هەردوو دەسەڵاتی ئینگلیزەکان و ئێران تێکدابوو، هەر چەند جارێ دەسەڵاتی حکومەتی ئێران خەڵکی دەنارده مەهابادێ هەوڵی دەدا بیاندۆزێتەوە و نهێنییەکان کەشف بکات، سوودی نەبوو. لە بارەی ئەندامێتی لە (کۆمەڵە)، (هێمنی موکریانی) شاعیر بەم شێوەیە ئەندامێتی خۆی دەگێڕێتەوە:

(لە ماڵی یەکێك لە دۆستەکانی خۆم کە پاشان زانیم ئەندامی ژمارەیەکی کۆمەڵەیەو.. بە قورئان و ئاڵای کوردستان و بە شەرەفی خۆم و بە شمشێر سوێندیان دام کە بە زمان و بە قەڵەم و بە ئیشارە خەیانەت بە نەتەوەی کوردو ئەندامی کۆمەڵە نەکەم: ناوی نەهێنی حیزبیم (هێمن) بووو ژمارەی ئەندامیەتیم -٥٥-)(٩).

(کۆمەڵە) و قازی محەمەد:

لەو ماوەیەدا، کەسێکی وەکو قازی محەمەد، کە نەوەکو هەر خۆی بەڵکو خێزانی قازییەکان لە مەهاباد خێزانێکی دیارو ڕۆشنبیرو بەڕێزی ناوچەکە بوون، بۆیە کۆمەڵە بیریان لەوە کردەوە، کە داوای لێبکەن لەو ڕێکخراوە نوێیەدا ببێ بە ئەندام و دەوری شیاوی خۆی بگێڕێ. پاش سوێندخواردن بەناوی (بینایی)یەوە بووە ئەندامو بە ماوەیەکی کەم بە هۆی ڕۆشنبیری و دەستەڵاتی خۆیەوە توانی ببێ بە سەرۆکی کۆمەڵەو بە هۆی ئەوەوە لە سەرەك هۆزەکان هەر لە شاری (خوی) تا کرماشان بوون بە ئەندام و ئامادەیی خۆیان بۆ هەموو جۆرە هاوکارییەك دەربڕێ.

بێگومان، کەسایەتی بەهێزی قازی محەمەد ئەوەندەی دی دۆست و لایەنگری بۆ بزاڤی کوردایەتی و (کۆمەڵە) زیاد کرد. دەربارەی کەسێتی قازی، ئارچی ڕۆزفلت وەهای دەناسێنێ:

(کەسانێ کە هەلیان بۆ هەڵکەوتبوو، قازی محەمەد ببینن، دەست بەجێ کەوتبوونە ژێر کاریگەری کەسایەتییەکەیەوەو بە ئاسانی تێگەیشتبوون بۆچی لەلای نیشتمانپەروەرانی هەموو لایەکی کوردستان ببووە (ڕەمز)ێك. ئەو، پیاوێکی کورتە باڵا بوو، پاڵتۆیەکی عەسکەری کۆنی دەبەردابوو، تەنکە ڕدێنێکی هەبوو، ڕووی لاوازو ڕەنگی بەهۆی ناڕەحەتی گەدەیەوە زەرد هەڵگەڕابوو نە سیگاری دەکێشا، نە دەیخواردەوەو، زۆر کەم خۆریش بوو، هەڵسوکەوتی ئارام و ماقولانە بوو. جۆرە ئەنتەرناسیۆنالیستێك بوو، هەموو میللەتەکانی دنیای خۆش دەویست و چەند زمانێکی دەزانی لەوانە ڕوسی، کەمێ ئینگلیزی و سپرانتۆ. مێزی ئیش و کاری، پڕ لە کتێبی ڕێزمان و خوێندنەوەو بەرهەمی ئەدەبی بێگانە بوو. وا پێ دەچوو زۆر بە باوەڕبێو پاڵپشتی ئەم بیروباوەڕەشی ئازایەتییەکی کەم وێنەو لەخۆ بووردوویی بوو)[١٠].

هەروەها کریس کۆچێرا ئەوەشی دەخاتە سەر:

(کتێبخانەیەکی هەبوو کە پڕ لە پەرتووکی مێژوویی، ویژەوەری، بە زمانە جۆربەجۆرەکان بوو، وە بۆ خۆشی چەند نمایشنامە کە سەرچاوەی مێژوویی سەلاحەدین کە خەبات و شەڕی ئەو پیاوە قارەمانە کوردەی کە دژی مەسیحیەکان لە شەڕەکانی سەلیبیدا کردبووی هێنابوویە سەر نووسین، وە هەروەها نمایشنامەی (دایکی نیشتمان) کە بەسەرهاتی قەومی کورد پاش بەستنی پەیمانی سەعداباد کە لە بەینی ئێران- عێراق-تورکیە لە ساڵی ١٩٣٧دا بەسترابوو، هێنابوویە سەر کاغەز، کە ئەو دوو نمایشنامە لە مەهاباد هاتە سەر سێنی نمایش)[11].

گۆڕانکارییە خێراکانی ئەو ڕۆژگارەو وریابوونەوەی خەڵك و پێویستیی قۆناغەکە وای دەخواست جا چ هاندان و تەگبیری سۆڤیەت بێ لە کاتی سەردانی هەندێ لە سەرەك هۆزە کوردەکان بە سەرپەرشتی قازی محەمەد بۆ باکۆ یان پێشنیازی ئەندامانی کۆمەڵە خۆیان بێ، کە ئیدی کاتی ئەوە هاتووە جووڵانەوەی کوردایەتی شێوەیەکی ئاشکراو جەماوەری بەخۆوە بگرێ، لە (١٦)ی ئابی (١٩٤٥)دا بڕیاری دامەزراندنی (حیزبی دیمۆکراتی کوردستان) دراو لە کۆبوونەوەیەکدا قازی محەمەد بە ڕابەر هەڵبژێردراو مەرامنامەی حیزبی دیمۆکرات بە زمانی فارسی و کوردی بڵاوکرایەوە[12].

دامەزراندنی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان:

ئەو دامەزراندنە، خاڵی وەرچەرخانێکی تازەو گۆڕانێکی نوێی خستە ڕەوتی جووڵانەوەی سیاسی ناوچەکەو پێداویستی بە دیمۆکراتی بوون و بڵاوبوونەوەی تەوژمی پێشکەوتنخوازی دوای جەنگ و سەرکەوتنی بیری سۆسیالیستی وایکرد جەماوەری جووتیارو کرێکارو بۆرژوا هەموویان لە دەوری پێشەوا و حیزبدا کۆببنەوە. (گرنگترین بەندەکانی بەرنامەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان بریتی

بوون له: ئازادی و خودموختاری بۆ گەلی کورد له چوارچێوەی دەوڵەتی ئێراندا، بەکارهێنانی زمانی کوردی بۆ خوێندن و کردنی به زمانێکی ڕەسمی له کاروباری ئیداریدا، بە دەستەوەگرتنی دەسەڵاتی بەرزی ئەو مەڵبەندە، دامەزراندنی یەکیەتی و پێوەندی برایەتی لەگەڵ گەلی ئازەربایجان و هەمو کەمایەتیە نەتەوایەتیەکان له خەباتی هاوبەشیاندا، باشترکردنی وەزعی ئابووری، به کەڵك وەرگرتن له سەرچاوە تەبیعیەکانی کوردستان و پەرەپێدانی کشتوکاڵ و بازرگانی و گەشەپێدانی فەرهەنگ و لەش ساخی، بۆ ئەوەی گەلی کورد بتوانێ به ئازادی له ڕێگای پێشکەوتن و خێرو خۆشی وڵاتەکەیدا خەبات بکا)[١٣].

شان به شانی گۆڕانەکانی ناوچەکەو به تایبەتی له ئازەربایجان دامەزراندنی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان و بێ ئەنجامی سەفەرەکانی (قازی) بۆ تاران و نائومێدبوون له داواکارییەکانی، ڕێگەیان بۆ قۆناغێکی نوێ خۆش کرد..

سەرەتا، (باقرۆف) دەیویست کوردەکانی موکریان له چوارچێوەی حکومەتی ڕاگەیەنراوی ئازەربایجان له تەورێزدا بن و جارێ کوردەکان پەلە له ڕاگەیاندنی کۆماری دیمۆکراتی خۆیان نەکەن، به تایبەتی لەو کۆبوونەوەیەی که بۆ (باکۆ) باگهێشت کرابوون ئەم مەسەلەیە تاوتوێ کرابوو. بەڵام سووربوونی کوردەکان سەر کۆماری ئازەربایجان و کاربەدەستانی سۆڤیەتی ناچار کرد ڕووەو ئەمری واقیع ببنەوەو بەڵێنی پشتگیرییان بدەن و پێویستی سەربازی و ئابووری فەرهەنگییان له بۆ ڕەوانە بکەن. ئەم جیاوازییەش لەوەدا دەردەکەوێ، که هەردوو سەرۆك (قازی محەمەد) و پیشەوەری دوو ئایدۆلۆژیای جیاوازیان هەبوو، ئەوەی یەکەمیان پیاوێکی ئایینی و نیشتمانپەروەرو ئەوەی دووەمیان پەروەردەی کۆمۆنیستی بوو.

کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ١٩٤٦/١/٢٢- ١٩٤٦/١٢/١٥:

دوای ئەوەی له (١٢)ی کانوونی یەکەمی (١٩٤٥)دا جەعفەر پیشەوەری (کۆماری ئازەربایجانی دیمۆکراتی خودموختار)ی ڕاگەیاند، به ماوەیەك له (٢٢)ی کانوونی دووەمی (١٩٤٦)دا له کۆبوونەوەیەکی جەماوەریی فراواندا، له مەیدانی

چوارچـرا لــە مــەهاباد و بــە ئامـادەبوونی ژمارەیــەکی زۆر لــە ســەرۆك هــۆزو عەشیرەتەکان و خەڵکی بازرگان و کاسبکارو جوتیارو پاڵەی کوردستان (کۆماری دیمۆکراتــی کوردســتان) ڕاگــەیێندراو بەمــە قەوارەیــەکی سیاســی و (دەوڵــەتی جمهوری کوردستان) لە مێژووی هاوچەرخی کوردیدا هاتە کایەوە.

دوای ئەوەی لە (١٦)ی کانوونی یەکەمی (١٩٤٥)دا ئاڵای حکومەتی تاران لە سەر دام و دەزگاو باڵەخانەکان دابەزێندرا، ئاڵای کوردستان هەڵکرا. کە بریتــی بوو لە:

(سەرەتا پارچەیەکی سوور. پاش ئەو سپی، کە بە ئەندازەی چوار ئەوەندەی سوورەکە. پاش ئەو سەوز بە ئەندازەی بەشێ لە چوار بەشی سپی‌یەکە. لە ناوەڕاستی پارچە سپی‌یەکەدا نیوە کورە ڕۆژێك. بەسەر ڕۆژەکەوە قەڵەمێك، لەم لاو لەولای ڕۆژەکەوە دوو گۆلە گەنم بە ڕەنگی زەرد. لــە ســەراوردی هەمووانــەوە بــە شــکڵی چەنبــەر نووســرابوو: (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)[١٤].

بۆ ڕوون کردنەوەی چەمکی ڕەنگ و بەشەکانی تری ئاڵاکــە، کاپیتـان محمـد قودسی لە شاری نەغەدە لە کاتی هەڵکردنی ئاڵاکەدا وتی:

(دەڵێ ڕەنگی سوورم نیشانەی جەنگاوەری و نەبەزی گەلی کوردە. ڕەنگی سپیم دەڵـی میللـەتی کـوردی نـەجیب گیـانێکی پـاك و ڕاسـتی هەیە. ڕەنگی سەوزم هاوار دەکا خاکی کوردستان پڕە لە دەغڵ و دان. کانگــای زێــڕو زیــوە. ئــەی کــورد هــەموو بــە گیــانێکی خاوێنــەوەو بیرەوەریەکی پاك و ڕاستەوە هەموو پێکەوە کەڵك لە کوردستانەکەتان وەرگرن. دیسان دەڵـێ: ئـەی فەللاح، ئەی کرێکار و پاڵـەی کورد دڵـت لــەخۆ دانــەمێنێ لەســەر نیشــانەی پــاکی و ڕاســتی نیشــانەی تەقــەڵاو هــەوڵی دەســتی تــۆ ئــەو دوو گوڵــە گــەنم و جۆیــە هەمیشــە بــە پێــش چاوتەوەیە پێت ئەڵێت هەوڵ بدە ئیش بکەو وڵاتت بڵند بکەرەوە. ئەی کورد دیسان ئاڵاکەت ئەڵێ و ئەمرت پێ‌ئەکات سەرکەوتنت و گەورەییت

له خوێندنایه، ژن و پیاو کوڕو کچ به جارێ بخوێنن چونکێ خوێندن هەموو میوەیەکی خۆشی و زیندەگانی پێوەیە. کردگاریش تیشکی ڕۆژی خۆی بەسەر هەموو سیفاتی جوانی ئینسانیدا بلاو ئەکاتەوەو جوانتری ئەکا)[١٥].

له ڕۆژی هەڵکردنی ئالای کوردستان له مەیدانی چوارچرا له مەهاباد دا، پێشەوا قازی محەمەد وتارێکی خوێندەوە، که تێیدا ئامانجی ئاییندەی کۆمارو خەباتی لەمەودوای حزبی تێدا ڕوون کردەوە، ئەمە بەشێکە له دەقی قسەکانی ئەو:

(کوردستان مەوقیعیەتی جوگرافیائیەکی مەخصوصی هەیە که بێ پسانەوەو بێئەوەی نەتەوەو میللەتێکی که له نێوانیاندا فاصیل و لێکیان بپچڕێتەوە کورد بەسەر یەکەوە پێکەوە سکونەتیان تێیدا هەیەو دارای مالیکیەتی میللین دەوێدا بەسەرهات و سەوابیقی تاریخییان یەکەو عمومەن تێیدا شەریکن. خاوەنی ئاداب و عادات و ڕسومی میللیەکە وان که هیچ جۆرە صەدمەو حەوادسێك نەیتوانیوە سستیەك له بناغەی میللەتی ئەواندا پەیدا بکا. کورد له قەدیم ڕا هەزاران پادشاو حوکمدارو تەشکیلاتیان بوە. هەر لەم کوردستانی ئازادی ئیستادا بنەماڵەی ئومەرای موکری که سەر سیلسیلەی ئەوان ئەمیر سیف الدین بوە تا ١٠٢٠ی ھ بیلئیستیقلال یەك له دووی یەك: ئەمیر سیف الدین، صارم بگ، شیخ حیدر، ئەمیر بگ، ئەمیر پاشا تا دەگاتە وقوباد خان به دەسەڵات و قودرەتەوە حکومەتیان کردووە.

میللەتی ڕەشیدو به غیرەتی کورد له هەموو دەورو زەمانێکدا هەر کەس خەیاڵی ئیستی نیشتمانی ئەوانی بوبێ بەرەنگاری بوون و بەربەرەکانییان کردووە له هیچ فیداکارییەك دەستیان دانەنەواندوە. له پاش له دەست چوونی سەڵتەنەت و حکومداریشیان بۆ وەگێر خستنەوەی ئیستیقلال و ئازادی به ملیۆن قوربانییان داوەو لەبەر

ئەوەی کە هەمیشە لە موبارەزەو ملەدا بوون هیچ جۆرە ئەزیەت و ئازارێك نەماوە نەی‌چێژن و نەی بینن.

چەند مەدرەسەی کچان و کوڕانمان کردەوە، مەدرەسەی شەوانمان دایر کردو کتێب بە زمانی کوردی تەرجەمە کران.. کوڕو کچ و پیاوی گەورە لە مەدارسی شەوانەو ڕۆژانە بە زمانی کوردی دەخوێنن لە جیاتی ئەوەی شەش حەوت ساڵ خەریکی خوێندن و فێربوونی فارسی بن لە مانگێك و دو مانگ دا دەبنە خوێندەوارو شتێك دەخوێننەوەو دەنووسن. بۆ ناساندنی لیاقەتی میللی و دەرخستنی حەیاتی ئەدەبی و فەرهەنگی کوردو بۆ ڕاگەیاندنی هاواری خۆمان بە گوێی دنیای بەشەریەت و عەدالەت موحتاجی وەسیلەی چاپ و بڵاوکردنەوە بووین، چاپخانەی زۆر چاك تەئسیس کراو دانرا لە شاری خۆمان دا بە زمانی خۆمان گۆڤارو ڕۆژنامە دەردەچێ و بیرو فیکرو داخوازی ئێمە لە دنیادا بڵاودەکاتەوە.

حاصل و بەروبوومی ئێمە کە میقدارێکی زۆرو زەوەندو بە قیمەت بوو بە فیڕۆیی لە دەستیان دەردەهێنان و دەستی ئیستعمار سەددێکی لە پێش ئێمەو بازاڕی دنیا دروست کردبوو ڕێگای حەلمان دییەوەو تیجارەت و ئیقتصادی کوردستان زۆر باش تەئمین کرا. لە زەمانی دیکتاتۆری‌دا کە هەمو عەوارزێکیان لێ دەساندین کەمو زۆر وەسیلەی لەش‌ساغی و موعالەجە، نە حەکیم نە دەرمان نە مەریز خانەیێ بۆیان ساز نەکردین. ئێمە بۆ خۆمان مەریزخانەی زۆر باش بەو زووانە دایر دەکەین و لەش ساغی وڵاتمان تەئمین دەبێ.

هێزێکی میللیمان تەشکیل داوە کە بە شەجاعەتێکی تەواو حاضرەوە دیفاع لە نیشتمان بکا.

دیارە موەففەقییەتی ئێمە سەراسەر لە عەینی مەرامی دێمۆکراسی و لە نەتیجەی فەعالییەتی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان و بە پشتیوانی عالەمی دێمۆکراتە لەبەر ئەوە.. دەڵێین: بژی موئەسیسینی دێمۆکرات)[١٦].

لــە ســەرەتای مــانگی شــوبات دا کابینــەی (کۆمــاری دیٚموٚکراتــی کوردســـتان) ئاشکرا کرا، کە بەم شێوەیە بوو:

١-حاجی بابە شێخ	سەرەك وەزیران
٢-سەیفی قازی	جێگری سەرەك/ وەزیری بەرگری.
٣-مەنافی کەریمی	جێگری سەرەك/ وەزیری پەروەردەو زانیاری.
٤-محمد امین معینی	وەزیری ناوەخۆ.
٥-عبدالرحمانی ئێلخانی زادە	وەزیری دەرەوە.
٦-محمدی ئەیوبیان	وەزیری تەندروستی.
٧-محمود وەلی زادە	وەزیری کشتوکاڵ.
٨-خەلیلی خوسرەوی	وەزیری کارو فەرمان.
٩-ئەحمەدی ئیلاهیی	وەزیری ئابوری.
١٠-مەلا حسێنیمەجدی	وەزیری داد.
١١-حاجی موستەفای داودی	وەزیری بازرگانی.
١٢-صدیق حەیدەری	وەزیری ڕابەری.
١٣-ئیسماعیل ئێلخانی زادە	وەزیری ڕێگاوبان.
١٤-کەریم ئەحمەدین	وەزیری پۆستەو تەلەفۆن[١٧].

باری ئابووری:

بــەر لــە دامــەزراندنی کۆمــاری دیٚموٚکراتــی کوردســتان بــاری ئــابووری ئــێران داتەپی بوو، بە هۆی جەنگی دووەمی جیهانییەوە، نرخی شتومەك گران ببـوو بازاڕی ڕەش ڕەواجی پەیدا کردبوو. ئەمە بێجگە لەوەی، کە لە سایەی حکومەتی بیست ساڵەی ڕەزا شادا ناوچەکانی کوردستان لە ئێران دواکەوتووتر بـوو، نـە کارگــەو نــە کۆمپانیایــەکی وای لیٚ دروســت نــەکرابوو، کــە خــێرو بێرەکــەی لــە بەرژەوەندی ناوچەکەدا بیٚو چینی کرێکاری کورد وجودی هەبیٚ، بە پێچەوانەوە، بە گوێرەی بەرنامەیەکی تایبەتی ڕەزا شا لە هەوڵی سڕینەوەو لە بـەین بردنـی هەموو گۆڕان و بەرەو پێش چوونێك و ڕەسەنایەتیەکی کۆمەڵی کوردەواری بوو.

پاش ڕەزا شا، حەمە ڕەزای کوڕیشی لەسەر هەمان سیاسەتی چەوتی باوکی هەنگاوی هەڵ دێنا لە کوردستان دا (عەشایر بازی و خان خانانێ دامەزراو نە تەنیا دێهات بەڵکو لە شارەکانیش دا حکومەتی دەرەبەگایەتی بەسەر خەڵکدا حوکمی دەکرد، باجیان دەستاند، عەوارزیان وەردەگرت، مڵك و زەوی و زاری بێ دەسەلاتیان داگیر دەکرد)[١٨].

لە سەردەمی کۆماردا باری ئابووری بە هۆی پێوەندی بازرگانی دەگەڵ تەورێزو سۆڤیەتەوە بووژایەوەو بازرگانان دەیانتوانی بە ئاسانتر کالا بێنن و ڕەوانەی بکەن، بەلام ناتوانرێ چاوپۆشی لەوەیش بکرێت، کە یەکێ لە خاڵە پڕ مەترسیدارەکانی کە لە ئاییندەدا بووە هۆی ڕووخانی کۆماریش مەسەلەی ئابووری بوو، بە تایبەتی لەو ڕووەوە کە نەیدەتوانی چارەسەری کێشەی دابەش کردنی زەوی و زار بکات، چونکە سروشتی کۆمارو باری ئەو ڕۆژەی کۆمەڵی کوردستان وەهابوو. دەرەبەگ و سەرەك هۆزو بازرگان سەرکردایەتی حیزب و کۆماریان پێکهێنابوو و هەر خۆشیان پارێزگارییان لە داهاتی خۆیان دەکردو ئەو دەرەبەگ و ئاغایانەیشی ڕایانکردبوو و دژایەتی کۆماریان دەکردو خۆیان دابووە پاڵ حکومەتی ئێران بە شێوەیەکی عادیلانە زەوییەکانیان بەسەر جووتیاراندا دابەش نەدەکرا.. ئەوە بێجگە لەوەی سنووری کۆماری کوردستان لە بازنەیەکی تەسکدا بوو و شوێنی کەمی بە دەستەوە بوو، لەگەڵ ئەوەشەوە لە سەردەمی کۆماردا هەندێ هەوڵ درا، لەوانە (هەوڵدان بۆ بەڕێوەبردنی شێوەی نوێی کشتوکاڵی و هێنانی تراکتۆر بۆ یەکەم جار بۆ کوردستان. دامەزراندن و گەشەپێدانی شیرکەتێکی گەورەی بازرگانی بەناوی "تەرەقی"یەوە)[١٩]، بەلام هەوڵەکان بە هۆی هاوکاری نەکردنی خەڵکی کوردستان ئەوەندە جێگەیان نەگرت.

باری سەربازی:

لە ڕووی سەربازییەوە، ئەگەرچی ئامارێکی تەواو لەبەر دەست دا نییە بۆ ژمارەی سەربازو پێشمەرگە، بەلام هەوڵ درا تا ڕادەیەك لەسەر شێوەی نوێی سەربازیی هێزەکان ڕێك بخرێن و ژمارەیەك ئەفسەری کوردستانی باشوور، کە

بەشدارییان لە کۆماردا کرد پلەی سەربازییان پێدرا، بە شێوەیەکی گشتی هێزی بارزانییەکان، کە لە عێراقەوە ڕایانکردبوو، لەگەڵ هەندێ لە هۆزەکانی بانەو بۆکان، کە لە ژێر سەرپەرشتی ژەنەراڵ (حەمە ڕەشید خانی بانە)دا بوون زۆرینەی هێزی کۆماری دیمۆکراتی کوردستانیان پێك هێنابوو، ئەم هێزانەیش زۆربەیان لە ئەنجامی هێرشیان بۆ سەر ئەرتەشی ئێران و چۆڵ کردنی ئەو ناوچانە لە لایەن سوپای ئێرانەوە خۆیان چەکدار کردبوو. لەم ڕووەوە کەریم حسامی دەڵێ:

(لەسەرو بەندی ڕاکردنی ئەفسەرو ژاندرمەکانی حکومەتی ڕەزا شادا، تفەنگی بڕنۆ لە کوردستان بەنان یا بە کۆنە پانتۆڵ و کۆنە پێڵاوێك دەفرۆشرا. بەڵام ئەو کوردانەی کە بە ئیجباری گیرابوون، وە لە کوردستان دوور خرابوونەوە، زۆربەیان نەك هەر تفەنگی خۆیان بەجێ نەهێشت و هێنایانەوە، بەڵکو زۆری واش هەبوون کە تفەنگی زیادیشیان هێنابوو)[٢٠].

هەروەها دەڵێ:

(خەڵکی ئەم ناوچەیە تفەنگی بڕنۆیان بە عەڕابە کۆدەکردەوە. بە کورتی چەکی ژاندرمەو قشونی حکومەتی ڕەزاشا لە کوردستان کەوتە دەستی خەڵك و کوردەکان چەکدار بوونەوە)[٢١]. لە بارەی ژمارەی پێشمەرگەش ئەوانەی چەکداربوون، حسن ارفع، ژمارەی پێشمەرگەکانی مەهاباد بە (١٢٠٠٠) دوازدە هەزار کەس لە قەڵەم داوە[٢٢].

باری پەروەردەو فەرهەنگی:

لە بواری پەروەردەو فەرهەنگیدا، شەخسی قازی بۆ خۆی گرنگی زۆری بە خوێندن و خوێندەواری داوەو یەکێ لە داواکارییەکانی کۆمار هەر لە زووەوە خوێندن بوو بە زمانی زگماکی‌کوردی. تەنانەت لە بڕگەی سێزدەی فەسڵی سێیەم لە مەرامنامەی حیزبدا هاتووە:

(لەنێو دانیشتوانی کوردستاندا بۆ بڵاوکردنەوەی عیلم و مەعریفەت خوێندنی ئیبتیدایی و ناوەنجی ئیجباری‌یە، لە مەدرەسەکاندا خوێندن بە زمانی کوردی دەبێ)[٢٣].

بۆ ئەم مەبەستە لە پێشدا دەبووا لە پڕۆگرامی خوێندنی سەرەتاییەوە دەست پێ کرابا.

(هێمنی موکریانی) دەڵێ:

(لە دەستەیەك دا کە بۆ دانانی کتێبی کوردی بۆ فێرگەکانی کوردستان کاریان دەکرد، ئەندام بووم. ئەندامە ئەسڵیەکانی ئەو لیژنەیە وەك بیرم مابێ، زەبیحی و هەژارو برایمی نادری و دڵشاد ڕەسوڵی و من بووین. پێشەوا بۆ خۆی و چەند مامۆستای شارەزایش یارمەتییان دەداین)[٢٤].

هەر لە بارەی دەرس وتنەوەی ئەو ڕۆژانەی مامۆستایان لە قوتابخانەکاندا ئارچی ڕۆزفلت دەڵێ:

(سەرەتا مامۆستایانی کورد ناچار بوون لە پۆلەکانی دەرس گوتنەوەدا فارسی بە زار بۆ خوێندکاران وەرگێڕن، بەلآم پێش ڕووخانی کۆمار کتێبی فێرکردنی کوردی بۆ خوێندنی سەرەتایی چاپ کرابوون)[٢٥].

تەنانەت خولی ئێواران کرابۆوە بۆ لەناوبردنی نەخوێندەواری بۆ بەسالآچووەکان و زمانی کوردیش بووە زمانی خوێندن.

دامەزراندنی کتێبخانەی میللی کوردستان وەکو پێویستییەکی شارستانی و بە گیانی لێپرسینەوە لە بەرامبەر زانست و زانیاری سەردەم بۆ ئەوەی ئاستی زانیاری لە کوردستان بەرز بکاتەوە، بڕیار درا هەرچی کتێب و چاپەمەنی و دۆکیومێنتێك هەبێ لە یەك شوێن دا کۆبکرێنەوە و ببێتە سەرەتایەك بۆ دامەزراندنی کتێبخانەیەکی گەورەی میللی لە بارەی دامەزراندنی کتێبخانەی میللییەوە، ڕۆژنامەی (کوردستان)، لە ژمارە (٢٥)دا ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:

(لەبەرئەوەی پێداویستییەکی زۆر بە بوونی کتێبخانەیەکی میللی لە شاری مەهاباد هەست پێ دەکرێ. حەزرەتی پێشەوای کوردستان دەستووری فەرموو کە بە زوویێکی زوو دەست بە کۆکردنەوەی کتێبەکانی قیرائەتخانەی عیسا زادەو فەرهەنگ بکرێ و یەکجێ لە سالۆنی تەنیشتی چاپخانەی کوردستان دابندرێن و کتێبخانەیەکی میللی و عمومی سازکرێ و چەند کەسێکیش لە برایان تا ئەمڕۆ کتێبێکی زۆریان بەم کتێبخانە پێشکەش کردووە (کە پاشان دە ڕۆژنامەدا نێویان دەنووسرێ) و کەسانێکیش ئامادەن یەك یا چەند جلد کتێب بەم کتێبخانەی میللییە ببەخشن لە ڕۆژنامەدا نێویان دەنووسرێ و تەقدیریان لێدەکرێ).

ڕادیۆی دەنگی کوردستان، کە ئەوێ ڕۆژێ، یەکیەتی سۆڤیێت لە ڕێگەی پێوەندی فەرهەنگی ڕووسیەو ئازربایجان دا پێشکێشی کوردستانی کردبوو، زۆر بە کەڵك بوو، چونکە ڕادیۆ وەکو کەناڵێکی ڕاگەیاندنی جەماوەریی کاریگەری ڕاستەوخۆ دەتوانێ ورەی جەماوەر بەرزبکاتەوەو هەواڵ و ڕووداوەکانی لە ساتێکی کەمدا بە ئاگاداریی هەموو لایەك بگەیێنێ. بە تایبەتی کۆمەڵی کوردەواری ئەو ڕۆژە زۆربەیان نەخوێندەوار بوون و ئاشنای خوێندن و نووسینی کوردییش نەبوون، بۆیە ڕادیۆ دەتوانێ بگاتە نێو هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵ بەبێ جیاوازی. لە بارەی گرنگی ئەم ڕادیۆیەوە (پێشەوا) لە میانەی وتەیەکدا وتی:

(لە هەموو شتێك بۆ ئێمە چاکتر ئەوەیە کە بتوانین قسەی خۆمان بە گوێی دنیا بگەیەنین و تەصدیقی دەفەرموون کە هەموو شتێك وردە وردە تەرەقی پێ دەدرێ. دیسان دەتوانین بە هۆی ئەم دەستگایە دەرسی ئەخلاقی، فەلاحەتی و.. بە برایانی خۆشەویست بڵێین و لە ئاییندەشدا بەرنامەیەکی باش بۆ ڕادیۆکەمان دیاری دەکەین)[٢٦].

ئەم ڕادیۆیە (لە سەعات ٤ هەتا ١٠ی دوای نیوەڕۆ هەموو ڕۆژێ بەرنامەی بڵاودەکردەوە، بەڵام دەنگەکەی ئەوەندە قەوی نەبوو، کە بگاتە سنوورەکان و

پەیامی کوردەکان بۆ هاونەتەوەکانیان لە عێراق و تورکیا بەرێت. چەند پێشنیاز کەلەو بابەتەوە بە شورەوی درا، بێ وەلام مایەوە[٢٧]. ئەگەرچی دەزگای ڕادیۆکە زۆر سادە بووەو لە ڕێگەی ئەمپریفایەر و بڵندگۆوە بەناو شاردا بلاوکراوەتەوە، سەعید ناکام دەڵێ:

(ئێمە دەبوایە بە میکرۆفۆن دەنگمان بەنێو شاری مەهابادا بلاوبکەینەوە.. ئەگەر بمانویستایە هەواڵێك یا ڕاگەیاندنێك بلاوبکەینەوە، دەبوایە ڕاکەینە تەورێزو سەرە وەربگرین تا ڕێگامان دەدرێ بۆ ژووری ڕادیۆ)[٢٨].

ڕەنگە ئەمە بە پلەی یەکەم سوودەکەی بۆ ئەو ڕۆژە لەوەدا بووبێ، کە زۆربەی خەڵکی جوتیارو هەژاری ئەو ڕۆژە ڕادیۆی تایبەتی خۆیان لە ماڵەوە نەبوو. بە تایبەت لە شارێکی وەکو مەهاباد دا، بەر لە دانانی ئەو ڕادیۆیە لە مەهاباد پێشتریش لە میانەی ڕادیۆکەی ئازەربایجاندا نیو سەعاتیان بۆ بەرنامەکان بە زمانی کوردی تەرخان کردبوو، کە هەژاری موکریانی بەرنامەکانی بەرێوە دەبردو هەر خۆی وتارەکانی‌دەنووسی. دەربارەی ئەو کارەی خۆی (هەژار) دەڵێ:

(لە تەورێز ڕادیۆی پیشەوەری هەبوو. بڕیار درابوو ڕۆژی نیو سەعات ئێمەش قسەی لەسەر بکەین و بەرنامەی تایبەتی خۆمان هەبێ. من بۆ ئەو کارە چوومە تەورێز. وەتاغێکم لە ماڵی شازدە خانمی میر پەنج بە کرێ گرت. شەوانەتا نیوە شەو، ڕۆژانە هەر لە بەیانەوە تا نوێژی شێوان بە تەنها خەریکی بەرنامە نیو سەعاتییەکە دەبووم و دەچووم دەم خوێندەوە. پازدە ڕۆژ ئەو کارەم کرد)[٢٩].

دانانی چاپخانەیەك لە مەهاباد یەکێ لە بۆکان بۆ چاپ کردنی ڕۆژنامەو گۆڤارو کتێبی کوردی ئەمانە هەمووی‌لە بواری ڕۆشنبیریدا جێگەیان دیارە.

هەر لە بواری ڕۆشنبیریدا جوولانەوەی شانۆیی گرو تینێکی تازەی بە خۆوە بینی‌و لەو ماوە کورتەدا سێ شانۆگەری کوردیی نمایش کران و هەست و هۆشی هونەریی جەماوەری ناوچەکەیان بەرەو ژوور برد، ئەو سێ شانۆگەرییە ئەمانە بوون:

شانۆگەری صلاح الدین، لە نووسینی پێشەوا قازی محەمەدە، کە لە شاری مەهاباد پێشکەشکراوەو سەرکەوتنێکی گەورەی بە دەست هێناوە..[٣٠].

شانۆگەری دووەم بەناونیشانی (دایکی نیشتمان)ە، کە لە نووسینی پێشەوا قازی محەمەدەو لە مەهاباد پێشکەشکراوە، ئەم شانۆگەرییە دەنگ و سەدایەکی باشی بووەو ناوی ئەو کەسانەی لەو شانۆگەرییەدا دەوری سەرەکییان بووە ئەمانە بوون:

١-سیروس حەبیبی بە نازناوی (دالّی)، کە مانای خۆشەویستی دەدا، لە نەخشی فریشتەدا، ناوبراو تاقە کوڕو تەنیا منداڵی "میسدالّ" خانم بوو. میسدالّ، خانمێکی ئەمریکایی دانیشتووی (نۆرویژ)ی بوو کە لە کۆنەوە لەگەڵ میسیونێرێکی مەسیحی (گروپی خاچدار)ی ئەمریکایی هاتبووە مەهابادو لەوێ گیرسابۆوەو مێردی بە (حوسێنی حەبیبی) کردبوو.

٢-عەبدوڵلای نەهری (عەبدوڵلای شەمزینی) نەخشی دایکی نیشتمانی بە ئەستۆ گرتبوو.

٣-غەنی بلوریان، لە نەخشی نوێنەری ئێران، پێشمەرگەو سەرۆك کۆماردا.

٤-محی الدینی ماوەرانی لە نەخشی نوێنەری ئەفغانستان و پێشمەرگەدا.

٥-عەبدوڵلای حەکیم زادە لە نەخشی نوێنەری تورکیەو پێشمەرگەدا.

٦-حامیدی لە نەخشی نوێنەری عێراق و پێشمەرگەدا.

٧-محەمەدی راتبی (مەولوودی) بەرپرسی پێشمەرگەکانی چاوەدێر لە شانۆگەرەکان.

٨-محەمەدی سەلیمۆکەی پێشمەرگەی چاوەدێر.

٩-سمایلی پیرۆزی پێشمەرگەی چاوەدێر.

١٠-مستەفای جەننەتی (مۆسیقەچی) شەیپوورژەن.

١١-ئەسکەندەر تەپڵ ژەن.

١٢-خەلیل قەرەنی (کلارنێت) ژەن)[٣١].

دەربارەی ئەو شانۆگەرییە رۆزفلت نووسیویەتی:

(خەڵك كە بەو جۆرە شانۆییە ئاشنا نەبوون، بە توندی ورووژان، بە شێوەیەك كۆنە دوژمنەكانیش بە گریانەوە یەكدی یان دەباوەش دەگرت و سوێندیان دەخوارد كە تۆڵەی كوردستان بستێننەوە)[٣٢].

شانۆگەری سێیەم، لە شاری سەقز، لە (١٩٤٦) لە دەبیرستانی شاپوور بە ناوی (تەبیبی ئیجباری) لە نووسینی مۆلێیر پێشكەشكراوەو داهاتی شانۆگەرییەكەش بۆ خوێندكارە هەژارەكان بووە[٣٣]. بە داخەوە دەقی ئەو شانۆگەرییانە لەبەر دەستدا نین تا ڕاددەی سەركەوتن و شێوازی هونەرییان شیبكرێنەوە لە رووی ئەدەبیی و هونەرییەوە لێیان بكۆڵدرێتەوە، بە تایبەتی شانۆگەریی (دایكی نیشتمان) گومان هەیە لەوەی قازی محەمەد نووسیبێتی، من بۆ خۆم لە (كامەران موكری)م بیستووە لە شانۆگەری ناوبراودا ڕۆڵی بینیووەو لە مەهابادو شارەكانی دیكەدا پێشكەشیان كردووە.

لە میانەی پێوەندی و دۆستایەتی دەگەڵ میللەتاندا، بە تایبەتی دەگەڵ ئازەربایجانی سۆڤیەتیدا، بە پێشنیاری كۆماری دیمۆكراتی كوردستان ژمارەیەك خوێندكاری كورد ڕەوانەی (باكۆ) كران بۆ تەواوكردنی خوێندنی بەرزو لە پاشەڕۆژدا بگەڕێنەوە كۆمارو خزمەت بكەن، بە تایبەتی لە ڕشتەی سەربازیدا، بە داخەوە، تەمەن كورتی كۆمار ئەو ئاواتەی نەهێنایە دی و زۆریان گەڕانەوەو هەندێكیشیان، لەوێ مانەوەو پاشان توانییان خوێندنی باڵا لە پسپۆڕیی جیاوازدا تەواو بكەن[٢٤].

باری سیاسی و دیمۆكراسی:

كۆماری دیمۆكراتی كوردستان سروشتێكی دیمۆكراسی هەبوو و لە سایەیدا خەڵكی بەوپەڕی سەربەستییەوە بیروڕای خۆیان دەردەبڕی و هاتوچۆ ئازاد بوو، سانسۆر لە ئارادا نەبوو، خەڵكی كوردستان ئومێدیان بەو كۆمارە بوو، كە بتوانێ هیواو ئاواتی لە مێژینەیان لە دروست كردنی دەوڵەتێكی كوردیدا بەدی بێنێ و

لە دەوری پێشەوادا کۆببونەوە. دەوڵەتی ئێران لە ماوەی حوکمی ڕەزا شادا ئەوەندە زوڵم و ستەمیان کردبوو و هەرچی شوێنەواریّ کوردایەتی پێوە دیار بوو لە ناویان بردبوو، بۆیە کاردانەوەیەکی ئەوتۆی لەلای خەڵکەکە دروست کردبوو، ئامادەبوون بۆ لە دەست نەدانی ئەو ئازادییە بە هەموو شێوەیەك، هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵ، قوربانی بدەن.

لە ڕووی ئەمنیەتی شارەکانەوە، ڕۆزفلت بەراوردێك لە نێوان هەردوو کۆماری دێموکراتی کوردستان و ئازەربایجاندا دەکا:

(لە بارێکدا لە ئازەربایجانی ڕۆژهەلات، حکومەتی ترس دامەزرابوو، لە کوردستان تەنیاچەند زیندانێکی سیاسی هەبوون، یا هەر هیچ نەبوو. تەنیا یەك حاڵەتی کوشتن ڕووی دابوو کە دەکرا ناوی سیاسی‌یان لێ بنریّ، هەرچەندە هەندیّ کورد کە ئەم ڕژێمەیان خۆش نەدەویست، هەلاتبوون بۆ تاران. لە جادەکانی مهاباد مرۆڤ دەیتوانی گویّ لە بەرنامەکانی ئەنکاراو لەندەن بگریّ، لە کاتێکدا لە تەوریز سزای گویّ گرتن لە ڕادیۆکان، مەرگ بوو)[٣٥].

ئەمە بێجگە لەوەی کە هەر لە سەرەتاوە کۆماری دێموکراتی کوردستان، کە هەڵقولاوی ناوجەرگەی کۆمەڵی (کوردستان) لە ناوچەکەدا بوو، بەرگریشی لە بەرەی دێموکراسی خوازانی جیهان دەکردو ڕێڕەوی پێشکەوتنخوازانەی دژ بە فاشیزم و نازیەت گرتبوو.

هەروەها بە دوژمنانی گەل و بە حکومەتی ئێرانی سەلماند ئەگەر بوار بدریّ کورد دەتوانن ئیدارەی خۆیان بەڕێوەبەرن و ئەزمونێکی گەورەی دێموکراسی بوو لە بواری جوولانەوەی ڕزگاریخوازی کوردایەتی و جۆش و خرۆشێکی تازەی بەخشیە ڕەوتەکە. تەنانەت هەندیّ لە دۆستە بیانی‌یەکانی کورد بە هەوڵێکی سەرکەوتووی دەزانن و کریس کۆچێرا دەڵیّ:

(کۆماری مەهاباد سەرباری بچووکی قەوارەو تەمەن کورتی خۆی جێگەیەکی گرنگی لە مێژووی بزووتنەوەی کوردایەتی هەیە: ئەمە

یەکـەمین بزووتنـەوەی کوردایـەتی بـوو کـە (ڕۆشـنبیر) سـەرکردایەتی دەکرد، ھۆشی دەرخست کە ئەگەر کورد لێی بگەڕێن تەنیا (تالانکەر) نین کە لە پاش زێدەڕۆییەکانی سمکۆوە بەوە ناوبانگیان دەرکرد بوو، بـەڵکو دەتوانـن حکومـەتێکی شایسـتە بـە نـاوی خۆیانـەوە بـەڕێوە بەرن)[٣٦].

پێوەندی دۆستایەتی گەلانی کوردو ئاسووری و ئەرمەنی بەھێز کردو تەنانەت لە مەرامنامەی (حـیزبی دێموکراتـی کوردسـتان)، لـە بڕگـەی (٢٢) فەسـڵی (٤)دا ھاتووە:

(مـادە ٢٢– ئـەو میللەتـە پچووکانـەی کـە لـە کوردسـتاندا دەژیـن (ئازربایجـانی، ئەرمـەنی، ئاسـووری) حقووقـی ئـەوان تصدیـق دەکەین)[٣٧].

ئەمـەش لێکدانەوەو تێفکرینێکی قووڵـی سیاسـەتی پێشـەوا بـوو بـۆ ئـەوەی ھەستی میللەتانی دەرو دراوسێ بۆ لای ئەزموونی دێموکراتی کورد ڕابکێشێ، چونکە پێشەواو حیزب لەوە گەیشتبوون، ئەو میللەتانەی ناوچـەیش ھـەروەکو کورد دووچـاری زوڵـم و سـتەمی حکوومـەتی شا بوونەتـەوەو لـەژێر دەسـەڵاتی پەھلەویدا ھەموو ئازادییەکییان لێ زەوت کراوە، بۆ ئەوەی گیانی برایەتی بەھێز بکات و ئەوانیش ببنە سوپەرێك بۆ کۆماری دێموکراتی کوردستان.

ڕێکخراوەکانی لاوان و ژنان نموونەیەکی دیی دێموکراسی بوونی کۆمار بوون، کە پێشتر ئەو گرنگییە بە توێژی لاوان نەدەدراو لەو سـەردەمەدا کۆمـار توانـی لاوان لە ھوری یەکێتیەك یان ڕێکخراوی جەوانانی کوردستان دا کۆیان بکاتەوەو بڵاوکراوەی خۆیـان ھـەبێ‌و بە ئاڕاستەیەکی نەتەوەیی و نیشتمانییان دا بـەرن و چاکتر بتوانن ئەرك و ڕۆڵـی خۆیـان ببینـن، گۆڤـاری (ھـاواری نیشـتمان)، کـە لـە سـەری نووسـراوە (بڵاوکـەرەوەی بـیری یەکیـەتی جـەوانانی دێموکـرات) بـە سەرپەرشتی (صدیـق ئـەنجیری، آذر)[٣٨] بڵاوکراوتـەوە. ئـەم گۆڤـارە، گۆڤـارێکی ئەدەبی، سیاسی، کۆمەڵایەتی بووەو یەك ژمارەی لێ دەرچووە. ھەروەھا ژمارەیەك

وتار لە ڕۆژنامـەی (کوردسـتان)دا لـە بـارەی لاوان بڵاوکراوەتـەوە، کـە نیشـانەی گرنگیدانـی کۆمـار بـووە بـە پـەروەردەی لاوان بـە هەسـتی کوردایـەتی و ژیـانی ئایندە[39]. کچان و ژنان گورجترو چالاکانەتر هاتنە مەیدان و بـەرەو خوێنـدن و خوێندەواری هان دەدران و پێشەوا بۆ خۆی گرنگی بەم مەسەلەیە دەداو دەست پێشخەری دەکرد لـە کردنەوەی قوتابخانـەی کچـاندا. بڕیـار درا بـە دامـەزراندنی یـەکێتی ژنـانی کوردسـتان، لـەم ڕووەوە ڕۆژنامـەی (کوردسـتان)ی زمانحـاڵی حکومەت، ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:

(سازکردنی حزبی دێمۆکرات
لە لایەن ژنانی کوردستان)

ڕۆژی جومعە ١٣٢٤/١٢/٢٤ لە لایەن یای پێشەوای کوردستان لە ژمارەییێکی زۆر لـە یایـەکانی تێگەیشـتووی کوردسـتان گێڕرایـەوەو لـە سـاتی ٣ پـاش نیـوەڕۆ لـە ئەنجوومەنی فەرهەنگی کۆبوونەوەو بە سەرۆکایەتی یای پێشەوای کوردستان (یای مینای قازی) حزبی دیموکراتی ژنانی کوردستان دامەزراو ژمارەیەکی زۆر لـە یایـان نیو نووسین کردو مانگانەی ئەندامیەتیان لە تمەنێك تا دە تمەن وە ئەستۆ گرت)[40].

هەروەها سەبارەت بە یەکەم کۆبوونەوەی یەکێتی ژنانی کوردسـتان، کـە بـە سەرپەرشتی یای پێشەوای بـەڕێوە چـووەو چـەند یایـەکی کـورد وتاریـان تێـدا خوێندۆتەوە ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:

> (ڕۆژی ١٣٢٤/١١/١٦ لـە لایـەن یـای پێشـەوای کوردسـتان بـە بۆنـەی جێژنـی سـەربەخۆیی و ناسـاندنی پێشـەوای (معظـم)ی کوردسـتان لـە ژمارەییێکی زۆر لە یایانی شاری مەهاباد ئامۆژگارانی مەدرەسەی کچان گـێڕدرابۆوەو جێژنێکـی خۆشـیان گـرت ژمـارەییێکی زۆر لـە یایـان و ئامۆژگـاران دەو بـانگ هێشـتنەدا نوتـق و خیتابـەی زۆر باشـیان خوێندەوەو جێژن کە لە ساتی (٣)ی پاش نیوەڕۆ گیرابوو و لـە ساتی (٥)ی دوایی هات..)[41].

ئەمەش ئەزموونێکی نوێ بوو، کە لە کۆماری کوردستان دا، ژن بتوانێ بەشداری ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی بکات و لە دەوری ڕێکخراوێکی خۆیاندا کۆببنەوەو شان بە شانی پیاوان دەوری چالاکانەی خۆیان ببینن. جێگەی ئاماژە بۆ کردنە، هەروەکو چۆن لقی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) لە شاری سلێمانی بە سەرپەرشتی ئیبراهیم ئەحمەد بەڕێوە دەچوو و ژمارەیەك شاعیرو ڕۆشنبیری ئەو ڕۆژەی کوردستانی باشوور تێیدا ئەندام بوون، بە هەمان شێوە لقی (یەکێتی ژنانی کوردستان)ی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) لە لایەن ناهیدەی شێخ سەلام و نەعیمە خانی خوشکی ئیبراهیم ئەحمەدو زەکیە بابان و.. هتد بەڕێوە دەچوو[٤٢].

دوای ئەوەی حکومەتی تاران، هەوڵی زۆری لەگەڵ وەفدی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان بە سەرۆکایەتی (پیشوەری) دا کە لە چوارچێوەی ئێراندا خۆیان خۆڕێبەری خۆیان بکەن. ئەم هەوڵانەو هەوڵەکانی دواتریش، کە حکومەتی تاران لە بانگهێشتنەکانی بۆ سەرۆکایەتی هەردوو کۆماری دیمۆکرات بۆ ڕاگرتنی بارودۆخ و کەسب کردنی کات بوو، کە بتوانن ئەرتەشی ڕووخاو و تێکشکاوی ئێران بەهێز بکەنەوەو لە لایەکی تریشەوە چاوەڕوانی ئەنجامی وتووێژەکانیان بوون لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت لە بابەت ئیمتیازاتی نەوتەوە.

حکومەتی ئێران لە تەمووزی (١٩٤٦)دا بە ڕەسمی قازی محەمەدی بۆ تارانی پایەتەخت بانگهێشت کرد بۆ ئەوەی ڕاستەوخۆ گفتوگۆ لە بارەی داهاتووی ناوچەکە بکرێ‌و ڕازی بکەن بەوەی هاوکاری خۆی لەگەڵ ڕوسان بپچڕێنێ‌و هاوکاری ئازەربایجان نەکەن و هەندێ بەڵێنی ساختەی بدەنێ، کە ئەوان دان بە بوونی دەسەڵاتی قازی لە چوارچێوەی خودموختاری ناوچەکەدا دەنێن و دواتریش خۆیان لە چوارچێوەی هەڵبژاردنێکی ئازاد، کە ئەنجام دەدرێ نوێنەری خۆیان بۆ پەرلەمانی ئێران هەڵبژێرن.

یەکێ لە ڕۆژنامەکانی ئەو کاتەی تاران نووسیویەتی و دەڵێ:

(ئۆتۆمبێلی ژمارە ٢٨ بەناو تاران دا دەسوڕێتەوەو ئاڵایەکی بچووکی کوردی بە سێ ڕەنگ سەوزو سپی و سوور لە ناوەڕاستدا ڕۆژێك و لێی

نووسراوە دەوڵەتی جمهوری کوردستان، هەڵکردووە. بێگومان وەفدی لێپرسراوانی کورد بۆ وتوویژ لەگەڵ حکومەتی مەرکەزی دەربارەی دەستوری حکومەتە سەربەخۆییەکانی هەڵگرتووە)[٤٣].

هەردوو کۆماری دیموکراتی ئازەربایجان و کوردستان لە ڕۆژی (١٦/١٠/١٩٤٦)دا، پەیمانێکی سەربازییان مۆر کرد، کە ئەمە بەندەکانی بوون:

(١-دروست کردنی لەشکرێکی ئازەری کوردی کە شوێنی تەورێز بێت.

٢-ناردنی لەشکری نیزامی ئازەربایجان بۆ قۆڵی (سەقز) لە کوردستان وە ناردنی لەشکری غەیری نیزامی کوردستان بۆ ئازەربایجان ئەگەر پێویست بوو.

٣-دانانی جەنراڵ عەزیمی ئازەربایجانی بۆ سەرۆکی گشتی لە قۆڵەکانی (سەقز)(سەردەشت) لە کوردستانەوە لە (هولاساسۆر هەوشار) لە ئازەربایجان.

٤-دانانی مەلا مستەفا بە سەرۆکی گشتی کوردی و ئازەری لە ناوچەی (سەقز).

٥-ناوچەی هەوشار لە ئازەربایجان لەژێر چاودێری "محمد حسین سەیفی قازی"دا بێت.

٦-قازی محمد سەرۆکی گشتی هەرە بەرز بێت لەسەر هێزەکانی ئازەربایجان کوردستان. بەڵام لەژێر ڕەنگ ڕشتنی جنرال عزیمیدا.

٧-(پیشەوەری) سەرۆکی هەرە بەرز بێت بۆ هێزە شەڕکەرەکانی کوردی ئازەری لە ئازەربایجان.

٨-هێزی کوردی هەر یارمەتییەکی تری ویست (ئازەربایجان) دەستی بۆ درێژ بکات)[٤٤].

شەڕ لە ئازەربایجان، کۆبوونەوە لە مەهاباد:

گفتوگۆیەکان بێ ئەنجام بوون. شەڕ دەستی پێ کرد. تاقە زامنی لەشکری کوردستان لەوێ ڕۆژێ بارزانییەکان بوون. کە شێخ ئەحمەدی بارزان و مەلا مستەفا لەگەڵ ژمارەیەکی زۆری خاو و خێزانی بارزانییەکان لە عێراقەوە ڕایانکردبووە ئێران و لە ناوچە کوردنشینەکانی ئەوێ نیشتەجێ ببوون. هەر لە

یەکەم ڕۆژی دامەزراندنی کۆمارەوە مەلا مستەفا پشتگیری و هاوکاری خۆی ڕاگەیاندو دوای ئەوەی لە ماوەیەکی کەمدا پێشتر تەواوی ئەرتەشی ئێرانیان لە ناوچەکانی میانداو سەردەشت و بۆکان و ناوچەکانی دی پاك کردبۆوە، ئێستا ڕووبەڕووی نەهامەتێکی گەورە هاتبوون لە ئەنجامی ئەوەی دەوڵەتی ئێران بە ناوی پاکی و سەلامەتی هەڵبژاردنەوە هێزی سەربازی خۆیان ڕەوانەی تەورێز دەکەنەوەو سەرۆك وەزیران (قوام السلطنة) بە تەواوی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت و ئینگلیز ڕێکەوتوون، بەوەی کە یەکێتی سۆڤیەت چاڵە نەوتەکانی باکووری ئێران بەکاربەرێ و لە قازانجی هەردوو میللەت دابێ. لەو لاشەوە ئینگلیزیش چاڵە نەوتەکانی عەبادان و خۆزستان بەکاربێنێ[٤٥].

لە بەرامبەر ئەو سیاسەتەی هاوپەیمانەکان بە تایبەتی سۆڤیەت و ئینگلیز کە تا ئەو ڕۆژە لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندی خۆیان کوردو ئازەریان کردبووە کارتی پاڵەپەستۆ بۆ سەر دەوڵەتی ئێران ئێستا بەرژەوەندی ئابووری وڵاتەکانیان بەڵێنەکانی جەعفەر باقرۆڤی سەرەك وەزیرانی ئازەربایجان بۆ فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان و کۆماری دیمۆکراتی کوردستان بوونە بڵقی سەر ئاو، بەوەی کە داوایان لە وەزارەتەکەی (قوام) کردبوو هەڵبژاردنێکی ڕاستەقینە لە سەرانسەری ئێراندا ساز بکرێ و ناوچە ئازەری و کوردنشینەکانیش بەشداری ئەو هەڵبژاردنە بکەن و نوێنەری خۆیان هەڵبژێرن.

ئەگەرچی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان و ئازەربایجان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەر هێرشێکی لە ناکاوی دەوڵەتی ئێران لەسەر چەند خاڵێك ڕێکەوتبوون، کەئەو ڕێکەوتنە بەرژەوەندیو گیانی هاوکاری سەربازی و بازرگانی و فەرهەنگی بەخۆوە گرتبوو. لە ماوەیەکی کەمداو لە ڕۆژی (١٠)ی کانوونی یەکەم سوپای ئێران تەورێزی گرتەوە، بێ ئەوەی بەرەنگارییەکی ئەوتۆی بکرێ. بە تایبەتی پیرۆزبایی (د. جاوید) لە ڕادیۆی تاران دەخوێنرایەوەو سەرانی حکومەتیش بەرەو سۆڤیەت خۆیان ڕزگارکرد. لەو سەروبەینەدا، کە هەرگیز چاوەڕوان نەدەکرا وا بە ئاسانی تەورێز بگیرێتەوەو سوپای فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان هەرەس بێنێ، بە تایبەتی کە ڕاستەوخۆ یەکێتی سۆڤیەت بەرگری لێ دەکردن.

لــە مــەهاباد، خەڵکەکــەو ســەرانی کۆمــار شــڵەژابوون، لــە بــەردەم بڕیـــاری شەڕکردن و مقاوەمەت یان هەروەکو ئازەربایجان خۆ بە دەستەوە بدەن و ئەرتەشی ئێران بێ شەڕ بێتەوە کوردستـان، ئەگـەر بێنـەوە چارەنووسـی کۆمـارو خـەڵکی دێمۆکرات چی دەبێ؟!

پێشەوا، کاربەدەستانی کۆمارو هەندێ لە سەرۆك عەشیرەتەکانی بانگ کردو کۆبونەوەییێکی لە مزگەوتی ئاغادا پێکهێنا بۆ تەگبیرو ڕاوێژ.

دوو بیرورا هەبوو، یەکێکیان خۆ بە دەستەوەدان بێ هیچ بەرەنگاری، دووەم پێیان وابوو دەبێ بەر لە سوپای تاران بگیرێ و تا دوا دڵۆپ خوێن شەڕ بکەن.

قازی بۆ خۆی و حەمە حوسێنی سەیفی قازی وەزیری جەنگ سەرەتا لەو ڕایەدا بوون(٤٦).

مـەلا عـەبدوڵڵای مودەڕیسـی و مـەلا حوسـێنی مـەجدی وەزیـری داد لەگـەڵ مقاوەمەت دا نەبوون(٤٧). بۆ ڕۆژی دوایـی بڕ یـار درا هـەروەکو ئازەربایجـان بـێ شەڕو شۆڕ پێشوازی سوپا بکرێت و تا ئەو جێگەیەی لە توانادایە خوێن نەڕژێ و خەڵکەکە زەرەرمەند نەبن. بۆ ئەم مەبەستە پێشەوا بڕیاریدا هێزی پێشمەرگە لە بەرەکانی جەنگ دا بکشێنەوەو شەڕ نەکەن.

ڕووخانی کۆمارو هاتنەوەی ئەرتەش:

دوای ئەوەی بڕیاری خۆ تەسلیم کردن درا، هیچ ئومێدێك نەما، ـڕۆژی ٢٥ی سەرماوەز قازی بە تەلەفۆن قسەی لەگەڵ سەرتیپ (همایونی) کرد، ئینجا خۆی و سیف و حاجی بابە شێخ و چەند کەسێکی تر بە ئۆتۆمۆبێل چوون بۆ (حەمامیان) تەسلیمی سەرتیپ (همایونی) بوون. سەرتیپ (همـایونی) فـەرماندەی لەشـکری (٤)ی کوردستان و، سەرکردەی ئەو هێزە بوو کە ئەبوو لە قۆڵی سەقزەوە بەرەو مەهاباد بجوڵێ. همایونی، وەکو خۆی گێڕاویەتەوە، بەر لەوەی قازی محەمەد و سـەرانی تـری کۆمـاری دێمۆکراتـی کوردسـتان بچـن بـۆ لای گفتـی (تـەئمینی جانی)(٤٨) پێدابوون.

ئەگەرچی ڕێگەی ڕاکردن و پەنابردن بۆ وڵاتانی دراوسێ لە بەردەمدا بوو، بەڵام قازی، کە پیاوێکی خاوەن بیروباوەڕ بوو، لە پێناوی خەڵکەکەو سەلامەتییان ئەم ڕێگەیەی پێ لەوانی دی باشتر بوو.

سەرتیپ (همایونی) لە سەرەتادا، نەیویست هیچ هەنگاوێکی ئەوتۆ بنێ کە کاربەدەست و خەڵکەکە لێی بسڵەمنەوەو ترس و تۆقاندن بکەوێتە نێو شاری مهابادی پایتەختی کۆمار. تەنانەت بە پێی قسەی پەیامنێری ڕۆژنامەی (اطلاعات)، کە ئەو ڕۆژانە لەوێ بووە دەڵێ:

(سەیر ئەوەیە لە ڕۆژانی سەرەتادا لیوا هومایونی سەرکردەی هێز گەلی کوردستان لە مەهاباد لە ماڵی قازی محەمەد لای داو فراڤینی لەگەڵ ئەودا خواردو باس و خواسێك لە بارەی گرتنی ئەو لە گۆڕێدا نەبوو)[٤٩].

ئەم هەنگاوەی کۆمار جۆرێك لە بڕوایی لای هۆزە چەکدارەکانیش پەیدا کرد کە بە ئاسانی چەکەکانیان تەسلیم بە سوپا بکەن، بەڵام ئەوەندەی پێ نەچوو، دوای چەند ڕۆژێك قازی محەمەدو حەمە حوسێن سەیفی قازی و هەندێ لە ئەفسەرو وەزیرەکانی کۆمار گیران و تەنانەت سەدری قازی برای پێشەوایش کە ئەوکاتە ئەندام پەرلەمان بوو لە تاران بە گیراوی هێنابوویانەوە بۆ مەهاباد.

ئیتر، شاڵاوی گرتن و کوشتن و توندو تیژی لە شارەکانی کوردستان و ئازەربایجانیش دەستی پێ کردو (زیاتر لە ١٥٠٠٠ ئینسانی دیمۆکرات کوژرا)[٥٠].

لەنێو هێزەکانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان دا، بارزانییەکان چەکیان دانەنا، دوای ئەوەی مەلا مستەفا ماوەی مانگێك لە تاران دا مایەوە شاو فەرماندەکانی ئێرانی بینی، گفتوگۆیەکانیان بێ ئاکام بوون، بۆیە مەلا مستەفاو ژمارەیەك لە پێشمەرگەکانی، دوای چەندین شەڕی سەخت لەگەڵ ئەرتەشی ئێران وعەشیرەتەکانی سەرسنوور توانییان زیاتر لە ٣٠٠ کیلۆ مەتر بە پێ بڕن و بگەنە ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەت و لەوێ ببن بە پەناهەندە[٥١].

دادگایی و لە سێدارەدانی سەرانی حکومەت:

پاش ئەوەی پێشەوا و حەمە حوسێنی سەیفی قازی ئامۆزای پێشەواو سەدری قازی برای پێشەوا لە مەهاباد گیران، دوای ماوەیەك بە شێوەیەکی ڕواڵەتی و بە نهێنی دادگایی کران. ئەو دادگایی کردنە کە لە لایەن سەرکردایەتی سوپاوە بەڕێوە دەچوو، چەندین تاوانیان دابووە پاڵ قازییەکان، لە هەتك و سووك کردن بە قودرەتی سوپاو چەکدار کردنی خەڵکی شارو عەشایر دژی سوپاو دەوڵەت. هەڵکردنی ئاڵای جیاواز لە هی ئێران و لەبەرکردنی یۆنیفۆرمی سەربازی ڕوسی و پێوەندی بەستن دەگەڵ ڕوسیەو سەفەر بۆ باکۆ و بازرگانی کردن دەگەڵیان و چەندین شتی دی. ئەگەرچی ئەوان، کە تا ڕادەیەك بە قسەو دۆستایەتی سەرەك وەزیران (قوام السلطنة) پشت ئەئستوور بوون، لە لایەك و لە لایەکی دیکەوە سەرتیپ (همایونی) بەڵێنی ئەوەی پێ دابوون، کە سەرو گیانیان سەلامەت دەبێ لە بەرامبەر ئەو هەڵوێستەی کە بێ شەڕ شاریان تەسلیم کردووە، بەڵام بەڵێنەکان بڵقی سەر ئاو بوون، هەرچەندە بەرگرییان لە خۆیان کردبوو، حەمە حوسێن کە دەوڵەت خۆی دەسەڵاتی ناوچەکەی داوەتێ و سەدری قازی خۆی بێ گوناھ دەزانی بەوەی کە ئەو لە تاران دادەنیشێ ئەندامی پەرلەمانە بۆ لەبەین بردنی تەنگژەی نێوان حکومەتی ئێران و کۆمار هەوڵیداوە، پێشەواش هەمیشە ئێرانی بەوە تاوانبار دەکرد، کە دروست بوونی کۆمار لە ئەنجامی کەم و کووڕیو لا لێ نەکردنەوەی ئێرانەوە بووە بەرامبەر بە خەڵکی ناوچەکە لە ڕووی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و مافە نەتەوایەتییەکانەوە. تەنانەت (ن. پسیان) پەیامنێری ڕۆژنامەی (اطلاعات) نووسیویەتی: (نێزیکەی ١٤ سەعات قسەی کردو کەموکورتی جۆربەجۆری لە دادگە گرت)[٥٢]. هەروەها (محەمەدی شەریفی)، کە لە لایەن دەوڵەتەوە کرابوو بە پارێزەری قازی محەمەد، ساڵی (١٩٥٦) گۆشەیەکی لە چۆنیەتی ئەم دادگایە لادابوو نووسیبووی:

(زۆر حەیف بۆ قازی محەمەد بۆ ئەو پیاوە مەزن و ژیرە. قازی لە دادگادا بە نەترسی و مەنتق قسەی دەکرد. لە ڕاستیدا ئەو دادگای موحاکەمە دەکرد، قازی حکومەتی ئێرانی لە عاست میللەت بە خەیانەت تاوانبار کرد. بە ئازایی و غیرەتەوە، نەك هەر لە مافی نەتەوایەتی گەلی کورد دیفاعی دەکرد، بەڵکو لە مافی هەموو گەلەکانی ئێران دیفاعی کرد.

ئەو قارەمانانە لەم دادگایەدا بە جۆرێ لە مسلەك و بیروباوەڕی خۆیان دیفاعیان دەکرد کە دادگا سەری سووڕمابوو. ئەسڵەن لەم کارەی کە کردبوویان پەشیمان نەبوون[٥٣].

لە ڕۆژی (٢٣)ی کانوونی دووەمی (١٩٧٤)دادادگا حوکمی خنکاندنی بەسەر پێشەوا قازی محەمەدو سەیفی قازی و سەدری قازی دا، بەڵام بە هۆی بارودۆخی ئەو ڕۆژانەو گفتوگۆی مەلا مستەفای بارزانی لە تاران لەگەڵ ئێراندا بڕیاری جێبەجێ کردنەکەی تا ڕۆژی (٣١)ی مارتی (١٩٤٧) دواخرا، هەرئەو ڕۆژە، شەو درەنگانێ لە مەیدانی چوارچرا، هەر لەو شوێنەی، کە ئالای کۆماری دیمۆکراتی کوردستانی تێدا هەڵکرا لەوێ لە سێدارە دران. دوای یازدە مانگ کۆتایی بە تەمەنی کۆمار هات و جارێکی دی ئومێدی کورد لە قەوارەی سەربەخۆ و دەوڵەتدا بووەوە بە سەراب.

بێجگە لەو سێ کەسە، هەر لە شاری مەهاباد و پاشان لە بۆکان و شوێنەکانی دیکەشدا چەندین کەس لە ئەفسەرو کاربەدەستانی دی لە سێدارە دران[٥٤]، ژاندرمە هەرچی ئاسەوارێکی کوردی و کۆمار هەبوو سووتاندیان و لە ناویان برد.
ئەو کارەساتە دەرس و پەندو عیبرەتێکی گەورە بوو، وەکو سەدری قازی لە وەڵامی برادەرێکی ئەندام پەرلەمانی خۆیدا وتی: (ئەوە من نیم کە شکاوم، ئەمە سیاسەتی سۆڤیەتە لە ئێران دۆڕاندوویەتی..)[٥٥]. دیارە ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە هەر بە تەنیا سۆڤیەت لەم نێوانەدا، خەتای بووبی، بەریتانیاش بە هەموو شێوەیەك درێغی نەکردووە لە یارمەتیدانی ئێران بە هەواڵ و شێوەکانی سەربازییشەوە لە سەرکوت کردنەوەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردایەتی و

ڕووخاندنی کۆماری دیمۆکراتی کوردستاندا(٥٦). هەروەها (ئەمریکا)ش دەورێکی کاریگەری لە یارمەتیدانی ئێران و بەهێزکردنەوەی و گەیاندنی داواکارییەکانی بۆ کشانەوەی هێزەکانی بێگانە لە ئێران بۆ بەردەم ئەنجومەنی ئاسایشدا هەبوو بە تایبەتی سەفیری ئەمریکی (جۆرج ئەلن) لەو سەردەمەدا ڕۆڵێکی خراپی دیوە لە ڕێگە خۆشکردن و هەڵمەتی کۆتایی هێنانی بە کۆمار(٥٧). ئەمە سەرباری ئەوەی چەندین هۆکاری دی، لە ڕووی ناوچەگەری و خیانەتی سەرانی عەشایرو بڕوا بە خۆ نەبوون و کزیو لاوازی هەستی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەری و بێ توانایی دەسەڵاتی کۆمار لە چارەسەر کردنی مەسەلە سەرەکییەکانی وەکو زەوی و زارو دروست کردنی دەروازەیەکی ئابووری و بازرگانی ئەوتۆ، کە پشت بە خۆ ببەستێ. هەموو ئەو فاکتەرە نێودەوڵەتی و ناوچەیی و ناوخۆییانە بوونە هۆی ڕووخانی کۆمارو هەوڵی کورد لەو پارچەیەدا بوو بە قوربانی (نەوت) و پێوەندی دیبلۆماسی و سیاسیی زلهێزەکانی ئەو ڕۆژگارە.

بۆی کورد و کوردستانی گەورە

J.K

بەناوی یەزدانی گەورە و بەرز

بەیان نامەی ژمارە ۳۱۲ ڕوژی دوویەمی خەزەلوەری ۱۳۲۳

لەم ڕوژانەدا ڕادیوو ڕوژنامەکانی ایران بلاویان کردەوە کە حکوومەتی یەکیەتی سوومت دەیەوی لە باکووری ایراندا بو دەرهێنانی « نەوت » لە لایەن حکوومەتی ایرانەوە بەشەکانی باکووری بو تەرخان بکری بو امتیازی بدرێتێ، بەلام حکوومەتی سیلەی ایران چاوی لە هەموو چەکەیەکی کە لەم سی سالی دوایدا لە لایەن یەکیەتی سوومت دەرازەی کرابو [illegible] نەکرد، [illegible] لە پێش کرا [illegible] گەورەدا کەوتونە ناو سنووری ایران [illegible] سنوور لە نیوان پارچەکانی کوردستان هەڵ بەگیراوە و حەقی مەشرووعی خومان [illegible] دەست لە تەواوی و ولاتانی تورکیا، ایران و عراق خومان بە خاوەن بە [illegible] علاقە) دەزانین و حەقمان هەیە لە هەموو کار و باریک بکولینەوە لەگەل زبانی خومان یەکی هەل بکیشین ئەوالە سوور (اطراف) ی دەوری حکوومەتی یەکیەتی سوومت و وەلامی حکوومەتی ایران ئەو چەند و وشەی خوارەوە بلاو دەکەینەوە

ئەم وەلامەی کە لەلایەن حکوومەتی [illegible] دراوەتەوە بە نوینەری یەکیەتی سوومت [illegible] لەگەل قازانجی نەتەوەکانی ا[illegible] بەرآوەردە کراوە دیارە قازانجی ۳ میلیون [illegible] کوردیش لەم جوابە [illegible] چاو [illegible] نەتەوەی کورد ناتوانی لە سەر ئەم هەموو [illegible] کە تا ایستا [illegible] کراوە [illegible] حکوومەتیکی وەکو یەکیەتی سوومت کە لە پێناو خوشی زبانی نەتەوە [illegible] لە لایەن پیاویکی [illegible] وەکو « ساعد » وەزیری ایران ڕەد بکرێتەوە و ببێتە مایەی [illegible] ولاتیکی کە ۳ میلیون کوردی تیدا دانیشت[illegible]

کومەلەی ژ . ک حکوومەتی یەکیتی [illegible]

آگادار دەکا ۹ میلیون نەتەوەی کورد بە [illegible]

کوردەکانی ایران لە بریاری حکوومەتی [illegible]

دەربارەی نەدانی امتیازی نەوتی باکور [illegible]

بە هیچ باریک موافقەتی ئەم بیرەی حکوومە[illegible]

آ ، ل ، ب ، هەیئەتی ناوەندی کومەلەی

وێنەی بەیاننامەی ژێ کاف

پەراوێزەکانی فەسڵی یەکەم:

١-ئۆلگە ئیڤانۆڤنە ژیگالینە، ڕۆڵی هۆزەکان لە ژیانی سیاسی کوردستانی ئێران لە چلەکان دا، گ کاروان، ژ ١١٨، ل ٣٤.

٢-لەم ڕووەوە گۆڤاری (کهکشان)، لە وتارێکیدا لە بارەی حیزب و ڕێکخراوو کۆمەڵە سیاسییەکانی ئێران لە ١٩٤٢-١٩٥٣، ١٤٠ حیزب و ڕێکخراوی ژماردووە، کە تیایاندا ناوی ئەم حیزب و ڕێکخراوە سیاسییە کوردیانەش بەرچاو دەکەون:

کۆمەڵەی یەکگرتووی کوردستان (هیئات متحده کردستان)

حیزبی ئازادی کوردی (حزب آزادی کرد)

حیزبی کۆمەڵە (حزب کومله)

حیزبی جەوانانی کوردستان (حزب جوانان کردستان)

حیزبی ڕزگاری کورد (حزب رزگاری کرد)

حیزبی دێموکراتی کوردستان (حزب دموکرات کردستان)

کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان (کمیته استقلال کردستان)

یەکیەتی برایانی کوهستان (اتحاد برادران کوهستان)

بڕوانە: مجله کهکشان، شماره ٤٤، س ٤، آذرماه، ١٣٧٤، ص ١٣.

هەروەها لە بارەی بارودۆخی ئەو ڕۆژگارەوە طاهر خلف البكاء دەڵێ:

(ڕۆژنامەنووسیی کاریگەرییێکی دیارو بەرچاوی لە ڕیزەکانی جەماوەری ئێرانیدا هەبوو، هەندێکیان جەماوەریان دژی سیاسەتی حکوومەت هان دەداو هەندێکیشیان ستایشیان دەکرد، ئەو قەیرانە ئابوورییەی ئەو ڕۆژگارەی ئێران تێیدا دەژیا، بابەتێکی گرنگ بوو بۆ ڕۆژنامە بۆ وریا کردنەوەی خەڵك لە ناهەمواریيەکانی وەزارەتە جیاوازەکان). بڕوانە: طاهر خلف البكاء، التطورات الداخلية في الايران ١٩٤١-١٩٥١، ص ١٢٥.

هەروەها احمد عبدالکریم دەڵێ:

(ئەو سەربەسەتییەی ڕۆژنامەکان وای لە سەرەك وەزیران (قوام السلطنه) کرد، کە بڕیاری داخستنی گشت ڕۆژنامەکان بدات و تەنها چوار ڕۆژنامە بە سەرپەرشتی حکومەت بهێڵێتەوە)، احمد عبدالکریم الصحافة الایرانیة،/ ص ١٢.

٣-ئۆلگە ئیڤانۆڤنە ژیگالینە، ڕۆڵی هۆزەکان لە ژیانی سیاسی کوردستانی ئێران لە ساڵانی چلەکاندا، گ کاروان، ژ ١١٨، ل ٣٧.

٤-سید محمد صمدی، نگاهی به تاریخ مهاباد، ص ١١٨.

٥-عبدالقادر دباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ- کاف، ل ٤٣-٤٤.

٦-ویلیام ئیگلتۆن جونێر، کۆماری کورد لە ساڵی ١٩٤٦، وەرگێڕانی سید محمد صمدی، ب١، ل ١٤٤، و. ف، ل ٢٤٤. لە وەرگێڕانە فارسییەکەدا، لە ناوەکاندا ناوی قادری مودەریسی تێدایەو ناوی عەزیزی زەندی تێدا نییە. بەڵام محمود مەلا عیززەت بەم شێوەیە دیاری کردووە:

١-حسین زەرنگەر ٢-محمد نانەوازادە ٣-عبدالرحمن ئیمامی ٤-عبدلرحمن زەبیحی ٥-نجم الدین توحیدی ٦-علی محمودی ٧-عبدالرحمن کیانی ٨-قاسم قادری ٩-عبدالقادر مدرسی ١٠-محمد اسحابی ١١-صدیق حیدری.

بڕوانە: محمود مەلا عیززەت کۆماری میللی مەهاباد، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، ب١، ل ٦٤، هەروەها (هەژار) ناوەکان وا دەردەخا: (حوسێن فروهێر، زەبیحی، تەوحیدی مەلا نەجمە، ئیمامی، محەمەدی نانەوا، قادری مودەرسی، محەمەدی یاهو، شاپەسەندی، محەمەدی سەلیمی، قاسمی قادری، خاڵە مەلا داودی یازدە کەسی بناغە دانەر بوون)، بڕوانە: هەژار، چێشتی مجێور، ل ٦٠.

علاءالدین سجادی، فەزڵی دامەزراندنەکە دەگەڕێنێتەوە بۆ (مەلای داودی)، بڕوانە:

علاءالدین سجادی، شۆڕشەکانی کورد وە کوردو کۆماری عێراق، ل ٢٧٥. بەڵام ژیگالینە ئاماژە بۆ عەبدولڕەحمان زەبیحی دەکات، بڕوانە:

الحركة الكوردية في العصر الحديث، ص ٢٠٠.

٧-ئارچی روزفلت، كۆماری مهاباد، وەرگێڕانی ئەبوبەكر خۆشناو، ل٧.

سەید موحەمەد سەمەدی، ژێ، كاف چبوو؟ چی دەویست؟ وە چی لێ بەسەرهات؟ ل١٢.

٨-هەژار، چێشتی مجێور، ل ٦٤.

٩-هێمن، تاریك و ڕوون، ٢٠- هەروەها، عبدالقادر دباغی دەربارەی بوونە ئەندامیەتی خۆی نووسیوویە، بڕوانە:

عبدالقادر دباغی، ڕاپەڕینی كۆمەڵەی ژێ- كاف، ل ١٥.

هەژار، چێشتی مجێور، ل ٥٨.

محەمەد شاپەسەندی، ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی، ژ ٢٤، ١٩٩٢/٥/٢٤، ل ٧.

١٠-ئارچی روزفلت، كۆماری مهاباد، ل ٣٥. هەروەها دەربارەی كەسیەتی قازی لە ئینسكلۆپیدیای سۆڤیەتیدا بڕوانە:

ڕۆژنامەی ئازادی، ژ ٩٤، ١٩٦٠، ل٣.

١١-كریس كۆچێرا، مێژووی كورد لە سەدەی ١٩-٢٠دا، وەرگێڕانی محمد ریانی، ل ٢٧٧. هەروەها بڕوانە تەرجەمە فارسییەكەی:

كریس كوچێرا، جنبش ملی كرد، ترجمهٔ ابراهیم یونسی ص ٢١٨.

د. عیزەدین دەڵێ:

(من گەلێك لەو مەسئوولە ئازربایجانییە سۆڤێتییانەم دیووە كە لە مەهاباد بوون. لەوانە سەلاحەددین كازمۆڤ- كە بە دڵنیاییەوە باسی ئەوەی دەكرد كە قازی كوردی، عەرەبی، فارسی، توركی، ڕوسی، فەڕەنسیی زانیوەو زۆر شارەزای ریاضیات بووە)*.

دەربارەی نمایشی (دایكی نیشتمان)، ئیگلتۆن ئەو ڕۆژگارەی بە چاوی خۆی لە مهابادێ دیوویەتیو باسی كردووە، بڕوانە:

ئیگلتۆن، كۆماری كورد لە ساڵی ١٩٤٦، ب١، ب٢، ل٩٠. و. ف، ص ٧٨-٨١.

دەربارەی نمایشنامەی (صلاح الدین)یش ڤیلچیڤسکی لە کتێبەکەیدا (کوردەکانی موکریان ئاماژەی بۆ کردووە هەروەکو دکتۆر کەمال مەزهەر ئاماژەی بۆ کردووە، بڕوانە:

د. كمال مظهر احمد، دراسات في تأريخ ايران الحديث و المعاصر، ص ٢٥٩.

هەروەها دەربارەی ژیانی قازی محەمەد بڕوانە:

ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٥، ئاوریلی ١٩٧٢، ل١.

١٢-مەرامنامەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، چاپخانەی مەهاباد، سەرماوەزی ١٣٢٤. هەروەها لە بارەی پەیڕەو و پڕۆگرامی حیزبی دێمۆکرات و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی حیزب لە یەکەم کۆبوونەوەی لە مەهاباد دا بڕوانە:

محمود مەلا عیززەت، کۆماری میللی مەهاباد، ل ٧٤-٨١.

نەوشیروان مستەفا، حکومەتی کوردستان، ل ٨٧-٨٩.

کەریمی حسامی، لە بیرەوەریەکانم، ب١، ل ١٠٦-١١٠.

غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، ل ٥٦-٥٩.

١٣-دوکتۆر عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، ل ٩١. هەروەها بڕوانە: مەرامنامەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، چاپخانەی مەهاباد، سەرماوەزی ١٣٢٤.

١٤-علاءالدینسجادی، شۆڕشەکانی کورد وە کوردو کۆماری عێراق، ل ٢٨٠. بەکارهێنانی (کۆماری دێمۆکراتی کوردستان)م پێ لە ناوەکانی دی ڕاست تر بوو، وەکو (کۆماری میللی مەهاباد) و (کۆماری خودموختاری کوردستان) و (کۆماری مەهاباد) و (کۆماری کورد).. هتد. بەو پێیە کە لە بەڵگەنامەو دۆکیومێنتەکانی (کۆماری دێمۆکراتی کوردستان) خۆیدا بەناوی دەوڵەتەوە مامەڵەیان کردووەو نووسیویانە و (مەهاباد) تەنیا پایتەختی ئەو کۆمارە بووە. پێویست بەوە ناکا سڵ بکەینەوە لەوەی کە سنوورەکەی چەند بووەو چەند دەستەلاتی بەسەر ناوچەکانی کوردستاندا ڕۆیشتووە. لەم ڕووەوە پێویست بەوە دەکا هەوڵی (مەحموود مەلا عیززەت) و عەبدولڕەحمان زەبیحی لەبەرچاو بیگرێ. بڕوانە:

مەحموود مەلا عیززەت، لە یادی دامەزراندنی (جمهوریەتی کوردستان)دا با بۆچوونە شێواو و هەڵەکان ڕاست بکەینەوە، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژ ١٧٧٤، س٧، ١٩٩٨/١٢/٢٠، ل٦.

محمد بهاءالدین مەلا صاحب، پێشەوا قازی محمد و کۆماری مەهاباد ل ٢٦.

Hasan Arfa, The Kurds, P. 84.

١٥-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ٥، س١، ٢٠ ژانویە ١٩٤٦، ل٢.

١٦-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ (١٥، ١٦)، ١٩٤٦.

١٧-جلال الطالبانی، کردستان و الحرکة القومیة الکردیة، ص ٢٠٣.

مجتبی برزویی، اوضاع سیاسی کردستان، ص ٣٢٧-٣٢٨.

کەریمی حسامی، کۆماری دیمۆکراتی کوردستان یان خودموختاری، ل ٧٥-٧٦.

هارفی موریس و جون بلوج، لا اصدقاء سوی الجبال، ص ٩٨-٩٩.

١٨-عبدالقادر دباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ-کاف، ل ٤٣. هەروەها لە بارەی بارودۆخی ئابووری لە ئێران لە دووەمین جەنگی جیهانیدا، بڕوانە:

عبدالهادی کریم سلمان، ایران فی سنوات الحرب العالمیة الثانیة، (رسالة ماجستیر)، ص ١٢١-١٢٦.

١٩-جلیل گادانی، ٥٠ ساڵ خەبات، ل ٥٢. لە بارەی هەنگاوەکانی ئابووری و پلان دانانبۆ پاشەڕۆژی دارایی و بودجەی کوردستان وەکو کردنەوەی کۆمپانیاو دانانی بانق و سکە لێدان، بڕوانە: محەمەد ئەمین مەنگوڕی، بەسەرهاتی سیاسی کورد، ب١، ل ١١٢-١١٥.

٢٠-کەریم حسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستان ئێران، ل ١١.

٢١-هـ. س، ل ١٢. هەروەها هێمن دەڵێ: (تفەنگی برنۆیان دەدا بە نانێك. ئەویش ئەوی ئازایان، دەنا ئەوی ترسنۆك بەرتیلی دەدا تفەنگەکەی لێ وەرگرن) بڕوانە، هێمن، تاریك و ڕوون، ل ١٩. هەروەها دەربارەی هێرش بۆ سەر شارەوانی مەهاباد بڕوانە، غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، ل ٢٤-٢٦.

22- Hassan Arfa, The Kurds, P. 85.

دەربارەی شەڕەکانی بەرەکانی جەنگ دەگەڵ ئێرانیێ، بڕوانە: ب. ئەلوەند، ڕۆژنامەی دەنگی کورد، ژ ٤٤-٦٩.

عەقید بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، گەشتێك بە کۆماری مەهابادا، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

مسعو البارزانی، البارزانی و الحرکة التحرریة الکردیة ١٩٤٥-١٩٥٨.

دەربارەی نامەو دۆکیۆمێنتەکانی وەزارەتی هێزی کوردستان، بڕوانە:

محمود ملا عیزەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دۆکیومێنت، ب٢، ١٩٩٥.

٢٣-مەرامنامەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، چاپخانەی مەهاباد، سەرماوەزی ١٣٢٤، ل٣.

٢٤-هێمن، تاریك و ڕوون، ل٢٤.

٢٥-ئارچی روزفلت، کۆماری مهاباد، ل ٣٦-٣٧.

هەروەها لە بارەی باری ڕۆشنبیرییەوە بڕوانە: الحرکة الکردیة في العصر الحدیث، ص ٢٠٣.

٢٦-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٤٤، ١٩٤٦/٥/٦.

٢٧-- ولیام ئیگلتۆن، کۆماری کورد لە ساڵی ١٩٤٦، ب٢، ل ٥٨. و. ف، ص ١٨٧. ڕۆژنامەی (کوردستان) لە ژمارەی ٤٣ی ١٩٤٦/٥/٤ دا ڕێپۆرتاژێکی لەمەڕ ڕادیۆو دەزگای سینەمای کوردستان نووسیوە: (ڕۆژی سێ شەموو ١٠ی بانەمەڕی ١٣٢٥ ئیستاسیۆنی ڕادیۆی مەهاباد پایتەختی حکومەتی میللی کوردستان دەگەڵ (٥) دەستگای بڵنگۆ کە ١-لە حەوشی کانگای حزبی دێمۆکرات ٢-لە پێشمەرگەخانە ٣-ڕووبەڕووی شارەوانی ٤-لە ڕووبەڕووی خانووی حەزرەتی پێشەوا ٥-ڕووبەڕووی مزگەوتی عەباس ئاغا نەسب کران، دانراو ڕەسمەن هەیئەتی ڕەئیسەی میللی کوردستان و ئەندامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی و کاربەدەستانی حزبی دێمۆکراتی کوردستان و ژمارەیەکیزۆر لە ئاغایانی دەرەوەو ریجالی موحتەرەمینی شاری مەهاباد حزووریان بوو).

٢٨-دەستنووسی سەعید ناکام، ل ١٠٦. ئەم دەستنووسە کە لە بارەی ژیان و بەسەرهاتی سەعید ناکامە لە مومتاز حەیدەری وەرگیراوە.

٢٩-هەژار، چێشتی مجێور، ل ٧٩-٨٠

د. عیزەدین دەڵێ: (هەژار باسی (سوڵتانی وەتەمیشی) نەکردووە (دکتۆر-پزیشك)، کە تا ڕووخاندنی ئازەربایجان بێژەری ئەو ڕادیۆیە بوو. لە دوای ئەوەش یەکێك بوو لە بێژەرانی ڕادیۆی (فیرقەی دێمۆکراتی ئازەربایجان)- بە کوردی کە لە باکۆ بوو، لە ساڵانی شەستیشدا هەر خۆی بێژەری ڕادیۆی نهێنی (صدای ملی ایران) بوو، کە لە مۆسکۆوە بڵاودەکرایەوە*.

٣٠-د. کمال مظهر احمد، دراسات فی تاریخ ایران الحدیث و المعاصر، ص ٢٥٩. بە داخەوە دەقی ئەو شانۆگەرییەمان لەبەر دەستدا نییە، بەڵام دەبێ ئەوە بڵێین هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانی شانۆی کوردییەوە لە ساڵی (١٩١٩) لە (مەمی ئالان)ی عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکارییەوەو پاشتر چەند جارێك ئاماژە بۆ بابەتی (سەلاحەددین) کراوەو بۆ مەبەستی تایبەتی تەوزیف کراوە. لە سەرەتای شانۆی کوردی لە شاری هەولێرێ لە ساڵی (١٩٢١)دا بە ناونیشانی (سەلاحەددینی ئەیوبی)یەوە شانۆگەرییەك پێشکێش کراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هیمدادی حوسێن بە کورتی مێژووی شانۆی کوردی قۆناغی یەکەم، ١٩١٩-١٩٣٩، گ کاروانی ئەکادیمی ژ٢، ١٩٩٧، ل ٨١-١٠١.

٣١-دەربارەی ئەم شانۆگەرییەو کار ئەکتەرەکانی بڕوانە:

غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، ل ٣٥-٤٤.

ئیگلتۆن، کۆماری کورد، ب ٢، ل ٩٠. و. ف، ص ٢٤١-٢٤٢.

٣٢-ئارچی ڕۆزفلت، کۆماری مەهاباد، ل ١٢.

ئەو شانۆگەرییە، بێجگە لەوەی لە ڕووی ڕاگەیاندن و ستراتیجیەتی ڕاگەیاندنەوە کارێکی گەورەی لەسەر خەڵکیدا بەجێهێشت و سۆزو خۆشەویستی بۆ (کۆمەڵە) پەیدا کرد لە هەمان کاتدا لە ڕووی ماددیشەوە داهاتێکی چاکی بۆ (کۆمەڵە) پەیدا کرد. هێمن دەڵێ: (تیئاترە کە زۆریش ساکار

بوو وە دەتوانم بڵێم لە باری هونەری و تەنانەت فیکرەوە ناتەواویش بوو. سێ چوار مانگ لە مەهابادو شارەکانی تری موکریان لەسەر شانۆ مایەوە، کەم کەس هەبوو نەچوبێ هەر کەسیش چوبا دەگریاو هەستی کوردایەتی دەبزووت. لە ئێهاتی دوورە دەستەوە خەڵك بۆ دیتنی ئەو نمایشە دەهاتن. بێجگە لە تەبلیغاتی سیاسی لە باری ماددیشەوە داهاتێکی زۆری هەبوو وە کۆمەڵەی دەوڵەمەند کرد. کۆمەڵە هەر بەو داهاتە توانی چاپخانەیەکی دەستی بکڕێ و لە مەهاباد دایبمەزرێنێ). بڕوانە: هێمن، تاریك و ڕوون، ل ٢٢.

هەروەها (د. قاسملۆ)یش ئاماژەی بۆ کردووە، بڕوانە:

عبدالرحمن قاسملۆ، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، چ٢، ب١، ل ٧٣.

٣٣-ڕۆژنامەی کوهستان، ش ٣٦، هیمدادی حوسێن، حەفتەنامەی کوهستان، گ سەنتەری برایەتی ژ ٥، ل ٥٣.

٣٤-لەوانە: (ڕەحیمی قازی و سوڵتانی وەتەمیشی و حەسەنی حیسامی ڕەحمانی گەرمیانی و مرادو عەبدوڵڵای ڕازماوەرو قادری مەحمود زادەو (حەمەدی مەولوود)یش کە قارەمانێکی گەورە بوون هاتە عێراق و ساڵی ١٩٥٠ بە پێ خۆی گەیاندە باکۆو لەم دواییەدا مرد. کەریمی ئەیوبیان و مستەفا شەلماشی وە علی گەلاوێژو سەید عەزیز شەمزینی و غەنی بلوریان و هی تر بوون)* . بڕوانە:

ولیام ئیگلتۆن، کۆماری کورد، ب ٢، ٤٠-٤٢. و. ف، ص ١٥٤.

عبداللە رسول پشدەری، یادداشتەکانم ب ١، ل ٧٢.

غەنی بلوریان ئاڵەکۆك، ل ٦٥-٧٤.

٣٥-ئارچی ڕۆزفلت، کۆماری مهاباد، ل ٤١.

ن. پسیان پەیامنێری ڕۆژنامەی (اطلاعات)ی ئەو سەردەمە، دەڵێ:

(قازی محەمەد لە کاتی فەرمانڕەوایەتی خۆی لە مەهاباددا، بەکار زانییەکی تایبەتەوە هەڵس و کەوتی کرد، ڕێگەی نەدا کوشتن و جەردەوانی لە شار ڕوو بدەن و ماڵی هاووڵاتیان بە تاڵان بچێ. ئەمە بووە مایەی ئەوەی لە ماوەی دوو

ساڵی فەرمانڕەوایەتی ئەودا تەنیا یەك مرۆڤی دانیشتوانی شار بکوژرێ و خەڵك حەزێکی تایبەتی بۆ قازی محەمەد پەیدا بکەن). بڕوانە:

نەجەف قولی پسیان، لە مەهابادی خوێناویەوە، ل ١٨٥. دەربارەی کوژرانی ئەو کەسەش، کە (غەفور مەحمودیان) بوو، گوایە لەسەر جاسووسی کوژراوە، بڕوانە، ئیگلتۆن، کۆماری کورد، ب ٢، ل ٢١.

غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، ل ٥٥. ئەگەرچی غەنی بلوریان دەیگەڕێنێتەوە بۆ مەسەلەیەکی سیاسی، کە گوایە لەگەڵ عەزیز زەندی (ئەڵمانی)، سەر بە (هاشمۆڤ)ی کاربەدەستی سۆڤیەت لە ورمێ بوون و دژی ژێ. کاف کاریان کردووە، بەڵام سەید محەمەدی سەمەدی بە درێژی لە زاری قادری مودەڕیسی ئەو ڕووداوەی گێڕاوەتەوە، بڕوانە:

سید محمد صمدی، نگاهی به تاریخ مهاباد، ص ١٨٧-١٩٠. هەروەها (درك کینان) لە بەراورددا حکومەتی ئازربایجان بە ڕژێمێکی ستالینی تۆقێنەر ناو دەبا بڕوانە:

درك کینان، کردهاو کردستان (مختصر تاریخ کرد)، ترجمهٔ ابراهیم یونسی، تهران، ١٣٧٦، ص ١٢٥.

٣٦-کریس کۆچیرا، جنبش ملی کرد، ترجمهء ابراهیم یونسی، ص ٢٢٦.

هەروەها ڕۆزفلت دەڵێ: (مەڵبەندو سەرهەڵدانی ئەم کۆمارە گچکەیەی کوردو تەمەن کورت و پڕ لە هەڵبەزو دابەزەکەی و ڕووخانی لە ناکاوی، یەکێك لە داستانە زۆر ڕۆشنەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی ئەم سەردەمەی ئێمەیە). بڕوانە: ئارچی ڕۆزفلت، کۆماری مهاباد، ل٣. کەچی نەیارێکی میللەتی کورد ئەو شەش ساڵەی ١٩٤١-١٩٤٧ بە بێ نەزمی و پەشێوی دادەنێ لە ێراندا، بڕوانە: حەمید رضا جلائی پور، قاضی محمد، ص ٢٣.

٣٧-مەرامنامەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، ل٥.

٣٨-ئەم ڕووناکبیرە لە ساڵی ١٩٦٨دا تیرۆر کرا. بڕوانە:

ح. ماوەرانی، ڕۆژنامەگەری کوردی لە کوردستانی ڕۆژهەلاتدا، گ هاوار، ژ ٥، ئەڵمانیا، ١٩٩٩، ل٦. بەلام (هێدی) پێی وایە لە ساڵی (١٩٦٦)دا لە (مامەڕووت) لە کوردستانی باشوور لە ئەنجامی سەرەڕۆیی (ئەحمەد تۆفیق)دا تێدا چووە، بڕوانە:

ڕۆژنامەی پەیام، ژ٢١، ٢١/٢/٢٠٠٠، ل ٢٦.

٣٩-بڕوانە: ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەکانی (٦٨، ٧٠، ٧١، ٧٧).

٤٠-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٤، ١٥/٣/١٩٤٦.

٤١-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٣٢، ٦/٤/١٩٤٦، ل١.

٤٢-بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: نوری شاویس، من مذكراتي، ص ٤٠.

٤٣-لوسیان رامبو، الكرد و الحق، ص ١٣٩.

٤٤-علاء الدين سجادي، شۆڕشەکانی کورد، ل ٣٠٨-٣٠٩.

٤٥-لە بارەی ئیمتیازی نەوتی (سۆڤیەت-ئێران)ەوە بڕوانە:

محمد- خان ملك يزدي، غوغاى تخليهٔ ايران، ص ١٤٣.

طاهر خلف البكاء، التطورات الداخلية في ايران ١٩٤١-١٩٥١، ص ٢٣٥-٢٣٦.

ژنرال- دكتر محمود پناهيان، فرهنگ جغرافيائى ملى تركان ايران زمين، ج٢، ص ١٤٣-١٤٥.

٤٦-علاء الدين سجادي، شۆڕشەکانی کورد..، ل ٣١١. هەروەها لە بارەی هەڵوێستی قازی محەمەد لەو کۆبوونەوەیەدا، کە دەبێ بەرگری بکرێ و ئازایەتی (حەمەدی مەولوودی)، بڕوانە:

عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما)، ١٩٩٩، ل ٣٩٧.

٤٧-عبدالقادر دەباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ- کاف، ل ٣٧.

٤٨-نەوشیروان مستەفا، حکومەتی کوردستان، ل ٢٦٧.

٤٩-نەجەف قولی پسیان، لە مهابادی خوێناوییەوە، ل ١٨٥.

٥٠-دکتۆر قاسملۆ، کوردستان و کورد، ل ٩٢.

کەریمی حسامی ژمارەکەی بە (٢٥٠٠٠) بیست و پێنج هەزار داناوە. بڕوانە:
کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، ل ٣٢.

٥١-دەربارەی ئەو ڕێپێوانەی بارزانیەکان بۆ سۆڤیەت بڕوانە:
مسعود البارزانی، الحرکة التحرریة الکردیة، ١٩٤٥-١٩٥٨.
مرتضی زربخت، از کردستان عراق تا آنسوی رودارس.
نەجەف قولی پسیان، لە مهابادی خوێناوییەوە هەتا لێوارەکانی ئاراس.

٥٢-ن. پسیان، لە مهابادی خوێناوییەوە، ل ١٨٨.

٥٣-کریم حسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، ل ٢٤-٢١.
رشید. ق، خەباتی نەتەوەی کورد، ڕۆژنامەی ئازادی، ژ ٩٢، ٨ی نیسانی ١٩٦٠، ل ٢-٤.
لە بارەی ناوەڕۆکی دانیشتنەکانی هەر دوو دادگای (قازی)یەکان بڕوانە:
مەحموود مەلا عیززەت، قازی محەمەد لەناو ڕووناکیی مێژوودا، گ مامۆستای کورد، ژ (٢٤، ٢٥)، ١٩٩٥، ل ٣٦-٤٠.

٥٤-لە بارەی ناوی ئەو کەسانەی لە شارەکانی دی لە سێدارە دران، بڕوانە:
علاء الدین سجادی، شۆڕشەکانی کورد، ل ٣١٧.
ڕۆژنامەی کوردستان، بیرەوەری (١٠)ی خاکەلێوە ڕۆژی شەهیدان، ژ٣، ئاوریلی ١٩٧١، ل١.

٥٥-ن. پسیان، لە مهابادی خوێناوییەوە، ل ١٨٦.

٥٦-بۆ سەیری ئەوبەڵگەنامەیەی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا بڕوانە:
د. عبدالستار طاهر شریف، الجمعیات و المنظمات و الاحزاب الکردیة في نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨، ص ٢٤٨-٢٤٩.

٥٧-لە بارەی ڕۆڵی ئەمریکا لە جاسووسی و بە تایبەتی ڕۆڵی جۆرج ئەلن لە ڕێکخستنی پێوەندی نێوان (قوام السلطنة)ی سەرۆك وەزیرانی ئێران و خێڵە کوردییەکان بڕوانە د. بورهان. أ. یاسین، کۆماری کوردستان لە پەیوەستگەی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکاندا، گ هاڤیبون، ژ ٦، ئەڵمانیا، ١٩٩٩، ل ٣١-٤٦.

فەسڵی دووەم

چاپخانەو ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دێموکراتی کوردستان

باسی یەکەم: چاپخانەو چاپەمەنی و بڵاوکراوە.

باسی دووەم: ناساندنی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان و هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیی.

باسی یەکەم

چاپخانەو چاپەمەنی و بڵاوکراوە

چاپخانە:

لە دوای دۆزینـەوەی ئـامێری چـاپ لـە لایـەن گۆتێنبێرگـەوە ماوەیـەکی زۆر، ئینجا لە ئەوروپاوە چاپخانە گەیشتە دەوڵەتی عوسمانی، دیارە هۆیەکەشـی ئـەوە بـوو، سـوڵتانەکانی عوسمـانی لــە ژێــر پــەردەی دیـن دا ڕێگـەیان بـە هێنـان و دامەزراندنی چاپخانە نەدەدا، چونکە لـە ڕاسـتیدا بوونـی چاپخانـەو چاپەمـەنی نیشـانەیەکی گـەورەی مەدەنیـەت و شارسـتانیەتی نوێیــەو بــوار لــە بــەردەم بڵاوبوونـەوەی بیروڕای جۆراوجـۆر دەخولقێنــێ و ئاگـایی خـەڵکی بـەرەو ژوور دەبـات، دەبێتــە هــۆی بڵاوکردنـەوەی ڕۆژنامەنووســیی و گــەیاندنی هــەواڵ و ئاگاداری لە باری دنیا.

زۆربەی سەرچاوەکان، ڕۆژنامەنووسیی و چاپخانە لە کوردستانی ڕۆژهـەڵاتدا، لــە ڕووی مێژووییــەوە، دەدەنــە پــاڵ ئــەو هەوڵــە جوامێرانەیــەی نــەوەی بەدرخانیەکانو بە تایبەتی (عەبدولڕەزاق بەدرخان) لە شاری (خوی)، کە لە ساڵی (١٩١٣)دا هەوڵیداوە یەکەمین ڕۆژنامـەی کوردی لـە ئێراندا بـە ناوی (کوردستان) بڵاوبکاتەوەو بۆ ئەم مەبەستە چاپخانەیەکیش دابین بکات و کتێب و بڵاوکراوەی کوردی پێ چاپ بکات و هانی خەڵك بدات بۆ خوێندن و خوێندەواری و یەکەم قوتابخانەی کوردییش هەر لەو شارەدا بکاتەوە [1].

یەکـەمین چاپخانـەو ڕۆژنامەنووسـیی ڕاسـتەقینە لـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵاتدا لەسەر دەستی مەلا محەمەد تورجانی زادە (قزڵجی)، کە هـەر خـۆی لـە ڕۆژنامـەی (کـورد)ی سـەردەمی شـۆڕشـی سمکـۆی شـکاك دا هـەموو کـارێکی ئـەنجام داوە دەستی پێکردووەو ڕچەشکێن بووە. ئەم ڕۆژنامەیـە لـە چاپخانـەی (غـیرەت) لـە شاری ورمێدا چاپکراوە، ئەم چاپخانەیە هی (محمد تمدن) بووە، خاوەنی کتێبـی (اوضاع ایران در جنگ اول یا تأریخ رضائیه)، لە بارەی سەرەتای چاپکردنی

ئــەو ڕۆژنامەیــەو تــەنگ و چەڵەمــەی و تــەکنیکی و ترســی ئــەو ڕۆژگــارەوە نووسیویەتی:

(ڕۆژێکیان شێخ عبدالله لە کەسانی تێگەیشتووی سمکۆ لە (خزمانی سید طه)هاتە لام، لە میانی قسەکانیدا ئەوەی دەرخست کە ئاغا (واتە سمکۆ) بە تەمایە بە هۆی نەبوونی بڵاوکراوە لە ڕەضائیە ئەم کەم و کورتی‌یە نەهێڵێ و لە ڕەضائیەش ڕۆژنامە بڵاوبکرێتەوە ئایا بە ڕای ئێوە بە چ قەوارەو تیراژێك دەتوانرێ ڕۆژنامەیەك لەم شارە بڵاوبکاتەوە، کە سەنگین و جوان و جێگەی سەرنجدان بێ..) هەروەها بەردەوام دەبێ و لە میانەی قسەکانیدا دەڵێ: (تابلۆی چاپخانەی تمدّنیان هەڵگرتبوو، لە جێگای ئەو تابلۆی چاپخانەی غیرەتیان هەڵواسی بوو!)[٢].

لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامەکەدا (ورمێ چاپخانەی غیرەت) و ناوی (مەلا محمد ترجانی نووسراوە، هەروەها لە ڕووی سەرەوەدا ئەم ڕستەیە بەرچاو دەکەوێ (مقالاتێك کە منفعت کردان تێدا بی وردگیری).

لە پاش دامرکاندنەوەی ئەو شۆڕشە ئیدی ڕۆژنامەو چاپخانەکەش پەکی کەوت و ساڵانێکی دوورو درێژ بزاڤی ڕزگاریخوازی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا خامۆش بوو و زمان و نووسینی کوردی قەدەغەکراو ڕۆژنامەو بڵاوکراوەی کوردیش قەدەغە کران[٣].

دەست پێ کردنی دووەمین جەنگی جیهانی، بارودۆخێکی تایبەتی لە جیهاندا هێنایە کایەوەو میللەت و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتیشی گرتەوە، لە نێوان لایەنگری هاوپەیمانان و نازیەتدا. ئێران بە پێی سنووری جوگرافی وا هەڵکەوتبوو، لەسەر سنووری سۆڤیەت بوو لە باکوور و لە ڕۆژئاوایش عێراق، کە دەسەڵاتی ئینگلیز بەڕێوەی دەبرد، باری سیاسی و ئابووری شڵەژابوو، شای ئێرانیش (ڕەزا شا) مەیلی تایبەتی بۆ ئەڵمانیا هەبوو و کۆنسوڵ و دەزگا جاسووسییەکانی ئەڵمانیا بە ئارەزووی

خۆیان له ئێراندا کاریان دەکرد. ئەم بارودۆخە ڕێگە خۆشکەربوو بۆ دامەزراندنی کۆڕو پارت و ڕێکخراوی سیاسی، هەروەکو لە فەسڵی یەکەمدا باسمان کرد.

چاپخانەو (ژێ. کاف) و چاپەمەنیو بڵاوکراوە:

کۆمەڵەی (ژێ. کاف)، کە پێویستی ئەو ڕۆژگارە دروستی کرد، یەکێ لەو خاڵانەی دەیانەویست جیٚبەجیٚی بکەن. ئەوەبوو لە ڕێگەی چاپ و چاپەمەنی و بڵاوکراوە هەستی نەوەیی و ئاگایی خەڵك بەرزبکەنەوە، چاك لەوە تیٚگەیشتبوون، کە بە خوێندن و خوێندەواری کۆمەڵی دواکەوتووی کوردەواری ئەویٚ ڕۆژێ دەتوانن بەرەو پێش بەرن ئەم بۆچوونەی (ژێ. کاف) مۆرکی سەرەکیی بزووتنەوەو کۆمەڵ و ڕێکخراوو پارتە سیاسییەکانی کوردی دوای جەنگی جیهانی یەکەم بوون، بە تایبەتی کۆلۆنیالیزمی بەریتانی و پاشتر لە سەفەری باکۆی سەرانی کوردیش لە ئازەربایجان جەخت لەسەر ئەوە دەکرایەوە، کە میللەتی کورد پێویستی بە هۆشیاری و خۆ ڕۆشنبیر کردن هەیە. لە یەکەم ژمارەی گۆڤاری (نیشتمان)دا ئامانجی کۆمەڵەی ڕوون کردۆتەوە، کە تیایدا هاتووە:

> (زۆر کەس وا لێك ئەدەنەوە کە ئەبێ نەتەوەی کورد بە زۆرو نیروی چەك لە دیلی ڕزگار بکرێت بەڵام ئەوانە هەموو بە هەڵە چوون و ڕێگای ڕاستیان لیٚ ون بووە چونکو چەکو تفاقی شەڕ کە لە چنگ کوردانە لە بەرامبەر چەك و تفاقی شەڕی ئەمانەی بوونە بەرهەڵستی سەربەستی ئێمە کار ناکات ئەبێ کورد بزانێت ئیمرۆ تفەنگ لە چاو گوللە پژێن و تۆپ و تانك و فڕۆکەو.. و.. توقتوقەیەك زیاتر نیە تەنیا ڕێگایەکی ئەبێ کورد بەرەو سەربەستی پیٚیا بڕوا شەقامی شارستانێتیە؛ ئەم ڕێگایە ڕاست و ڕەوان ئەچێتە ناو مێرگی ئازادی و سەربەستی).

لەو ڕۆژگارەدا بە کوردی نووسین و خوێندنەوە باوی نەبوو، ژمارەی ئەو کەسانەی ئاشناییان لەگەڵ ڕۆژنامەو بڵاوکراوەی کوردیدا هەبوو دەگمەن بوون. دیارە چاپ و چاپخانە لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا نەبوو. هەژاری موکریانی دەڵێ:

(لە بیرمە جارێك بیرمان لەوە دەکردەوە کە چاپخانەیەکی دەستی بچووك بکڕین و بیکەینە چەند بەشێکی بچووك و هەر کەسە بە پێی توانا بەشەکانی بکڕێ. کاکە ڕەحمان کە ئەوسا ببوە ئەندام و دەوڵەمەند بوو، گوتی من هەمووی دەکڕم. باوەڕکە زۆرمان فرمێسکمان دەچاو گەڕا، کە لەو خۆشییە ناهومێد بووین و لە کڕینی چاپخانە بەشدار نابین)[٤].

بۆ چاپکردنی گۆڤاری (نیشتمان)، کە بڵاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بوو، دەبووایە ڕەوانەی تەورێز بکرێ و بە سەد دەردەسەری و بە نهێنی لە چاپخانەی ئەرمەنی و ئازەرییەکاندا چاپ بکرێ و بە دزییەوە بیهێننەوە بۆ مەهابادو لەوێوە بۆ خەڵك و بۆ کوردستانی باشووریش ڕەوانە بکرێ، بە تایبەتی بۆ لقی کوردستانی عێراقی (ژێ. کاف).

لە بارەی کاری چاپکردنی ئەو ڕۆژگارەی گۆڤاری (نیشتمان)ەوە، محەمەد شاپەسەندی، کە خۆی کادێرێکی چاپەمەنی و نووسەر و وەرگێڕی ئەو ڕۆژە بوو، دەگێڕێتەوە:

(.. ئەوسا ساڵی (١٩٤٣) لە تەورێز بووم (زەبیحی)یش لەوێ بوو، هەروەها خەلیلی ساوچبلاغی (ئەو سێیەمان بووین). لەوێ زانیم و زەبیحی حروفچینی پێدەکردم. لەوێ جێگای تایبەتیمان هەبوو. ئەوسا بە شێوەی کۆن حروفچینی دەکرا، ژمارەیەکی (نیشتمان)مان حروفچینی کرد. لەوێ دەمانبرد بۆ چاپخانەی کابرایەکی ئەرمەنی، ئەویش بۆی چاپ دەکردین. بە دوو سێ ڕۆژە پێنج شەش سەفحەمان ساز دەکرد، تێکمان دەکردەوەو دەمانبردەوە بۆ سابلاغ. لە زۆر جێگادا بە نهێنی، کاری مەتبەعە (چاپخانە)ی ژێ کافمان کرد.. لە پشت

میوانخانــەی خورشــید لــەوێ یــەك دوو هۆدەمــان دەســت کــەوت، چاپخانەمان دانا تا گۆڕانکاری‌یەکی تەواو لە (ژێ. کاف)دا هاتەدی بوو بە حیزبی دێمۆکرات (نیشتمان)مان چاپ دەکرد. هەرچۆنێکی بوو من گەڕامەوە مەهاباد بە مەتبەعەیەکی دەستی کە سەفحەیەکی تەقریبەن نیو فۆڵسکابی چاپ دەکرد، لە تەورێز هێنامەوە سابلاغ)[٥].

هەر لەو ڕۆژانەی پڕ خەبات و نهێنی کۆمەڵەی (ژێ_ کاف)، توانرا لە ڕێگەی ئەو چاپخانە دەستییە بچووکەوەو بە سەرپەرشتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (ع. بێــژەن) چــەند نامیلکەیــەك وەکــو دیــاری پێشــکەش بــە ئــەندامان و خــەڵکی شۆڕشــگێڕو بــە تایبــەتی توێــژی لاوان بکرێــت. لەوانــە چاپکردنی ڕۆژ ژمــێر بــۆ ساڵانی (١٩٤٣–١٩٤٤)، بە بەڵگەی ئەوەی، کە کۆمەڵەی (ژێ–کاف) خۆی چاپی کــردووە لــە میانــەی ڕۆژە گرنگــەکانی ســاڵ ڕۆژی ١٦ی ڕەشــەمە ڕۆژی بنیــادی چاپخانەی (ژێ–کاف)دا ئاماژەی بۆ کراوە. هــەروەها لــەو ڕۆژ ژمــێرەدا پــەیامی کۆمەڵە نووسرابۆوە. لە ڕۆژ ژمێری ساڵی (١٩٤٣)دا نووسراوە:

(ئەی دایکــی نیشــتمانی کــورد دڵنیابــە ئەندامــەکانی کۆمەڵــەی (ژ. ك)ناڵەی دەروون و سکاڵای تایبەتی تۆ بە هەموو ناوچەکانی کوردستانا بڵاو ئەکەنەوەو لاوەکان بۆ خزمەتی تۆ هان ئەدەن. بە هەموو کوردێکی نیشتمان پەروەر ڕائەگەێنین، کە دونیای ئیمڕۆ دونیای شارستانێتی و تەمەددونــە ئــەوەندەی لــە توانایــاندا بێــت بــە برووســکەی زانســت و خوێندەواری سەرەڕێی پێشکەوتنی کورد ڕووناك ئەکەنەوە پەیامی تۆ کــە ئــەڵێی ســەرکەوتن لــە ڕێکەوتنایــە بــە گوێــی هــەموو دانیشــتوانی کوردستان ڕائەگەیەنن)[٦].

هەر لە چاپخانەی (ژێ– کاف)دا، چەند نامیلکەیەك چاپکراون لەوانە (دیاری کۆمەڵەی ژ. ك بۆ لاوەکانی کورد) و (دیاری مەلا محمدی کۆیی) و (گوڵبژێرێك لە دیوانی حاجی قادری کۆیی بلبلی نیشتمانی کورد) و (دەستە گوڵێکی جوان و

بۆن خۆش لە باغی نیشتمان پەروەری) بڵاوکردەوە(٧). هەروەها (عەقڵ و بەخت)و (گفتوگۆی دوو بان) و (کارخانەی قەندی یا سلسلەی مەشایەخی نەقشبەندی) و (ئاڵەکۆك)ی هەژار موکریانی لە بارەی نامیلکەی (سلسلەی مەشایخی نەقشبەندی)ی هەژاری موکریانییەوە ڕۆژنامەی (کوردستان) وەکو یەکەم چاپکراوی چاپخانەکەی بۆکان نووسیویەتی:

هەوەڵ دەرکەوتی چاپخانەی بۆکان

(ڕۆژی ٢٤/١١/٢٤ هەوەڵ دەرکەوتی چاپخانەی بۆکان (سلسلەی مەشایەخی نەقشبەندی)مان وەدەس کەوت کە بوو بە مایەی چاو ڕوونی و دڵخۆشی کارگەرانی ئیدارەی ڕۆژنامەو چاپخانەی کوردستان لە خودا دەخوازین، موئەسیسین و کارگەرانی چاپخانەی بۆکان سەربەرزی لە خزمەتی میللیدا موەفەق بن)(٨).

ئەم نامیلکانە کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر بیرو بۆچوونی خەڵکیدا بەجێ هێشتبوو، لەبەر کەمی ژمارەیان دەستاو دەست بڵاودەبوونەوەو خەڵکێکی زۆر ئەزبەریان کردبوون و بە چاوی ڕێزەوە تێیان دەڕوانرا. لە بارەی نامیلکەی (دیاری کۆمەڵەی ژ. ك بۆ لاوەکانی کورد)ەوە، عەبدولقادر دەباغی دەگێڕێتەوە:

(.. کۆمەڵانی خەڵك بە خۆشییەوە بە شوێن میرزاو خوێندەوارێکی وادا دەگەڕان کە کوردی بزانێ. ئەو کتێبە هەمووی شیعربوو، چونکە شیعرو هەڵبەست لە گیانی کورددا هەست دەبزوێنێ. ژن و پیاو دەیانگوت زۆر بە کەڵکە، بە تایبەتیش ڕووپەڕەو سەرجڵدەکەی پیرۆزو دڵڕفێن بوو، چونکە ڕۆژی کوردستانی تێدا نەخشابوو و دوو پیتی ژێ- کاف بە لاتین لە ناوەڕاستەکەیدا بوو)(٩).

لە سەرەتای نامیلکەکەداو لەسەر بەرگەکەی نووسراوە: (١) دیاری مەلا محمدی کۆیی، بە یارمەتی کۆمەڵەی ژ. ك بۆ هەڵساندنی ئاغاوات و سەردار عەشیرەتەکانی کورد لە خەوی نەفامی چاپ کرا. بەم شیعرە دەست پێدەکات (ئارەزوو):

زۆر بووە بەرخێکی لەڕو لاواز

بۆ تە خەرتێکی دووگ زەلام و قەڵەو
یا منالێکی سیس و مردۆخە
بۆتە پیاوێکی گورج و گۆڵ و پتەو
گەلێ میللەت وەهاوە سەرکەوتوون
کە نەیەتە خەیاڵ و وەهم و خەو
بۆیە ئومێد ئەکەم لە لوتفی خودا
خالقی مانگ و ڕۆژ و، ڕۆژو شەو
کوردەکانیش بکاتە ساحیب جا
ســنة الله في الذين خلـــو
تەلەفۆنێ بخاتە نێو کوردان
بانگی یەکتر بکەن بە دەنگی هەلەو
هەو هەوی میرەوان لە مەیدانا
زەلزەلەی داتە ملکی کەی خوسرەو
بێتە ژێر دەستی میللەتی کوردی
هەر لە باتومەوە هەتا دەهلەو(١٠)

لە بارەی (کارخانەی قەندی یا سلسلەی مەشایەخی نەخشبەندی) (هەژار) کە دانەریەتی دەڵێ:

(ناوی مەشایخی نەخشبەندیم بە شیعر هۆنیبۆوە، لە بۆکان چاپمان کرد هەزار نوسخە بە دوو سێ ڕۆژ فرۆشرا، لام وابوو شیعرەکانیان پەسەند کردووە:

دوایی دەرکەوت وەك نوشتە کڕیویانەو دە بەرگیان گرتووەو بە کلاویانەوە دروە!)(١١).

لەو نامیلەکەدا وەها باسی مەولانا خالیدی نەقشبەندی دەکات:

کە سەر دەستەی هەموو مەستانە خالید

زەمانی باخی کوردستانە خالید

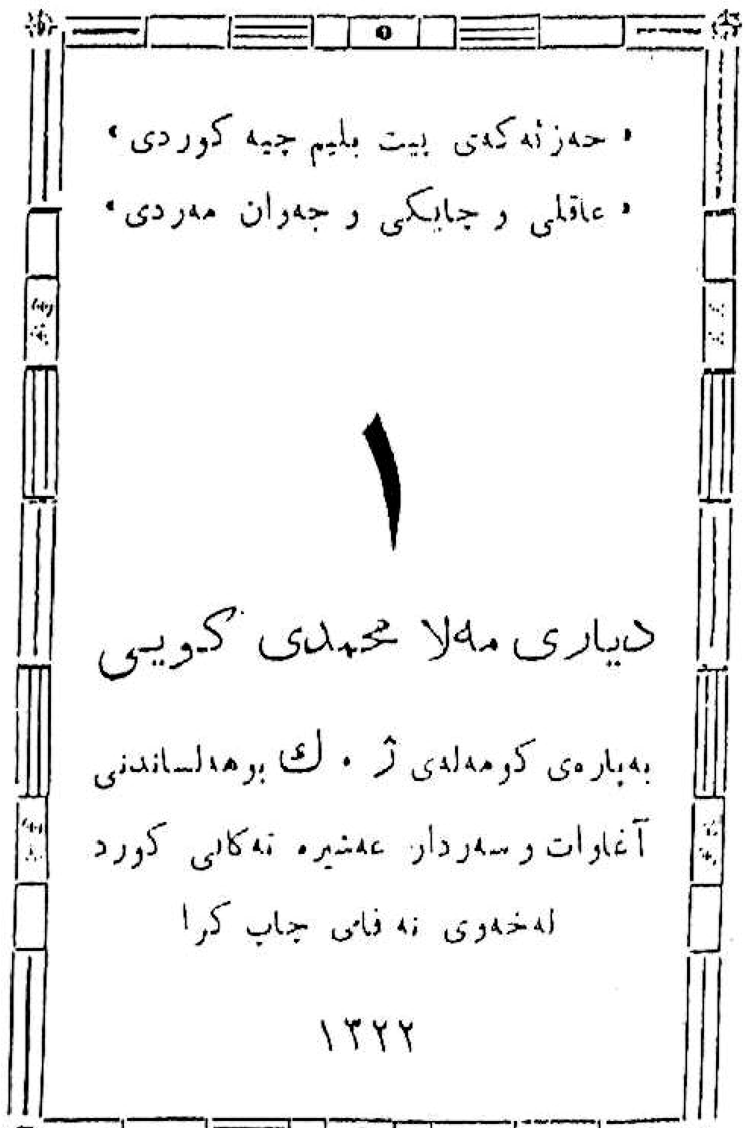

• حەزنەکەی بیت بلیم چیە کوردی •
• عاقلی و چابکی و جەوان مەردی •

١

دیاری مەلا محمدی کویی

بەبارەی کومەلەی ژ • ك بوهەلساندنی
آغاوات و سەردار عەشیرەتەکانی کورد
لەخەوی نەفامی چاپ کرا

١٣٢٢

بەرگی یەکێك لە نامیلکەکانی کۆمەڵەی ژ.ك

چاپخانەو کۆماری دێمۆکراتی کوردستان:

دوا بـە دوای دامـەزراندنی کۆمـاری دێمۆکراتـی کوردسـتان، بـە پێـی ئـەو بەڵێنانەی باقرۆف بە پێشەوا قازی محەمەدی دابوو لە سەفەری دووەمی باکۆ کە یارمەتی فەرهەنگی و ڕۆشنبیرییان بدەن و چاپخانەیەکیان بۆ دابین بکـات، ئـەو بەڵێنـەی خـۆی بـەجێ گـەیاندو لـە ڕێگـەی ڕابیتـەی فەرهـەنگی تـەوریزەوە چاپخانەکـەو بـڕێ کاغـەزو کەلوپـەلی چـاپ گەیشـتە مـەهابادی پایتـەخت. بـە گەیشتنی چاپخانە بۆ کوردستان جێژنێکی گەورە ساز دراو هەندێ لە بەرپرسانی کۆمار بەم بۆنەیەوە وتاریان خوێندەوە. دەسبەجێ کەوتنە دەرکردنی ڕۆژنامەی (کوردستان) زمانحاڵی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان و لە پاڵ ئەوەدا، ژمارەیەك گۆڤارو نامیلکەش چاپ کران و چاپخانە کۆنەکەیش گوازرایەوە بۆ بۆکان و لەوێ گۆڤاری (هەڵاڵە) و کاروباری میری پێ چاپ دەکرا. دەربارەی ئەو ئاهەنگەی بە بۆنەی گەیشتنی چاپخانەوە کراوە، باشتر وایە ئەو ڕیپۆرتاژە بخوێنینەوە کە ئەو ڕۆژگارە ڕۆژنامەی (کوردستان) بڵاوی کردۆتەوە:

(جێژنی کردنەوەی ئیدارەی ڕۆژنامەی کوردستان

ڕۆژی ۱۳۲٤/۱۰/۲۰ ساتی ٥ی پـاش نیـوەڕۆ لـە ئیـدارەی ڕۆژنامـەو گۆڤـاری (کوردسـتان) بە موناسەبەتی کردنـەوەی ئیـدارەو بڵاوکردنـەوەی هـەوەڵ ژمـارەی ڕۆژنامـەی کوردستان جێژنێکی بە شەوکەت گیرا. عولـەمای ئـەعلام و ئـەعضای حـیزبی دێمۆکـرات و نوێنـەرانی نوقـاطی کوردسـتان و توجـار و موحتــەرەمینی مەهاباد و زۆر لە ئاغایانی ئەطراف لەم جێژنەدا حوضوریان بوو.

لە پێش دا جەنابی بابا شێخ بە نوتقێکی کورت جەلەسەی ئیفتیتاح فەرموو و لە ضیمـن دا لـە جـەنابی ئاغـای قـاضی محمـدی ڕەئیسـی حـیزبی دێمۆکـرات و پێشەوای میللی و دینیی کوردستان زۆر تـەمجید و تەحسینی کـردو فـەرمووی: (وجودی وی بۆمە غەنیمەتەو هەر ئەو دەتوانێ کەشتی کوردسـتان لـەنێو شـەپۆلی سیاسەت دا بگەیەنێتە ساحیل).

له دوای ئەو ئاغای سید محمدی طه زاده معاون حیزبی دێمۆکرات لە لایەن پێشەوای معظمەوە خێر مەقدەمی بە جەنابی حاجی بابا شێخ و سایری موحتەرەمین کە لە جەلسەی حزووریان و ئیظهار و موبارەکبادی کردنەوەی ئیدارەی ڕۆژنامەی لە هەمووان کردو:

١-ئاغای قادری مدرسی بە سەرۆکی بنگاهی چاپخانەو ئاغای علی خسروی بە مدیری داخلی چاپخانەی معرفی کرد.

٢-ئاغای سید محمد مدیرو سەردەبیری ڕۆژنامەو گۆواری کوردستان ناساند)[١٣].

هەروەها ڕۆژنامەی (کوردستان)، لە پیرۆزبایی ئاغای سعید زەرگەیی، کە تیپچنی چاپخانەکە بووە، ئەم هۆنراوەیەی بڵاوکردۆتەوەوە:

تەبریکی چاپخانە

شوکر نەمردم من بەو چاوانە
لە کوردستاندا کانگای چاپخانە
هاتە بەر چاوم وەك ڕۆژ نمایان
لێتان پیرۆزبێ گەلی برایان
فێنکایی دڵم جەرگو هەناوم
ڕۆژنامەی کوردی هاتە بەرچاوم
هێند کەییف سازو شادو خەندانم
وەختە لە شادی دەربچێ گیانم[١٤]

گەیشتنی چاپخانەو بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی (کوردستان) دەنگ و سەدایەکی زۆری دایەوەو بە جارێ دەنگی نارەزایی لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی تاران بەرز بۆوەو پێی شڵەژان، تەنانەت ڕۆژنامەی (تهران امروز) لە (١٩٤٥)دا نووسیویەتی:

دەبێ زاری کوردان پڕ لە ئاسن بکرێ و ڕۆژنامە کوردییەکەشیان تەفرو تونا بکرێت)[١٥].

لێرەوە دەکرێ دەرك بە وشەو ڕۆژنامەنووسیی ڕاپەنیوی شۆڕشگێڕیی بکرێ، کە چۆن دوژمن زەندەق دەبات و ترس و سام دەخاتە دڵیانەوەو دەبێتە چەکێکی کاریگەر بۆ خەبات و بە درۆخستنەوەی پڕۆپاگەندەی دوژمنان. ئەمەش هەر لە سەرەتاوە سیفەتێکی دیاری ڕۆژنامەنووسیی کوردی بووەو ئەو سروشتەی بووە.

لە شۆڕش و بزووتنەوەکانی پێشووی کورد دا، هەمیشە چاپخانەو ڕۆژنامەنووسیی دەورێکی پێشەنگ یان لە بەرزکردنەوەی ورەی خەڵك و پێشکەوتنی بە خۆوە بینیووەو هەناسەیەکی ئازادییان بە بەردا گەڕاوە. هەر کاتێ کورد لە هەر پارچەیەکی کوردستان دا تۆزقاڵێ ئازادی و سەربەخۆیی بۆ هەڵکەوتبێ، چاپخانە بە ئیش کەوتووەو ژمارەیەکی باش ڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوەی کوردی هاتۆتە بەرهەم. باشترین بەڵگەشمان هاتنە وجودی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان بەڵگەیەکی زیندووە، کە چ بووژانەوەیەکی ڕۆشنبیری و فەرهەنگی گەورە هاتۆتە ئاراوە. لە ماوەی یازدە مانگی تەمەنی کۆماردا چەندین ڕۆژنامەو گۆڤارو نامیلکە چاپ کراون.

هەروەها پێشەوا بۆ خۆی ئەوەندە گرنگی بە ئەدەب و ڕۆشنبیریی کوردی داوە، لەم ڕووەوە ئارچی ڕۆزفلت دەڵێ:

(ئەو بایەخەی قازی محەمەد بۆ ئەدەب و زمانی کوردی دانابوو، دەتوانرێ لەم خاڵەوە دەرك بکرێ کە لە نێو کارمەندانی بیرۆکەدا دوو شاعیری لاو –هەژار و هێمن –هەبوون کە شیعرەکانیان– وێڕای کەمی کاغەزیش– چاپ و بڵاودەکرانەوە)(١٦).

عەبدولقادر دەباغی لە بارەی گرنگی چاپخانە لەو ڕۆژەدا دەڵێ:

(چاپخانەی کوردستان، لەو سەردەمەدا ئەوەندە گرنگ بوو کە زۆربەی ڕۆژان، پێشەوای شەهید سەر لە بەیانیان بەر لە گشت کارێ دەچووە چاپخانە، چاوی بە کاك مودەڕیسی و زانای خۆشەویست خوالێخۆش بوو سید محمد حمیدی دەکەوت و وتووێژی لەگەڵدا دەکردن. چونکە

سەرەڕای ڕۆژنامەی (کوردستان) تەواوی ئیعلامیەو هەموو بەشی تەبلیغات بۆ بەشەکانی دیکەی کوردستان، هەر لەوێدا چاپ دەبوو، دەبوو کەسانێکی زاناو ئەدیب و جێگەی متمانە لەوێ بن)[١٧].

ئەم گرنگی دانە بە کاری چاپخانەو ئەرکی چاپخانە لە پێش ئەوەشەوە جێگەی سەرنجە، بە تایبەتی (سازمانی جەوانانی کورد)، کە پاشتر بوو بە یەکیەتی لاوانی دیمۆکراتی کوردستان، بۆ پاراستنی چاپخانە لە ڕۆژانی بەر لە دامەزرانی کۆماردا بە نهێنی‌یەوە کاریان کردووە و ئێشکیان لێگرتووە، غەنی بلوریان لە یادداشتەکانی خۆیدا وای تۆمار کردووە:

(چاپخانەیەکی دەستی کۆمەڵی ژ. ک لە ژێرخانێکی بن هۆدەکانی تەرخان کراو بۆ ڕێکخراوی لاوانی کۆمەڵە دامەزرا بوو. شەوێك قازی محەمەد ناردبووی من بچمە لای، کە چووم، قازی گوتی: (دەبێ پارێزگاری لەو چاپخانەیە بکەن کە لە ناوەندی ڕێکخراوەکەتان دامەزراوە). ئێمە لاوەکان بە ڕۆژ لەوێ کارمان دەکردو شەوانەش دەرگای بارەگای ڕێکخراوەکان قفڵ دەکرد و هەر کام دەچووینەوە ماڵی خۆمان. ئەمجارە بە دوای ئەمری قازیدا شەوانە چەند کەسمان لەوێ دەماینەوە. من و (سەدیقی سیاسەری) پای ئەسڵی بووین و هەموو شەوێ بە نۆبە یەکمان لەوێ دەماینەوەو ئەوانی تریش هەر شەوەی ٤ – ٥ کەسیان دەهاتن و چەکمان هەڵدەگرت و بە یەکەوە کێشکمان دەدا)[١٨].

بەم شێوەیە چاپخانە لە ژیانی ڕۆشنبیریی کۆماردا ئەرکێکی نەتەوەیی گەورەی لە ئەستۆ گرتبوو، ئەمە سەرباری ئەوەی ئەو چاپخانەیە بووە هۆی ئەوەی ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەی ئەو ڕۆژەی پێ چاپ بکرێ، کە لە باسی دووەمدا باسیان دەکەین و هەوڵ دەدەین بە پێی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیی لێیان بکۆڵینەوە.

باسی دووەم

ناساندنی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان و هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیی

١-گۆڤاری نیشتمان:

گۆڤاری نیشتمان، زمانحاڵی کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد ناسراو بە (ژێ. کاف)، لە ناوەڕاستی ساڵی (١٩٤٣)، یەکەم ژمارەی لێبڵاوکراوەتەوە. دووەمین گۆڤاری کوردی‌یە لە ئێران دوای گۆڤاری (کوردستان)ی شاری (خوی) لە (١٩١٣)دا.

ئەم گۆڤارە شوێن و پایەیەکی دیارو بەرچاوی لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا هەیەو ژمارەیەك بەرهەمی هەمەچەشنەی بە قەڵەمی شاعیرو نووسەرانی کورد بڵاوکردۆتەوە.

لە باسی یەکەمدا بە کورتی لەوە دواین، کە چۆن و بە چ دەردەسەرییەك لە تەورێز حروفچینی کراوەو بە ماوەیەکی زۆر لاپەڕەکانیان تەواو کردووەو بە نهێنی و بە دزییەوە هێناویانەتەوەبۆ موکریان و پاشان ژمارەیان بۆ ئەندامەکانی کۆمەڵە لە عێراق و تورکیاو سوریا ڕەوانە کردووە.

کاربەدەستانی ئەو ڕۆژگارە بە بڵاوبوونەوەی گۆڤاری (نیشتمان)، بە جارێ شڵەژاون و ئەم هەنگاوەیان بە وریا بوونەوەی میللەتی کورد داناوەو کونسوڵخانەی عێراق لە تەورێزو کرماشان بە پەلەو بە برووسکە هەواڵی چاپ و بڵاوبوونەوەی گۆڤاری ناوبراویان ڕاگەیاندووەو لەوە ترساون بیری نیشتمانیی کوردی کۆمەڵەو ناوەڕۆکی بابەتەکانی گۆڤارەکە کوردی عێراقیش بوروژێنێ و ڕاپەڕین و شۆڕشی نوێ دروست بکات. لە دەقی یەکێ لەو بەڵگەنامانەی وەزارەتی دەرەوەی عێراق بە پشت بەستن بە کونسوڵخانەی خۆی لە ئێران دا هاتووە:

(نهێنی، ژمارە ش ٤/٨٥٨

ڕۆژ: حەڤدەی مایسی ١٩٤٤

بابەت: بزووتنەوەی کورد

کونسوڵخانەی عێراقی لە تەورێزەوە بە برووسکە پێی ڕاگەیاندووین کەوا کوردی مەهاباد ڕۆژنامەیەك دەردەکەن ناوی (نیشتمان)ەو بە زمانی کوردی عێراق

چاپ دەبێت و بە نهێنی دەینێرن بۆ کوردی عێراق، (نیشتمان) داوای سەربەخۆیی بۆ کورد دەکات و حوکمەتی ئێران بایەخی داوەتە ئەم باسە، سەربارى ئەوە، بە پێی برووسکەی کونسوڵخانەی ناوبراو هاتوچۆ لە نێوان ئێران و عێراق دا لە ڕێگەی کوردستانەوە کارێکی ئاسانە، پێویستی بە ڤیزەو ڤیزەکاری نییە)[19].

هەروەکو دەردەکەوێت جەخت لەسەر هاتووچۆی کوردی نێوان عێراق و ئێران دەکاتەوە، کە ئەم گۆڤارە بە ئاسانی بڵاودەبێتەوە، هەروەها ڕستەکانی (داوای سەربەخۆیی بۆ کورد دەکات) و (حوکمەتی ئێران بایەخی داوەتە ئەم باسە) جێی سەرنجن. سەرپەرشتیارانی گۆڤارەکە خۆیان هەستیان بەوە کردووە، کە تاقیبیان دەکەن و بە دوای چاپخانەکەدا دەگەڕێن، لە ژمارە (٥)ی خۆیدا نووسیویەتی:

(.. وەکوو ئیداراتی ئێمە پێیان ڕاگەیاندووین ئەم دوو حکومەتە (مەبەست تاران و ئەنقەرەیە- هیمداد) بێ دادو ستەمکارانە لە جیاتی بیرکردنەوە لەم داوایەی ئێمەو پێکهێنانی کەوتوونە سەروکاری دیتنەوەی چاپخانەی (ژ-ك) ئێمە مژدەیان ئەدەینێ ئەگەر توانییان پێشی بڵاوبوونەوەی تیشکی هەتاو بگرن، ئینجا دەشتوانن چاپخانەکەی ئێمەش ببیننەوە، چونکو کۆمەڵی ژ.ك بە هیممەتی گەنجانی وریای خۆی ئێستا لە بەشی زۆری پارچەکانی کوردستان دەستی دەڕواو دەتوانێ لە کەم ترین وەختدا گەورەترین شت بۆ دوورترین جێگای کوردستان ڕەوانە بکات، ئەوا ئەو جارەش حکوومەتی بەغدا وشیار دەکەینەوە کە وەکو ئێران و تورکیا ئەکا بزانێ کورد لەم بیست ساڵی دواییەدا چەندیان بۆ حکومەتی عێراق کەڵك هەبووە چاکەیێکی ئێمە تا ئێستا کردوومانە ئەم هەموو سەروەتە لە بەرانبەرو سەرچاوەی ئابووری وڵاتەکەمان داوەتە دەمیان نەوتی کەرکوك وەکو لە خاکی عەرەبەکان دا بێ ئیستیفادەی لێ دەکەن خەراپەمان نەدەنەوە داوای کوردەکان بە چاکی تەماشا بکەن و بۆیان پێك بێنن، خۆیان نەکەنە نیشانەی تیری ئێمە، ئەگەر ئەوانیش بیانەوێ چاپخانەی (ژ.ك) ببیننەوە ئەبێ وشترێك ببینن دەستی بە کلکی بگرن ڕای بکێشن بیگەیێننە زەوی ئینجا ئەگەنە ئامانج دیسان ئێمە دەمانەوێ تاران ئانکارا و بەغدا وەڵامی ئێمە بدەنەوە

بە ڕادیۆو ڕۆژنامە ئەو کوردانەش کە مەئمووری دیتنەوەی جێگای چاپخانەی ئێمەن ئەگەر تا ٤٨ سەعات دوای خوێندنەوەی ئەم ژمارەیە دەست لەم کارە بێ شەرەفانەی خۆیان هەڵ نەگرن وێنە (عکس) و تەئریخی ژیانیان چاپ ئەکەین)[٢٠].

(نیشتمان) بەڵگەو تۆمارێکی زیندووە بۆ ڕوون کردنەوەی تێڕوانینی ئەو ڕۆژگارەی کۆمەڵەی ژێ. کاف و هەڵوێستی لە بەرامبەر جیهانی دووەم و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردایەتی لە کوردستانی ڕۆژهەلات و مەسەلە ئایینده‌ییەکان وەکو یەك گرتنەوەی پارچەکانی کوردستان و پشت بەستن بە بۆچوونی ئاشتی دیموکراسی و شۆڕشی ڕۆشنبیری و پشت بەستن بە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی ئەوێ ڕۆژێ، بەریتانیاو سۆڤیەت، بە تایبەتی ئەوەی دووەمیان کە ناسرابوو بە یارمەتیدەرو هاوکاری میللەتانی زوڵم لێکراو بۆ مافی چارەی خۆنووسین. لە هەمان کاتدا (نیشتمان) لە ڕووی ئەدەبی ڕۆژنامەنووسییەوە کۆمەڵێ شیعرو وتارو سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی تێدا بڵاوکراوەتەوە، کە گوزارشت لە ئاستی ئەدەبی کوردیی ئەو ڕۆژگارەی کلتووری کورد لە کوردستانی ڕۆژهەڵات دا دەکات.

لە بارەی بڵاوبوونەوەی یەکەم ژمارەو چەندێتی ژمارەی بڵاوکراوەی، چەند بیروڕایەك هەبوون، بەڵام دوای سەرلەنوێ چاپکردنەوەی ژمارەکان لە (١-٦)، لە لایەن دکتۆر (جەمال نەبەز)ەوە ڕاستییەکان وەدەر کەوتن و گومانیان تێدا نەما[٢١].

ئەم خشتەیە ژمارەی لاپەڕەو هەندێ زانیاری لە بارەی گۆڤاری (نیشتمان)ەوە دەردەخا:

ژمارە	مێژووی دەرچوون	لاپەڕەکان	وێنە	شیعر	وتار
١	پووش پەڕی ١٣٢٢	٢٥	–	٤	١١
٢	خەزەڵوەری ١٣٢٢	٢٥	٢	٧	٧
٣،٤	سەرماوەزو ڕێبەندانی ١٣٢٢	٣٦	١	٧	١٢
٥	ڕێبەندانی ١٣٢٣	٢٤	١	٧	٦
٦	ڕەشەمەی ١٣٢٣	٢٢	٢	٦	٧
٧، ٨، ٩	خاکەلێوەو بانەمەڕو جۆزەردانی ١٣٢٣	٣٢	١	٧	١٤

چی دەربارەی گۆڤاری (نیشتمان) نووسراوە:

جەمال خەزنەدار دەربارەی ئەو گۆڤارە نووسیویەتی: (نیشتمان گۆڤارێکی ئەدەبی و سیاسی مانگی بووە، لە شاری مەهاباد لە لایەن کۆمەڵەی (ژ.ک) دەردەهێنرا، (٩) ژمارەی لێ دەرچووە، ژمارەی (٩)ی لە مانگی ئەیلوولی ساڵی (١٩٤٥)دا دەرچووە)[٢٢].

هەڵوەستەیەك دەکەین بەوەی لەسەر بەرگی گۆڤارەکەدا باسی وشەی سیاسی نەکردووە، بەڵکو نوسراوە: گۆوارێکی کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، خوێندەاری و مانگی کوردییە. ڕاستە (نۆ) ژمارەی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات بڵاوکراوەتەوە، بەڵام ژمارە (٧، ٨، ٩)ی بەسەر یەکەوە لە یەك بەرگدا چاپکراوە، ئەویش لە (١٩٤٤)دا، نەوەکو لە (١٩٤٥)دا.

د. کەمال مەزهەر ئەحمەد وەهای دەناسێنێ:

(ئۆرگـانی کۆمەڵـەی ژ. ك بـوو. لـە تـەورێز بەدزییـەوە لـە چاپخانـەی کابرایـەکی ئەرمـەنی چـاپ دەکـرا. ژمـارەی (٧ و ٨ و ٩)ی بەسـەریەکەوە دەرچوون و خاکەلێوەو بانەمەڕو جۆزەردانی ١٣٢٣یان لەسەر نووسراوە کە دەکەنە مارت و نیسان و مایسی سـاڵی ١٩٤٤. ئـەو سـێ ژمارەیـە بەسـەر یەکـەوە ٣٢ لاپـەڕەن و ٣٠ باسـی هەمـەجۆریان تێدایـە. بارسـتی (٢٢ × ١٧ سم)ە. دوای ڕووخانی کۆماری مەهاباد مامۆستا زەبیحی بە نهێنی ساڵی ١٩٤٨ ژمارەیەکی تری (نیشتمان)ی لە عێراق دەرکرد کە وەك خۆی دەڵێت ٣٤ لاپەڕە بوو)[٢٣].

د. کەمال مەزهەریش، بەوەی ئاماژەی بۆ هیچ یەکێك لە ژمارەکـانی بـەرایی نەکردووە ، نە لاپەڕەو نە بابەتەکانی، وا دیارە هەر ژمارە (٧، ٨، ٩) کە لەیـەك بـەرگدا بڵاوکراوەتـەوە لەبەردەسـتدا بـووە. ئـەوەی (١٠)یـەمیش تـا ئێسـتا بڵاونەکراوەتەوە. د. کەمال مەزهەریش بە پێی قسەی (زەبیحی) دەڵێ (٣٢) لاپەڕە بووە. لەم بارەیەوە د. عیزەدین دەڵێ:

(ئەم ژمارەیە زەبیحی لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٨ بەو چاپخانەیەی پارتی دەریکرد کە لە گوندی "سیتەك" لای شێخ لەتیفی حەفید بوو. زەبیحی هەندێك تیپی لە داری بەڕوو بۆ داتاشیبوو.

لەسـەر ئەو ژمارەیەی نووسیبوو "ئۆرگـانی نـهضت مقـاومت" ژمارەکـەی بـە خواستی ڕەحمەتی شێخ لەتیف دەرکردبوو کە تا ئەو کاتە بەناو جێگری یەکەمی سەرۆکی پارتی بوو. شێخ لەتیف لەگەڵ پارتیدا کەوتبووە ناکۆکی. لەم ژمارەیەدا زەبیحی بە ئارەزووی خۆی هێرشی بردبووە سەر پارتی. وەڵامی پارتیش کە ئەو کاتـە مامۆسـتا هـەمزە عـەبدوڵڵا سـکرتێری بـوو لـە هێرشـێکی بەرامبـەردا بـوو بێئەوەی ناوی کەس بهێنرێت. ئەو وەڵامـە لـە بڵاوکراوەیـەکی (ناوخۆی) پارتیدا بـوو کـە دوو ژمـارەیم دیـوە بـەناوی "مـرۆڤ"ەوە. وەك بـیرم بـێ وتـارێکی تێـدا بڵاوکربـۆوە بەسـەر نـاوی (نیشـتمان) لـە دەوری دووەمیـدا، دەبێتـە زمـان حـاڵی

کەسانێکی خاین و.. هتد.. بەڵام زۆری نەبرد شێخ لەتیف لەگەڵ پارتی ئاشت بۆوە وە نەبووەوە بە پارتی بەڵام زەبیحی بوو بە یەکێك لە سەرکردەکانی پارتی)[*].

سەید عەبدوڵڵای سەمەدی دەڵێ:

(ساڵی ١٩٤٣ گۆڤاری (نیشتمان) ئۆرگانی کۆمەڵەی (ژ. ك) لە مەهاباد دەرچووە، وەدیهاتنی ئەم گۆڤارە لە لایەك دەرگایەکی نوێی بە ڕووی ڕۆژنامەگەری کوردی لە ئێراندا کردووەتەوە، لە لایەکی دی هەنگاوێکی گەورە بووە بۆ زمانی کوردی و بزووتنەوەی سیاسی و ڕۆژنامەوانی پاشی دیکتاتۆری توندو تیژی ڕەزا شا، بە تایبەت دژ بە گەلی کوردو زمانی کوردی. هەوەڵ ژمارەی (نیشتمان) لە پووشپەڕی ١٣٢٢ (تەمووزی ١٩٤٣) لە بیست و پێنج لاپەڕەدا بڵاوکراوەتەوە. (نیشتمان) گۆڤارێکی کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، خوێندەواری-مانگانە بووەو تا جۆزەردانی ١٣٢٣ (مایسی ١٩٤٤) سەرجەم "٩" ژمارەی لێ بڵاوبووەتەوە.. هەروەها ئەوەشی ڕوون کردۆتەوە، کە ١٢ لاپەڕەی هەوەڵی ژمارە (٧، ٨، ٩) لە تەورێز بە کۆششی زەبیحی چاپکراوەو (٢٠) لاپەڕەی دواییشی لە چاپخانەی کوردستان، لە مەهاباد هاتووەتە چاپکردن. جیاوازییەکی تەواو هەم لە بابەت ناوەڕۆك و هەم لە ڕواڵەتدا لە بەینی ئەو (١٢) لاپەڕەی هەوەڵدا کە لە تەورێز چاپ کراوە، وتارێکی سیاسی بە قەڵەمی (زەبیحی) چاپ کراوە بە نێوی (پەیمانی سێ سنوور)، لە مەهاباد ئەم وتارە لە گۆڤارەکە دەرهاوێژراو لە جێی ئەو، پارچە هەڵبەستێك و وێنەیەکی دوو کچە کوردی تورکیای لە جێی چاپ کرا.

نووسخەیەك لە وتارەکەی زەبیحی لە ئەرشیفی مامۆستا عوبەیدوڵڵای ئەیوبیان لە مەهاباد هەیە)[٢٤].

ڕاستە (٩) ژمارەی لێ بڵاوبۆتەوە بەڵام لە (٦) بەرگدا چونکە ژمارەکانی (٣، ٤) لەیە ك بەرگداو (٧، ٨، ٩)یش لە یەك بەرگدا بڵاوکراوەتەوە.

بژی کورد و کوردستانی گەورە

J. K

نیشتمان

بلاو کەرەوەی بیری کومەڵەی ژ . ك

گوواریکی ئەدەبی ، خوێندەواری، کومەڵایەتی وسیاسی کوردە

ژمارەی ٦	رەشەمەی ١٣٢٢	سالی یەکەم

بۆچی گەورەکانی «قریش» مسلمان نەدەبوون؟

آ ـــــ ل . ب ع . یزمن - آ

« ئەمو ئەم قسانەی « محمد امین » کە پاشان دلوای ئەردوای

لەلایەن یەزدان ئەگا ئەبی راست بن پاشم وەعدانەی بەشەرطی مسلمان

وێنەی بەرگی گۆڤاری نیشتمان

تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤاری (نیشتمان)دا :

گۆڤاری نیشتمان، لە ڕووی چاپ و تیپەکانەوە، بە لاینۆتایپ چاپکراوە، هەر ژمارەیەکی (٢٢ × ١٧ سم)ە. لەهەر ژمارەیەکدا دوابەدوای بەرگی پێشەوەی گۆڤارەکە، پێرستی بابەتەکانی گۆڤارەکە چاپ کراوە. ناونیشانی بابەتە گرنگەکان و لە بەرامبەریدا ناوی نووسەرەکەی. لەسەر بەرگی پێشەوەی گۆڤارەکەدا، لە سەرەوە وێنەی ڕۆژێك کێشراوە کە پرشنگی بە دەوری خۆیدا بڵاوکردۆتەوەو لە ناوەڕاستیدا دوو تیپی (J.K)ی لاتینی نووسراوە، کە دەربڕی یان کورتکراوەی (ژێ. کاف)ە و ئەمەش کورت کراوەی (ژیانەوەی کورد)ە. لە چوار دەوری ڕۆژەکەدا بە شێوەیەکی کەوانەیی هەر جارەی ئایەتێك نووسراوە. لە ژمارەی (١)دا نووسراوە: (كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة بأذن الله). لە ژمارە (٢)دا نووسراوە: (و من يتوكل على الله فهو حسبه)، لە ژمارە (٣، ٤)دا نووسراوە: (نصر من الله و فتح قريب و بشر المؤمنين)، لە ژمارە (٥)دا نووسراوە: (تعاونوا على البر و التقوى) و لە ژمارە (٦)دا نووسراوە: (ان الله يأمر بالعدل و الاحسان).
لە دەستی چەپی ڕۆژەکەدا لە ژمارە (١)دا نووسراوە: بژی سەرۆك و کورد و کوردستان و هیوا، ئیدی لە ژمارە (٢)دا ناوی (هیوا) کە (حیزبی هیوا)ی کوردستانی باشووره نەماوە، لەم دیوو ئەو دیوی ڕۆژەکەدا ئەمانە نووسراوە:

بەختیارین لە هەوەڵ نێوی مەیان دانا کورد
صاحبی غیرەتی ئەو قەومە وەکو ڕۆستەمی گورد
هەرکەسێ پەنجە لە پەنجەی مە دەدا یا ڕەببی
دەستو پەنجەی بشکێ پیلی لەبن ببێ ورد

لە ژمارە (٣، ٤)دا، (بژی کورد و کوردستانی گەورە) لە دەستە چەپ و (لە دەم بڕینی ئەوانەی لە کۆمەڵم بەدۆگن/ لە بارو تیژە دەمی مرودەکا مەقەستە برینگم) لە دەستە ڕاست دا نووسراوە. لە ژمارە (٦)دا هەمان شت دووبارە بۆتەوە.

لـە ژێـر ڕۆژەکـەدا مانشـێتی سـەرەکی گۆڤارەکـە (نیشـتمان) نووسـراوەو بـە تیپێکی چاپی وردتر، کە وێ دەچێ (١٢)بێ، (بڵاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی (ژ. ک) نووسـراوە. ئـەمجا بـە دێڕێکـی درێـژی سـەر تـا سـەری نووسـراوە گۆوارێکـی کۆمەلایەتی، ئەدەبی، خوێندەواری و مانگی کوردییە.

لـە نێـوان دوو هێڵـی ڕەشـی سەرتاسـەری ژمـارەو سـاڵ و مـانگی کـوردی و فەرەنگی نووسراوە، بەڵام لە ژمارەی (٢)ەوە بە تـەنیا مانگی کوردی نووسراوە و ئاماژە بۆ ساڵی فەرەنگی‌ی (زایینی) نەکراوە.

(وێنـە) لـە دنیـای ڕۆژنامەنووسـیدا، دەورێکـی کاریگـەر دەگـێڕێ و تەنانـەت دەتوانـین بڵێـین وێنـەو نووسـین هـەمان مەبەسـت دەگەیـەنن و یارمـەتیدەرێکی گەورەیە بۆ سەرنج ڕاکێشانی خوێنەر.

گۆڤاری (نیشتمان) لە ژمارە (٢)ەوە وێنەی بڵاوکردۆتەوە، لەو ژمارەیەدا دوو وێنـەی (جەنابی شێخ عەبدولقادر شەهیدی ڕێگای سەربەستی کورد) و (عـالمی بـەناوبانگ و نیشـتمان پـەروەر مـەلا محمـدی کۆیـی) و لـە ژمـارە (٦)دا وێنـەی (لینین)ی بڵاوکردۆتەوە[٢٥].

هونەری هەواڵ:

بـە پێـی وتـەی زۆربـەی ئـەو لێکۆڵـەرو پسـپۆڕانەی دنیـای ڕۆژنامەنووسـیی کۆڵەکـەی سـەرەکی ڕۆژنامەیـەو ڕۆژنامـە خـۆی لـە خۆیـدا گـەیاندنی هەواڵـە بـە زووترین کات و بە ڕاستگۆیی خەڵکەکە یان جەماوەر بوروژێنـێ. پێناسـەی زۆرو زەوەند بۆ هونەری هەواڵ کراوە.

ڕەنگە بابەتێکی ئاوەها خـۆی بـە تـەنیا بابـەتێکی زۆر دوورو درێـژی گـەرەك بێـت، ئێمـە بـە هێنانـەوەی پێناسـەکەی (میگێـل. وای. چـارنلی) ئوسـتادی ڕۆژنامەنووسیی زانستگای مینسوتای ئەمریکا ئاماژە دەکەین، کە دەڵێ (هـەواڵ ڕاپۆرتێکی گونجاوە، کورتەیەکی وردی ڕووداوێکە، کە خۆی ڕووی نەداوە)[٢٦].

گۆڤاری نیشتمان، ئەگەرچی ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە نەبووە، تا مەسەلەی هەواڵ‌و پێشبڕکێ‌ی خێرایی بۆ بکرێ و لەو ڕوانگەوە سەیر بکرێ. لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ

هەواڵی گرنگی سیاسی و ئەدەبی کە پەیوەست نین زۆر بە کاتەوە و وەکو کالآیەکی بێ بەها نین، وەکو ڕۆژنامەنووسان دەڵێن، بڵاوکردۆتەوە، بە تایبەتی بە بۆنەی کۆچی دوایی مەلای گەورەی کۆیی، هەروەها دەنگوباسی (کۆمەڵە) لە هەموو ژمارەکاندا لەژێر ناونیشانی (لەناو کۆمەڵدا چ باسە؟) یان (لە ناو کۆمەڵدا) بڵاوکراوەتەوە.

بۆ ئاشنا بوون بە زمانی ڕۆژنامەنووسیی و چۆنیەتی داڕشتنی هەواڵی ڕۆژنامەنووسیی بە شێوازێکی ئەدەبی، ئەم هەواڵە بە نموونە وەردەگرین).

(ضایعەییێکی گەورە)

ڕۆژی سە شەممو ٢١ تەشرینی یەکەمی ١٩٤٣ ڕۆژێکی پڕ غەمو خەفەتی نەتەوەی کوردە، ڕۆژێکی تاڵو ناخۆشی تاریخی ٥٠٠٠ ساڵەی کوردی حەق خوراوو پڕ دەردە، کورد لەم ڕۆژەدا یەکێك لە گەورەترین پیاوی نیشتمان پەروەرو عالمی بەناوبانگی خۆی لە دەس داوە، چەرخی بەدکردار لەم ڕۆژەدا نەگبەتیێکی زلی تری خستۆتە سەر ئەم هەموو چارە ڕەشیو مەظلومێتی قەومی هەژاری کورد گورگی ئەجەل لەم ڕۆژەدا ڕۆڵەییێکی بێ هاوتای دایکی نیشتمانی کوردی رفاندوەو شینو شەپۆڕێکی بێمانەندی خستۆتە هەموو کوردستانەوە.

لەم ڕۆژەدا جەنابی مەلا محمدی کۆیی کە بە اقراری هەموو زانایانی ڕۆژهەلآت و ڕۆژآوا پیاوێکی عاقڵ؛ نیشتمان پەروەر پاش ٧٠ ساڵ ژیانێکی پڕ افتخارو خذمەتی نیشتمان بە ڕەحمەتی یەزدان شاد بوو ایمە لەم ژمارەیەدا وێنەی ئەم ذاتە چاپ ئەکەین بەو یارمەتی خوا بەسەرهاتی مەرحومیش دەگەڵ ئەم هەڵبەستانەی لە لایەن ئەندامەکانی کۆمەڵە بۆ شینی ئەم ذاتە گەورەیە دایانناوە لە چاپ ئەدەین)[٢٧].

لە پاڵ بڵاوکردنەوەی (هەواڵ)دا هەندێ ئاگاداری و (اعلان)یش چاپکراوە کە زیاتر ئاگاداری ئەدەبین، لە یەکێ لەو ئاگاداریيانەدا هاتووە:

(اعلان)

ڕۆژنامەی هەفتەیی (مرۆ– MIROV) لە لایەن (بیژەن)– بەم نزیکانە دەرئەچێت آبونە تەنیا بۆ ئەندامەکانی کۆمەڵەیە)[٢٨].

دیاردەیەکی دیکەی ڕۆژنامەنووسیی، دەمەتەقێ (گفتوگۆ)ی دوو کەسییە، کە لە شێوەی (چاوپێکەوتن)دایە، دیارە ناهەمواری و کاروباری ڕۆژانە بە شێوەزارێکی ڕەخنە ئامێزەوە خراوەتە ڕوو، بە تایبەتی لەسەر زاری دوو هەژارو داماوی ئەو ڕۆژەو دوو ناوی کوردی ڕەسەنی (بایزو باپیر)دا، کە بەوپەڕی سەربەستییەوە دەردی دڵی خۆیان هەڵدەڕێژن و هەمیشە یەکێکیان خۆی بەبێ ئاگاو ئەوەی دیکەیان بە زاناو ئاگادار لە هەموو مەسەلەیەك پیشان دەدات. هەندێ جار دەمەتەقێیەکە بە شێوەی هۆنراوە دەربڕاوە، هەروەکو:

(بایز– ئەرێ مام باپیر، کتێبە پەرپووت
باپیر– سندان دەڵێی چی‌ی، دیسان بایزە ڕووت
بایز– پرسینم هەیە، جووابم دە زوو بە
ئاغا تەشریفی بۆ چووە
باپیر– ڕەئیسێك ناردی، لە شوێنیو بردی
نامەی ڕزگاری بدا بە کوردی)[٢٩].

لە ڕووی ڕێنووسی زمانی کوردییەوە، لە گۆڤاری ناوبراو، هەندێ لە تیپەکانی زمانی عەرەبی وەکو (ط، ظ، آ، ا، ذ) بەکارهاتوون، بە تایبەتی لەو وشانەی، کە خۆیان عەرەبین.

نیشانەی (٧ حەوت بەرچاو ناکەوێت. لە ڕووی بە یەکەوە نووسانی تیپی (و) لەگەڵ وشەی پێش خۆی بەرچاو دەکەوێ، وەکو: (بەکورتیو، چونکو، ڕۆژهەلاتو،).

شێوەزاری یان دیالێکتی سەرەکی بابەتە نووسراوەکانی نێو گۆڤارەکە کە شێوە زاری موکریانییە (دیالێکتی کرمانجی خواروو)، بە تەنیا بابەتێکی وەرگیراوە لە گۆڤاری (ڕۆژانو) نەبێ بە شێوەی دیالێکتی کرمانجی سەرووە[٣٠].

ڕێڕەوی گشتیی گۆڤارەکە بە هێڵێکی ئاسۆییدا نەڕۆییوە، واتا لە ڕووی زمانی ستراتیژی یان دیبلۆماسییەوە، ڕێڕەوێکی میانڕەوی گرتووەو بە زمانێکی سادەو دوور لە ڕووگرژی ڕووی دەمی لە سەرانی عەشایرو ئاغاو دەرەبەگەکان کردووە، کە کۆمەڵی کوردەواری ئەو ڕۆژگارە بنیادێکی خێڵەکی هەبوو. ئەمە لە لایەك، لە لایەکی دیکەوە سیاسەتی ئەو ڕۆژە وابوو، کە بە چاوی ڕێزەوە لە ئۆردووی سووری سۆڤیەت دەڕوانراو بە یارمەتیدەرو تاقە ڕێگەی ڕزگاری میللەتان ناوزەند دەکرا، بەڵام لەسەر ڕووپەڕی گۆڤارەکەدا بە ئاشکرا نەیاندەتوانی شیوعیەتی خۆیان ئاشکرا بکەن و بەرپەرچی ئەوانەیان دەداوە، کە بە شیوعی و کۆمۆنیست لە قەڵەمیان دەدان، هەروەها، ستایش و مەدحی بەریتانیایان دەکرد، کە چاوی لە کوردەو ڕۆژنامەو گۆڤار بە کوردی دەردەکا، ئەم هەڵوێستەش بە ڕای ئێمە لەوەدا بوو، کە پێکهاتەی (کۆمەڵە) پێکهاتەیەکی تێکەڵ لە جۆرەها ئایدیۆلۆژیای جیاواز بوو، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی هێڵی فیکریان نیشتمانپەروەرانە بوو.

لە بەیاننامەیەکی (کۆمەڵە)دا هاتووە:

> (هێندێك لە خاوەندانی (مال و مەقام) کە پێش کەوتنی ئێمە و پاش کەوتنی خۆیان لە ڕیزێکدا ئەدیت دەستیان کرد بە پڕوپاغاند کە کۆمەڵی ژ. ك کۆمەڵێکی شیوعی (بلشویك)یەو بە ناوی کوردایەتییەوە کارئەکا)[٣١]. لە شوێنێکی دیکەشدا دەڵێ: (ایمە کمونیست نین)[٣٢].

سەرنووسەری گۆڤاری (نیشتمان) عەبدولڕەحمانی زەبیحی، کەسایەتییەکی دیارو پیاوێکی ڕۆشنبیرو خەباتگێڕ بووەو لە پێناوی هەڵوێستی دلێرانەی خۆیدا شەهید بوو. هەروەکو چۆن ئەندامێکی چالاکی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بوو، هەروا لە گۆڤارەکەشدا دیارترین و چالاکترین نووسەر بووە و بە ناوی (ع. بێژەن)ەوە بەرهەمەکانی خۆی بڵاوکردۆتەوە.

٢-گۆڤاری هاواری کورد:

گۆڤاری هاواری کورد، یەکێکە لەو گۆڤارانەی کە لە کاتێکی ناسکدا دەرچووە، لە کاتی هێرشی خەڵکی مەهاباد بۆ سەر شارەوانی مەهابادو چۆڵکردنی دەستەڵاتی حکومەتی ئێران و سەروبەندی یەکەمین کۆنگرەی دامەزراندنی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان داو هەڵوەشاندنەوەی یان گۆڕینی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بە حیزبی دیمۆکرات. ئەوەی سەرنج ڕاکێشە حیزبی دیمۆکرات لە یادی سەد ساڵەی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، لە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی مانگانەی خۆیدا لە ڕیزکردنی ناوی ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەی حیزب و کۆماری دیمۆکراتی کوردستاندا هیچ ئاماژەیەکی بۆ ئەو تاقە ژمارەیەی ئەم گۆڤارە نەکردووە[٣٣].

هەندی لە سەرچاوەو بیبلۆگرافیاکانی ڕۆژنامەنووسیش دیسانەوە هەندێ زانیاری هەڵەیان نووسیوە، کە من پێم وایە نەیان دیوە، دەنا نەدەکەوتنە ئەم هەڵە زەقانەوە.

جەمال خەزنەدار، دەڵێ:

(گۆڤارێکی سیاسی مانگانە بووە، لە لایەن کۆماری کوردستان لە مەهاباد، دەرچووە، ژمارەیەکی لە مانگی ڕەزبەری ساڵی ١٩٤٥، بڵاوکراوەتەوە)[٣٤].

جارێ پێش هەموو شتێك بە هیچ شێوەیەك گۆڤارێکی سیاسی نەبووەو لەسەر بەرگەکەیشی نەنووسراوە، بەڵکو زیاتر گۆڤارێکی ئەدەبی بووە.

ڕەخنەی دووەممان ئەوەیە لە لایەن کۆماری دیمۆکراتی کوردستانەوە دەرنەچووە، یان بڵاونەکراوەتەوە، چونکە ڕەزبەری ساڵی (١٣٢٤) دەکەوێتە بەرامبەر ئەیلوول و تشرینی یەکەمی (١٩٤٥)، تا ئەو کاتە کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ڕانەگەیێندرابوو، بەڵکو لە (٢٢)ی کانوونی دووەمی (١٩٤٦)دا ڕاگەیێندرا.

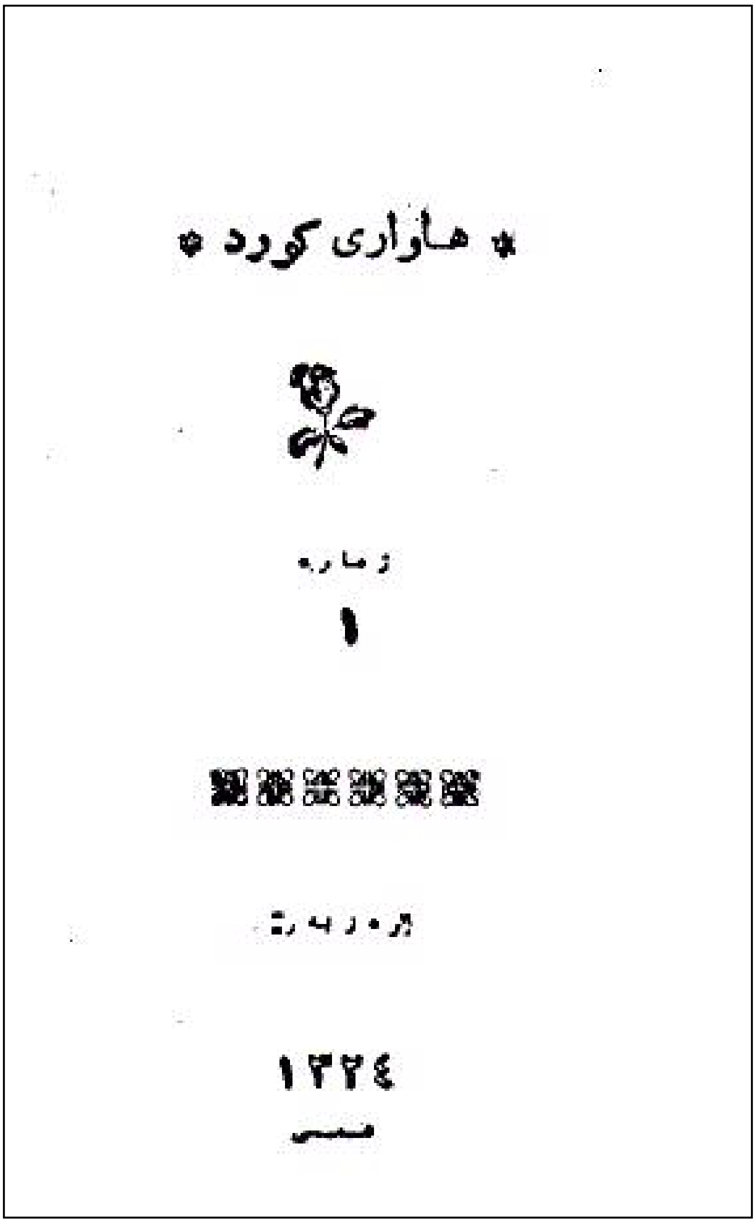

وێنەی بەرگی گۆڤاری هاواری کورد

ئەم گۆڤارە بە درێژەپێدەری گۆڤاری(نیشتمان)ی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) دادەنرێت، چونکە دیارە لەو کاتەی، کە کۆمەڵەی (ژێ. کاف) هەڵوەشایەوە، گۆڤارەکەیان، چەندین بابەتی جۆراوجۆری بۆ بڵاوکردنەوە ئامادە کردبوو و فریانەکەوت. بۆیە پاشماوەکانی ژمارە (٧،٨، ٩)، کە هەمووی بەسەر یەکەوە لە یەك بەرگ دا بڵاوکراوەتەوە، لەوێ لە گۆڤاری (هاواری کورد)دا بڵاوکراوەتەوە، هەروەها هەڵەکانی ئەم بەرگەش هەر لەوێدا ڕاست کراوەتەوە. بە بۆچوونی ئێمە، لەوە دەچێ کە بەشێکی زۆری دامەزرێنەرانی (ژێ. کاف) و ئەندامە چالاکەکانی بە هەڵوەشانەوەو گۆڕینی ناوو بەرنامەی (ژێ. کاف) ڕازی نەبووبن، بە بەڵگەی ئەوەی، بێژەن (زەبیحی)، کە پێشتر گۆڤارەکەی بەڕێوە دەبرد (نیشتمان)، وازی لێهێناوەو (سید محمدی حمیدی) ئەو ئەرکەی لە ئەستۆ گرتووە. پاش ڕووخانی کۆمار، جارێکی دی (زەبیحی) لە کوردستانی باشوور ژمارەیەکی تازەی گۆڤاری (نیشتمان)، ژمارە (١٠)ی بڵاوکردۆتەوە. د. عیزەدین دەڵێ: (لەو کاتەدا زەبیحی لە تاران گیرابوو، بە کۆششی پێشەواو ئەفسەری ئێرانی لە بارتەیدا گرتن بەردرا)*.

تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤارەکەدا:

لەسەر بەرگی پێشەوەی گۆڤارەکەدا بۆ ناوی گۆڤارەکە بە تەنیا لە ناوەڕاستی لای سەرەوەدا (هاوار) نووسراوەو لەژێر ئەوەدا وێنەی گوڵێك کێشراوەو لەژێر ئەوەدا نووسراوە ژمارە (١) لەژێر ئەویشدا گوڵبژێرێك بە هێڵێکی ئاسۆیی کێشراوە پاشان ناوی مانگی کوردی (ڕەزبەر)ی ١٣٢٤ شمسی) نووسراوە. بەڵام بە هەمان شێوە لە لاپەڕەی یەکەمی گۆڤارەکەدا تەنیا ناوی گۆڤارەکە لە جیاتی (هاوار) ئەمجارە (هاواری کورد) نووسراوە. کاغەزی گۆڤارەکە کاغەزێکی زەردی ڕۆژنامەیی (٦٠) گم. شێوەی ژمارە دانانی لاپەڕەکان لە ناوەڕاستی هەر لاپەڕەیەك و لەلای سەرەوە لەسەر هێڵێکی ڕەشی سەرتاسەری نووسراوە، لە لاپەڕەی (٢)ەوە تا (٣٠) و دوا لاپەڕەش کە بۆ دەست نیشانی هەڵەکانی چاپی ناو گۆڤارەکە

تەرخان کراوە، ژمارە نەنووسراوە. ئەم دیاردەیە پێشتر، واتا دیاردەی دەست نیشانی هەڵەکانی چاپی لە لایەن هەڵەچنەکانەوە بەرچاو ناکەوێ.

تیپەکانی چاپەکە، بە چاپخانەیەکی دەستی چاپکراوەو تیپەکانی بە وردی و بە (١٠) چاپکراون. تەنیا تایتڵەکانی نەبێ بە (بۆڵد) چاپکراون و خۆشنووسی تیا بەکار نەهاتووەو هەر هەمووی بە تیپەکانی چاپخانەو بە وردە نەخش و زەخرەفەی چاپی ئەنجام دراون.

لە ڕووی جوانکاری و نەخشەسازی تا ڕادەیەك لاوازی پێوە دیارەو بە زەوق و چێژێکی هونەری نەخشەی بۆ نەکشێراوە. تەنانەت بابەتێك لە کوێی لاپەڕەدا تەواو بووبێ ڕاستەوخۆ دەست بە چاپی بابەتێکی دی کراوەتەوە.

لە کەم و کورتییەکانی گۆڤارەکەدا ئەوەیە بە هیچ شێوەیەك ئاماژە بۆ ئادرەسی گۆڤارەکەو سەرنووسەرو دەستەی نووسەران و هونەرکاران و ناوی چاپخانەو ساڵی چاپی (لە ڕووی مانگە کوردی و فەرەنگی‌یەکانەوە) و پێڕست و دەستەی یان ئەو حیزب و ڕێکخراوەی دەری دەکات و کاتی دەرچوونی (مانگانەو وەرزانەو هەفتانە)، هیچ کام لەو زانیاریانەی تێدا نی‌یەو هەست بە نەبوونی هۆشمەندی ڕۆژنامەنووسییان دەکرێت.

لە پاڵ بابەتی نووسراوی خۆماڵی، بابەتی وەرگێڕاویشی تیایە، بەڵام دیسانەوە بێ ئەوەی ئاماژە بە سەرچاوەی سەرەکی بکرێت، کە بابەتەکەیان لێوە وەرگێڕاوە یان بە شێوەیەکی پڕ لە کەم و کورتی، بۆ نموونە لە وتاری یەکەمی گۆڤارەکەدا بە ناونیشانی (ترس) بە تەنیا وەکو پەراوێزێك ئاماژە بۆ ئەوە کراوە، کە لە وتارێکی (سید جمال الدین افغانی) وەرگیراوە، بەڵام کام وتارو لە کوێ بڵاوکراوەتەوەو لە لاپەڕەی چەند.. هتد، دیار نی‌یە.

هەروەها لە پاڵ بابەتەکاندا کە هەمووی بە زمانی کوردی‌یەو گۆڤارەکە تایبەتە بە نووسەری کورد، بابەتێك بە زمانی فارسی لە لایەن (م–ح) کە کورت کراوەی ناوی (سید محمدی حمیدی)یەو نازناوی (گرشاسب)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، دەربارەی زمان و ئەدەبیاتی کوردی‌یە، بڵاوکراوەتەوە، ئاراستەکراویشە بۆ

نووسەرانی فارس، چونکە لە سەرەوەدا بە زمانی فارسی نووسراوە: (نویسەندگان فارسی بخوانند) واتا (نووسەرانی فارسی بیخوێننەوە). کلێشەی گۆڤارەکە (٢٠ × ١٤) سانتیمترەو درێژی هەر دێڕێکی (١٠) سانتیمەترە.

هیچ هەواڵ و ڕیپۆرتاژو لێکۆڵینەوەیەکی ڕۆژنامەنووسیی و ئاگادارییەکی تێدا نییە، لە لاپەڕە (١٣)دا، لە گۆشەی (ئەزانیت؟) وا هاتووە:

(ئاغای احمد خسرەوی تەئریخ زان و نووسەری بەناوبانگ لە کتێبی "شێخ صفی و تبارش، صفحە ٣٧"دا پاش تەحقیقات و وردبوونەوەیەکی طولانی ئەڵێت: (جەدو ئابای شێخ صفی لە کوردستان لە سەنگار (سنجار) یا لە دەوروبەری وێوە هاتوون) وە "صفوە الصفا"دا فەیروزشای زەڕین کڵاو کە یەکێکە لە باوکانی شێخ صفی بە (الکردی السنجاری) باس دەکا. ئەوا بۆمان زانرا کە پادشاکانی صفویش ڕیشەیان ئەچێتەوە سەر کوردان. وە دەبێ واش بێت، چونکە لەنێو حەیدەرییەکانی عێراقدا کە بنەماڵییێکی عیلمی کوردستانن وا مەشهوورە کە تایفەی ئەوان دەگەڵ صفویەکان یەکێکە وە ئێمە لەم بابەتەوە سەنەدێکمان وەگیر نەکەوتووە رجا دەکەین هەرکەس لەم بابەتەوە مەدرەکێکی وەگیر کەوێ کە لە بابەت خزمایەتی صفویان و حەیدەریەکانەوە بدوێ بۆمان بنێرن)(٣٥).

ئەم خشتەیە هەندێ زانیاری لە بارەی گۆڤارەکەوە پێشان دەدات:

ژ	ساڵی دەرچوونی	وێنە	شیعر	وتار	ل	جۆری کاغەز	کلێشە	سەرنووسەر
١	ڕەزبەری ١٣٢٤ (١٩٤٥ز)	–	٩	٥	٣٠	٦٠ گرامی زەرد	٢٠× ١٤ سم	سەید محمدی حمیدی

٣-گۆڤاری هاواری نیشتمان:

تویژی لاوان و جەوانان، بەر لە دروست بوونی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) و پاشان کۆماری دیموکراتی کوردستان، سازمانی جەوانانی کوردستان توانیبووی لاوو گەنجە رۆشنبیرەکانی سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانی لە موکریانێو بە تایبەتی لە مەهاباد لە خۆی کۆبکاتەوە.

پاش دامەزراندنی کۆمار، گرنگییەکی تایبەتی بە لاوان دەدراو بە تایبەتی قازی محەمەدی پێشەوا بۆ خۆی سەرپەرشتی کارەکانیانی دەکرد، بەشی زۆری ئەو لاوانەی بە بیری سۆسیالیستی و لەژێر کاریگەری و پێوەندی بە یەکیەتی سۆڤیەت و حیزبی تودەوە دەوڵەمەند بوون. د. عیزەدین دەڵێ: (چ لە ئازربایجانی خواروو و چ لە کوردستان ڕێکخراوی لاوان یا جەوانان بە پێڕەوی وڵاتی سۆڤیەت دانرا کە ڕێکخراوی (کۆمسۆمۆڵ)ی هەبوو. واتە: لاوانی کۆمۆنیست.. بۆ ئەندامیی حیزب خەڵك لێرەوە وەردەگیران)*.

گۆڤاری (هاواری نیشتمان)، بڵاوکەرەوەی بیری یەکیەتی جەوانانی دیموکرات بوو و یەك ژمارەی لێ دەرچووە. هەروەکو ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی دیکەی کۆمار ناوی دەستەی نووسەران و کارمەندانی هونەری لەسەر بەرگ و ناوەوەدا ئاماژەی بۆ نەکراوە، بە تەنیا ناوی بەرێوەبەری بەرپرس (مدیر مسئول)، ص. انجیری– آذر نووسراوە.

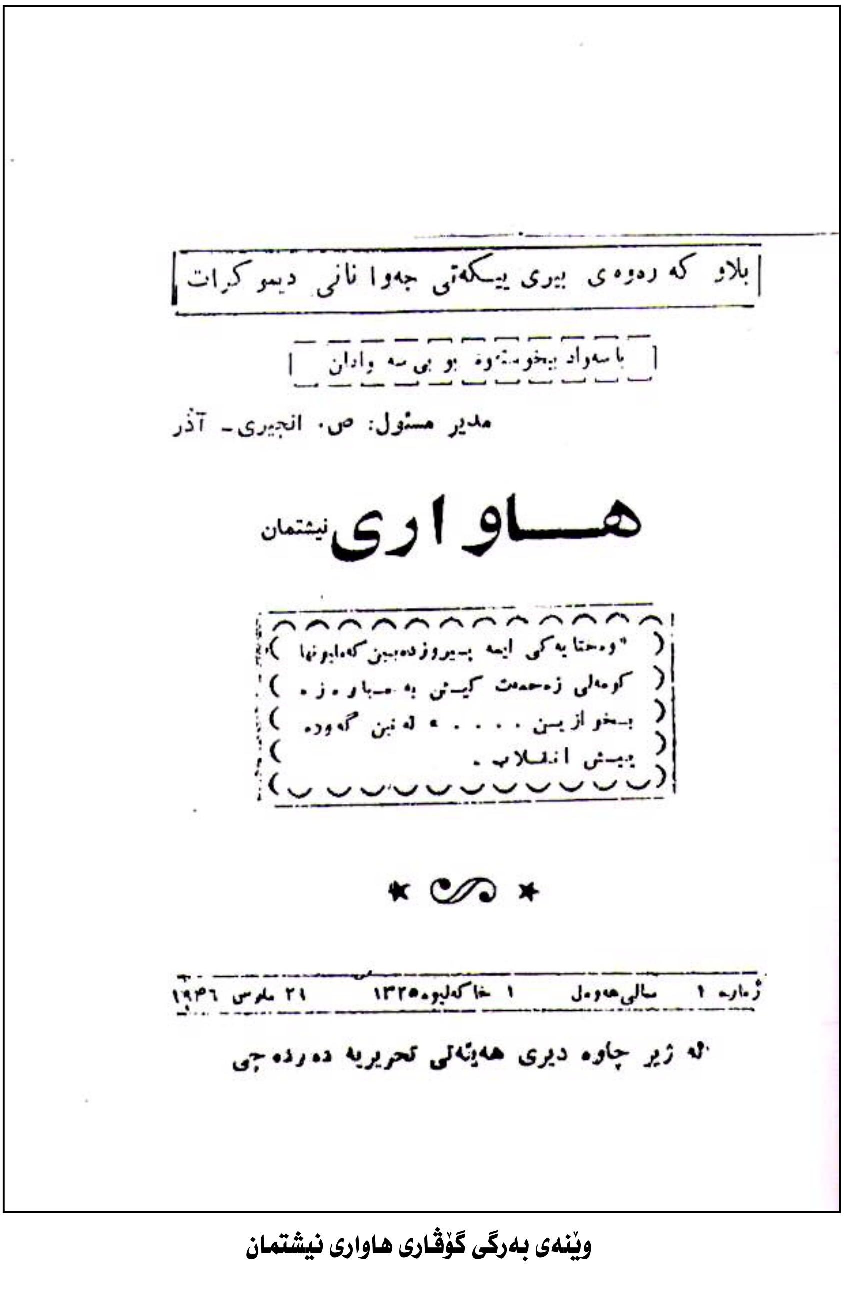

بلاو کەرەوەی بیری یەکەتی جەوانانی دیموکرات

باسەواد بیخوێنەوە بۆ بێ سەوادان

مدیر مسئول: ص. انجیری ـ آذر

هاواری نیشتمان

"وەختایەکی ایمە پیروزدەبین کەابونها
کومەلی زەحمەت کیشن بە مبارەزە
بخوازین . . . . . لە بین گەورە
بیشی انقلاب.

ژمارە ۱ سالی هەوەل ۱ خاکەلیوە ۱۳۲۵ ۲۱ مارس ۱۹۴۶

لە ژیر چاوەدیری هەیئەتی تحریریە دەردەچی

وێنەی بەرگی گۆڤاری هاواری نیشتمان

ئەم گۆڤارە ئەگەرچی تاقە ژمارەییێکی لێ دەرچووە، بەڵام ناوەڕۆکی ئەم ژمارەیەو کلێشەی هونەری تا ڕادەیەکی زۆر لەوانی تر پێشکەوتووترە. سەرنووسەرەکەی سەدیق ئەنجیری ئازەر یەکێك بوو لە تێکۆشەرەکانی سەردەمی کۆمارو پاشتریش وەکو مامۆستای قوتابخانە، دوور خراوەتەوە بۆ تاران و لەوێ پەرەی بە خوێندن داوەو بووەتە مامۆستای زانستگا پاشان گیراوەو وازی لە کاری میریی هێناوە، یەکێ لە کتێبە وەرگێڕدراوەکانی برێتییە لە (مردەهای بی کفن و دفن). نیمایۆشیچ شاعیری نوێ خوازی فارسی ستایشی کردووەو گوتوویە تاقە کەسێك کە بە هۆی شیعرەکانمەوە هەستی بە تەواوی دەردو ڕەنجی من کردبێ لاوێکی کوردە ئەویش سەدیقی ئەنجیری ئازەرە. پاش ڕووخانی کۆمار ئاوارەی کوردستانی باشوور بوو، دوای ئەوەی ماوەیەکی زۆر لەگەڵ حیزبی (تودە)ی مارکسیدا کاری کرد[٣٦].

تاوەکو ئێستا لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی یان ڕۆژنامەنووسیی دەربارەی ئەو گۆڤارە نەنووسراوەتەوەو تەنیا لە میانی ڕیزکردن و ئاماژە پێ کردنێك بۆ قۆناغی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان لە بواری ڕۆژنامەنووسیدا ناوی هاتووە، ئەمە بێجگە لەوەی هەندێ نووسەر هەردوو گۆڤاری (هاواری کورد) و (هاواری نیشتمان)یان لێ تێکەڵ بووەو بە یەك شتیان داناون، ئەمەش هەمووی، بێگومان دیارە هۆیەکەی ئەوەیە، کە ئەو گۆڤارانەیان نەدیوە[٣٧].

علاء الدین سجادی نووسیوێتی:

(هاواری نیشتمان تاقە ژمارەیەکی بە گۆڤارو ئەوانی تری بە وێنەی ڕۆژنامە لە لایەن لاوانی کوردستانەوە لە سابلاخ لە ١٩٤٥-١٩٤٦ چەن ژمارەیەکی لێ دەرچوو)[٣٨].

لەسەرو سۆراغی ئەم گۆڤارەداو لە هیچ سەرچاوەییێکدا ئەوەمان وەبەر چاو نەکەوتووە، کە بە شێوەی ڕۆژنامە دەرچووبێ و بە هەمان ناو بە تایبەتی لە سەردەمی کۆماردا. ئەگەر وایش بێت پێویست بوو نووسەر هەندی زانیاری لە بارەی ئەو "ڕۆژنامەیە" بنووسیبایە.

لەسەر بەرگی ئەم گۆڤارەدا نووسراوە، با سەواد بیخوێنێتەوە بۆ بێ سەوادان. لە ناوەڕاستی بەرگی پێشەوەی گۆڤارەکەدا بە تیپی چاپی بۆڵد (هاواری) بە گەورەیی نووسراوەو بە بچووکی لە پاڵیدا وشەی (نیشتمان) نووسراوە. لەژێر ناونیشانەکەیدا لەنێو چوارچێوەییێکدا وتەیەکی لینین نووسراوە (وەختایەکی ئێمە پیرۆز دەبێ کە ملیۆنەها کۆمەڵی زەحمەت کێش بە موبارەزە بخوازین..) لەنینی گەورەی پێشی ئینقلاب.

لەلای خوارەوەی بەرگدا لە نێوان دوو هێڵی ئاسۆیی سەرتاسەریدا نووسراوە، ژمارە ١ ساڵی هەوەڵ ١ خاکەلێوە ١٣٢٥، ٢١ مارس ١٩٤٦.

لەژێر هێڵەکاندا نووسراوە: لەژێر چاوەدێری هەیئەتی تەحریریە دەردەچێ.

لە ڕووی ناوەوەی بەرگی پێشەوەدا بە ناونیشانی (لەم ژمارەیەدا:) پێڕستی بابەتە بڵاوکراوەکان نووسراوەتەوە بێ ئەوەی ئاماژە بۆ بابەتە بڵاوکراوەکان بکات. لەژێر پێڕستەکەدا بە ناونیشانی (ئابوونەمان) نووسراوە:

ساڵیانە ١٠٠ ڕیاڵ

٦ مانگانە ٦٠ ڕیاڵ

تاك شمارە لە هەموو جێگەیەك ١٠ ڕیاڵ

لە سەروتاری تاقە ژمارەکەیدا، کە ڕێکەوتی سەری ساڵی کوردی (١)ی خاکەلێوەی ١٣٢٥ بەرامبەر بە (٢١)ی مارسی ١٩٤٦ بوو، بە ناونیشانی (ساڵی تازە)، م. عشقی نووسیویەتی:

(ژەنگی غەمان لەسەر دڵان لاچوو کوردی هەژار لە زوڵمی ڕۆژگار نەجاتی بوو. چەڵمەی زیندەگی لە مل هاتە دەرو باغی سەعادەتی لە زستاندا هاتە بەر. سەفەحاتی تەئریخی چارەڕەشی تەواو بوو، تەئریخی خۆشی و سەعادەت هاتە گوڕو دونیامان پڕ کرد لە شور. ناڵەی بێ حقوقی و هەناسەی ساردی و کەسادی مە بە پێشەوایانی ئازادی دونیا گەیشت، تۆزی سەرکزیان لێ تەکاندین، خەوی غەفڵەتیان لێ ڕەواندین، بە ئازادی حەقیقەتیان گەیاندین. ئەوڕۆ سەرتاسەری

کوردستانی عێراق و تورکیاو ئێران بە ئاشکراو پەنهان خەریکی جێژنەو شادی یا بەهرە وەرگرتن لە نیعمەتی ئازادین. بریقە بریقی نێزان دەنگی رەعد ئاسای سواران کە لە رۆژی جێژنی ئازادی کوردستان دەهاتە بەرگوێ و چاوان گوێی فەلەکی کەرو چاوی ساسمانی کوێر دەکرد. سەد شوکر دەستی نەگبەتی بێ پیتو بەرەکەتی ئیستعمارمان لەسەر لاچوو چەنگاڵی خوێ مچی دیکتاتۆریمان لە گەرووی هاتەدەر.

..لەو بەهارە با سەفایەدا کە داری زەحمەت و مەرارەتی مەگۆلی کردووەو رایمەی گیان بەخشی خۆی بە کوردستانات دا بلاودەکاتەوە ئێمە جەوانانی سابلاخ گوڵێکی تازە پێشکەشی گەلی خۆمان دەکەین..

ئێمە دەمانەوێ ئارەقەی زەحمەت و نارەحەتی رێی نیشتمانپەروەری و ئازادیخوازی بە گولاوی ئەو تاقە گوڵە لە رووی خۆمان بشۆینەوە..)[٣٩].

مەسەلەی ئەدەبیات و وتارو ریپۆرتاژو هونەرەکانی تر، بە تەنیا گرنگییان پێ نەدراوە، لە پاڵ ئەوەدا مەسەلەی (وەرگێڕان) بایەخی خۆی دراوەتێ و بە هۆی ئەوەی زۆربەی رۆژنامەو نووسەرانی ئەو رۆژگارە بە زمانی فارسی خوێندبوویان و ئاگاداری رۆژنامەنووسیی فارسی بوون لە ئێراندا، بۆیە وەرگێڕان لە زمانی فارسییەوە دیاردەیە کە لە گۆڤارەکەدا بەرچاوەو ئاسان هاتۆتە بەرچاوان. بە تایبەتی وەرگێڕان لە بلاوکراوەو پەخشنامەکانی حیزبی (تودە)ی ئێران. تەنانەت بابەتە وەرگێڕاوەکانیش لە خزمەت پەیامی گۆڤارەکەدا بووە. وەرگێڕان لە زمانی بێگانەوە بۆ ئەو رۆژگارە پێویستییەکی زۆر بەجێ بووەو خۆ مەلاس دان و خۆخواردنەوە لە بۆتەی ئەدەبیات و رۆشنبیریی نەتەوەیی بە تەنیا خۆکوشتنی بەهرەی رۆشنبیریی هەموو میللەتێکە. لەو بابەتە وەرگێڕاوانە، (من لە مەدرەسە هیچ فێر نەبووم) لە فەیلەسووفی کۆمۆنیستی ئینگلیسییەوە. (لەنینی دانشجو) بە قەڵەمی پرۆفیسۆر ولین. (فەرمانفەرمایی بەریتانیای گەورە لە هیندوستان) دانانی کارل مارکس.

تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤارەکەدا:

لە ڕووی تیپەکانی چاپ و کلێشەو قەوارەی گۆڤارەکە، هەروەکو گۆڤارەکانی دی ئەو سەردەمە، جیاوازییەکی نییە، چونکە هەموو ئەو گۆڤارانەو ڕۆژنامەی (کوردستان)یش هەر لەو چاپخانەیەی شاری (مەهاباد)ی پایتەختی کۆماری دیمۆکراتی کوردستاندا بە ناوی (چاپخانەی کوردستان)ەوە چاپکراوە. کلێشەی (٢٢ × ١٤,٥) سانتیمترە.

لە ڕووی سوود بینین لە بۆشایی یان ماوەی کۆتایی وتارەکان بەهرەمەند بوونەو بۆشایی پەرەی سپیان نەهێشتۆتەوە. بە وتەی یان (قسەی پیاوە ژیرەکان) پڕ کراوەتەوە، لەوانە ڤۆلتێرو ئەبراهام لینکۆڵن.. بە تایبەتی هەڵبژاردنی ئەو وتانەیش لە خزمەت ناوەڕۆکی یان هێڵی سەرەکی گۆڤارەکەدا بووە، کە ڕێبازی دیموکراسی و لایەنگری بەرەی ئازادیخوازی بووە.

لێکۆڵینەوەی سیاسی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤارەکەدا شوێنی دیاری هەیە، لە میانەی لێکۆڵینەوەکانیشدا، هێڵی فیکری نووسەرکەی کە صدیق ئەنجیری ئازەرە بە دەردەکەوێت لایەنگری بۆ یەکیەتی سۆڤیەت و دوورکەوتنەوە لە بەریتانیاو ئەڵمانیای نازی. لە لێکۆڵینەوەیەکی ڕۆژنامەنووسیدا بە ناونیشانی (لە ڕۆژهەڵاتی میانە چە خەبەرە؟! بەریتانیاو ڕۆژهەڵاتی میانە)، نووسیویەتی:

> (چەند مانگ لەوەو پێش یەکێك لە ئیقتیسادیونی گەورەی ئەمریکا، کە ساڵانی ساڵ لە حاڵ و باڵی سیاسی و ئیقتیسادی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست موتالەعەی کردبوو گوتبووی: سێیەمین شەڕی گەورەی بەینەلمیلەلی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست سەرچاوە دەگرێت..!)[٤٠].

پاشان نووسەر دەکەوێتە شیکردنەوەی ئەم وتەیەو زیرەکانە ئاماژە بۆ هۆیەکەی، کە نەوتە دەکات و بە درێژی باسی ململانێی بەریتانیاو فەرەنسا دەکات لەمەڕ نەوتی ئێران و تورکیاو عێراق و سیاسەتی بەریتانیا سیاسەتێکی

ئیستعمارگەرانە ناودەبات و سیاسەتی ئەسڵی بە (دووبەرەکانی هاوێشتن و پاشایەتی کردن) دادەنێ.

مەسەلەی بزووتنەوەی (کوردایەتی)یش پەیوەست دەکا بەو سیاسەتەوەو دەنووسێ:

(لە لایەکی دی کوردانی تورکیە کە بۆ وەرگرتنی دیموکراسی و سەربەخۆیی هەستابوونە حەوا هەروەکی تەئریخی ئیستعماری نیشانی داوە دەوڵەتی بەریتانیا بە زاهیر لە ئەمنیەتی تورکیا تەرەفداری دەکرد بەڵام چون غەیرەز بە پێویستی نەوت مەسئەلەیێکی کە بە نەوت مەربووط ببێ، لەگەڵ یەکتر هەمکاری استثمار کردنی وان مەنطورێکی دی نەبوو و خەیاڵی لە زنجیر دەرێنانی کوردانی نەبوو، بەڵکی نەوتی کوردستان ئاوری لە دڵی ئیستعمار بەردابوو. لەبەرئەوە نەهزەتی ئیستیقلالی کوردان قوربانی سیاسەتی ئیستعماری بوو: وە ئەتاتورك بە کوشتن و دەربەدەری نژادی ڕەشیدی کورد لە تورکیە غالب بوو، و عەهدنامەی سەروەری بە دامرکاندنی ڕەگی ئیستعماری! وە ژێر پێ خست)(٤١).

هەروەها گۆڤارەکە لە لێکۆڵینەوەیەکی دیکەی ڕۆژنامەنووسییدا، بە بۆنەی چوونی ژەنەراڵ نووری سەعید بۆ تورکیەو شیکردنەوەی هەواڵێکی (ڕادیۆی لەندەن)، کە گوتوویەتی (لە بەینی سەرۆك وەزیری ئێران و زەمامدارانی مۆسکۆ باسی کوردانیش دەگۆڕێدایە)، بە قەڵەمی هەمان نووسەر (صدیق ئەنجیری ئازەر، کە بەڕێوەبەری بەرپرسی گۆڤارەکە بووە، بە ناونیشانی (خوا ڕووی ئیستعماریون ڕەش کا!) باسی سیاسەتی ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان بەسەر دابەشکراوە دەرهەق بە کوردان دەکاو هەموویشی دەباتەوە سەر بێ هۆشی و یەك نەگرتنی کوردان و سیاسەتی چەواشەکاری ئیستعمار دەڵێ:

(خوا ڕووی ئیستعماریون ڕەش کا، کە چاوو گوێی بەشێکی زۆری لە میللەتی دونیایەو برایانی مەی گرتووەو نایەڵی و پێی خۆش نی‌یە. کە

میللەتی زیندوو و سەربەخۆیی دنیا، زووخاوی دەردی دڵی وان ببینێ و ناڵەی پڕ لە نەفرینی (ئیستعماری) وانیان بە گوێ بگا)[٤٢].

ناونیشانی وتارەکان (تایتڵ)، شێوەی تایتڵی (تەفسیری و خەبەری)یان وەرگرتووە، چونکە شارەزایانی بواری ڕۆژنامەنووسیی دوو شێوەی سەرەکی (تایتڵ)یان دەست نیشان کردووە:

١-تایتڵی تەفسیری.

٢-تایتڵی خەبەری.

تایتڵەکانی گۆڤاری (هاواری نیشتمان) زیاتر سەر بە شێوەی (تەفسیری)ن. درێژو لە چەند وشەیەك یان ڕستەیەك پێکهاتووە. ئەم جۆرە تایتڵەش زیرەکی ڕۆنامەنووسیی پێوە دیار نی‌یەو خوێنەر ناخاتە بیرکردنەوەو بەدوادا چوون، ڕەنگە لە تایتڵەکەوە یەکسەر ناوەڕۆکی وتارەکەی یان هەواڵەکەی بۆ ڕوون و ئاشکرا بێت، هەروەکو:

-ئەهممیەتی موعەللیم لە دونیای ئەوڕۆدا.

-جا ئەو میللەتە چۆن دەفەوتێ؟!

-من لە مەدرەسە هیچ فێر نەبووم.

-خوا ڕووی ئیستعماریون ڕەش کا!

-فەرد کە بە وەزیفەی خۆی عەمەلی کرد جامیعە پێشڕەفت دەکا.

-لە ڕۆژهەڵاتی میانە چە خەبەرە؟! (بەریتانیاو ڕۆژهەڵاتی میانە).

-نەمردین و بەهار هات.

بە پێچەوانەی ئەوەشەوە لە هەڵبژاردنی تایتڵی خەبەریدا بێبەری نەبوون، کە هەڵوەستەو کورت بڕی و وردبوونەوەو خۆ خەریك کردنی خوێنەری تیا بەدی دەکرێ، هەروەکو:

-چرای سوور؟

-چەرچیل و ئینتیخابات.

-ساڵی تازە.

-دوو مانگا.

-قاوت و دۆشاو.

-لەنینی دانشجو.

گۆڤاری (هاواری نیشتمان) هەوڵیداوە، تایتڵی بابەتەکان لەگەڵ قەوارەو لاپەڕەکاندا بگونجێنێ، بەڵام چونکە وەکو ئەمڕۆ نەبووە، بە شێوەی تیپچنی بووە، مانشێتی هەموو بابەتەکان بە یەك قەوارە نووسراون. لەگەڵ ئەوەشدا هەست بە هونەری تایتڵەکان دەکرێ لە ڕووی ئیبراز کردن (خستنەڕوو)ی وشەیەك لەناو ڕستەیەکدا یان دوو ستووونداو هەڵبژاردنی فۆڕمێکی ئەندازەیی کە جوانی پێ ببەخشێ. لە تایتڵی گۆڤارەکەدا وشەی (هاواری) بە گەورەیی نووسراوەو (نیشتمان) بە بچووکی، کە ئەمە هەروا لە خۆڕایی و بە ڕێکەوت نەبووە، بەڵکو جەختیان لەسەر وشەی (هاوار) کردۆتەوەو دەنگ هەڵبڕین بێ هی (نیشتمان)ێکی بە قەوارە بچووکی سەردەمی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان. یان سەیری شێوەی ئەندازەیی ئەم تایتڵە بکەن:

(_مصاحبە)

لەگەڵ: جەنابی مەلا مصطفی

بارزانی

ئەم شێوەیە بە هێڵی ڕەش وا خۆی دەنوێنێ:

یان ئەم شێوەیە:

فەرد کە بە وەزیفەی خۆی عەمەلی

کرد جامیعە پێشڕەفت دەکا

ئەمە بێجگە لەو تایتڵانەی کە بە شێوەی هێڵێکی ئاسۆیی و بە یەك دێڕ نووسراون، کە شێوەیەکی ئاسایی و باوی ڕۆژنامەنووسییە.

هونەرێکی دیکەی ڕۆژنامەنووسی لە گۆڤارەکەدا (چاوپێکەوتن)ە. لەو تاقە ژمارەیەدا سەرنووسەری گۆڤارەکە چاوپێکەوتنێکی کورتی لەگەڵ ژەنەڕاڵ مستەفا بارزانی‌دا کردووە.

هونەری چاوپێکەوتن، جۆری زۆرەو کەرەستەو شێوەی جیاوازیشی هەیە. ئەم چاوپێکەوتنە کورتە ڕاستەوخۆیەو بە شێوەیێکی زارەکی ڕووبەڕوو کراوە، بە پێچەوانەی چاوپێکەوتنی نووسراو، کە پێشتر پرسیارەکانی بۆ ئامادە کراوەو بە مەبەستێکی تایبەتی ئاڕاستەکراو یان ئازاد بێت.

سەرنووسەر، لە پێشدا بەر لەوەی پرسیارو وەڵامەکان بڵاوبکاتەوە پێشەکییەکی درێژی لە بارەی تەمەن و کەسیەتی بارزانی و ڕابردووی بنەماڵەی ئەوان لە چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەمداو شۆڕشەکانی و دوورخرانەوە وی نووسیووەو لە وەسفی مەلا مستەفادا نووسیویەتی:

(مەلا مستەفا لە تەمەنی ٤٥ ساڵیدایە، دووری لە خاکی بارزان هێندە لەوێدا تەئسیری نەکردووە. شایەد عیللەتی وەی بە سەربەخۆیی دیتنی مەبێ کە بە شەرافەتمەندانە دەژین و ئەویان بە دڵێکی پاك دە باوەشی خۆیان گرتوو و ملەو موبارەزەی چەند ساڵەی ئەوی بەر علیە ئیستعمار ئیفتیخار بۆ میللەتی کورد دەزانین.

بە عەقیدەی خۆم مەلا مستەفا پیاوێکی ڕەشیدو گورج و مودەبیرزانی و ئەوانەی لەگەڵ وی طرف بوون ئەویان وا تەشخیس داوە.

وا پرسیارو وەڵامەکان دەنووسمەوە:

(س- خواهیشت دەکەم سەبەبی ناخۆشی و دڵ لێ بوونی خۆتان لە حکومەتی عێراق چ بووە؟

ج-سەبەبی ناخۆشی و دڵ لێ بوونمان لە حکومەتی عێراق داواکردنی ئازادی کوردستانی عێراق بووە:

س–ئەگەر حکومەتی عێراق بە تەقازای مەشروعی ئەنگۆ تەوەجوهی نەکرد، بە عەقیدەی ئەنگۆ سەبەبی وی چ بووە"

ج–سەبەبی تەقازای مەشروعی ئێمە کە تەوەجوهی نەکرد لە حکومەتی عێراق بە عەقیدەی من ئەساسی بەرهەڵستی سیاسەتی ئیستعمار بوو، بەڵام من بەردەوام بۆ گەیشتنە بە ئازادی و تطبیقی پەیمانی ئاتلانتیکەو ئەم عەسرە عەسری ئیستعمار نییە!

س–ئایا ئەنگۆ بە چ شەرایتێك حازرن تەرکی غوربەت بکەن و تەقازای ئەنگۆ لە حکومەتی عێراق چییە؟

ج–بەبێ قەیدو شەرت ئامانجی من ئازادکردنی کوردستانی عێراق و سەربەخۆییەو لە دواییدا ئازادکردنی ئەو کوردانەی کە لەژێر دەستی بێگانەدان و دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیتیحادی کوردە.

لە پاش تەواوبوونی موصاحەبەی خۆم لە کاتێك دا کە یەك دونیام لەعنەت بۆ ئیستعمار نارد خودا حافیزیم کرد)[٤٣].

(ئاگاداری)، کەیەکێکە لە ڕوکنەکانی ڕۆژنامەنووسی و پێویستی بە زمانێکی سەرنج ڕاکێش و وروژێنەری خوێنەر هەیە بۆ ئەوەی سەرنجی بۆ لای ڕۆژنامە یان گۆڤارەکە ڕابکێشێ. گۆڤارەکە ئاگاداری (بازرگانی) تێدا نییەو بەو مانایە بەڵکو بۆ مانەوەو بەردەوامی گۆڤارەکەو هاندانی گەنج و لاوان، کە گۆڤارەکە هی خۆیانە نووسیویە:

ئاگاداری

(ئەی لاوان و گەنجانی کورد ئەو مجەلەیە ئینگۆیە بە پووڵی ئەنگۆ بڵاو دەکرێتەوە، بیری ئەنگۆ بڵاودەکاتەوە کارێکی وا مەکەن کە وە پاش کەوێ).

هەروەها لە دوا لاپەڕەی خۆیدا، گۆشەی (بۆ پێکەنین)ی کردۆتەوەو نوکتەی سیاسی ئامانجداری بە شێوەیەکی گاڵتەئامێزی ڕەخنەیی بڵاوکردۆتەوە.

بابەتی پەروەردەیی و شیعرو ئەدەبیات لە فەسڵی چوارەمدا باسیان لێوە دەکەین و دەیانخەینە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە. بێگومان ئەگەر ژمارەی دیکەی لێ

دەرچووبایەهەنگاوی باشتری هەڵدێنا هەروەکو لەسەر بەرگی دواوەی گۆڤارەکەدا خۆیان هەستیان بە کەم و کورتی خۆیان کردووە، بۆیە دەڵێن:

(هەموو کارێك لە هەوەڵدا عەیبی دەبێ، هەوەڵین ژمارەی هاواری نیشتمان وەکی دەمانەویست وا نەبوو، بەڵام لە ژمارەکانی دواییدا تۆڵەی دەکەینەوە).

بە داخەوە، تەمەن کورتی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان، ڕێگەی ئەوەی نەداو ئەو هیوایەیان نەهاتەدی.

ئەم نەخشییە هەندێ زانیاری لە بارەی گۆڤاری (هاواری نیشتمان)ەوە پیشان دەدات:

ژ	ساڵی دەرچوونی	وێنە	شیعر	وتار	سەرنووسەر	ل	چاپخانە
١	٢١ی مارتی ١٩٤٦	١	٣	١٠	ص. انجیری آذر	٤٠	چاپخانەی کوردستان- مەهاباد

٤-گۆڤاری هەلاڵە:

دوای ئـەوەی چاپخانـە لـە سـۆڤیەتەوە گەیشـتە مـەهاباد، ئیـتر چاپخانـە دەسـتییەکەیان لـە مـەهابادەوە گواسـتەوە بۆکـان و لقـی حـیزبی دیمۆکراتـی کوردستان لەو شارەدا بە یارمەتی چەند رۆشنبیرێك و ئەندامێکی حیزب لەوێ کەوتنە بیرۆکەی ئەوەی، کە گۆڤارێکی ئەدەبی بەو چاپخانە دەستییە چاپ بکەن. لە سەرووی هەمووانەدا ئەم ئەرکە کەوتە ئەستۆی ئەدیب و رووناکبیر (حەسەنی قزڵجی) و گۆڤارەکە بە ناوی (هەلاڵە)وە ناوزەد کرا. حەسەنی قزڵجی، کوردێکی دڵسـۆزو چیرۆکنووسـێکی سـەرکەوتوو بـوو، بـە زمـان و بابـەتی سـادەوە لـە ناوجەرگەی ژیانی لادێی کوردەوارییەوە بابەتەکانی هەڵهێنجاوە، لـە سـەردەمی کۆماری دیمۆکراتی کوردستاندا دەستی بە کاری رۆژنامەنووسیی کردووەو پاش رووخـانی کۆمـار رووی لـە کوردسـتانی باشـوور کـردووەو ماوەیـەك لـە بـەغدا ماوەتەوەو پاشان رووی لە وڵاتی بۆلگاریا کردووەو دوای رووخانی شای ئێران گەڕاوەتەوەو لە زیندان لە ساڵی ١٩٨٥دا شەهید بووە(٤٤).

بەر لەوەی گۆڤارەکە یەکـەم ژمارەی لێ چـاپ و بڵاوبکرێتـەوە، لـە رۆژنامـەی (کوردسـتان)ی ئۆرگـانی حـیزبی دیمۆکراتـی کوردسـتاندا بـەم شـێوەیە، وەکـو ئاگادارییەك نووسراوە:

مزگێنییێکی خۆش

(خوێندەوارانی خۆشەویست پێویست نییە پێوبڵێم کـە سـەرچاوەی پێشکەوتنی هەر میللەتێك بەستە بە تەوەسوعەی عیلمەو فەرهەنگ و بڵاوکردنەوەی بیری چاك بە وەسیلەی رۆژنامەو مجەلەیە:

ئەگـەر ئێـوەش تـاڵبی پێشـکەوتن و ژیـانێکی زینـدوو سـەربەرزن پێویستە لە رۆژنامەو مجەلەکانی بیری کوردستان بە دڵێکی گەرمەوە پێشوازی بکەن.

ئەوا لە پاش چەند ڕۆژێکی تر لە لایەن لکی دیمۆکراتی بۆکان مجەلەیەك بە نێوی (هەلاڵە) کە لە چاکترین مجەلەکانی دونیای ئەوڕۆو بۆ ئێمەیە چاپ و دەردەکەوێ. هومێدم وایە کە هەموو کەس بۆ کڕینی قەبزی ئابوونمانی پێش بلاوکردنەوە کە شەش تمەنە لە پاش بلاوکردنەوە هەرزانترە پێش دەستی بکات وە ئیللا پەشیمانی دوایە قازانجێکی نییە.

هاشم- خلیل زادە)[٤٥].

د. کەمال مەزهەر نووسیویەتی:

(هەلاڵە

بۆکان

ژمارە یەکی: ڕەشەمێی ١٣٢٤، سەرەتای مارتی ١٩٤٦ ژمارەیەکی ٣٠ لاپەڕەیە. لەسەر دوا لاپەڕەی‌و لە چوارچێوەیەکی تایبەتیدا دیسان ناوی گۆڤارەکە چاپ کراوەو لە لای سەرەوەی نووسراوە:

بابەرێ بۆنی "هەلاڵە" و بەیبوون

ئابڕووی عەتری گوڵی کاشانی

چەند ژمارەیەکی کەمی لێ دەرچوو. (٢٣ × ١٥ سم)ە)[٤٦].

ئەم ناساندنەی دکتۆر کەمال مەزهەر ناتەواوەو من وای بۆ دەچم تا ئەو کاتە ژمارەکانی گۆڤارەکەی نەدی بووبێ. چونکە نەینووسیووە چەند ژمارەی لێچاپکراوە.

ئەو ژمارەی باسیشی دەکات ئاماژەی بۆ هیچ بابەتێکی نێو گۆڤارەکە نەکردووە، تەنیا ئاماژەی بۆ بەرگی دواوەی گۆڤارەکە کردووەو ئەویش بە پیتی کوردیی لاتینی نووسراوە helalc لەناو نەخشێکداو پاشان لە سەرەوە ئەم دێڕە نووسراوە کە ئاماژەی پێ کردووە، بەلام باسی ئەوەشی نەکردووە هەر لەژێر نەخشەکەدا بە هەردوو زمانی فارسی و ئازەری چی نووسراوەو لە سەرەوەی نەخشەکەشدا بە زمانی عەرەبی نووسراوەتەوە:

ان هذا النهضة الحزبية العامة اجلى برهان و اسطع دليل لدى قاضى العدل البشري على جدارة الشعب الكردي لحياته الحرة في وطنه (كردستان).

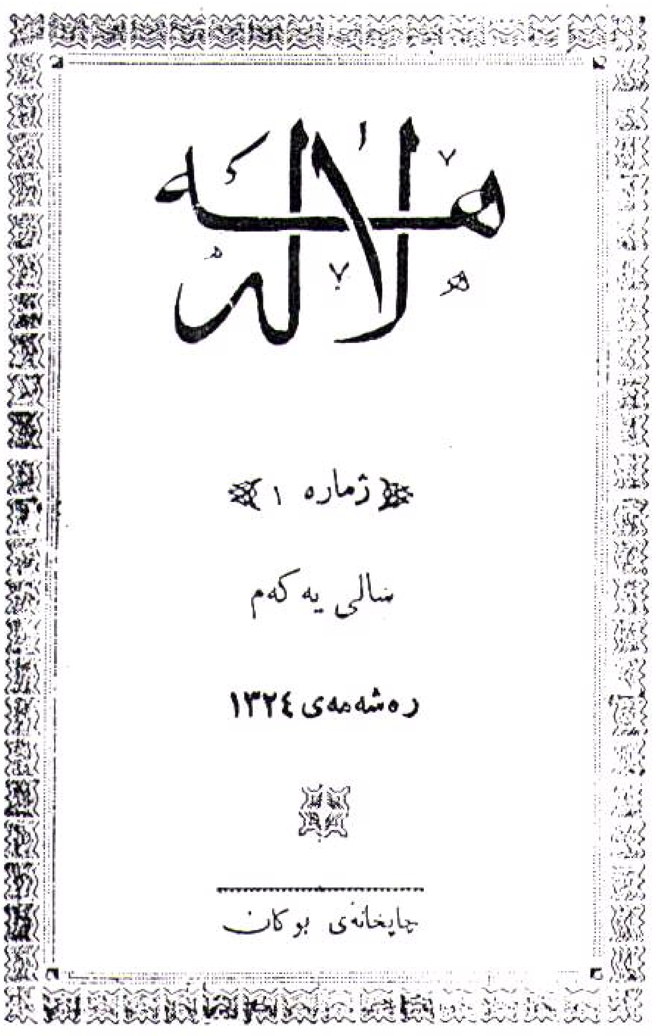

هەڵاڵە

ژمارە ١

سالی یەکەم

رەشەمەی ١٣٢٤

چاپخانەی بوکان

وێنەی بەرگی گۆڤاری هەڵاڵە

جەمال خەزنەدار نووسیویەتی:

(هەڵاڵە، گۆڤارێکی سیاسی ئەدەبی بووە، لە شاری بۆکان لە لایەن لاوانی دیمۆکراتی کوردستان بڵاودەکرایەوە، ژمارە یەکی لە ٢١ی مارتی ساڵی ١٩٤٦دەرچووە، لەژێر چاودێری مامۆستا حەسەن قزڵجی بووە)[٤٧].

ئەم وشەی (لاوان)ەی لە کوێ هێناوە، بە هیچ شێوەیەك لەسەر بەرگی گۆڤارەکە ناوی (لاوانی دیمۆکراتی کوردستان) نەهاتووە، بەڵکو تەنیا کۆمیتەی محلی حزبی دیمۆکراتی کوردستان لکی بۆکان) هاتووە. یەکێتی جەوانانی دیمۆکرات گۆڤاری تایبەتی خۆیان هەبووە، کە گۆڤاری (هاواری نیشتمان) بووەو ئێمە لەم تێزەدا لە تاقە ژمارەکەیەوە دواوین.

(ا. م. مینتشاشڤیلی)یش نووسیویە: (لە ساڵانی ئۆتۆنۆمی کوردستانی ئێراندا گۆڤاری (هەڵاڵە) دەرچوو، کە زمانی حاڵی کۆمەڵەی لاوانی کوردستان بوو)[٤٨].

لە سەروتاری یەکەم ژمارەی گۆڤارەکەدا، کە بە قەڵەمی ڕەحمان ئاغای ئێڵخانی زادەیە، بە ناونیشانی (سەربەخۆیی وەك ئەستاندنی زەحمەتە ڕاگرتنیشی زەحمەتە)دا نووسراوە:

(واقیعەن وایە چونکە زۆر تاقی کراوەتەوە هەر شتێکی تازە کە پەیدا دەبێ خەڵکی تێیدا دوو دەستەن، هێندێك بە پیریەوە دەچن هێندێك لەبەری هەڵدێن، خیتابی من دەگەڵ دەستەی هەوەڵێیە ئەوانیش دیسان دوو جۆرن بەعزێك هەر لە هەوەڵێرا بە بیرێکی ڕووناك بەر ئاوردی کارەکەی دەکەن و لە ڕووی لێك دانەوەییێکی قوڵ و وردەوە قازانج و زەرەری کارەکەی دێتە بەرچاویان جا دەستی دەدەنێ، قسمێکیش هەر لەبەر تازەییەکەی کە هەموو تازەییێك لەززەتێکی هەیە بۆی دەچن و هەردووك دەستە زۆر بە دڵێکی گەرم بۆی دەڕۆن و وەك شێتان لێ دەگەڕێن و بە قیمەتی گیانیش بێ وە دەستی دەخەن..)

تا له كۆتاییدا دەڵێ:

(ئێمه به هەموو دنیایەمان ڕاگەیاند كه كورد ئازادی و سەربەخۆیی دەوێ‌و دەتوانێ بی‌ئەستێنێ‌و دەبێ دووباره هەموو دنیایه تێبگەیێنین كه كورد عەرزو لیاقەتی ئیستقلال ڕاگرتن و وەخڕكردنی هەموو كوردانی‌ده بن ئالاییێكدا هەیەو دەزانێ و دەتوانێ ڕۆڵەی هەره ڕەشیدو پاكی خۆی بكاته مەزن و پێشەواو بۆ بڵیند گەوره كردنەوەی خانووی ئیستقلال و سەعادەتی خۆی به قەدەم به دوویدا بڕوات)[٤٩].

گۆڤاری هەڵاڵە، به كوردستانی باشووریشدا بڵاوبۆتەوەو شاعیران و نووسەرانی كورد بەرهەمیان بۆ ڕەوانه كردووه. له ژماره (٣)دا سوپاسی شاعیرێكی گەرمیان دەكا، كه ئەو شیعرەی ڕەوانه كردووه، كه به ناوی (بۆ خزمەتی ئالا)یه، وا دەست پێدەكات:

خۆم پیرم و دڵ تازه خەریكی گڕوگاڵە
عومرم كه له شەستایه ئەڵێن گەنج و مناڵە
ئەو خوێنه له سەرچاوەی چاوم كه لەمەوبەر
تك تك دەتكا ئێسته شوكر ئاوی زوڵاڵە
ناحەق نیه گەر شادی مەرگ بم له سەروەرا
ئەمڕۆ كه دییم شێوەیی ئەم تازه (هەڵاڵە) [٥٠]

هەروەها (شوان) ناوێك له ژمارەكانی گۆڤارەكەدا هەر جارەی چەند وتەیەكی گەوره پیاوانی بڵاوكردۆتەوە[٥١].

تەكنیكی ڕۆژنامەنووسیی له گۆڤارەكەدا

یەكێ له كەم و كورتیەكەی ڕۆژنامەو گۆڤارەكانی ئەو سەردەمەی كۆمار ئەوەیه ناوی سەرنووسەرو دەستەی نووسەران و كاروباره هونەرییەكانی نەنووسیووەو هەولی زۆر لەو سەربازه نەناسراوانەی دنیای ڕۆژنامەنووسیی كوردی ئەو ڕۆژگارەیان به فیڕۆ داوه، ئەمەش به ڕای من بەشی زۆری به هۆی

گیانی لەخۆبوردوویی و خاکەڕایی ئەو بەڕێزانەوە بووە، کە ئەوەندە بە تەنگ ئەوەوە نەبوون ناویان بڵاوبێتەوە بە قەد ئەوەی مەبەستیان خزمەتی بزووتنەوەی کوردایەتی بووەو ڕۆژنامەنووسیی کۆمار بە جوانترین شێوە چاپ بکرێت، ئەگەرچی ئەم مەسەلەیە بۆ ڕوون کردنەوەی هەندێ لایەنی مێژوویی گرنگی تایبەتی خۆی هەیە، نەوەکو لە پاشدا هەر کەسەو بڵێ من لەو کاتەدا فلانە کارە بوومە.

گۆڤاری (هەڵاڵە) بە پلەی یەکەم بە هەوڵ و هیممەتی چیرۆکنووس و ڕۆشنبیری کورد "حەسەنی قزڵجی" هاتۆتە بەرهەم و هەر خۆی زۆربەی بابەتەکانی نووسیووەو سەرپەرشتی کردووە، لە پاڵ ئەویشدا (هەژارو هێمن) بە ناردنی بەرهەم بەشدارییەکی فراوانیان کردووە. ئەگەر گۆڤاری (نیشتمان) بە سەرپەرشتی و هیممەتی جوامێرانەی بیژەن (عەبدولڕەحمانی زەبیحی)، ئەندامی چالاك و بە توانای (ژێ. کاف) هاتبێتە بەرهەم، ئەوا (هەڵاڵە)یش بە هەوڵی (حەسەنی قزڵجی)یەوە دەرکەوتووە. ئەگەرچی لەسەر گۆڤارەکەدا نووسراوە مودیری ئیدارە (ح–قزڵجی) و لە لاپەڕەی یەکەمیشدا لەژێر ناوی گۆڤارەکەدا نووسراوە (لە لایەن دەستەی نووسەران وەدەر دەکەوێ).

لە سەرەوەی ناوی گۆڤارەکەشدا، لە ژمارە (١) لە ڕووی ناوەوەی گۆڤارەکەدا دوای (بسم الله الرحمن الرحیم) نووسراوە: ئامانجی ئێمە بە پشتیوانی خودا سەرخستن و ڕووناك کردنەوەی بیری هەموانە.

لە ڕووی نەخشەسازییەوە، گۆڤارەکە لە شێوەی کتێبی قەوارە بەتاڵ چاپکراوەو ناونیشان یان تایتڵی سەرەکی بابەتەکان بە (بۆڵد) چاپکراوەو مەتن (ناوەڕۆك)ەکەی بە پیتێکی لاینۆ تایپی (١٤) چاپکراوەو مانشێتەکانیش زۆربەی کات بە فۆنتی (١٦) چاپکراوە. کلێشەی گۆڤارەکە (٢٣ × ١٥) سانتیمەترە.

درێژی دێڕەکان لە هەر لاپەڕەیەکدا (١٢) سم هەندێ مانشێتیش بە پێی توانا لە نێو چوارگۆشە یان لاکێشەیەکی بە (شەبەك) داپۆشراوی کاڵە، کە زیاتر بۆ سەرنج ڕاکێشان و هونەری چاوهەڵخەڵەتێنەرە، هەروەکو چاپەمەنیەکانی دی ئەو

کاته نیشانەی (٧) حەوت بەسەر پیتەکانی (ل، ی، یـ، و) و لەژێر (ر)دا نییە، بە تەنیا لەسەر بەرگی گۆڤارەکە، لە ناونیشانی گۆڤارەکە (هەڵاڵە)دا نەخش کراوە، ئەویش چونکە بە جواننووسی یان خۆشنووسی و بە دەست نووسراوە.

لە کۆتایی گۆڤارەکەدا نێونیشانی گۆڤارەکەو مودیری ئیدارە بەم شێوەیە نووسراوە:

نێونیشانی هەڵاڵە: بۆکان– کۆمیتەی محەلی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان لکی بۆکان– گۆواری هەڵاڵە

ئابوونە:

ئابوونەی ساڵانە بۆ هەمووان و لە هەموو جێیەك ١٢ تمەن

ئابوونەی ساڵانە بۆ مەلاو فەقێ و معلم و قوتابی ٨ تمەن

دانەی تمەنێك

ئابوونە بە نێوی هەڵاڵەوە دەنێردرێ و دەبێ پێشەکیش بدرێ

مودیری ئیدارە: ح–قزڵجی

هەر لە یەکەم ژمارەوە گۆڤارەکە، گرنگی بە بڵاوکردنەوەی (وێنە) داوە، لە ژمارەی یەکەمدا، (وێنەی هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردستان لە مهاباد) و (وێنەی هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردستان لە شاری بۆکان) چاپکراوە.

لە ژمارەی دووەمدا (وێنەی پێشەوای مەزنی کوردستان جەنابی قازی محەمەد) و (وێنەی مەرحوومی ئەبولحەسەنی سەیفی قازی شاعیری بەناوبانگی موکریان) چاپکراوە.

لە ژمارەی سێیەمدا؛ وێنەی (شاعیری میللی و بەناوبانگی کورد هەژار) چاپکراوە. یەکێ لە کۆڵەکەکانی ڕۆژنامەنووسیی هونەری دارشتنی ڕیپۆرتاژو هونەری هەواڵی ڕۆژنامەنووسییە.

لە یەکەم ژمارەی گۆڤارەکەدا، ڕیپۆرتاژێکی سەبارەت بە هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردستان لە مەیدانی چوارچرای مەهاباد دا بڵاوکردۆتەوە، دەست نیشانی شوێن و کورتەیەکی پێشهاتی مێژوویی و پاشان ئاماژە بۆ وتەی پێشەوا

لەو ڕۆژەداو ئاماژە بۆ دەقی تەواوی ئەو پێشهاتی مێژوویی و پاشان ئاماژە بۆ وتەی پێشەوا لەو ڕۆژەداو ئاماژە بۆ دەقی تەواوی ئەو هۆنراوەیەی هەژاری موکریانی لەو ڕۆژەداو بەم بۆنەیەوە، کە گوتویەتی بڵاوکراوەتەوە، لە پاڵ بڵاوکردنەوەی ڕیپۆرتاژەکەشدا بۆ بەڵگەی پتەوو پشت ئەستووری گوتەکانی وێنەی ئەو ڕۆژەی لە ئاپۆرەی خەڵك بڵاوکردۆتەوە.

سەرەتای ڕیپۆرتاژەکە وا دەست پێ دەکات:

(پێی ناوێ لە گەورەیی و دەستەڵاتی بنەماڵانی پادشایانی قەدیم و زووی کورد بدوێین. دیارە مێژووزانان دەزانن کە پادشایانی: کیان، ماد، ئەشکانی، ئەیوبی، زەندی، ڕەوادیان، ئەخشیدی و غەیرە بێ قسەو باس کورد بوون.

سەد ساڵ پتر نییە سەربەخۆیی کورد لە ناوچووەو لەو وەختەشەوە تا بیست ساڵ لەمەوبەر لە خودموختاری بێبەش نەبوون.. لە سەعاتی (١٠)ی ڕۆژی ٢٤/٩/٢٦دا ئالآی پیرۆزی کوردستان بە قەدرو عزەتێکی یەگجار زۆر لە سەر بانی یانەی (هیئتی رئیسەی ملی) و یانەی پێشمەرگان لە مهاباد هەڵکرا.. پێشەوای بەرزو مەزنی کوردستان جەنابی قازی محەمەد پیرۆزبایی لە میللەتی کورد کردو فەرمووی: (مێژوو نیشان نادا هیچ میللەتێك توانیبێتی بێ خوێن ڕێژی ئالآی ڕزگاری خۆی هەڵکا بەڵام میللەتی کورد توانی بەبێ ئەوەی خوێن لە کەپووی کەس بێت بە هۆی لیاقەت و کارزانییەوە ئالآی ئازادی هەڵکاو خۆی بە دونیای تەمەدوون بناسێنێ).

هەروەها لە کۆتایی ڕیپۆرتاژەکەداو لە هۆنراوەکەی (هەژار) ئەم چەند بەیتە وەردەگرین، کەوا دەست پێ دەکات:

نیشتمان، خۆشەویست شەوگاری ڕەش نەیما ئەسەر
ڕۆژی بەختت موژدەبێ ئەمڕۆ لە ئاسۆ هاتەدەر
ئەی وەتەن ئەمڕۆکە ڕۆژێکە کە مندالآنی تۆ
داری ئومێدیان چرۆی دەرکردووەو هاتۆتەبەر

ئەی وەتەن ئەمڕۆ بە ئازادی لەنێو ئامێزی تۆ
.. نابین لەمەودوا دەرکراوەو دەربەدەر
ئەی وەتەن چاو و دڵی منداڵەکانت ڕوون و شاد
دیتنی بەیداغی سێ ڕەنگت جەلایە بۆ بەصەر[٥٢].

ئەم جۆرە ڕیپۆرتاژە، بە ڕیپۆرتاژی سیاسی ناودەبرێت و لە شێوازەکانی لێکۆڵینەوەی ڕۆژنامەنووسییدا، گەڕانەوەیەکە بۆ ڕابردوو یان مێژوویی پاشان دەرخستنی هێڵە گشتییەکانی مەبەستی سەرەکی لە ڕیپۆرتاژەکەدا[٥٣].

لە بابەتە گەرماو گەرمەکانی ئەو ڕۆژانە، مەسەلەی برایەتی و پەیماننامەی کوردستان و ئازەربایجان بووە، کە نەوەکو هەر لە ڕۆژنامەکانی کۆماری دیموکراتی کوردستان بەڵکو ڕۆژنامەو گۆڤارەکان یان ژورناڵی تارانیش گرنگییان پێدراوەو ناوەڕۆکەکەیان بڵاوکردۆتەوە[٥٤]، گۆڤاری هەڵاڵە لەژێر ناونیشانی (کوردستانی ئەمڕۆ) وەکو (حديث الساعة) یان هەواڵێکی ڕۆژنامەنووسیی لەگەڵ پێشەکیەك بە قەڵەمی حەسەنی قزڵجی سەرنووسەری گۆڤارەکە، پاشان بە گێڕانەوە یان نەقڵ کردن لە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئۆرگانی حیزبی دیموکرات و کۆماری دیموکراتی کوردستان، ژمارە (٢٥) دەقی تەواوی پەیماننامەکەی بڵاوکردۆتەوە. لە میانەی لێدوانی نووسەری ئەو لێدوانەدا هاتووە:

(هەنگاوێکی بەرز کە بە تازەیی کوردستان بەرەو تەرەقی هەڵیهێناوە بەستنی پەیمانی یەکیەتی و برایەتیە لەگەڵ میللەتی دۆست و هاوئامانجی خۆمان خەڵکی ئازەربایجان کە ئەو پەیمانە کورد بۆ ڕاگرتن و پاراستنی ئازادی و شئونی میللی و حقوقی مەدەنیەتی میللەتانی کورد و ئازەربایجان بناغەییێکی یەکجار قایم و مەحکەمە..)[٥٥].

گۆڤاری هەڵاڵە، لە هەرسێ ژمارەکەی خۆیدا، لە لاپەڕەی دووەمدا، خشتەیەکی ڕۆژەکانی مانگە کوردییەکانی بڵاوکردۆتەوە. هەر ژمارەیەی لە چ مانگێکدا بڵاوکرابێتەوە ڕۆژژمێری ئەو مانگە کوردییەی بڵاوکردۆتەوە.

مەسەلەیەکی دیکە لە گۆڤارەکەدا، لە ژمارەکانی خۆیدا هەر جارەی پێشبڕکێیەکی ئەنجامداوە بۆ شاعیرو نووسەرانی کورد بۆ ئەوەی هانیان بدا لەو بابەتەی دەست نیشانکراوە خۆیان ئامادە بکەن بۆ پێشبڕکێیەکەو دانانی خەڵات بەوەی ژمارەکانی گۆڤارەکەی بە خۆڕایی پێدەدرێت و سوپاسی دەکرێ. بە تایبەتی کەسانی براوەی یەکەم و دووەم.

لە ژمارەی یەکەمدا هاتووە:

مسابەقە

(بۆ مانگی خاکەلێوە وەسفی بەهاری کوردستان دادەنێین شاعیرو نووسەرانی خۆشەویست بزانین چ گاڵەیەك دەکەن، ئێمەش بە قورعە دوو دەورە هەڵاڵە پێشکەشی دوانیان دەکەین)[٥٦].

بۆ مانگی دواتریش هەر هەمان بابەت دیاری کرابوو بۆ پێشبڕکێیەکە چونکە وەکو گۆڤارەکە دەڵێ جوابی کەممان بە دەست گەیشتووە، پاشان بۆ مانگی بانەمەڕ وەسفی (شەو)یان دیاری کردووە.

گۆڤارەکە دوا لاپەڕەی ژمارە (٣)ی خۆی تەرخان کردووە بۆ وشەی (یەکتربڕ) و وەکو (پشوویەك)، کە لە زۆر گۆڤاری ئێستا یان سەردەم دا بەرچاو دەکەوێ، بە تایبەتی پڕ کردنەوەی بۆشاییەکانی خانەی خشتەکە بەو زانیارییانە بووە، کە لە ڕووی زانیاری گەیاندن بە خوێنەرەوە بە کەڵکن و پەیوەندییان بە سەربەخۆیی و شیعری شاعیران و ئازادی میللەتی کوردەوە هەیە.

لە گۆڤاری (هەڵاڵە)دا، کەم (هەواڵ) بڵاوکراوەتەوە، بە تەنیا هەواڵی (جێژنی نەصبی تابلۆی مەدرەسەی بۆکان) نەبێ، بەڵام داڕشتنی هەواڵەکە پێم وایە زۆر هونەری و سەرکەوتووانەو بە تەواوی وەڵامی ئامرازەکانی پرس (کێ، کەی، چۆن، لە کوێ، بۆ) دەداتەوەو بە سەرەتاو کۆتاییەکی قەناعەت بەخش ڕازاوەتەوە.

(جێژنی نصبی تابلۆی مەدرەسەی بۆکان

بە پێی بانگهێشتی ئیدارەی فەرهەنگ لە جەنابی ژەنەڕاڵ مصطفی بارزانی و فەرماندەکانی هێزو ئیدارەکانی بۆکان و ئەولیای منداڵان ڕۆژی سێ شەممو

١٣٥٢/٢/١٧ جێژنــی شــیرینی خواردنــی نصبــی تــابلۆی مەدرەســەی کوڕانــی پێشــەوای کوردســتان لــە مەدرەســەی نێوبــراو گــیرا. مەجلیســی جێــژن بــە خوێندنەوەی سروودی میللی کوردستان دەست پێکرا:

١–ئاغای حەسەنی مودەڕیسی سەرۆکی فەرهەنگ گوزارشی فەرهەنگیدا.

٢–بەیاناتی ئاغـای محەمـەد مـەحموود لـە لایـەن جـەنابی ژەنـەڕاڵ مصطفـی بارزانی لە خصوص وە پێش کەوتنی فەرهەنگ.

٣–بەیاناتی ئاغای ئەنوەر عبداللە لە خصوص فەرهەنگەوە.

٤–شیعری ئاغای حەقیقی بە هۆی نصبی تابلۆ.

٥–سروودی خەوی غەفڵەت لە لایەن شاگردانەوە.

لە سەعاتی پێنجی نیوەڕۆ تـابلۆی مەدرەسـە لـە لایـەن سـەرکردانی هـێز بـە ئیحتراماتی لازمەو هۆرا لەسەر دەرگای مەدرەسە نصب کرا، جێژن لە سەعاتی پێنج و چارەکێك پاش نیوەڕۆ بە دوعـای بژی حـەزرەتی پێشـەوای موعـەززەمی کوردستان خاتمەی هات(٥٧).

بودجەی گۆڤارەکە بەشێکی وەکو حیزبی دیمۆکرات و کۆماری دیمۆکراتی کوردستان بۆی دابین کردوون و بەشێکی دیکەشی بە ئابوونەی خوێندەواران و دیاری و یارمەتی سـەرۆك عەشیرەت و ئاغاکانی ناوچەکە بووە، بـە ناونیشـانی (سـوپاس)، نـاوی ئـەو کەسانەو بڕی ئەو پارەیەی پێشکەشیان کردووە، نووسیوە، داوا لەو کەسانەش دەکات کە ئابوونەیان نەداوە یان دوایان خستووە بە زووترین کات فریایان خەن.

ئەم خشتەیە هەندێ زانیاری دەردەخا:

ژ	کاتی دەرچوونی	شیعر	وتار	مسابقە	ڕیپۆرتاژ	وەرگێڕان	چاپخانە	وێنە	ل	سەرنووسەر
٦	ڕەشەمەی ١٣٢٤		٨	١	٢	٣	بۆکان	٢	٣٠	حەسەنی قزڵجی
٢	خاکەلێوەی ١٣٢٥	٨	٩	١	–	٢	بۆکان	٣	٣٣	= =
٣	بانەمەڕی ١٣٢٥	٥	٥	١	١	٣	بۆکان	١	٣٠	= =

٥-گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد:

لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، ئەم گۆڤارە، یەکەمین گۆڤاری کوردییە بۆ منداڵان تەرخان کراوە. دەکرێ لێرەوە دەرك بە ستراتیژی ڕاگەیاندنی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان و سیاسەتی دووربینانەی ئەوان بکەین.

دنیای ڕۆژنامەنووسیی منداڵان، دنیایەکی ڕەنگین و پڕ لە ئومێدەو خاوەنی کۆمەڵێ یاساو بنەماو دەستووری خۆیەتی، کە دەبێ لەگەڵ ئامانج و ئەو پەیمانە پەروەردەییەی هەڵیگرتووە بگونجێ. بێگومان ئەزموونی ڕۆژنامەنووسیی منداڵان بە زمانی فارسی لە ئێران و بە زمانی عەرەبی لە عێراقدا ڕۆڵی خۆیان لەوەئاگاهێنانەوەو هەنگاو هەڵگرتن بۆ بیرکردنەوە لە ڕۆژنامەنووسیی منداڵانی کورد، بینیووە، بۆیە بە خێرایی ئاماژەیەك بۆ ڕۆژنامەنووسیی بە هەردوو زمانی عەرەبی و فارسی ئەو ڕۆژگارە دەکەین.

لە عێراقدا؛ لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، بە تایبەتی لە (٩)ی تشرینی یەکەمی (١٩٢٢)ەوە لە لایەن (سعید فهیم) لە بەغدا یەکەمین گۆڤاری منداڵان بڵاوکراوەتەوە. لەو مێژووە بە دواوە ئاوڕ لە ڕۆژنامەنووسیی منداڵان دراوەتەوەو ئەو ئەزموونە جێبەجێ کراوە. ئەو گۆڤارە بە ناونیشانی (التلمیذ العراقی) بوو. بە پێی ئەو مێژووە بێت دەبێ نزیکەی نیو سەدە دوای دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی عەرەبی لە عێراقدا (١٨٦٩)، ئینجا بیر لە دەرکردنی ڕۆژنامە و گۆڤاری منداڵان کراوەتەوە. دوابەدوای ئەوە لە ساڵانی دواتریێ چەند گۆڤارێکی تر بۆ منداڵان بڵاوکراوەتەوە. ئەوەی بەلای ئێمەوە گرنگە، هەر لەو ساڵانەدا لە ئاخرو ئۆخری دووەمین جەنگی جیهانیدا، لە عێراق بە زمانی عەرەبی گۆڤاری جیهانی منداڵان (دنیا الاطفال) لە لایەن (زکي الحسني) کە بە (عمو زکي) ناسراو بوو، وەکو ناميلكەيەكی پەروەردەیی مانگانە بە ڕەزامەندی وەزارەتی مەعاریف چاپکراوەو بڵاوکراوەتەوە. لەسەر بەرگی ژمارەی یەکەمیدا وێنەی مەلیك فەیسەڵی دووەم چاپکراوەو بە چوار دەوریدا تیپی منداڵانی (عمو زکي) وەستاون، کە بە بۆنەی جەژنی لە دایك بوونیەوە سەردانیان کردووە[٥٨].

بەنیوی خودای بەرزی بی هاوتا　　بژی کوردو کوردستانی مەزن

گروگالی مندالانی کورد

یری کارگەرانی چاپخانەی کوردستان

ژمارە ٢

سالی ١

١ جوزردان ١٣٢٥

مهاباد ـ چاپخانەی کوردستان

وێنەی بەرگی گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد

لە ئێرانیشدا، مێژووی دەست پێکردنی ڕۆژنامەنووسیی منداڵان ساڵی (١٩١٩) بوو، کە بۆ یەکەمجار بە زمانی فارسی گۆڤارێکی تایبەت بە منداڵان دەرچووە بە ناوی (گۆڤاری ئەدەب) کە خوێندکارانی دواناوەندیی تەوریز بەڕێوەیان بردووە، بەڕێوەبەری خاوەنی ئیمتیازەکەی (عبدالله زادە' فریور) بووەو پاشان لە لایەن (اسماعیل امیر خیزی) و (یحیی آرین پور)ەوە بەڕێوەبراوەو (١٢) ژمارەی لێ چاپکراوە[٥٩].

شارەزایانی بواری ڕۆژنامەنووسیی، گرنگییەکی تایبەتییان بۆ ئەم بوارە تەرخان کردووە، چونکە لە بنچینەدا ئەم ڕۆژنامەو گۆڤارانە ئاراستەکراون و ڕەوشێکی پەروەردەییان هەیەو ئەو بەرهەمانە دەبێ بە پێی ئاستی تەمەن و چێژی منداڵان بن و لەگەڵ دنیای ڕەنگاو ڕەنگ و دەروونی منداڵاندا بگونجێن و کارێکی ڕۆشنبیریی گەورە دەکەنە سەر ڕۆشنبیرکردنی منداڵان و دروستکردنی بینای کەسایەتییان لە پاشەڕۆژدا چونکە لە ڕێگەی ڕۆژنامەنووسیی تایبەت بە خۆیانەوە بیرو بۆچوون و داب و نەریتی میللەتان و گەورەپیاوان و زانایان فێردەبن و دەناسن. هەروەها ڕۆژنامەنووسیی منداڵان زمانی منداڵ بە وشەو زاراوە دەوڵەمەند دەکات و زمان پاراوی دەکات، کە ئەمەش شێوازێکی کۆمەڵایەتییە زمانیان بەهێز دەکات.

بێگومان هەر ئەو سۆنگەو ڕوانگەیەش بووە، کە هانی ڕۆشنبیران و کاربەدەستانی سەردەمی کۆماری داوە بیر لەوە بکەنەوە، گۆڤارێك بۆ منداڵان با سادەو بێ ئیمکانیاتیش بێت بڵاوبکەنەوە. ئەو گۆڤارە هەرگیز لە ئاستی خواستی ئەواندا نەبوو لە هەموو ڕوویەکەوە، چ لە ئاستی ناوەڕۆکی بابەتەکان و چ لە ئاستی خواستی ئەواندا نەبوو لە هەموو ڕوویەکەوە، چ لە ئاستی ناوەڕۆکی بابەتەکان و چ لە ئاستی هونەریی ناو گۆڤارەکە، کە پێویستی بە وێنەی ڕەنگاو ڕەنگ و چاپەمەنی پێشکەوتوو و جۆرەها یاری و نەخشەو زەخرەفە هەبوو، چونکە نابێ ئەوەمان لەبیر بچێت ڕۆژنامەنووسیی منداڵان بە پلەی یەکەم پشت بە هەستی بینین دەبەستێ و ئەوەی بە چاو دەیبینێ زۆر کاریگەری زیاترە لەوەی دەیخوێنێتەوە، بە تایبەتی لە قۆناغی زووی پێش چوونە خوێندنگا.

ئەم گۆڤارە زۆر کەمی لە بارەوە نووسراوەو ئەوانەی کە نووسراویشن پڕ لە زانیاری هەڵەن و یان ئاماژەیان بۆ تاقە ژمارەیەکی کردووەو ئەوانی دیکەیان پشت گوێ خستووە. یان هەر ئاماژەیەکە، کە لەو ساڵەدا دەرچووەو هیچی تر، بۆیە بە پێویستی دەزانین لە ئاست ناوەڕۆك و ڕووخساری ئەو گۆڤارەدا هەڵوەستەیەك بکەین. جەمال خەزنەدار لە میانەی ناساندنی گۆڤارەکەدا دەڵێ: (ژمارەیەکی لە ساڵی ١٩٤٥دا دەرچووە)[٦٠]. هەروەکو دواتر ڕوونمان کردۆتەوە، ژمارەیەکی لە نیسانی ١٩٤٦ (لە بانەمەڕی ١٣٢٥)دا بڵاوکراوەتەوە.

گۆڤاری (گڕوگاڵی منداڵانی کورد) سێ ژمارەی لێ دەرچووەو سەرپەرشتیاری چاپخانەی کوردستان لە مەهاباد، مەلا قادری مودەڕیسی، بەو پێیە کە بەڕێوەبەری چاپخانە بووە، هەر خۆی سەرپەرشتی گۆڤارەکەی کردووەو بەرهەمی زۆری خۆی لەوێ بڵاوکردۆتەوە. هەر جارەی ژمارەیەکی گۆڤارەکەی پێشکەش بە کەسێ یان شەهیدێ کردووە. ژمارەی یەکەمی پێشکەش بە ڕۆڵەی قازی پێشەوا (عەلی) کراوە بەو ئومێدەی کە ببێتە تاقە گوڵی هیوای کوردستان لە پاشەڕۆژداو ژمارەی دووەمی پێشکەش بە گیانی پاکی شەهیدانی ڕێگای ڕزگاری کوردستان کراوەو نووسراوە:

(بۆ ئەو لاشە بە قیمەتانەی کە لە ڕۆژی شەشی ئەیلولی ساڵی ١٩٣٠دا لە خوێنی سووری پاکی خۆیاندا بە دەست ئیستعمارەوە تلانەوە.

بۆ ئەو منداڵانەی کە ئەو ڕۆژە گڕوگاڵی ئازادیان دەکرد ئەوڕۆ جەوانی کوردن و میللەتی کوردی بە بیرەوەری خوێناوی باوك و باپیریانەوە بە ڕەوشەن فکری، نیشتمان پەروەری خۆیانەوە دەگەنە مەیدانی ئازادی.

بۆ گیانی پاکی شەهیدانی لە دار دراوی تورکیای دیکتاتۆر کە ئێستا ڕۆحی میللیان لە ئاسمانی ئازادی کوردستاندا لە ملەدایە ئەم گڕوگاڵە پێشکەشە)[٦١].

لەگەڵ ئەم پێشکەش کردنەداو لە سەرەوەی ئەوەداو لە هەمان لاپەڕەدا لە چوارچێوەیەکی لەم دیوو لەو دیوا بە زەخرەفەو نەخشی ئەندازەییدا وێنەی دوو کیژۆڵەی پۆشتەی بە جل و بەرگی کوردەواری و بەکڵاوو سنجاقەوەو دانیشتوو لە پاڵ یەکدا بڵاوکراوەتەوە.

تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤارەکەدا:

کلێشەی بەرگی گۆڤارەکە، لە هەردوو ژمارەی یەك و دوودا جیاوازییەکی ئەوتۆی نییەو تەنیا ژمارەی گۆڤارەکەو ڕێکەوتی دەرچوونی گۆڕاوە.

لە سەرەوەی بەرگی پێشەوەی گۆڤارەکەدا، لە دەستە ڕاست دا (بە نێوی خودای بەرزی بێهاوتا) و لە دەستە چەپدا (بژی کوردو کوردستانی مەزن) نووسراوە. ئەم دروشمەیش یەکسەر دروشمی سەر گۆڤاری نیشتمان) و بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)مان بیر دەخاتەوە، بێگومان (مەلا قادری مودەڕیسی)ش کە یەکێك لە ئەندامە دامەزرێنەرەکانی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بووە، خۆشەویستی کۆمەڵەو بیری یان ئامانجی کۆمەڵەی لە مێشك دا نەسڕاوەتەوە.

ئینجا ناوی گۆڤارەکە (گڕوگاڵی منداڵانی کورد) نووسراوە، بە تەنیا وشەی (کورد) بە بچووکتر نووسراوەو ئەوەی دی بە گەورەیی نووسراوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بۆ جەخت کردن لەسەر ناوی (کورد) بە جیاو لە ژێرەوە نووسراوە. لەژێر ئەوە (بیری کارگەرانی چاپخانەی کوردستان) نووسراوە، کە ئەمە خۆی لە خۆیدا لە جیاتی ئاشکرا کردنی ناوی دەستەی نووسەران بووە، بە تایبەتی ئەو ڕۆژگارە ڕەنگە زۆربەی خەڵکی ناوچەکە زانیبێتیان کارگەرەکان کێ بوونەو ژمارەیان کەم بووە. ئەمجا ژمارەو ساڵی (١) و لە خوارترو لە سەرووی هێڵێکی ڕەشی سەرتاسەری ئاسۆییدا ڕۆژی دەرچوون و بڵاوکردنەوەی گۆڤارەکە نووسراوە، کە ژمارە (١) لە (١)ی بانەمەڕی ١٣٢٥ و ژمارە (٢) لە (١)ی جۆزەردان و ژمارە (٣) لە (١)ی پووشپەڕی هەمان ساڵدا. ئەمەش ڕێکوپێکیەکی باشە بۆ وادەی دەرچوونی گۆڤارەکە لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا. دواجارو لە خوارەوەی هێڵەکەدا ناوی

چاپخانەو شوێنی دەرچوون کە (مهاباد– چاپخانەی کوردستان)ە نووسراوە. لەسەر بەرگی دواوەی گۆڤارەکە، لە ژمارەی (١)دا، دڵشادی ڕەسووڵی بە ناونیشانی (بۆ موعەللیمەکان، مەرام لە فێرکردن و تەربیەت دان چیە؟) نووسیویەتی:

(لە لای ئێمە مەرامی ئەسڵی لە فێرکردن و تەربیەت دان ئەوەیە کە منداڵی ئەوڕۆمان وا فێر بکەین کە مێشکیان پڕ بێ لە زانستی بێ سوودو هەروەکو تووتی بەبێ ئەوەی مەرامی حەقیقی دەرسێکیان پێ بڵێن. مەنظوری ئەسڵیمان ئەوەیە کە شاگرد دەرسەکەی لەبەر بکاو هەروەك گرامافۆنێك وەك ئاوێ بیخوێنێتەوە. ئەوە منظوری زیاتری موعەللیمەکانی ئەوڕۆیە جا لە حەقیقەت دا بیری لێ ناکەینەوە ئایا شاگرد ئەسڵی حەقیقی و مەرامی دەرسەکەی تێگەیشتووە یان نا؟

ئێستا نە تەنیا هەر لە کن موعەللیم بەڵکو لە پێش چاوی تەواوی دانیشتووانی وڵاتی ئێمە شاگردی چاك ئەو شاگردەیە کە دەرسی خۆی چاك لەبەربکاو لە کن گەوران بە ئەدەب دابنیشێ و بێدەنگ بێ، کە لە حەقیقەت دا ئەو عەقیدە بە کوللی سەهوە چونکە بۆ ئەوەی شاگرد لە ژیانی خۆیدا بە غەیری ئەوانە زۆر ئەسبابی دی هەیە کە دەبێ شاگردان فێر بکرێ کە بە ئەدەب بوون و دەرسی لەبەر کردن لە چاو وی هیچ نین و چە تەئسیرێکیان نییە.

ئەگەر تەماشای ئەو کەسانە بکەی کە لە ژیانی خۆیاندا سەربەرز بوون دەبینی: کە تەنیا بە هێزی ئیرادەو عەزم و پایەداری و جەسارەت لە ژیان دا بە پایەی بڵیندی گەیشتوون و هەر کەسێکی لەو سیفاتانە بێبەش بێ هەرچەندە بە ئەدەب و دەرس لەبەرکەر بێ لە مەیدانی کارزانی ژیان سە رناکەوێ.

هەرچەندە زانست لە ژیانی ئینساندا زۆر موهیممە بەڵام نرخی وە ئەهممیەتی زەمانێکی وە دیار دەکەوێ کە خاوەنی زانست عەزم و ئیرادەی بەهێز بێ و لەسەر کاران دا ئیقدام و پایەداری هەبێ)[٦٢].

کلێشەکە لە ژمارە (٣)دا گۆڕانی بەسەردا هاتووەو وێنەی سەلاحەددینی ئەیوبی لە ڕووی پێشەوەی گۆڤارەکەدا بڵاوکراوەتەوەو لە پاڵیدا نووسراوە:

هەر بژی ئەی فەخری قەومی کوردو سوڵتانی عەرەب

تۆ نەمردووی ئەی صلاح الدین ئەیووبی نەسەب

لەسەر ڕووی بەرگی دواوەی گۆڤارەکەدا، لە ژمارەکانی (٢، ٣)دا نرخ و ئەدرەسی خۆی نووسیووە، کە بەم شێوەیەیە:

دانەی ٣ قڕان. ئابوونەمان ساڵیانە ٣٦ ڕیاڵ. مودیری ئیدارە: قادری مودەڕیسی.

قەوارەی گۆڤارەکە (٢١ × ١٢) سانتیمترە. ژمارەی لاپەڕەکانی وا پێ دەچێ بە پێی بابەتی ئامادەکراو بووبێ، چونکە هەر جارەی جۆرێکە ژمارە (١)، (١٥) لاپەڕەو ژمارەی دووەم (١٤) لاپەڕەیەو ژمارەی سێیەم (١٤) لاپەڕەیە.

لە هەر ژمارەیەکدا پێشبڕکێیەك بۆ منداڵان نووسراوەو لە ژمارەی داهاتوودا وەڵامەکەی نووسراوە. بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە ئەو پرسیارو مەتەڵانەی کراون بە هیچ شێوەیەك لە ئاستی بیرکردنەوەو زانیاری منداڵان دا نییە. ئەوە خۆ کێشەی سەرەکی گۆڤارەکەش بە پلەی یەکەم، بە ڕای ئێمە، لەوەدایە، کە نازانێ بابەتەکانی بۆ چ قۆناغێکی تەمەنی منداڵانە، چونکە گومانی تیا نییە هەر قۆناغەی تەمەنێك پێویستی بە بابەتی دیاریکراوی خۆی هەیە، کە لەگەڵ ئاستی تەمەنەکەدا بگونجێ.

پێشبڕکێیەکان ڕەنگە بۆ خەڵکی بە تەمەنیش قورس بن، خەڵاتەکەیشی جێگەی سەرسووڕمانە، لە ژمارە (٣)دا، کە دیارە گۆڤارەکە (٣) ژمارەی لێ دەرچووە، کەچی بەڵێنی ئەوە بە منداڵان دەدا، ئەوەی وەڵامی پرسیارەکە بداتەوە (٥) مناڵ بە قورعە هەریەکی (٥) ژمارەی گۆڤارەکەی بە دیاری دەدرێتێ. چۆن؟

ئەگەر گۆڤاری ئاسایی، کە ئەویش تا ئەو جێگەیەی ئیمکان دەبێ نابێ هەڵەی چاپی تێ بکەوێ و پێویستە هەڵەچنەکان وردبین بن، ئەوا گۆڤاری منداڵان زۆر

زەحمەتە. چونکە منداڵ چی بخوێنێتەوە ئەوە ئەزبەر دەکاو فێری دەبێ. کەچی گۆڤارەکە لە هەڵەی چاپی بە دەر نییە، وەکو:

هەڵە	ڕاستییەکەی	ژمارە	لاپەڕە	دێڕ
تەرتیب دان	تەربیەت دان	١	بەرگی دواوە	١
مەزرەعی	مەزرەعە	٣	١	٤
قەربان	قوربان	٣	٢	١٣
دبی	دەبێ	٣	٣	١

بە بۆچوونی ئێمە؛ لە لایەکی دیکەوە ئەوانەی گۆڤارەکەیان بەڕێوە بردووە، شارەزای دنیای منداڵان و خوێندکاران نەبوونە، ئەوەتا خۆیان نووسیویانە:

(ئامۆژگارانی خۆشەویست

ئەو مجەلەیە تەنیا بۆ ڕووناک کردنی بیری خوێندەواران و منداڵانی کوردە. وە چوون لە ڕێگای تەعلیم و تەربیەت دا ئێوە لە ئێمە شارەزاترن؛ تکایە نەزەریەی خۆتانمان بۆ بنووسن تا هەر چۆنێکی باش بێ و هەر جۆرێکی دەگەڵ بیری خوێندەواران موساعیدتر بێ؛ بەو جۆرە ژمارەکانی دوایی وەدەر بخەین).

هەر لە هەمان بانگەوازدا داوا لە منداڵانیش دەکات بەشداری بکەن و بەرهەمی خۆیان ڕەوانە بکەن و دەڵێ:

(منالانی خۆشەویست ئەو گوارە هی ئێوەیە دەتوانن لە موندەرەجات دا شیرکەت بکەن)[٦٣].

لایەنێکی سەرکەوتووی گۆڤارەکە لەوەدایە، کە فرە بابەتی جیاوازی تێدایە لە هەقایەت و شیعرو جوگرافیاو بیرکاری و ڕێزمانی کوردی و ڕەوشت و پەروەردە.. هتد.

ئەم خشتەیە هەندێ زانیاری لە بارەی گۆڤارەکەوە ڕوون دەکاتەوە:

ژ	کاتی دەرچوونی	شیعر	چیرۆك	وتار	مسابقە	وێنە	لاپەڕە	چاپخانە	سەرنووسەر
١	بانەمەڕی ١٣٢٥ (١٩٤٦)	٣	٣	٥	١	–	١٥	چاپخانەی کوردستان	قادری مدرسی
٢	جۆزەردانی ١٣٢٥	٢	٣	٤	١	١	١٤	=	= =
٣	پوشپەڕی ١٣٢٥	٢	٣	٧	١	١	١٤	=	= =

٦-گۆڤاری کوردستان:

گۆڤاری (کوردستان)، بەر لە دەرچوونی ئەزموونی بە بایەخی ڕۆژنامەی ڕۆژی ناڕۆژێکی (کوردستان) دەرچووە. دەرچوونی ئەم گۆڤارە بە ماوەیەکی زۆر کەم بەر لە (ڕۆژنامەی کوردستان) بەلای کۆماری دێمۆکراتی کوردستان و خەڵکی کوردستانەوە گرنگییەکی تایبەتی هەبووەو جێژنی تایبەتی بۆ سازدراوەو پێشەوا بۆ خۆی بەشداری لەو ئاهەنگەدا کردووە.

لە ڕۆژنامەی (کوردستان)دا هاتووە:

جێژنی سەربەخۆیی و ناساندنی سەرۆك جمهوری کوردستان لە چاپخانەو ئیدارەی ڕۆژنامەو (گۆواری کوردستان).

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٥ بە موناسەبەتی سەربەخۆیی و ناساندنی سەرۆك جمهوری بەرزی کوردستان لە ساتی ٤ی پاش نیوەڕۆ لە چاپخانەو ئیدارەی ڕۆژنامەو گۆواری کوردستان جێژنێکی موجەللەل گیرا، لە ساتی دیاریدا بانگ کراوەکان کە عیبارەت بوون لە ئەعزای کۆمیتەی مەرکەزی و هەیئەتی ڕەئیسەی میللی و کارگەرانی حیزبی دێمۆکرات نوێنەرەکانی قەبایل و تەوایف و لکەکانی حزبی دێمۆکراتی کوردستان و عولەماو روحانیان و موحتەرەمینی شاری مهاباد تەشریفیان حازر بوون و هەرکەس لە جێی خۆی دانیشت و جەنابی سەرۆك جەمهوریش لە ساتی (٥) لە کاتێکدا کە گاردی تایبەتی مەراسیمی ئیحتیرامیان بەجێ دێنا سروودو مۆزیکی میللی کوردستان دەخوێندراوەو لێدەدرا تەشریفی وارید بوو وە لەسەر جێگەی تایبەتی خۆی نزولی ئیجلالی فەرموو وەیەك دەورە شەربەت و چای بە مێوانەکان پێشکەش کرا. پاش سەرفی چایی و شەربەت ئاغای عەلی خوسرەوی مودیری داخیلی چاپخانە جێژنی ئیفتیتاح کردو چونکو چەن کەس لە کارگەران و زەحمەت کێشانی چاپخانەو ڕۆژنامەو گۆوار نوتق و وتاریان بۆ خوێندنەوە ئامادە کردبوو..)[٦٤].

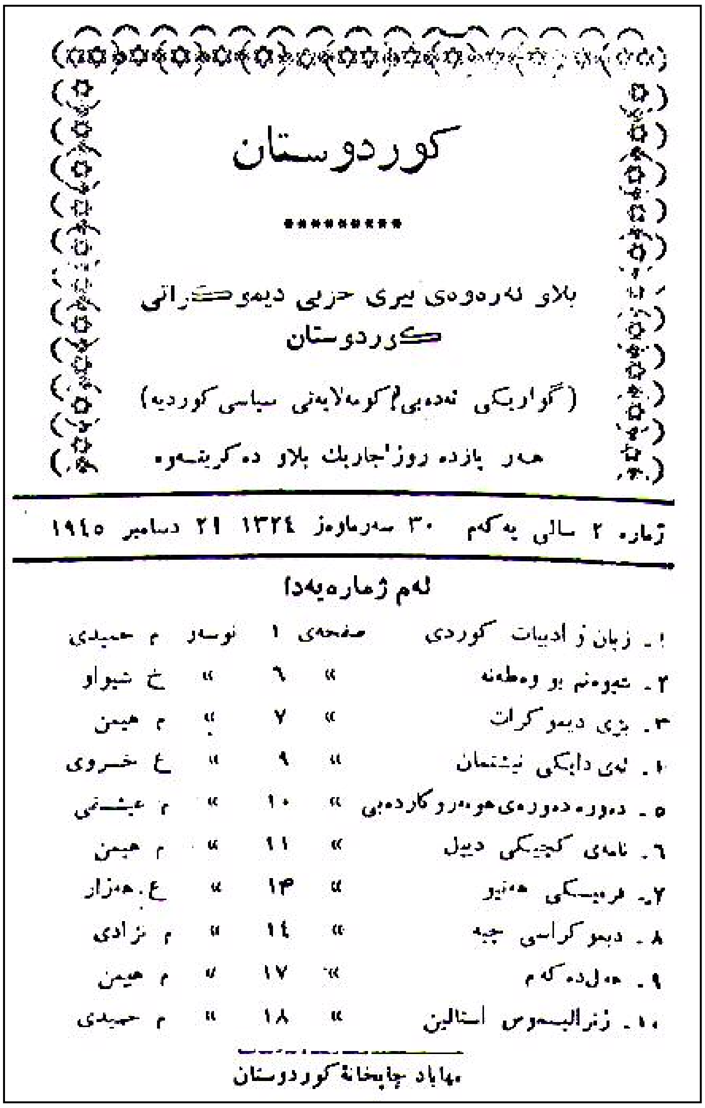

کوردوستان

****

بلاو ئەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی
کوردوستان

(گواریکی ئەدەبی، کومەلایەتی سیاسی کوردیە)

هەر پازدە روژجاریك بلاو دەکریتەوە

ژمارە ٢ سالی یەکەم ٣٠ سەرماوەز ١٣٢٤ ٢١ دسامبر ١٩٤٥

لەم ژمارەیەدا

١ـ زبان ز ادبیات کوردی	صفحەی	١	نوسەر	م حمیدی
٢ـ ئەیوەنم بو وەطەنە	«	٦	«	خ شیواو
٣ـ بژی دیموکرات	«	٧	«	م هیمن
٤ـ ئەی دایکی نیشتمان	«	٩	«	ع خسروی
٥ـ دەورە دەورەی هونەروکاردەبی	«	١٠	«	م عیشقی
٦ـ نامەی کچیکی دیل	«	١١	«	م هیمن
٧ـ فرمیسکی هەتیو	«	١٣	«	ع. هەژار
٨ـ دیموکراسی چیە	«	١٤	«	م نژادی
٩ـ هەلدەکەم	«	١٧	«	م هیمن
١٠ـ ژنرالیسموس استالین	«	١٨	«	م حمیدی

مهاباد چاپخانە کوردوستان

وێنەی بەرگی گۆڤاری کوردستان

لەنێو مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، زۆربەی زۆری گۆڤارەکان مانگانە یان ناوبەناو بوون، بە دەگمەن هەڵدەکەوێ گۆڤارێکی پازدە ڕۆژی (نیو مانگی) بەرچاو بکەوێ، بەڵام دیارە هەوڵ و حەزو ئەڵهای کارمەندانی و خۆشەویستی ئەو ئەزموونەی حکومەتی کوردی زۆر خۆیان ماندوو کردبێ بە هەوڵی چاپخانەیەکی سادە لە کاتی خۆیدا، گۆڤارەکە، بە تایبەتی لە سەرەتادا دەربکەن.

هەندێ زانیاری پەرت و بڵاوو ناتەواو دەربارەی ئەم گۆڤارە لە لایەن نووسەرانی کوردەوە بڵاو کراوەتەوە، هەر بە کورتی هەوڵ دەدەین هەڵوەستەیەك لە ئاست ئەو ناتەواویانەدا بکەین.

جەمال خەزنەدار، لە میانەی ناساندنی ئەم گۆڤارەدا دەنووسێ:

(هەتا کۆتایی مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٦ (١٦) ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە)[٦٥].

(علاء الدین سجادی)یش جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە (١٨) ژمارەی لێ دەرچووە[٦٦].

د. کەمال مەزهەر، لە میانەی زانیاریەکانی لە بارەی ئەو گۆڤارەوە دەنووسێ:

(چەند ژمارەیەکی لێ دەرچوو. ژمارە یەك و دووی هەریەکەیان ٢٠ لاپەڕەیە. ژمارە سێو چواری هەریەکەیان (٣٨) لاپەڕەیە. ژمارەی (٦ و ٧)ی پێکەوە دەرچوون و بەسەریەکەوە (٦٠) لاپەڕەن. (٢١,٥ × ١٤ سم)ە)[٦٧].

نەوشیروان مستەفا، وردتر لە بارەی گۆڤارەکەوە دواوە، تەنانەت ناونیشانی بابەتە بڵاوکراوەکانی ژمارەکانی (١، ٢، ٣)ی نووسیووە، بەڵام ئەویش دڵنیا نەبووە لەوەی کە چەند ژمارەی لێدەرچووەو زۆر بە خێرایی بەسەریدا تێپەڕیوە[٦٨].

سەید عەبدوڵڵای سەمەدی، دەنووسێ: (.. سەرجەم (٩) ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە)[٦٩].

مصطفی مەعرووفی، لە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران دا، دەڵێ: (.. لەسەریەك ١٦ ژمارەی بڵاوبۆتەوە)[٧٠].

مەحموودی مەلا عیززەت دەڵێ: (.. تا کۆتایی ساڵی ١٩٤٦ چەند ژمارەیەکی لێ دەرکراوە. بەڕێوەبەری لێپرسراوی ملا قادر مدرسی بوو..)[٧١].

کتێبی (کرد در دائره المعارف اسلام)یش ئاماژەی بۆ ئەوەی کردووە، کە گۆڤاری کوردستان (١٦) ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە[٧٢].

لە وەڵامی‌هەموو ئەو نووسراوانەدا، دەمەوێ ئەوە بڵێم وێڕای سوپاسمان بۆ ئەو بەڕێزانە، کە ماندوو بوون بۆ ڕوون کردنەوەی چمکێکی مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردی، بەڵام ڕاست کردنەوەی هەندێ زانیاری بە پێویست دەزانین.

جارێ بەر لە هەموو شتێك ئەو بەڕێزانەی، کە ژمارەکانی ئەو گۆڤارەیان دەست نیشان کردووە، دەبێ بڵێین، بە پێی زانیاری ئێمەو سۆراغ و بەدوادا گەڕان، تەنیا (٩) ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە، هەروەکو سەید عەبدوڵڵای سەمەدی ئاماژەی بۆ کردووە.

ژمارە (١) و (٢)، ٢٠ لاپەڕە نییە، هەروەکو دکتۆر کەمال مەزهەر ئاماژەی پێداوە، بەڵکو (٢٢) لاپەڕەن. هەروەها ژمارە (٦، ٧) کە بەسەریەکەوە دەرچووە، (٦٠) لاپەڕە نییەو (٦٣) لاپەڕەیە.

سەرنووسەری گۆڤارەکە، (سەید محمدی حمیدی) بووە، بەوپێیە، کە سەرنووسەری ڕۆژنامەی کوردستان بووە، هەر خۆی سەرنووسەری گۆڤاری (کوردستان)یش بووە، نەوەکو (قادری مودەڕیسی) وەکو مەحموودی مەلا عیززەت ئاماژەی پێداوە، بەڵام شایانی باسە، ناوبراو هەر خۆی پاشتر لە وتارێکی لەمەڕ (کرونۆلۆجی و ڕووداوەکانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان)دا ئەم هەڵەیەی ڕاست کردۆتەوە[٧٣].

گۆڤاری کوردستان لە یەکەم ژمارەی خۆیدا بەم شێوەیە ئامانجی خۆی بۆ خوێنەرەکانی ڕوون دەکاتەوە:

(خۆمان گەلێك خۆشبەخت دەزانین، کە بە یارمەتی خودا یەکەم ژمارەی (کوردستان)تان پێشکەش دەکەین و هیوامان هەیە بە دڵێکی خۆش

لێمـان وەرگـرن و لـە حـدودی دەسـتەڵاتی خۆتـاندا بـۆ بڵاوکردنــەوەو ژیاندن و پێش خستنی ئەو گۆوارە یارمەتیمان بدەن تـا ئەیگەێنینـە ڕیـزی گۆوارە هەرە چاکەکانی گێتـی چونکە ئەو هۆش و لێکدانــەوەو گەرمییەی کە ئێمەی خستۆتە سـەر دەرهێنـانی ئـەم گـۆوارە لـە دڵـی ئێوەدا گەرمترو بەتین ترە.

کەس لە پڕێ نابێ بە کوڕێ، نە ئێمەش بە گەورەیی و پۆشتەیی و خوێندەواری لە دایك بووین، هەموو شتێ سەرەتاییێکی هەیەو هەموو شتێ لـە سـەرەتادا کەم و زۆر ناتەواوی و کەم و کورتـی تێـدا دەبـێ و کوتوپـڕ نابـێ لێـێ زویـر بـن و فڕێـی دەنـە لاوە، (کوردسـتان) وەکـو گۆوارەکانی گێتی ڕەنگاو ڕەنگ و پڕ وێنەو ڕێکوپێکی نابینن چونکو کاڵە لە قەد باڵایەو دیاری شوان ئاڵەکۆکەو چاکی و خراپی و دواکەوتن و پێشـکەوتنی هـەموو گۆوارێـك بــە پێــی کـەمی و زۆری دڵســۆزی و کەمتەرخەمی خوێندەوارەکانیەتی.

کوردسـتان گۆوارێکـی ئـەدەبی تـەئریخی کۆمەڵایـەتی (اجتمــاعی) مـانگی کوردییـە یەکەمین ئارمانی بژارو ژیانـەوەی زمـان و ئـەدەبیاتی کوردییە. زیندوو کردنەوەی کوردو کوردستانە بە پێی شارستانیەتی ئەمڕۆو بۆ ژیانەوەی نێو و ئاساری زانایانی کورد تەقـەلا دەدا لەبـەر ئەوە تکا لـە خوێندەوارانی خۆشەویست دەکەین هـەر کـەس بـەیت و حیکایەت و سەرگوزەشتی پیاوێکی مەزن و عەشیرەتێکی کوردی لە کن بـێ و یـان نووسـراوێکی لـەلابێ یـا لەبـەری بـێ بـە کـوردی، فارسـی، عەرەبی، مادامێك هی زانایانی کوردبێ و چاپ نەدرابێ بۆمان بنێرن کە بـە یارمـەتی خـودا لـە چـاپی بدەیـن کـە بەسـەرهاتی ڕۆژگـار لـەنێوی نەبا) [٧٤].

ژمارەیـەکی زۆر لـە نووسـەران و شاعیرانی کورد بە وتارو شـیعر بەشـدارییان کـردووە، زۆربـەی ئـەو نووسـەرانە هـەمان ئـەو نووسـەرانەن، کــە لــە ڕۆژنامــەی

(کوردستان)دا نووسین و بەرهەمیان دەبینرێ. نووسەرانی کوردستانی باشووریش، کە ئەو ڕۆژگارە لە کۆمارو کارەکانیدا بەشداربوون و بەرگرییان کردووە، یان ئەو نیشتمانپەروەرانەی لەژێر چاوەدێری (بارزانی)دا پێشمەرگە بوون، بەرهەمیان لەو گۆڤارەدا بڵاوکردۆتەوە، لەوانە: محمد تۆفیق وردی و سەعید ناکام بە (شیعر) و یەحیا چروستانی بە وتارو مەغدید سۆران بە وتارو (قانع) بە شیعر..

دیارترین نووسەرانی گۆڤارەکە بریتی بوون لە:

دڵشادی ڕەسووڵی، سەید محەمەدی حەمیدی، عەلی خوسرەوی، م. عیشقی، هێمن، هەژار، م. نژادی.. بە تایبەتی دڵشادی ڕەسووڵی لە هەر ژمارەیەکدا چەندین وتاری جیاوازی نووسیووە.

تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤارەکەدا:

کلێشەی بەرگی گۆڤارەکە بەم شێوەیەیە، سوود لە تایپۆگرافیای[٧٥] چاپی لاینۆتایپ وەرگیراوە. نیوەی سەرەوەی لاپەڕەکە بۆ ناوی گۆڤارەکەو ڕێڕەوی گۆڤارەکەو ئامانجی گۆڤارەکەو وادەی دەرچوونی تەرخان کراوە، هەمووی پێکەوە خراوەتە نێو چوارچێوەیەکی گوڵی ورد ورد، کە لە چاپخانەدا هەبووەو بەشێکە لە کەرەستەکانی چاپی.

ناوی گۆڤارەکە (کوردستان) و ڕیزە وردە گوڵێکی ڕەش وەکو هێڵێک بۆ جیاکردنەوە لە ڕووی هونەرییەوە سوودی لێوەرگیراوە. بە خەتێکی بۆڵد نووسراوە:

(بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دێمۆکرات کوردستان)، پاشان لە نێوان دوو کەوانەدا نووسراوە: (گۆوارێکی ئەدەبی، کۆمەڵایەتی سیاسی کوردییە). لەژێر ئەو دێڕەشدا نووسراوە: (هەر پازدە ڕۆژ جارێك بڵاودەکرێتەوە).

دوو هێڵی ڕەشی ئەستوور و هاوتەریب لە ناوەڕاستەکەیدا نووسراوە: ژمارە ( ) ساڵی یەکەم ( ) ١٣٢٤ ( ) ١٩٤٥. لەژێر ئەم دوو دێڕەدا پێویستی بابەت و لاپەڕەو نووسەری بابەتەکان بە شێوەیەکی هونەری ڕیزکراوە، لێرەشدا بە پێی گرنگی بابەتەکان نییە، بەڵکو بە پێی ڕیز بوونی ژمارەی لاپەڕەکانە. پاشان لەوپەڕی خوارەوەی بەرگدا، ناوی (مهاباد چاپخانەی کوردستان) نووسراوە. ئیدی ئەم کلێشەیە لە لاپەڕەی یەکەمی گۆڤارەکەدا دووبارە نەبۆتەوە، هەروەکو ئەمڕۆ لە دنیای ڕۆژنامەنووسیدا بەرچاو دەکەوێ. یان زانیاری زیاتر دەربارەی سەرنووسەرو دەستەی نووسەران و کارمەندانی هونەری و چاپی بەدیار بخات.

یەکێ لە کەمو کووڕیەکانی گۆڤارەکە ئەوەیە، سەروتاری تایبەتی تێدا نییەو بووبێتە دەسپێکی بابەتە ئەدەبی و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی گەرماو گەرمی ڕۆژ، بەڵکو یەکسەر بابەتێکی مێژوویی (وتارێك) ئینجا درێژ یان کورت، زۆربەی کات درێژ یان پیاهەڵدانی (ستالین).. هتد.

کەم و کورتیەکی دیکەی گۆڤارەکە سوودی لە وێنەی نەخشەی پێویست وەرنەگرتووە، بە تایبەتی دەبێ ئاگامان لەوە بێت، لە هەمان چاپخانەداو بە هەمان تایپۆگرافیا، وێنە لە ڕۆژنامەی (کوردستان) و گۆڤاری (هەڵاڵە) و گۆڤاری (هاواری نیشتمان) و گۆڤاری (گڕوگاڵی منداڵانی کورد)دا بەکارهاتووە.

یەکێکی دی لە کەم و کورتیەکانی ئەم گۆڤارەو سەرجەم گۆڤارەکانی دیکەی سەردەمی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان، ئەوەیە یەك نووسەر زیاتر لە دوو سێ بابەتی لە هەمان ژمارەدا بڵاوکراوەتەوە. دیارە بێگومان هەموو ئەوە دەزانین کوردیزان و کوردی نووسی لەو ڕۆژگارەی کۆمەڵی کوردەواری ناوچەی موکریانێ کەم و دەگمەن بوون، بە ناچارییەوە هەر ئەوان زۆربەی بابەتەکانی گۆڤارەکەیان نووسیووە.

کەم و کورتیەکی دی، ئەوەیە گۆڤارەکە گۆڤارێکی کوردییەو بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دێمۆکراتی کوردستانە، کەچی وتار بە زمانی فارسی بڵاودەکاتەوە.

مەسەلەیەکی دی هونەریی ئەوەیە، هەر کە بابەتێك تەواو بووە، بۆ نموونە لە ناوەڕاستی لاپەڕەکەدا، هەر لەوێ و ڕاستەوخۆ بە هێڵێك لە بابەتێکی دی جیا کراوەتەوە، بێ ئەوەی نەخشەسازی وەکو مەسەلەیەکی جوانکاری ڕەچاو بکرێت.

بودجەی سەرەکی گۆڤارەکە، ئەگەرچی ڕاستەوخۆ حیزب و کۆمار بووە، بەڵام بەشێکیشی کەوتۆتە سەر ئابوونەی بەشداربووانەوە، کە لە کۆتایی گۆڤارەکەدا بەم شێوەیە دیاری کراوە:

ئابوونەمان

ساڵیانە	١٨٠ ڕیاڵ
شەش مانگە	٩٠ ڕیاڵ
دانەی	٨ ڕیاڵ

لە (تکای تایبەتی)دا دەنووسێ:

(٢-لە خوێندەوارە بەرزەکان تەمەننا دەکەین هەرچی زووترە ئابوونەکەمان بۆ بنێرن چونکو گۆواری کوردستان موحتاجی کۆمەکە)[٧٦].

یەکێ لە گرفتەکانی ئەم گۆڤارەو سەرجەم ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو کاتەو تەنانەت دواتریش ئەوەیە، بۆ لێکۆڵەر ڕوون ناکەنەوە، کە چەند ژمارەی لێ چاپکراوەو چەندێکی سەرف بووەو چۆن و بە چ شێوەیەك دابەشکراوە یان ئەنکێت و لیستی تایبەتی هەبێ وەکو ڕاگیرییەك بۆ هاوکاران و بەشداربووانی.

هەواڵ و دەنگ و باسی گەرماو گەرم، جاروبار لە گۆڤارەکەدا بڵاوکراوەتەوە، بە تایبەتی کێشەیەکی دادگایی و دزی و کوشتن بووبێ لە ناوچەیەکی بچووکی ژێر دەستەڵاتی کۆمار خەڵکەکە زانیویەتی و چاوەڕێی لێپرسینەوەو بەدوادا چوونی کاربەدەستانی کۆمار بوونە، گۆڤارەکە ڕەخنە دەگرێ و ناڕەزایی بەرامبەر تیرۆر دەردەبڕێ و شەرعیەت بە یاساو دادگا دەداو سروشتێکی دیموکراسی وەرگرتووە، بۆ نموونە ئەم هەواڵە لەژێر ناوی (دەنگ و باس)دا بڵاوکراوەتەوە:

(ناڕێکترین کردەوەی کەسێك ئەوەیە کە لە وڵاتێکدا جێگایەك بۆ پێکهێنان و ڕێکخستنی داواو کێشە هەبێ و خەڵکی بە خۆشیی خۆیان کاران بکەن کە لە.. تووشی بەڵاو زەرەر بە خەڵك بگەیێنن. هەروەکو بیستوومانە عبداللە بەگ ئاغا یالاوە لەگەڵ حەمزە ئاغای وەتەمیش مورافەعەیەکی موڵکیان هەبووە. عبداللە بەگ لەگەڵ دادخوازی دێتە شاری (مهاباد) کە لە حزبی دێمۆکرات شکایەت بکا مستەفای کوڕی حەمزە ئاغای وەتەمیش دەکەوێتە دووی و دەی کوژێ، جەندەکەکەیان بۆ پرسین و دادخوازی هێنایە شاری چلۆنیەتی وی لە تەحقیق دایە، نەتیجەی لە ژمارە سێدا دێتە بەرچاو)[٧٧].

دەکرێ لێرەوە ئاماژە بەوە بکەین، کە مەسەلەی یاساو چەسپاندنی یاسا لە ئەرکە سەرەکیەکانی ئەزموونی حکومەتی کوردیدا بوو.

قانونەکانی بە زمانی کوردی لەژێر دەستەلاتی حکومەتی کوردیی خۆیدا لە ڕۆژنامەی کوردی ئەو کاتەدا بلاوکراوەتەوە[٧٨].

ڕیپۆرتاژ، وەکو هونەرێکی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤارەکەدا سوودی لێ بینراوەو بە زمانێکی سادەی ڕۆژنامەنووسیی ڕاستەوخۆ لەگەڵ خوێنەرانیدا دەدوێ، ڕیپۆرتاژەکە لە دەست نیشان کردنی کات و شوێن و هۆو مەبەستی هەواڵەکەدا سەرکەوتووەو هەوڵ دەدا وەلامی پرسەکانی (چۆن و کەی و لە کوێو بۆچی) بداتەوە.

لە یەکێ لە ڕیپۆرتاژەکانی گۆڤارەکەدا، بە بۆنەی هەڵکردنی ئالای موقەددەسی کوردستان لە نەغەدەدا هاتووە:

(بە پێی دەستووری هەیئەتی ناوەندی حزبی دێمۆکراتی کوردستان خۆشەویست ئاغای حوسێنی فروهەرو عەلی خوسرەوی ڕۆژی ٢٤/٩/٢٦ مەئموور کران کە ئالای موقەددەسی کوردستانی لە نەغەدە هەڵکەن.. ڕۆژی چوار شەمو سەعات ٩ی بەیانی جێژنە دەست پێ کرا، قوتابیانی کوردو ئەرمەنی و ئاسووری بە سرودخوێندنەوە لە محەلی

جێژنەدا ئامادە بوون. برایانی خۆشەویست ئاغای فروهەرو خوسرەوی ئالآی موقەددەسیان بۆ بەشی سواران کە لە شەقام ئامادە بوون برد وەختێکی ئالآکە وەدەرکەوت هەزار تیر بە ئیفتیخاری ئالآ هاوێژرا. سوارەکان ئالآیان وەرگرت و ببۆ کانگای حزبی دێموکرات وەتا گەیشتە بینای حزب هەرچەند قەدەم گاو گەردوون دەکرا خەڵکی لێکدا لێکدا چەپڵەیان لێ دەداو هورایان دەکێشا، لەو وەختەدا بە جارێك هەزار نەفەر بۆ زیارەتی ئالآی موقەددەس هێرشیان برد، لە پاش زیارەتی عموم ئالآی موقەددەس هەڵکراو سەلامی ئالآ خوێندراوە، سەدو یەك نەفەر فیداییانی مسلح هەریەك سێ تیریان بەتاڵ کرد..)[٧٩].

گۆڤاری (کوردستان)، لە ڕووی قەوارەوە، لە شێوەی کتێبی نیو بەتاڵ چاپکراوە، ڕەنگە یەکێك لە هۆیەکانی ئەوەبێ، بە هۆی ئەزموونی هەندێ لە نووسەرانی، کە پێشتر لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا بەرهەمیان بلاوکردۆتەوە، ئەو قەوارەیان بە پەسەند زانی بێ.

زمانی کوردی لە گۆڤارەکەدا، بە شێوەزاری موکریانییە، وشەو زاراوەی عەرەبی و فارسی کەم و زۆر تێدا بەدی دەکرێ و زۆربەی ئەو وشەو زاراوانەش بە شێوەی ڕێنووسی خۆی (عەرەبی، فارسی) بەکارهاتوون و لە ڕووی ڕێنووسەوە نیشانەی (٧) حەوت و پیتە بزوێنەکان کەم بەکارهاتوون، ڕەنگە ئەمەش بە هۆی کەمی تواناو ئیمکانیاتی چاپی ئەو ڕۆژگارە بووبێ.

ئەم خشتەیە هەندێ زانیاری لە بارەی ژمارەکانی گۆڤاری (کوردستان)ەوە ڕوون دەکاتەوە:

ژ	کاتی دەرچووی	شیعر	وتار	وێنە	لاپەڕە	چاپخانە	سەرنووسەر
١	٦ی دیسامبری ١٩٤٥	٥	٧	–	٢٠	کوردستان– مهاباد	سید محمدی حمیدی
٢	٢١ی دیسامبری ١٩٤٥	٥	٤	–	٢٢	=	=
٣	مارتی ١٩٤٦	٣	٥	–	٣٨	=	=
٤	١٩٤٦	٩	٩	–	٣٨	=	=
٥	١٩٤٦	–	–	–	–	–	–
٦ و ٧	١٩٤٦	٧	١٣	–	٦٣	–	–
٨	١٩٤٦	–	–	–	–	–	–
٩	١٩٤٦	–	–	–	–	–	–

٧-ڕۆژنامەی کوردستان:

یەکێك لە کارە گرنگ و پڕ بایەخەکانی کۆماری دیموکراتی کوردستان لە ڕووی ڕۆشنبیری و کلتوورییەوە دەرکردنی ڕۆژنامەی (کوردستان)ە، هەوڵدانێکی سەرکەوتوو بوو، بناغە دانانێك بوو بۆ ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی کوردی، کە ئەرکێکی قورس و توانایەکی ماددی و مەعنەوی زۆری گەرەکە. لە دنیای ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا خاڵی وەرچەرخانێکی تازە بوو و سەلماندی ئەگەر نووسەرو ڕۆژنامەنووسیی کورد پێداویستییەکانی بۆ دەستەبەر بکرێ دەتوانێ داهێنان بکات. لەگەڵ هەموو کەم و کورتییەکانیشدا ڕۆژنامەی (کوردستان)، وەکو زمانحاڵی حکومەت و ئۆرگانی یان بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان هەنگاوێکی مەزن بوو. لەو ڕوانگەیەوە، کە بوونی ڕۆژنامە لەهەر کۆمەڵێکدا مەدەنیەتی ئەو پیشان دەدا، گۆڕینی پەیڕەوو پڕۆگرامی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بۆ حیزبی دیموکرات پێویستی بەوە دەکرد، کە تازە بوونەوەیەك لە سەرجەم بوارەکانی ژیانی حیزبیدا ڕووبدات، هاتنە کایەی کۆماری دیموکراتی کوردستان کە ئەزموون و ناسنامەیەکی نەتەوەیی کورد بوو، ڕۆژنامەگەرییش لە سیماو ئادگارەکانی ئەو تازەبوونەوەو گۆڕانانەدا بوو. هەروەها گرنگی بەرچاوی ئەم ڕۆژنامەیە لەوەدایە هەرچی دەنگ و باس و ئاگاداری و بانگەوازو کارو کردەوەو وتارو چاوپێکەوتن و لێدوانێکی پێشەوا قازی هەیە لەو ڕۆژنامەیەدا، کە زمانحاڵی حکومەت بووە بڵاوکراوەتەوە، لەبەرئەوە باشترین سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوە بۆ لێکۆڵینەوە لە ڕۆژگاری کۆماری دیموکراتی کوردستان، کە بە حەق ئەزموونێکی گەورەو پڕشنگداری خەباتی سیاسییە لە مێژووی هاوچەرخی میللەتەکەماندا و هەوڵێکی گەورە بوو بۆ جۆشدان و بەردەوامبوونی بزاڤی نەتەوایەتی ڕزگاریخوازی کورد.

کوردوستان

ئاوانجی ئیمە

ژنرالیسموس ستالین

(بەبۆنەی شەست وشەشەمین سالی لەدایک بونی)

گفتوگوی جنابی قاضی محمد

ویّنەی رۆژنامەی کوردوستان- ١٩٤٦

گۆڤاری (گەلاوێژ) بە بۆنەی دەرچوونی ڕۆژنامەی (کوردستان) نووسیویە:

(کوردستان ڕۆژنامەیەکی کوردیـیە بە شێوەی موکری، بە زمانی کوردی ڕۆژی نە ڕۆژێ لە شاری (مەهاباد) بە سوڕەتێکی ڕەسمی دەرئەچێت، ئێمە بە پۆستە تا ئێستە (٧) ژمارەمان وەرگرتووە.

باس و خواسی ئەم ڕۆژنامەیە، چۆنیەتی کردەوەی کوردەکان و هەڵسوڕانیان کۆبوونەوەیان بۆ کردنەوەی چاپخانەی کوردستان، نووسینی باسی زانایانی کورد، وەرگرتنی دەنگ و باسی دەرەوە بە هۆی ڕۆیتەرەوە، ئامانجی قەومی، وتارو کۆبوونەوە بۆ هاندانی خەڵکی بۆ کردنە باوی خوێندنی کوردی وە گەلێ شتی تر.

بە ڕاستی ئەم ڕۆژنامەیە یەکەم ڕۆژنامەیەکی کوردیـیە، لە هەموو ناتەواوی کوردەواریـیەوە قسە بکاو خزمەتی خۆی بە هەموو لایەك بگەیەنێ، ئەنجا بەو بۆنەوە ئێمە پیرۆزبایی لەو برایانە ئەکەین کە ئەم ئەرکەیان گرتۆتە ئەستۆ، هیواداریـن هەر بژین بە ژیانی هەموو لایەك دیسانەوە پێویستە هەموو کوردێك بۆ هاندانی بەرێوەچوونی ئەم ڕۆژنامە خۆشەویستە خۆی لە کردنە ئابوونەو خزمەتکردنی تری بە دوور نەگرێت، ناونیشانی ئەمەیە:

مهاباد: (چاپخانەی کوردستان)[٨٠].

ئەم خستنە ڕووەی گۆڤاری (گەلاوێژ)، پێوەندی نێوان هەردوو لایان نیشان دەداو جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە دیارە ڕۆژنامەی (کوردستان) لە میانەی ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەی کە ژمارەکانی خۆی بۆ ڕەوانە کردوون، یەکێکیان، گۆڤاری (گەلاوێژ) بووە. چونکە هەروەکو لە ئاگادارییەکی ڕۆژنامەکەدا دەردەکەوێ، هەندێ لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکان، کە ناوی نەهێناون، بەڵام وا پێ دەچێ ڕۆژنامەو گۆڤارە فارسی‌یەکانی تاران بووبن، ژمارەکانیان وەرنەگرتووە یان وەڵامیان نەداوەتەوە، بۆیە نووسیویەتی:

(پیام به مطبوعات داخله و خارجه

روزنامه کوردستان که برای مطبوعات داخله یا خارجه فرستاده میشود برای مبادله است در صورتیکه مایل به مبادله نباشند روزنامهها را اعاده فرمایند.

کوردستان)[٨١].

لێکۆڵینەوەی فراوان یان ئەکادیمی لە بارەی گرنگی و پایەی ئەم ڕۆژنامەیە نەنووسراوە، چەند ئاماژەیەکی پەرت و بڵاو لە بارەی ژمارەکانی ئەم ڕۆژنامەیە لە پەراوێزێك یان لابەلایی کراوە، هەندێکیان بە (١١٠، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٦) ژمارەیان لە قەڵەمداوە[٨٢].

سەرنووسەری ئەم ڕۆژنامەیە، (سەید محەمەد حەمیدی) بووە، ئەگەرچی بە شێوەیەکی ڕەسمی لە ڕۆژنامەکەدا نەنووسراوە، بەڵام هەروەکو لە ڕیپۆرتاژێکی ڕۆژنامەکەدا، کە بە بۆنەی جێژنی سەربەخۆیی و ناساندنی سەرکۆمار لە ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و ئیدارەی چاپخانەدا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێ:

(خیتابەی سەید محەمەدی حەمیدی مدیرو سەردەبیری ڕۆژنامەو گۆواری کوردستان)[٨٣].

ناوی دەستەی نووسەران نەنووسراوە، بەڵام هەر لە ڕێگەی ئەم ڕیپۆرتاژەوە دەردەکەوێ (هاشم خەلیل زادە) لە دەستەی نووسەرانەو بە پێی هەندێ پرسیارو سۆراغیش دەزانین، کە (هێمن و زەبیحی و مەلا قادری مودەڕیسی و عەلی خوسرەوی)یش لە دەستەی نووسەران بوون.

لە ژمارەی یەکەمی خۆیدا، بە مانشێتی (ئامانجی ئێمە)، مەبەستی دەرکردنی ڕۆژنامەکە لە لایەن سەرنووسەرەوە وا ڕوون کراوەتەوە:

(لەم کاتەدا کە خاکی کوردستان لە هەموو وەختێك زیاتر پێویستی بە فیداکاری کوڕەکانیەتی.

لەم ئانەدا کە هەموو نەتەوەکانی گێتی بۆ ڕاگرتن، بۆ وەدەس هێنانی سەربەستی و ئازادی خۆیان وە بۆ وەدەس خستنی وەسائیلی پێش کەوتنی هاونیشتمانەکانیان دە تەقەلادان..

ئامانجمان چییە؟

پاش چەندین ساڵ دەربەدەری و سەرکزی و بەندو تێهەڵدانی بێژمارو قوڕ بەسەری و هەژاری.. ئێمە لە زنجیری دیلی ڕزگاریمان بوو و دەستی بەستراومان کراوە، چاوی نوستوومان وەخەبەر هات.. ئێمە کە دڵمان نەدەهات خاوەنی چاپخانە و ئینتیشارات بین؛ ئەوا بە یارمەتی خودا نامەی کوردستان داندراو هەوەڵ ژمارەی بڵاوکراوە، ئەم نامەیە کە لە لایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانەوە بڵاودەبێتەوە دەیەوێ قەڵایەکی ئاسنین لە ئیتیحادو برایەتی بێنێتە بەرهەم کە بناغەی بە زانست و هونەرو لەشساغی داندرابێ و بتوانێ دەگەڵ سێڵاوی دوبەرەکی و بێدینی و هەموو جۆرە ڕەوشتێك کە بۆ سەربەستی زەرەر بێت بەربەرەکانی بکا، هیوامان وایە ئەم قەڵایەی کە خەریکین قایمی بکەین؛ وەها قایم و بەهێز بێت کە هیچ هێزێك نەتوانێ بەربەرەکانی لەگەڵ بکا)[٨٤].

بڵاوبوونەوەی رۆژنامەی (کوردستان)، بەدیهاتنی یەکێ لە خەونە دێرینەکانی سەرکۆمارو تەواوی کاربەدەستانی کۆمار بوو، بۆیە دوای بڵاوبوونەوەی ژمارەی یەکەمی ڕۆژنامەکە، (حاجی بابا شێخ) سەرەك وەزیرانی کابینەی حکومەت و ژمارەیەکی زۆر لە نوێنەرانی حیزبی دێموکرات لە ناوچە جیاوازەکان و پیاوانی ئاییتی و بازرگانان لە جێژنی کردنەوەی ئیدارەی چاپخانەو ڕۆژنامەی کوردستان ئامادە بوون و لەو جێژنەدا، سەرنووسەری ڕۆژنامەکە سەید محەمەدی حەمیدی دوای بەخێرهێنان وتارێکی خوێندۆتەوەو ئامادەبووان بۆ بینینی چاپخانەو چۆنیەتی چاپکردنی ڕۆژنامەکە بانگ کراون، کە تەواوی مەراسیمی ئەم جێژنە لە ڕیپۆرتاژێکدا بڵاوکراوەتەوە[٨٥]. ڕۆژنامەی (کوردستان)، بە کوردیکردی زاراوە سەربازییەکان و پوختە کردنی زمانی کوردی لە وشەی عەرەبی و فاسی و بە ئەرکی خۆی زانیوەو لیستی تایبەتی بۆ ئەم مەبەستە بڵاوکردۆتەوە، کە لە لایەن فەرماندەی هێزی مەرکەزی (محەمەد نانەوازادە) ناردراوەو نووسراوە:

(ژماره/ ٤٣٦

بەروار/ ٢٤/١١/١٠.

لەسەر ئـەمری موبارەکی سـەرۆکی موعـەززەمی جمهوری پێویستە لوغـاتی مـەربووت بـە پێـش مەرگـەی کـە کـراوە بـە کـوردی نوسـخەیەکمان دەگـەڵ ئـەو نووسراوەی نارد کە لە ڕۆژنامەیدا چاپ بکرێت.

نظامنامە: ڕێوشوێن.

حرب: شەڕ.

عوارض زمینی: تووش هاتی هەردی.

عوارض طبیعي: تووش هاتی خۆڕسك.

عوارض مصنوعی: تووش هاتی دەستکرد.

تعلیمات: فێرکردن.

انجام: پێك هێنان.

کمیسیۆن: مەکۆ..)[٨٦].

هەروەها دیسان بۆ ئەوەی زمانی کوردی لە بواری دادگاو یاسادا بەکاربێت و لە بەینی خەڵکیدا بەکاربێت، ڕۆژنامەکە لە بە کوردیکردنی زمانی قانون دەست پێشکەری کردووە، ئەمە نموونەیەکە لە بڕیارێکی هەیئەتی ڕەئیسە:

(ڕەزامەندی لە بابەت داوای ڕەشید بەگ و سایری وەرەسـەی عـەبدوڵڵا بـەگی کـوژراو لـە مسـتەفا ئاغـای کـوڕی هـەمزە ئاغـای مـەعرووفی لـە پـاش گفتوگـۆو تەسوییەی هەیئەتی ڕەئیسە بەو جۆرە بە ڕەزای تەرەفەین بڕاوە:

هەمزە ئاغای نێوبراو دوو هەزار تمەنی نەغدە کە لـە (٩) بـەش لـە (٢٤) بەشـە ملکی کە لە مستەفا بەگی کڕیبوو دەگەڵ حەق ئەلسەعی و تفاق و شیاییەکی کە لـە یالاوەی خوارێدا بوو دای بە وەرەسـەی عـەبدوڵڵا بـەگی کـوژراو و ئـەوانیش ڕازی بوون و پازدە بەش لـە (٢٤) بەش لـەو مڵکەی لە مستەفا بەگی کڕیبوو بـە موقابیل سەنەدی (٧) هـەزارو (٥٠٠) تمـەن خۆی دای بە سـەعید بـەگی قـەییومی

وەرەسەی مستەفا بەگی و ئەویش قبووڵی کرد، تەرەفێن حەقی تەجدیدی دەعوایان نییە. ٣٠/ی بەرفرانبار/ی ١٣٢٤

دەفتەری هەیئەتی ڕەئیسە)[٨٧].

تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی لە ڕۆژنامەکەدا:

کلێشەی ڕۆژنامەکە بەم شێوەیەیە: لە سەرەوەی لاپەڕەی یەکەمداو لە ناوەڕاستدا ناوی ڕۆژنامەکە (کوردستان) نووسراوەو بە خەتی چاپی و بە بچووکتر لە ژێر ئەودا نووسراوە بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیمۆکراتی کوردستان و لە سەرەوەی ناوی (کوردستان)یش (بە نێوی خودای بەرزو بێ هەوتا) هاتووە. لە دەستە ڕاست و چەپی سەرەوەی لاپەڕەکەدا دوو چوار گۆشەی چوارچێوەکەی بە وردە گوڵی چاپی نەخش کراوەو لەوەی دەستە ڕاست دا نووسراوە: (کوردستان لە لایەن هەیئەتی تەحریرەوە دەردەچێ)، لەوەی دیکەدا: (ئابوونەمان یەکساڵە ٣٠٠ ڕیاڵ، شەش مانگ ١٦٠ ڕیاڵ و دانەی بە ١ ڕیاڵ)، تا ژمارەی (٦) دانەی بە (١) ڕیاڵەو لە ژمارەی (٧)ەوە بووە بە (٢) ڕیاڵ. لە نێوانی دوو هێڵی ئاسایی چاپی ئاسۆیی سەرانسەری ژمارەو ساڵ و مێژووەکەی بە پێی ساڵی کوردی و عەرەبی و فەرەنگی نووسراوە بۆ نموونە: ژمارە (١)، ساڵی یێکەم، پێنج شەممو ٢٠-١٠-١٣٢٤، ١١ ژانویە ١٩٤٦.

<u>**هونەری هەواڵ**</u>، کە یەکێ لە کۆڵەکە سەرەکیەکانی ڕۆژنامەیە، لە ڕۆژنامەی (کوردستان)دا سەرچاوەی هەواڵەکان ڕادیۆکانی بیانی و ڕۆژنامەکانی تاران و ئازەربایجانە، ڕۆژنامە کاتێ دەتوانێ بچێتە بازنەی پێشبڕکێ و زوو بڵاوکردنەوەی هەواڵ، کە خۆی پەیامنێری لە شوێنی ڕووداودا هەبێت و کەرەستەکانی گەیاندنی پێویستی لە بەردەستدا بێ‌و لە کاتی خۆیدا سەرنجی خوێنەرانی بۆ لای خۆی ڕابکێشێ‌و سوودێکی یان قازانجێکی گەورەشی دەبێ بە هۆی فرۆشتنی ژمارەکانی بە خێرایی. ئەم پێوانەیە بۆ ئەو ڕۆژانەو بە توانایەکی سادەوە زەحمەت بووە، لەبەر کۆمەڵێ هۆ؛ لەوانە، کەمی توانای ماددی، دەگمەنی

کـادیری ڕۆژنامەنووسـیی، کـە تـا ئـەمڕۆش چارەسـەر نـەکراوە، نـەبوونی پێداویستیيە تەکنیکیيەکانی چاپی و ڕاگەیاندن (ڕیکۆردەرو تەلەفۆن و فاکس و وێنەی ڕادیۆیی..) ئەوەی لێرەدا بە لای ئێمەوە گرنگە ئەوەیە، ئەگەر سەرچاوەی هەواڵەکان ڕادیۆکـانی دەرەوەیـش بووبـێ، چۆنیـەتی هـەڵبژاردن و داڕشـتنەوەی هەواڵەکانە، بە گوێرەی گرنگی و پێویستی و گونجانی ئەو ڕۆژە، کە لـە خزمـەتی ڕەوتی سیاسی سەردەم دا بێ. لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆژنامەکە خۆیشی دوای ئەوەی لەسەر پێی خۆی وەستاوە ویستویەتی خۆی بەرەو پێشەوەی بەرێ و پەیامنێر لە ناوەوەو دەرەوەی کۆماردا دابمەزرێنێ بۆیە نووسیویەتی:

(ئیدارەی ڕۆژنامەو گۆواری کوردستان لـە هـەموو نوقاتی کوردستان و هەندەران نوێنەرو وەڵام دەر (خبرنگار)ی پێدەوێ، کەسانێ ئامادەن ئەم کارانــە بــەجێ بێنــن بــە نــاردنی وێنــەو نێــوو نێوبــانگ و جێگــای دانیشتنیان خۆ بە ئیدارەی ڕۆژنامە بناسێنن)[٨٨].

لە هەواڵێکدا، کە لە ڕادیۆی (بێروت)ەوە وەرگیراوە، سەبارەت بـە دامـەزراندنی کۆمـاری دێمۆکراتـی کوردسـتان، کـە ئـەو ڕۆژانـە زۆربـەی ڕادیۆکـانی جیـهان گرنگییان پێداوەو بڵاویان کردۆتەوە، بەم شێوەیە نووسراوە:

{دەنگوباسی هەندەران}

ڕادیۆی بێروت ٢٤/١٢/٢٦

لە خەبەرێکی کە لە قاهیرە وەرگیراوە.

دەوڵـەتێکی جمـهووری کوردسـتان سەربەسـت لـە ئازەربایجـان دامـەزراوەو ئامانجی ئازادکردنی کوردستانی تورکیەو ناوچەی سەرەوەی عێراقەو گفتوگۆی نـوری سـەعید بـەینی عـێراق و تورکیـە لەبـەر ئـەو مەسـەلەیە وەرامـی ڕەسمـی دەوڵـەتی عێراق بەرامبـەر بە شۆڕشـەکانی کورد ئەوەیـە کە شۆڕشـی عەشـایریە، بەڵام دە حەقیقەت دا ئەم شۆڕشانە شۆڕشی میللی بووەو ئامانجی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردییە بۆ کەڵك وەرگرتن لە نەوت و کانگاکانی خۆی.

بزووتنـەوەی مسـتەفا کـەمال بەرامبـەر بــە کـورد هــەموو بـۆ دامرکـاندنی و بزووتنەوەی کورد بووە.

ئەو خەبەرەی کە لە قاهیرە وەرگیراوە دەڵێ:

دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی بە یارمەتی دەوڵەتی شورەوی بۆ ئەوەی کەڵك لە نەوت و کانگاکانی وەرگرێ و تا ئێستاش سەنەدێکی ڕەسمی لە بابەت ئەم جمهووریەتەوە لە لایەن دەوڵەتی شورەوییەوە وە چەنگ نەکەوتووەو بە ڕاستی منطور لەو نهضەتەدا دامەزراندنی دەوڵەتێکی یەکێتی سەربەخۆی کوردی ئێران و عێراق و تورکیەیە کە لە ژێر پێشەوایەتی جمهووریەتێکی ئازاد دا بژی)(٨٩).

زمانی هەواڵ، بێجگە لە وەڵامی پرسەکان، زمانێکی سادەی دیپلۆماسیانەیەو نازانین چەندیەی ڕادیۆیەو چەندی زیاد کراوی ڕۆژنامەیە، بەڵام بە هەر حاڵ کە هەواڵەکە جەخت لەسەر کوردستانی گەورە دەکاتەوە، ڕۆژنامەکە بە هیچ شێوەیەك ئەو مەسەلەیە ڕەت ناکاتەوە. یەکێ لە کەم و کورتیەکانی ڕۆژنامەکە لە ڕووی بڵاوکردنەوەی (هەواڵ) لەوەدایە، کە نەکەوتونەتە لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامەکە. ئەمە نەریتێکی بڵاوکردنەوەی هەواڵی ڕۆژنامەنووسییە، کە دەکەوێتە لاپەڕەی یەکەمەوەو بە مانشێت و تایتڵی سەرنج ڕاکێش خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ. ئەمە نەریتێکی بڵاوکردنەوەی هەواڵەکانە چ پەیوەندی بە کوردستانەوە بێ و چ بە شەڕوو شۆڕی دووەمین جەنگی جیهانی و بارودۆخی دەرەوەو ناوەخۆی وڵاتان بێ لە لاپەڕەکانی (٣) و (٤)دا بڵاوکراونەتەوە، واتا لە دوادوایی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکەدا، چونکە هەر خۆی چوار لاپەڕەی نیو بەتاڵی ڕۆژنامە نووسییە. ئەو ڕادیۆیانەی کە زۆربەی کات هەواڵەکانیان لێ وەرگرتوون، کە لەوە دەچێ ڕۆژنامەکە (أنصات)ی بە کەسێکی چەند کەسێکی ڕۆژنامەنووس بەخشی بێ بریێتین لە: (ڕادیۆی لەندەن، قاهیرە، بێروت، دەلهی، مۆسکۆ، تاران، ئەنقەرە)، بێجگە لە ڕۆژنامەکانی فارسی زمانی تاران، وەکو: (ایران ما، رهبر، پیام نو، دوست ایران، آرزو) و ڕۆژنامەی (وطن یولندا) و (آذربایجان)ی تورکی حکومەتی ئازەربایجانی هاوپەیمانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان.

ئاگاداری و بانگەوازو تکا، لایەنێکی تری ڕۆژنامەنووسیی نێو ڕۆژنامەی (کوردستان)ە، کە بە شێوەیەکی سەرنج ڕاکێش خۆ دەنوێنێ. چەند جۆرێك لە ئاگاداری بڵاوکراونەتەوە. ئاگاداری سەربازی، ئاگاداری دارایی، ئاگاداری گشتی، ئاگاداری ڕەسمی، ئاگاداری تایبەتی..

ئاگاداری سەربازی: ئەو ئاگادارییانەن، کە لە لایەن فەرماندەی هێزی دێمۆکراتی کوردستان– محەمەد نانەوازادە) بە هێزی پێشمەرگەو خەڵکی ڕاگەیێندراون، وەکو قەدەغەکردنی چەك هەڵگرتن لەنێو بازاڕوە مەسەلەکانی دی.

ئاگاداری دارایی، ئەو ئاگادارییانەن، کە پەیوەندی بە (مالیە)وە هەیە، بۆ بازرگان و کاسبکارو خەڵکی پەیوەنددار دەچوون وەکو دانی پارەی کارەباو پۆست و تەلەگراف و..

ئاگاداری گشتی، ئەو ئاگادارییانەن، بۆ تەواوی خەڵکی ژێر دەسەڵاتی کۆمارەو بەرژەوەندی گشتی تێدایە، وەکو دەست نیشان کردنی نرخی گۆشت و قەدەغەکردنی ڕەدووکەوتن و دانانی ڕێو شوێن بۆ پرسەی مردوو..

ئاگاداری ڕەسمی، ئەو ئاگادارییانەن، کە لە لایەن نووسینگەی پێشەواو سەرکۆمارەوە دەرچوون بۆ ئەوەی لایەنی بەرپرس جێبەجێی بکەن و پەیڕەوی بکەن، هەروەکو، بە زۆر ناردنی منداڵان بۆ بەر خوێندن و گۆڕینی ناوی خوێندنگەو تابلۆی دوکان و بازاڕو ڕۆژو ناونیشانی دیداری سەرکۆمارو..

ئاگاداری تایبەتی، ئەوانەن، کە بۆ کەسانی تایبەتی بۆ کێشەیەك یان مەسەلەیەکی شەخسی بە پارە بڵاوکراونەتەوە.

لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکەدا بە تایتڵی (مزی ئاگاداری)، نرخی بڵاوکردنەوەی ئاگاداری وا دیاریکراوە:

١–لاپەڕەی ١ دێڕی ٣ ڕیاڵ.

٢–لاپەڕەی ٢ دێڕی ٢,٥ ڕیاڵ.

٣–لاپەڕە ٣ دێڕی ١,٥ ڕیاڵ.

٤–لاپەڕەی ٤ دێڕی ١ ڕیاڵ.

٥-کاغەزو پاکەتی سەدی ٢٠ ڕیاڵ.

ئاگاداری، ڕێگەیەکی باش بووە بۆ دەستەبەر کردنی پارەی چاپی ڕۆژنامەی (کوردستان)، لە پاڵ ئەوەشدا بە بەردەوامی بە شێوەی ئاگاداری و تکا لە لقەکانی حیزب لە شارەکان و وەزارەت و هاووڵاتیان کراوە بۆ ئەوەی ئابوونەیان دوانەخەن لە پێناو بەردەوام بوونی ڕۆژنامەکەدا. بە نموونە ئاگادارییەك وەردەگرین بۆ مەبەستی ئاشنا بوون بە شێوەی داڕشتنی و زمانەکەی:

(ئاگاداری)

بە تەواوی ئەهالی ڕادەگەیەندرێت کە هەڵگرتنی ئەسلیحە لە نێو شاریدا غەیری ئەشخاسی مەجاز بە کوللی قەدەغەیە هەر کەسێك لەنێو شاریدا تیرخاڵی بکا سەخت تەعقیب و موجازات دەکرێ.

فەرماندەی هێزی دێمۆکراتی- کوردستان- محەمەد نانەوازادە[٩٠].

ڕۆژنامەکە هەندێ وردەکاری ڕۆژنامەنووسیی گرنگی لەبەرچاو گرتووە، لەوانە ساتی دیدەنی هاووڵاتیان لە (٣-٥) پاش نیوەڕۆ دیاری کردووە، هەروەها نووسیویەتی: (ئیدارەی ڕۆژنامە لە چاك کردن و ڕەدو قبوڵی وتاردا سەربەستە)[٩١].

هەروەها هەندێ نەریتی ڕۆژنامەنووسیی هەن، لە بارەی ئامۆژگاری بۆ نووسەران و چۆنیەتی ناردنی وتار بۆ ڕۆژنامەکە نووسیویەتی:

(١-هەوڵ بدەن لە نووسراوی خۆتاندا کەلیماتی کوردی پەتی بەکاربێنن.

٢-ئیدارەی ڕۆژنامە لە ڕێکوپێك کردن و چاپی نووسراو ئازادە.

٣-بە خەتێکی خوانا لە لایەکی کاغەزەکە بینووسن)[٩٢].

مەسەلەیەکی دی، کە بە لای ئێمەوە دیاردەیەکی سەرنج ڕاکێش و هۆشمەندانەی ڕۆژنامەنووسییە، ئەویش ئەوەیە، کە ڕۆژنامەی (کوردستان) هەوڵیداوە ڕاگیرییەك بۆ ئاست و کلێشەی کاروباری هونەری و لایەنەکانی تری ڕۆژنامەکە بە پێی ڕای خوێنەرانی بکات، ئەمەش هەنگاوێکی دێمۆکراسیانەی گرنگەو نیشانەی ئەوەیە، کە زۆر خوێنەری خۆی بە گرنگ لەبەرچاو گرتووە، لەو ڕاگیرییەدا هاتووە:

(–ڕۆژنامەی کوردستانت چۆن دەوێت؟

–چە باسێکت پێ خۆشە؟

–چە ناتەواویەکی تیا دەبینیت؟

–چۆنی بە باش دەزانی بۆمان بنووسە)[٩٣].

ڕیپۆرتاژ، هونەرێکی ڕۆژنامەنووسییە لە ڕۆژنامەکەدا، گرنگی پێدراوە، تەنانەت هەندێ لە شارەزەیان بە ڕۆحی ڕۆژنامەی دەزانن. یەکێ لە کەم و کورتیەکانی ڕیپۆرتاژەکانی ئەوەیە بە زمانێکی ئەدەبی پەخشان ئامێز ڕازاوەتەوە، کە پڕیەتی لە وشەی ڕازاوەو ئەندێشەو خەیاڵاوی ئەوتۆ نزیک لە زمانی شیعری، هۆیەکەشی ئەوەیە، چونکە ئەوانەی لە ڕۆژنامەکەدا کاریان کردووەو نووسیویانە وەکو شاعیرێك یان ئەدیبێك ناسراون لەوەی شارەزای ڕۆژنامەنووسیی بن و لە ئەرك و پەیامی ڕژنامەنووسیی تێ بگەن. ئەم دیاردەیە هەتاوەکو ئەمڕۆش لە دنیای ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا بەردەوامە و شاعیر و ئەدیبەکان ڕۆژنامەکان بەڕێوەدەبەن و لە ناچاریدا هەر خۆیان زۆر جار وتارو ڕیپۆرتاژو هەواڵ و تۆژینەوەی ڕۆژنامەنووسیی هەمەچەشن لە بوارە جیاجیاکانی ئەدەبی و سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی.. هتد دەنووسن.

نەورۆزی ساڵی (١٩٤٦)، نەورۆزی ئازادی بوو، لەژێر سایەی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان لە مەهاباد دا، خەڵکی بە دوور لە سیاسەتی چەوساندنەوەو تۆقاندنی حەمە ڕەزا شاو، بە ئازادییەوە جێژنی نەورۆزیان پیرۆز کرد. ڕۆژنامەی (کوردستان) لەم ڕووەوە ڕیپۆرتاژێکی لە بارەی (جێژنی نەورۆز لە مەهاباد) بڵاوکردۆتەوە:

(ڕۆژی ٥ شەممو هەوەڵی ساڵی ١٣٢٥ کاتێك کە هەتاو لە پشت کێوە جوانەکانی کوردستان گەردنی بەرز کردو بە تیشکی تینداری خۆی مزگێنی بەهاری تەڕو تازەو ڕۆیشتنی سەرماو سۆڵی زستانی بە ئافەریدەکانی خوای بێ هاوتا دەدا، مهابادیش لەگەڵ مێوانە ئازیزەکانی (بارزانی) و دانیشتوانی خۆی هەر لە وردو درشت کیژو لاو

بە دڵێکی هێزدارو ڕوییێکی گەشەوە بۆ نیشاندانی بەروبۆی بەهاری کوردان کە چەندێك لەمەو بەر باغەوانێکی بە ڕاوو ژێر ڕەنێوی هێناوە!..

ساتی ٨ بەیانی ڕۆژی نێوبراوی سەرەوە کاتێك کە دوو شەقامی قازی و وەفایی لەبەر کۆمەڵ ڕەش دەچووەوە، پێشمەرگەکانی شاریش بە تێکەڵ بوونی پیاو و ژن کیژو لاو بە ڕەنگی سوورو سپی و سەوز دەدرەوشانەوە. لە ناکاو ئاوازی فریشتەکانی ئازادی و ڕۆڵە خوێن گەرمەکانی ڕەشیدی کوردی لەناو کۆمەڵ و دەشت و چیای شاری وای دەنگ دەداوە..

لەم کاتەدا کە قوتابی و سەربازەکان و خەڵکی شادی مەستی تەبیعی ئازادی و جێژنی نەورۆز و هاتنی فەسڵی بەهار بوون فەرمانی خەبەردارو دەنگی سەلامی ڕەسمی مۆزیك کە تەشریف هێنانی سەرداری مەحبوب و پێشەوای مەزنی اعلام دەکرد وە خەبەر هاتن.

زاتی موقەددەسی پێشەوا لە پاش گرێدانی گوزارشت کە بە وەسیلەی فەرماندەی هێز درا داخلی ناو کۆمەڵی مەدرەسەکان بوو: هەوەڵ بە کچەکان و کوڕەکانی فەرموو شادبن کچەکانم کوڕەکانم (خەڵك بە گوێ لێبوونی ئەو دوو وتەیە لەبەر شادی فرمێسکیان دەڕژاند)[٩٤]..

مەسەلەیەکی دیکەی ڕۆژنامەنووسیی، سکاڵای هاووڵاتیان و ئیبراز کردنی کێشەو گیروگرفتی خەڵکەو داوای چارەسەری لە دەزگاکانی حکومەتە. ڕۆژنامەکە، بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیمۆکرات و زمانحاڵی حکومەت بووە، واتا ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆ نەبووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مافی ڕەخنەگرتن لە دەزگاکانی حکومەت بە هەنگاوێکی گرنگی دیمۆکراسی و زمانی هاوبەشی نێوان خەڵك یان جەماوەرو حکومەت دەزانێت و دەیەوێ لاپەڕەکانی ڕۆژنامە سەکۆیەکی ئازاد بێ بۆ دەنگ هەڵبڕین لە ئاست ناهەمواریییەکاندا. بە ناونیشانی (شکایەت) یان (رجای پێ ڕاگەیشتن)، سکاڵاکان بڵاوکراونەتەوە. لە یەکێ لەو سکاڵایانەدا وا هاتووە:

(ئاغای سەعید چەلەبی نامەیەکی لە کۆمیتەی حیزبی دێمۆکرات نووسیوەو ڕوونووسی بۆ ئیدارەی ڕۆژنامە ناردووە کە لە ڕەسوولی میرەکەر شکایەتی هەیە رجا دەکەین هەیئەتی میللی زۆر زوو پێ ڕابگاو ڕەزامەندی شاکی بەجێ بێنن)[٩٥].

هەر لە پێوەندی و هاوکاری جەماوەر دەگەڵ ڕۆژنامەکەدا، ژمارەیەکی زۆر نامەی هاووڵاتیان و سەرۆك عەشیرەت و بەڕێوەبەری دەزگاکانی حکومەت بە بۆنەی بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکراونەتەوە، کە تیایدا، گوزارشت لە هەست و سۆزی خۆیان دەکەن و بە ناونیشانی (پێ پیرۆزەی کوردستان) بڵاوکراونەتەوە. لە یەکێ لەو پێ پیرۆزانەدا وا هاتووە:

(بە دیتنی ئەوەڵ ژمارەی کوردستان چاوم پشکوت هەروەکو لە منداڵیدا کوێر بم و لەو چاخەدا خودا کەرەم بکا چاوم بکرێتەوە ڕۆژی ڕووناك (ڕۆژنامەی کوردستانم) بە چاوی خۆم دی، چاوم هەڵێنا ڕووم کردە ئاسمان شوکری خودام بەجێ هێنا..)[٩٦].

* * *

هەڵوەستەیەك لەسەر مەسەلەی (مانشێت) دەکەین. لە دنیای ڕۆژنامەنووسیدا، مانشێت یەکەم شتە کە چاوی بینەری لەسەر دەنیشێتەوە، کەوابێ مانشێت دەفرۆشرێ، مانشێتی سەرنج ڕاکێش و وروژێنەر خوێنەر دەخاتە پرسیارو تاقیب و سۆراغ کردن. مانشێت هەرچەند کورد بێ باشە نەوەکو هەر خۆی دەربڕی گەیاندنی هەواڵەکە بێ‌و ناوەڕۆکی هەواڵەکە هەمووی ڕوون بکاتەوە. مانشێت لە ڕۆژنامەی (کوردستان)دا سەرنج ڕاکێش نی‌یەو زۆر گرنگی پێ نەدراوە یان هۆشیاری ڕۆژنامەنووسیی بە گوێرەی پێویست نەبووە. هەندێ لەو مانشێتە تەقلیدی‌یە کەم بایەخانە دەخەمە بەرچاوان:

–فداکاری سەرچاوەی پێشکەوتن، ژ ٤.

–ئێمە دەڵێین چی، ژ ٦.

–دەستەچیلەی کوردی پاك، ژ ٧.

-سیف القضات، ژ ٨.

-مەزنی چاك، ژ٩.

جێژنی سەربەخۆیی و ئیستقلالی کوردستان، ژ ١٠.

لە ڕۆژنامەی ئازربایجان، ژ ١٧.

خوێندەوار بە نەخوێندەوار تێگەیێنێ، ژ ١٩.

حەزرەتی محەمەد قازی پێشەوای کوردستان، ژ ٢٥.

جێژنی نەورۆز لە مهاباد، ژ ٢٧.

ئەی دنیا بزانە کورد سەربەخۆیی دەوێ، ژ ٢٩.

لە کاتێکدا ئەو هەموو گۆڕانکارییە سیاسی و سەردانانەی پێشەوای بۆ ئازربایجان و تاران و کۆبوونەوە لەگەڵ سەرکردە سەربازی و سیاسییەکان هەمووی دەتوانرا مانشێتی قسەکانی ئەوان یان گۆڕانە کتوپڕەکان ببنە مانشێتی سەرنج ڕاکێش. هەواڵی ڕووخانی کابینەی حکومەت لە تاران، لە پەراوێزێکدا بلاوکراوەتەوە، لە چاوپێکەوتنی پێشەوا لەگەڵ ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی تاران دا زۆر گوتەی گرنگی ئەو ڕۆژە سەرنج ڕادەکێشێ، کە نەتوانراوە ئیبراز بکرێن.

لە کۆتاییدا، ناوی نهێنی هەندێ لەو نووسەرانەی کە لە ڕۆژنامەنووسیی ئەو سەردەمەدا نووسینیان بلاوکردۆتەوە، ئاشکرا دەکەین، کە زۆربەیان بە پرسیارو سۆراغ دۆزیومانەتەوەو هەندێکیشی (سەید محمد صمدی) ئاشکرای کردوون:

أ.أ. ڕژدی: ئەحمەدی ئیلاهی. (ئەندامی ژ. ك).

برای ڕاست: عبدالرحمنی ئێڵخانی زادە. (ئەندامی ژ. ك).

ح. قزڵجی: حەسەنی قزڵجی. (سەرنووسەری گۆڤاری هەڵاڵە).

خاڵە مامە: حاجی سەید حەمەدەمینی بەرزنجی (خاڵەمین). (شاعیر).

خ. م. شاباز: محمد خلیل موفقی. ٠ئەندامی ژ. ك).

س. م. حەمیدی: سەید محەمەدی حەمیدی. (سەرنووسەری ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان).

ع. بێژەن: عەبدولڕەحمانی زەبیحی (سەرنووسەری گۆڤاری نیشتمان).

ع. خسرەوی: عەلی خوسرەوی. (نووسەری ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان).

ع. راد: عەبدولڕەحمانی ئیمامی (ئەندامی ژ. ك).

ع. ساسان: وهابی بلوریان (ئەندامی ژ. ك و نووسەری گۆڤاری نیشتمان).

ع. سیامك: عەبدولقادری دەباغی. (ئەندامی ژ. ك).

ع. مولوی: عەزیزی مەولەوی (لە نووسەرانی ڕۆژنامەی کوردستان).

ع. هەژار: عەبدولڕەحمانی شەرفکەندی (شاعیر).

ق. م: مەلا قادریمودەڕیسی. (ئەندامی ژ. ك و سەرنووسەری گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد).

ق. م. ڕەوادی: مەلا قادری مودەڕیسی.

کاوە: حسێنی فروهەر (سەرۆکی کۆمەڵەی ژ. ك).

گرشاسب: سید محەمەدی حەمیدی.

م. آریا: مەنافی کەریمی (وەزیری فەرهەنگ).

م. ا. حریق: محەمەدی ئەسحابی. (ئەندامی ژ. ك).

م. بەیان: محەمەدەمینی خاتەمی.

م. ح: سەید محەمەدی حەمیدی (سەرنووسەری ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان).

م.: ح. لاو: سەدیقی حەیدەری (وەزیری ڕاگەیاندن).

م. س. توس: محەمەدی سەلیمی. (ئەندامی ژ. ك).

م. ش. آذر:محەمەدی شاپەسەندی (نووسەرو وەرگێڕی گۆڤاری نیشتمان).

م. ش. هێمن: محەمەدەمینی شێخ الاسلامی موکری (شاعیر).

م. ص. قزڵجی: محەمەد سادقی قزڵجی. (نووسەری گۆڤاری هەڵاڵەو گڕوگاڵی منداڵانی کورد).

م. نادری: دڵشادی ڕەسووڵی. (نووسەری ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان).

پەراوێزەکانی فەسڵی دووەم

١-بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ك، اول مدرسه كرديه فى ايران، جريده التاخى ١٩٧٣/١١/٢٠، ص٨.

سەید عەزیز شەمزینی دەڵی عبدالرزاق بەدرخان کۆمەڵەی (جیهاندانی) دامەزراندووە، بڕوانە: دکتۆر عەزیز شەمزینی، بزوتنەوەی نەتەوایەتی ڕزگاریخوازانەی گەلی کوردستان، ل ١٢٦.

جەلیلی جەلیل، بووژانەوەی ڕۆشنبیری و نەتەوەیی کورد کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم- سەرەتای سەدەی بیستەم، ل ١٤٠-١٥٦.

٢-محمد تمدّن، اوضاع ايران در جنگ اول يا تاريخ رضائيه، ص ٣٦٩، ٣٧١.

٣-دکتۆر سادق شەرەفکەندی باسی هەندێ ڕاپەڕینی دوای سمکۆی کردووەو بە ناونیشانی (ڕاپەڕینەکانی خوارووی کوردستانی ئێران) دەیانناسێنێ و بە تایبەتی ڕاپەڕینی عەبباس خان (سەردار ڕەشید) باس دەکات، بەڵام مۆرکی عەشیرەتگەرییان دەداتە پاڵ، کە ئەو دەورە کاریگەرییان نەبووە. بڕوانە: دوکتۆر سادقی شەرەفکەندی، کورتە مێژووی بزوتنەوەی نەتەوایەتییەکانی کورد، ل ١٠١-١٠٥. هەروەها بڕوانە:

ياسين خالد حسن، كردستان الشرقيه، ١٩١٨-١٩٣٥، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٥.

٤-هەژار، چێشتی مجێور، ل ٦١.

٥-هانا، مامۆستا محەمەدی شاپەسەندی ڕۆژنامەی کوردستان، ح د ك أ، ژ ٢٥٧، ل ٨-٩.

٦-ڕۆژ ژمێری تایبەتی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)، بۆ ساڵی ١٣٢٢.

٧-نەوشیروان مستەفا، حکومەتی کوردستان، ل ٧٠.

٨-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٤، ١٩٤٦/٢/١٣.

٩-عبدالقادر دباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ. کاف، ل ٤٤.

١٠-دیاری کۆمەڵەی ژ. ك بۆ لاوەکانی کورد، ١٩٤٣، ل ٣-٤.

١١-هەژار، چێشتی مجێور، ل ٨٧.

١٢-عبدالقادر دباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ- کاف، ل ٥٧. هەروەها لەم دواییەدا، شاعیرێکی میللی مەهابادێ دەربارەی سیلسلەی مەشایەخی نەخشبەندی بە شیعرو نامیلکەیەکی چاپکردووە، ئەو هۆنراوەیەی (هەژار)یش سەرلەنوێ ڕەگەڵ خستووەو چاپی کردۆتەوە.. رحمان مصباح قاضی، سلسلەی نەخشبەندی، ناوەندی بڵاوکردنەوەی ئەدەبیاتی کوردی، ارومیە، ١٣٦٩، ل ٢٤-٣٢.

١٣-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ٣، ١٣٢٤/١٠/٢٤. ١٥ی ژنویەی ١٩٤٦، ل٤.

١٤-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٦، س١، ٢١ی ژانویە ١٩٤٦، ل٢.

١٥-ڕۆژنامەی (تهران امروز)، ژ ٢٢٨، ١٩٤٥/١٠/٢٥، بڕوانە: لوسیان رامبو، الکرد و الحق، ص ١٢٩.

١٦-ئارچی روزفلت، کۆماری مهاباد، ل ٣٧.

١٧-عەبدولقادر دەباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ. کاف، ل ٣٧.

١٨-غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، ل٤٤.

١٩-د. کەمال مەزهەر، بایەخی (نیشتمان) لە ڕوانگەی دوو بەڵگەنامەوە، ڕۆژنامەی کوردستان، ح د، ك، أ، ژ ٢٥٧، ل١٢.

٢٠-گ نیشتمان، ژ ٥، ل ٢٤-٢٥.

٢١-بڕوانە: جەمال نەبەز، گۆڤاری نیشتمان تەمووزی ١٩٤٣- مایسی ١٩٤٤ زمانی حاڵی کۆمەڵەی (ژێکاف) و ئیدیۆلۆژیی هوردە بۆرژوای ڕۆشنبیری ناسیۆنالیست لە کوردستاندا، بنکەی چاپەمەنی ئازاد- سوید ١٩٨٥. د. جەمال نەبەز، کە زانایەکی ئەکادیمییە، بۆ سودوەرگرتن و گواستنەوەی وتەی جەمال خەزنەدارو د. کەمال مەزهەر، نەوەکو لە کتێبەکانی خۆیان بەڵکو لە سەرچاوەیەکی تری فارسیی وەریگرتووە. کە گەڕامەوە سەر قسەکانی ئەو دوو

نووسەرە، قسەی وایان لە چاپە کوردییەکەی خۆیاندا نەکردووە و وەرگێڕی فارسیی کتێبەکەی جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی، لە خۆیەوە قسەی بەناوی ئەوانەوە ئیزافە کردووە ئەمە سەرباری ئەوەی گلەیی ئەوە لەوان دەکات، کە ژمارەکانی گۆڤاری (نیشتمان)یان هیچ نەبێ ژمارەی هەوەڵیان نەدیوە، بەڵام سەیرە د. جەمال چاپی کوردی کتێبەکانی، تێگەیشتنی ڕاستی و ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی لەبەردەست دا نەبووە.

٢٢-جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٤٤.

٢٣-د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی.. ل ٢٣٧.

٢٤-سەید عەبدوڵڵای سەمەدی، گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵان، گ ڕامان، ژ ٤١، ل ٢١٥. هەروەها دەمەوێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەم، کە سەید محەمەدی سەمەدی دەڵێ: ژمارە (١١) و (١٢)یشی لێ دەرچووە بێئەوەی خۆیشی دیبێتی، کە گوایا لە لایەن گەنجە ڕۆشنبیرەکانی مەهابادەوە بڵاوکراوەتەوە، بێئەوەی ئاماژە بۆ ئەوە بکا لە چ ساڵێکدا، بڕوانە:

سید محمد صمدی، نگاهی به تاریخ مهاباد، ص ١١٦.

٢٥-گۆڤاری (ڕۆژی کورد- ١٩١٣) بۆ یەکەمجار لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا وێنەی بڵاوکردۆتەوە، بە تایبەتی وێنەی گەورە پیاوانی کورد. بڕوانە:

ڕۆژی کورد ١٩١٣، جەمال خەزنەدار، بەغدا، ١٩٨١، ل ١٥، ٥١، ٨٧.

٢٦-دکتر کاظم معتمد نژاد، روزنامەنگاری، ص ١٧-١٨.

٢٧-گ نیشتمان، ژ ٣، ل ٢٢.

٢٨-هـ. س، ژ ٢، ل١٢. د. عیزەدین دەڵێ: (زەبیحی "مرۆڤ"ی دەرنەکرد. کەچی پاش چەند ساڵ "مرۆڤ"بوو بە ناوی بڵاوکراوەیەك کە قسە بە خۆی بڵێت)*.

٢٩-هـ. س، ژ ٣، ٤، ل١٢.

٣٠-گ نیشتمان، ژ ٣،٤، ل٣٤.

٣١-هـ،س، ل ٩-١٠.

٣٢-هـ. س، ژ ٢، ل٩.

٣٣-بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان، ح د ك أ، ژ ٢٥٧، ئاوریلی ١٩٩٨، ل ١٨-٢٢.

٣٤-جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٤٩.

٣٥-گ هاواری کورد، ژ١، ١٩٤٥، ل١٣.

٣٦-لە بارەی خەبات و ژیانی سیاسی ئەو پیاوە، بڕوانە:

هێدی، نیماو لاوێکی کورد، ڕۆژنامەی پەیام، ژ ٢١، لەندەن، ٢٠٠٠/٢/٢١، ل ٢٦.

غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، ل ١٥٢-١٥٧.

٣٧-بۆ نموونە، بڕوانە:

ئەحمەدی قازی، بزوتنەوەی ژوورنالیستی لە کوردستانی ئێراندا، گ ڕامان، ژ ٢٣، ١٩٩٨، ل ١١٣.

ڕۆژنامەی کوردستان، ح د ك أ، ژ ٢٥٧، ل١٩.

د. کەمال مەزهەر، تێگەیشتنی ڕاستی، ل ٢٣٩.

جەمال خەزنەدار ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٥٣.

٣٨-علاء الدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ٢، ل ٦١٦.

٣٩-گ هاواری نیشتمان، ژ ١، ١٩٤٦، ل ١-٣.

٤٠-گ هاواری نیشتمان، ل ٤.

٤١-گ هاواری نیشتمان، ل ٦-٧.

٤٢-هـ. س، ل ١٣.

٤٣-گ هاواری نیشتمان، ل ١٩-٢٣.

٤٤-بۆ ژیانی شەهید حەسەنی قزڵجی بڕوانە:

ڕۆژنامەی کوردستان، ح د ك أ، ژ ٢٥٧، ١٩٩٨، ل ١٠.

٤٥-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٦، ١٩٤٦، ل٤.

٤٦-د. کەمال مەزهەر، تێگەیشتنی ڕاستی، ل ٢٣٩.

٤٧–جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٥١.

٤٨–أ، م، مینتیشا شڤیلی، کورد، وەرگێڕانی د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، ل ١٠١.

٤٩–گ هەلاڵە، ژ١، ل ١–٣.

٥٠–هـ. س، ژ ٣، ل ٨.

٥١–هـ. س، ل ٢٦، ٢٨.

٥٢–گ هەلاڵە، ژ ٣، ل ١٠–١٤.

٥٣–بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

دکتر کاظم معتمد نژاد، روزنامەنگاری، ص ٧٩.

غازی حەسەن، کاری ریپۆرتاژ نووسین و لێکۆڵینەوەو ڕاپۆرتی هەواڵ نووسی لە ڕۆژنامەدا، گ ڕامان، ژ ٢٣، ١٩٩٨، ل ١٥٥–١٦٣.

٥٤–بڕوانە: نامۀ هفتگی کوهستان، ش ٥٤، ١٩٤٦، ص ٤.

٥٥–گ هەلاڵە، ژ ٣، ل ٣–٤.

٥٦–گ هەلاڵە، ژ١، ل ٢٩.

٥٧–گ هەلاڵە، ژ ٣، ل ٢٩.

٥٨–بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

هادي نعمان الهيتي، صحافة الاطفال في العراق، ص ٣٣–٤٩.

٥٩–یحیی آریون پور، آز صبا تا نیما، ج٢، ص ٢٢٩.

سید فرید قاسمی، راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار، ص ٩٥.

هەروەها (بنفشە حجازی) پێی وایە ساڵانی بەر لە (١٩٤١ز) دەست پێدەکات، بڕوانە:

بنفشە حجازی ادبیات کودکان و نوجوانان ویژگیها و جنبەها، چ٢، ص ٢٢٢.

٦٠–جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٤٧.

٦١–گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ٢، ل ١٣.

٦٢-گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ١، لەسەر بەرگی دواوەی گۆڤارەکە لە ڕووی ناوەوەدا.

٦٣-گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ ١، ل٢.

٦٤-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٧، ١٩٤٦/٢/٢٠، ل١.

٦٥-جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٥٠.

٦٦-علاء الدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ١، ل ٥٥٧.

٦٧-د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی، ل ٢٣٨.

٦٨-نەوشیروان مستەفا، حکومەتی کوردستان، ل ١٥٤-١٥٦.

٦٩-سەید عەبدوڵڵای سەمەدی، گ ڕامان، ژ ٤١، ل ٢١٥.

٧٥-مصطفی مەعروفی، گۆڤارو ڕۆژنامەکانی کوردستانی ئێران، ڕۆژنامەی کوردستان، ح د ك أ، ژ ٢٥٧، ل ١٩.

٧٠-مەحموود مەلا عیززەت، کۆماری میللی مەهاباد، ب ٢، ل ١٤٠، نووسەر لە چاوپێکەوتنی ڕۆژی ٢٠٠٠/٥/٣٠ لە ماڵی خۆی لە شاری سلێمانی لە بارەی گۆڤاری (کوردستان)ەوە وتی من تەنیا (٤) ژمارەیم لێ دیوە.

٧١-اسماعیل فتاح قاضی، کرد در دائره المعارف اسلام، ص ١٩٠.

٧٢-مەحمود مەلا عیززەت، پێشەوا لە سەردەمی سەرۆك کۆماردا، گ ڕابوون، ژ٢، ل ٦١.

٧٣-گ کوردستان، ژ١، ل١.

٧٤-تایپۆگرافیا (Typographe) لە فەرهەنگی ڕۆژنامەنووسییدا بە واتای (حروفچین)، (تیپچنین) یان (تیپچن) دێت، وەکو مەسەلەیەکی چاپی بەو کەسە یان ئەو ئامێرە دەوترێت، کە کاری چاپکردنی لە ئەستۆدایە. هەروەها: (زانست و هونەری ئادگارە چاپییەکانە کاری بە شێوەی مادییەو هەیە لەو شتانەی پێوەندی بە ڕووپێو و ڕێکخستنەوە هەیە)، بۆ فەرهەنگی ڕۆژنامەنووسییەکە بڕوانە:

کاظم معتمد نژاد، روزنامە نگاری، ص ٥٥٩، هەروەها بۆ پێناسینی دووەم بڕوانە:

نەژاد عەزیز سورمێ، ڕۆژنامەگەریی کوردی چەند سەرە قەڵەمێك لە بارەی تەکنیك و هونەرەکانی، ل ٦٣.

٧٦-گ کوردستان، ژ٢، ل ٨.

٧٧-گ کوردستان، ژ ٢، ل٨.

٧٨-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٤١، ١٩٤٦/٣/٣٠.

نەوشیروان مستەفا، حکومەتی کوردستان، ل ١٥١-١٥٢.

طارق جامباز، سەرقەڵەمانەی بوونی یاسا لەنێو گەلی کوردستاندا، گ یاسا پارێزی، ژ١، س١، ١٩٩٦، ل ١١٨-١٢٠.

٧٩-گ کوردستان، ژ٢، ل٢٢.

٨٠-گ گەلاوێژ، ژ٢، س٧، ١٩٤٦، ل ٢٩. د. عیززەدین دەڵێ: (لە ڕاستیدا بە پۆستە نەبووە. ئەمە بۆ شوێنەونی نووسراوە. بەڵکو لە ڕێگەی بەرپرسی لقی (ژێ. کاف) لە سلێمانی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەدەوە بووە، کە پاشان چووە حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی عێراقەوە)*.

٨١-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥، ١٧ی مارسی ١٩٤٦، ل ٢.

٨٢-سەید عەبدوڵڵای سەمەدی دەڵێ: (١١٠) ژمارە، بڕوانە گ ڕامان، ژ ٤١، ل ٢١٦.

میرزا محمد امین مەنگوڕی، (١١٢) ژمارە، بەسەرهاتی سیاسی کورد، ب١، چ٢، ل ١١٩-١٢٠.

علاء الدین سجادی، (١١٣) ژمارە، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ١، ل٥٥٦.

جەمال خەزنەدار، (١١٣) ژمارە، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، ل ٥٢.

سەعید ناکام، (١١٤) ژمارە، کوردستان، قادر وریا، ل ١٠١. هەروەها لە نامەیەکدا بۆ نووسەر.

مەحموود مەلا عیززەت (١١٦) ژمارە، کۆماری میللی مەهاباد، ب ٢، ل ١٣٩.

٨٣-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٩، ١٩٤٦/٢/٢٥.

٨٤-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ١، ١٩٤٦/١/١١.

٨٥–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٧، ١٩٤٦/٢/٢٠ و ژ (١٨) ١٩٤٦/٢/٢٢.
٨٦–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٧، ١٩٤٦/٢/٢٠.
٨٧–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٤، ١٩٤٦/٣/١٣.
٨٨–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥، ١٩٤٦/٣/١٧.
٨٩–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٦، ١٩٤٦/٣/١٨.
٩٠–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢، ١٩٤٦/١/١٣.
٩١–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥، ١٩٤٦/٣/١٧.
٩٢–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٦، ١٩٤٦/١/٢١.
٩٣–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٨، ١٩٤٦/١/٢٨.
٩٤–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٧، ١٩٤٦/٣/٢٥.
٩٥–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٥، ١٩٤٦/١/٢٠.
٩٦–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٥، ١٩٤٦/١/٢٠.

فەسڵی سێیەم

ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە زمانی فارسی

لە دەرەوەی کۆمارو هاوکاری نووسەرانی

کوردستانی باشوور لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی کۆماردا

باسی یەکەم

ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە زمانی فارسی لە دەرەوەی کۆماردا

هاوکات لەگەڵ ڕووداوەکانی کۆماری دێموکراتی کوردستاندا، ڕۆژنامەنووس و ڕووناکبیرانی کورد لە تارانی پایتەخت و لە شاری سنەو کرماشان و هەندێ شوێنی دیکەدا، بە هۆی بارودۆخی پەشێوی ئێران لە ڕۆژگاری دووەمین جەنگی جیهانیدا و لایەنگریی ئەڵمانیاو هاتنە سەر کاری حەمە ڕەزا شاو گۆڕانە یەك لە دوا یەکەکانی کابینەی حکومەت، بوارێکی ئەوتۆی بۆ ڕۆژنامەنووسیی و کەناڵەکانی ڕاگەیاندن خوڵقاندبوو، کە بتوانن نەترسانە بە ڕووی سەرکردە سوپاییەکان و ئەو بارودۆخەی لە ئەنجامی داگیرکردنی ئینگلیزو ئەمریکا لە باشوورو یەکیەتی سۆڤیەت لە باکوور و باکووری ڕۆژئاوا خوڵقاندبوو دەنگ هەڵبڕن.

لە دەرەوەی کۆماری دێموکراتی کوردستاندا، ڕووناکبیرانی کورد، بە پەرۆشەوە لە ئەنجام و ئایینەی کۆماری دێموکراتی کوردستان و ئازەربایجانیان دەڕوانی و تەنانەت لە پەرلەمانی ئێراندا بە بەردەوامی ئەو مەسەلانە دەخرانە ڕوو.

هەندێ ڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوە بە ڕەسمی و بە غەیر ڕەسمی لە لایەن دەوڵەت یان داواکاری خەڵی ڕووناکبیرو سەربەخۆ بڵاو دەکرانەوە، ئەو بڵاوکراوانە، زۆربەیان بە زمانی فارسی و لە پاڵیشیدا هەندێ نووسینی کوردییان بڵاوکردۆتەوە، هۆی یەکەمیش ئەوەبوو خوێندن و نووسنیی کوردی باوی نەبوو، یان نەدەخوێنراو ئەو مافە ڕۆشنبیرییەیان لە لایەن شاوە لێ زەوت کرابوو، بۆیە ڕۆژنامە بە زمانی فارسی بەنێو هەموو توێژو چینێك دا بڵاودەبووەوەو هەر لەو کاتەدا تاکە ڕێگەیەکی پێوەندی و گەیاندنی مەبەست و داواکارییەکان بووە بە کاربەدەستانی دەوڵەت.

لەو ڕۆژگارەدا، دەوڵەت ڕێگەی بە میرزا غولام عەلی کرماشانی داوە ڕۆژنامەی (نامەی کوردستان) بڵاوبکاتەوە، بەڵام هەر یەك ژمارەی لێ بڵاوکردۆتەوە،

دواتریش بۆ بەرەنگاری و دژایەتی ڕۆژنامەنووسیی کۆمار، دەوڵەت هەر لە شاری سنە ڕۆژنامەی (زاگرۆس)ی دەرکردووە. چەند ڕۆژنامەو گۆڤاری ناو بەناو لە شاری تاران و کرماشان و سنە دەرچوون، لەوانە (پیك کرد) و (درفش) و (دیدنی ها) و (آریـن) و (آریـا) و (انقلاب کـاوە) و (ایـران جـوان) و (تحفـە)[1]، بـەڵام زانیارییـەکی ئـەوتۆمان لـە بارەیانـەوە نییـەو ژمارەکانیشـیان لەبەردەسـت دا نـەبوون، بۆیـە نـەمانتوانی هیچیـان لـە بـارەوە بنووسـین. لـەنێو ئـەو ڕۆژنامـەو گۆڤارانەدا بە تەمەن درێژترینیان ڕۆژنامەی (کوهستان)ە و هاوکاتی ڕووداوەکانی کۆماریش بووەو گرنگی‌یەکی تایبەتی بە ئازار و مەینەتیەکانی خەڵکی ناوچەکە داوە و تـا ڕادەیـەکی زۆریـش هاوسـۆزی کۆمـار بـووە، سەرنووسـەرەکەی د. ئیسـماعیلی ئـەردەڵان، پیـاوێکی زیـرەك و دۆسـتی شـاعیرو نووسـەرو پیـاوە ڕووناکبیرەکانی کورد بووە، لەنێو ڕۆژنامەکەدا، بانگەوازی برایەتی و چارەسەری ئاشتیانەی دۆزی کورد کراوەو پیرۆزبایی لە ڕۆژنامەنووسیی کۆمار و بە تایبەتی ڕۆژنامـەی (کوردسـتان) کردووەو پەرەگرافیشـی لـەوێ وەرگرتـووەو جـارێکی دی بڵاوی کردۆتەوە. شاعیرو نووسەرانی ئەو سەردەمەی کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات و باشووریش هاوکارییـان کـردووە، (پـیرەمێرد) و (هـەژار) و (حەسـەنی قزڵجـی) و (هێمن) و (جەعفەری کەریمی) و (صدیق حەیدەری)، ئەم دووانەی دوایی پاشان لە وەزیرو کاربەدەستانی کۆمار بوون. لێکۆڵینەوە لە ڕۆژنامەکە ئەو ڕاستییانەمان زیاتر بۆ دەردەخات.

شوێنی (کوهستان) لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا :

أ-ناساندنی ڕۆژنامەکە :

ڕۆژنامەی (کوهستان)، ڕۆژنامەیەکی هەفتانە بوو، واتا هەفتەنامەیەك بوو، کە هەموو ڕۆژانی دوو شەممە بڵاوکراوەتەوە. ناوەکـەی (کوهسـتان) پێکـهاتووە لـە (کوە + ستان)، (کوە) بە واتای کێو یان چیا دێت و (ستان) وەکو پاشگرێك لە زمانی ئاوێستایی و پەهلەوی و کوردی و فارسیدا بۆ شوێن بەکار دێ و هەموو

بەسەر یەکەوە (کێوستان)، یان بە دەستەواژەیەکی دی ناوچەیەکی شاخاوی، کە ئەمەش وەکو ئیدیۆمێك بۆ (کوردستان) بەکارهاتووە، کە ناوچەیەکی شاخاوییەو ڕەنگە لە بارودۆخی سیاسی ئەو ڕۆژگارەی دووەمین جەنگی جیهانیشدا، کە ناوچەی موکریان، بە هاوکار سۆڤیەت و هێزەکانی ئینگلیز هەولّی ئازادی دەداو دەولّەت لە سەرانی حیزبی دێمۆکرات ناڕازی بوو، زەحمەت بوو داوای ئیمتیازی ڕۆژنامەیەك بە ناوی (کوردستان)ەوە بکرێت. ئەمە لە لایەك، لە لایەکی تریشەوە بە ماوەیەکی کەم بەر لە ڕۆژنامەی (کوهستان) ئیمتیازی ڕۆژنامەیەك بە ناوی (نامەی کوردستان) لە شاری سنە درابوو بە سەربازی نەناسراوی ڕۆژنامەنووسیی کوردی (میرزا غولّام عەلی هۆشمەندی کرماشانی) و تاقە ژمارەیەکیشی لێ بلّاوکرایەوە[٢]. کەوابێ (کوهستان) دووەمین ڕۆژنامەی ڕێگە پێدراوی دەولّەت بووە دەربارەی کوردو کاروباری کوردستانی ڕۆژهەلّات. ڕۆژنامەی کوهستان یەکەمین ژمارەی لە (دوو شەممە ٧ی ئاداری ١٩٤٤دا دەرچووەو بە پێی گەڕان و بەدواداچوونی ئێمە تا ژمارە (٨٤)ی لێ دەرچووە، کە دەکەوێتە ڕێکەوتی ڕۆژی دووشەممە ٣ی ئاداری ١٩٤٧. واتا لە ڕۆژگاری سەربەستی ڕۆژنامەنووسیی لە ئێراندا دەرچووە. لەو ڕۆژگارەدا (کوهستان) و ڕۆژنامەکانی دی بە شێوەیەکی گشتی بەوپەڕی سەربەستییەوە هێرشیان دەکردە سەر ناهەمواریەکانی دەولّەت و کەسانی ناسراو لە پۆستی وەزارەت. طاهر خلف البکاء دەلّێ:

(ڕۆژنامەنووسیی کاریگەرییێکی دیارو بەرچاوی لە ڕیزەکانی جەماوەری ئێرانیدا هەبوو، هەندێکیان جەماوەریان دژی سیاسەتی حکومەت هان دەداو هەندێکیشیان ستایشیان دەکرد. ئەو تەنگوچەلّەمە ئابووریەی ئەو ڕۆژگارەی ئێران تێیدا دەژیا، بابەتێکی گرنگ بوو بۆ ڕۆژنامە بۆ وریاکردنەوەی خەلّك لە ناهەمواریەکانی وەزارەتە جیاوازەکان)[٣].

تەنانەت ئەو سەربەستییەی ڕۆژنامەکان وای لە سەرەك وەزیران (قوام السلطنة)کرد کە بڕیاری داخستنی گشت ڕۆژنامەکان بدات و تەنها چوار ڕۆژنامە

بە سەرپەرشتی حکومەت بیهێڵێتـەوە[٤]. پاشـان ئـەم هـەنگاوە سـەری نـەگرت و کابینەی قوام السلطنە هەڵوەشایەوە.

لەسـەر رووپـەڕی پێشـەوەی ڕۆژنامەکـەدا بـە تـەنیا نـاوی خـاوەن ئیمتیـازو بەڕێوەبـەری بـەرپرس، کـە (دکتـۆر ئیسـماعیلی ئـەردەڵان)ە نووسـراوەو نـاوی دەستەی نووسەران و کارمەندانی ڕۆشنبیری و هونەری ڕۆژنامەکە نەنووسراوە. لـە بـارەی ژیـان و کەسـیەتی (دکتـۆر ئیسـماعیل) ڕۆژنامـەی کوردسـتان لـە ڕیپۆرتـاژێکدا نووسـیویەتی: (.. جـەنابی ئاغـای دکتـۆر ئیسـماعیلی ئـەردەڵان پیاوێکی متەوازیع و موئەدەب و بە ویقارە، لە قسەکردندا مەتین و ئارامە.. خۆی دەپارێزێ. فازڵ و دانشمەندە، لـە تەمـەنی ٣٣ ساڵیدایە، شـەش سـاڵ و نیـو لـە پاریس پایتـەختی فەرەنسە خوێندویـەتی.. لـە دانیشگەدەی دامپزیشکی تاراندا سنتی ئەسنادی هەیە..)، لە یەکێ لە ئاگادارییەکانی ڕۆژنامەکەدا هاتووە، ناوبراو چەند زمانێکی زانیوەو کورد بووە نیشتەجێی تاران بووە. لە هەڵبژاردنی ساڵی (١٩٤٧)ی پەرلەمانی ئێراندا وەکو نوێنەری شاری سەقز لەگەڵ دوو نوێنـەری دی خۆی تەرشیح کردووە، بەڵام ئەو دەرنەچووەو دەوڵەت خۆی خەڵکی تری دەست نیشـان کـردووە. پیـاوێکی نیشـتمان پـەروەرو کوردێکـی دڵسـۆز بـووەو خۆشەویستییەکی تایبەتی لە دڵی خـەڵکی کوردسـتان دا هـەبووەو شـانازی بـە کوردایەتی خۆیەوە کردووە، دۆستایەتی لەگەڵ حکومەتی کوردستان لە مەهاباد (١٩٤٦)دا هەبووە، تەنانەت لە یەکەمین ژمارەی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی کۆماری دێمۆکراتـی کوردسـتاندا، سوپاسـی دکتـۆر ئیسـماعیل و دەوری ڕۆژنامـەی (کوهستان)یان کردووەو پاشان ژمارەکانی (١-٤)یان بۆ ڕەوانە کردووە، ئەویش لە بەرامبەر ئەوەدا سوپاسنامەی بۆ سەرانی کۆمـاری دێمۆکراتـی کوردسـتان و کارمەندانی ڕۆژنامـەی (کوردسـتان) نووسـیوەو هـەندێ هـەواڵ و نووسـینی نـاو ڕۆژنامەکـەی بـە فارسـی بڵاوکردۆتـەوە. لـە بەرامبـەر هاتنـە کایـەی کۆمـاری دێمۆکراتی کوردستان و دیداری پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ حکومەتی ئێران لە تاران و خواستی کورد بۆ سەربەخۆیی بەرگری زۆری کردووەو چەند جارێك بە

شێوەزارێکی ڕەخنەئامێزەوە ڕەخنەی لە حکومەت و سوپا گرتووە لە کاتی هێرشیان بۆ سەر کوردستاندا، تەنانەت بوێرانە بەرپەرچی ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمەی وەکو (اطلاعات) و (یادگار) و (کیوان) و (ستاره غرب)* و چەند ڕۆژنامەو گۆڤاری دیکەی لەسەر مەسەلەی مەهاباد و زمان و ئەدەبی کوردی و سەربەخۆیی کورد داوەتەوە(٥).

سەرچاوەی ماددی ڕۆژنامەکە وا دەردەکەوێت، بەشێکی زۆری لە ڕێگەی ئابوونەی سالآنەی خوێنەرانەوە بووە، چونکە وەکو لە زۆربەی ژمارەکانی سالّی دووەمدا دیارە داوا لە بەشداران دەکات ئابوونەی سالآنەیان دوانەخەن و ڕۆژنامەکە لە کار نەکەوێت، تەنانەت گەفی ئەوەش لەوانە دەکات کە ئابوونەیان نەداوەو ڕۆژنامەیان بۆ ڕەوانە کراوە بەوەی، کە ناویان لە ڕۆژنامەکەدا بلآو دەکاتەوە، ئەمەش بەشدارانی کوردستانی باشووریش دەگرێتەوە، بۆیە دەلّێ:

(باوەڕ پێکراوەکانی ئێمە لە عێراقدا تاکو ئێستا پارەی ڕۆژنامەیان بۆمان نەناردووە، بەدەل ئیشتراکی عیددەکیش لە موشتەرەکینی ئێمە نەگەیشتووە. ڕۆژنامە وەختێ دەتوانی بە ئینتیشاری خۆی ئیدامە بدا کە پارەی ببێ.

هیوامان وایە کە خوێندەوارە خۆشەویستەکان باعیسی تەعتیلی ڕۆژنامەی کوهستان نەبن و بە زودی موتالەبەتێکمان کە هەیە بۆمان بنێرن)(٦).

وەکو پێداویستییەکی ڕۆژنامەنووسیی، ڕۆژنامەکە لە سەرجەم ژمارەکان دا ئەدرەسی تەواوی خۆی نووسیووەو ئابوونەی سالآنە، کە (٢٠٠ ڕیالّ) بووەو تاك ژمارەی بە (٤ ڕیالّ) بووە نووسیووەو هەروەها نووسراوە (ئەو وتارانەی دەگاتە ڕۆژنامەکە نادرێنەوە بە خاوەنەکانیان و کارگێڕی ڕۆژنامە لە ڕیزبەندی ناو ڕۆژنامەکەو سڕینەوەو چاك کردنەوەیاندا ئازادە).

سەرجەم ژمارەکانی بەردەستی ئێمە وا دەردەخەن، لە ژمارە (١-٤٨) لە چاپخانەی (کشاورزی) و ژمارەکانی (٤٩-٦٣) لە چاپخانەی (شرکت مطبوعات)و ژمارەکانی (٦٤-٨٤) لە چاپخانەی (مظاهری) چاپکراوە.

ژمارەکانی ساڵی یەکەم لە (١-٤٨)ەو ساڵی دووەم لە (٤٩-٨٣)یەو ساڵی سێیەم لە (٨٤-؟)ە. بە واتا هەر ساڵ و لە یەکەوە دەستی پێ نەکردۆتەوە، بەڵکو ژمارەکە بەردەوام بووە.

ب-کوهستان و هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسی:

ڕۆژنامەی (کوهستان) لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسییەوە، بە لەبەرچاوگرتنی پێداویستییەکانی ڕۆژنامەنووسیی ساڵانی چلەکان و لە ئێران وەکو یەکێ لە وڵاتەکانی جیهانی سێیەم و تازە پێگەیشتوو، پێشکەوتوو بووە. (هەواڵ)یان هونەری هەواڵ کە کۆڵەکەی سەرەکی ڕۆژنامەنووسییە، دەتوانین بڵێین ڕۆژنامەی (کوهستان) ڕۆژنامەی هەواڵ بووە. مەبەست لە هەواڵ (گەیاندنی زانیارییەکی نوێیە دەربارەی ڕووداوەکانی سەردەم بە شێوەیەکی کە زۆرترین خەڵك بوروژێنێ و دەرچوون بێ لە شتی ئاسایی)[7]. ئەوە بێجگە لەوەی لە سیفاتەکانی هەواڵ بێبەری نەبێ، هەروەکو (ڕاستگۆیی، وردی، ئێستا، شیاوی بڵاوکردنەوە، لەبەرچاوگرتنی شوێن، ورووژان، سەیرو سەمەرە..)[8].

ئەو هەواڵانەی لەوێدا بڵاوکراونەتەوە تازە بوون بۆ ئەو ڕۆژگارەو پێوەندی بەو هەواڵنێرانەی ڕۆژنامەکەوە بووە، کە لە شارو شارۆچکەکانی کوردستانەوە ڕەوانەیان کردوون، ئەم هەواڵانە لە ڕۆژنامەکانی دیکەی ئەو کاتەی (تاران)ی پایتەخت دا بەرچاو ناکەون و ڕاستەوخۆ لە شوێنی ڕووداوەکانەوە گەیشتوون و زۆربەشیان دەربارەی کەم و کورتی و کاری ناهەموارو دژی بەرتیل و سەرە ڕۆییەکانی کاربەدەستانی فەرمانگەو دەرەجەدارەکانی سوپا بوونە لە ناوچە کوردەوارییەکەدا، لەگەڵ ئەوەدا هەواڵەکان جۆراوجۆر بوونەو باری سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیری گرتۆتەوە[9].

.٧٨

سال دوم شماره ٦١
صاحب امتیاز و مدیر مسئول
دکتر اسمعیل اردلان
روز های دوشنبه منتشر میشود

نامهٔ هفتگی
کوهستان

تکشماره ۴ ریال
دوشنبه ۳ تیر ۱۳۲۵
» ۲٤ رجب ۱۳٦۵
» ۲٤ ژوئن ۱۹٤٦
روز نامه بهیچ دسته حزب و جمعیتی بستگی ندارد

امیدواری به حل موضوع کردستان

فعلا درمنطقه سقز آرامش برقرار است
انتظارمیرود امروز یافردا آقای قاضی محمد بطهران وارد شود

بار ها تذکر داده ایم که موضوع کردستان را باآذربایجان نباید یکجا و بنظر کرد چه صرف نظر از اینکه لازم است موقعیت جغرافیائی و سیاسی آنرا مورد توجه قرارداده واقدامی کرد که متناسب بااین وضعیت باشد.

در هنگام ورود نمایندگان مردم آذربایجان بطهران همین نظر را داشته و یادآوری نمودیم که کردستان موقعیت خاصی دارد و حل آن باید بوسیله مذاکرات مستقیم بانمایندگان آنجا انجام گیرد

پس از اینکه موافقت نامه ای هم راجع بحل مسئله آذربایجان در تبریز بامضای آقایان مظفر فیروز و پیشه وری رسید ما موفقیت حل این موضوع را بجناب آقای نخست وزیر تبریک گفته واز اینکه برای افراد آذربایجان هم همان حقوق را قائل شده اند اظهار خرسندی نمودیم. ولی درهمان موقع خودداری کردیم از اینکه مجددا تکرار نمائیم: صلاح در این بود که کردستان جداگانه مورد بحث قرار گیرد زیرا موافقت نامه امضاشده مورد ... در این باب هم نتیجه ای بدست نمیداد.

متاسفانه وقایع روز های ٢٦ و ١٧ خرداد وزدوخوردهائی که درمنطقه سقز بین قوای دولتی و نیروی اکراد رویداد نشان داد که ماچندان باشتباه نرفته وامضای موافقت نامه از طرف آقای پیشه وری کافی برای حل مسئله کردستان نبوده است خوانندگان امروپیش میدانند که در ٢٦ خرداد زدو خورد شدیدی درمنطقه سقز در گرفت و بالاخره با ملاقات تیمسار سرلشکر رزم آراء و آقای قاضی محمد خاتمه پذیرفت ومذاکراتی که بین طرفین درچند فرسخی سقز روی داد باین نتیجه رسید که زد و خورد متوقف شده و آقای حاج بابا شیخ و تیمسار سرلشکر [illegible] و اعمال هر گونه عملیاتی را مرتفع نمایند.

درضمن این بازدید ازطرف روسای اکراد پیشنهاداتی برای مصالحه ای از تیمسار سرلشکر رزم آراء بعمل آمده وعموما تمایل خودرا باینکه بوضع رضایت بخش و عادلانه ای این اختلافات حل شود اظهار نموده اند.

اکنون آرامش در منطقه سقز حکمفرما و تیمسار سرلشکر رزم آراء هم برای گزارش عملیات خود بطهران مراجعت کرده اند.

برای خاتمه دادن باختلافات موجوده وحل اساسی مسئله کردستان از طرف جناب آقای نخست وزیر تلگرافی مخابره شده واز آقای قاضی محمد دعوت نموده اند که برای تکمیل مذاکرات بطهران بیایند انتظار میرود ایشان نیز درعرض امروز وفردا به پایتخت وارد شوند.

اکنون میتوان گفت امیدواری کامل به حل مسئله کردستان حاصل وشاید در عرض هفته آینده این مشکل مملکت نیز حل گردد.

با در نظر گرفتن موقعیت مهم کردستان صلاح در این نبود که یك قسمت ازاین منطقه وسیع وحیاتی را از دیگر قسمت های آن جدانموده ورابطه آنرا باسایر قسمت ها عملا قطع نمود بلکه ازهر نظر که تصور شود بصلاح مملکت است که تمام نواحی کرد نشین تحت سازمان واحدی اداره شده وآسایش کاملی برای سکنه آن فراهم گردد ولی از آنجائیکه فعلا مشکلاتی در نواحی کرد نشین شمالی موجود است بدیهی است باید دست دولت را باز گذاشت تا از طریق مسالمت آمیز و عاقلانه اشکالات آنجا را رفع و ترتیبات لازم برای تامین آسایش ساکنین آن داده سپس توجه خودرا بسایر نقاط کردستان نیز معطوف دارد.

[illegible]

های اصلاحی است که قطعادرسرنوشت این منطقه موثر بوده و انتظار داریم

آقای آصف

چه خواهید کرد؟

هفته گذشته آقای فرج الله آصف سردار معظم بکردستان عزیمت نمودند. جناب آقای قوام السلطنه نظر به اعتمادی که داشتند نظارت درشهرستان های سنندج و بیجار را بعهده ایشان گذاشته قطعی است که راجع به این دوشهرستان مهم دستورات کافی دریافت داشته وشاید اختیاراتی هم بایشان تفویض شده باشد.

متاسفانه برای ما مقدور نشد که ازمیزان اختیارات وبرنامه ای که ایشان برای این ماموریت جدیددرنظر گرفته اند اطلاعی بدست آوریم.

دستور آقای نخست وزیر هر چه باشد واختیارات آقای آصف بهرمیزان وبرنامه ایشان هرچه باشد قطعا متضمن نظریات اصلاحی است که یگانه هدف جناب آقای قوام السلطنه میباشد.

از آنجائی که ما همیشه معتقد به وطن پرستی وعلاقه آقای نخست وزیر باصلاحات مملکت بوده ایم اطمینان داریم که دراین مورد هم دستورات کافی و موثری داده اند وآقای آصف با ایمان والزم بصدق واجرای آن این ماموریت راقبول کرده اند.

بنا براین دراین اصلاحات لازم می دانیم هم آهنگ بوده واز طریق روزنامه کوهستان نظریات وانتظارات مردم را اعلام داشته وآقای آصف رادعوت نمائیم که آنرا مورد توجه واقدام قرار دهند وبرای تذکرات اولیه خود بدوا شمه ازآنچه مردم امروز کردستان فکر می کنند بیان نموده سپس چند اقدام ضروری وفوری را که نظر مردم ومورد علاقه ونیاز آنان است یادآور میشویم.

آقای آصف شما امروز بنا بمقتضیاتی که همه میدانند با این ماموریت جدید بکردستان مراجعت کرده اید مقتضیات امروز کردستان بامقتضیات سه سال قبل که شما فرمانداری این ناحیه را قبول کردید تفاوت بسیار دارد آنروز وجود قوای متنفذین، گرفتاری مردم ازلحاظ گرانی زندگی و کمی خواربار وهرج و مرجی که ازوقایع شهریور ناشی شده بود دست بدست هم داده مردم راچنان گرفتار ساخته بود که جز فکر تهیه قوت لایموتی برای خانواده خود هدفی نداشتند درآن موقع شما سعی کردید و مردم کردستان مخصوصا شهر نشینان آنرا تحسین مینمایند دوره فرمانداری بروجهه شما افزود ومردم را باقدامات شماخوشبین کرد وقلبها را بشما نزدیك نمود.

ولی امروز وضعیت سه سال متفاوت است مردم دیگر بفکر شکم نیستند آن ها طالب آزادی و راحتی، خواهان عدالت ومشتاق فرهنگ وسلامت هستند. امروز پس ازچند سال مبارزه نهایت چشم مردم باز شده وآن چیز هائی را که دیگران دارند میخواهند و به نان تنها راضی وقانع نیستند.

مردم میخواهند آزادانه فکر کنند زور وقلدری را نمیخواهند تحمل نمایند مامور دزد و راهزن و یا رشوه خوار را در منطقه کردستان نمی خواهند به بینند شهر خوب، مدارس منظم جاده های مرتب بهداشت و از این قبیل چیز های ضروری زندگانی بشری را میخواهند و بحرف و وعده هم قانع نمی شوند میخواهند اصلاحات فوری را در عمل ببینند.

گرفتاری و بیچارگی مردم کردستان زیاد، شکایت آنها مفصل و فراوان، دردل آنها از حد گذشته و دیگر تاب مقاومتی بیش از این ندارند آنها تشنه ومحتاج اصلاحات فوری هستند.

شما آقای آصف که قبول مسئولیت نموده اید باید باجدیت شبانه روز مشکلات کنونی را از جلو مردم برداشته قصری آسایش برای آنها فراهم نمائید.

برای چند روز اول ورود شما به کردستان چند کار ضروری است تامردم بشما امیدوار شوند و شما هم بایشتیبانی آنها اصلاحات و برنامه ای را که باید انجام دهید.

[illegible] زیرا ایشان در تمام مدت تصدی خود یك کار مفید بسیار کوچك هم انجام ندادهاند

بقیه درصفحه ۸

با تغییر بعضی روسای کوچك ونالایق این ناحیه و گماردن مامورین کاردان وجدی و وزین بهبودی در اوضاع آنجا پدید آید.

ولی اقدام اساسی پس از حل اختلافات برای کردستان این است که هیئتی از طرف دولت اوضاع آنجا رابررسی نموده اصلاحاتی را که برای این نواحی ضروری است طبق برنامه صحیحی بدولت پیشنهاد نموده و بلافاصله بموقع اجرا گذارده شود مجددا یادآوری مینمائیم [illegible] هیئت ضروری واز شرایط اساسی موفقیت می باشد.

وێنەی ڕۆژنامەی کوهستان

لە ژمارەکانی سێ ساڵەی ڕۆژنامەکەدا چەند ڕیپۆرتاژێك بەرچاو دەکەوێ، کە پێوەندییان بە باری ئابووری و سیاسییەوە هەیە، بە تایبەتی لە ڕووی پێداویستی کشتوکاڵ لە کوردستاندا و ناهەمواری باری ئاسایش و چەند بابەتێکی ترەوە. لە ڕووی هونەریشیەوە ڕیپۆرتاژەکان لەگەڵ ئەو پێناسەیەدا یەك دەگرنەوە، کە دەڵێ:

(ڕیپۆرتاژ هونەری گەڕانە بە دوای واقیع دا و ڕیپۆرتاژی ڕۆژنامەنووسی وەڵامی یەکێك لە ئامرازەکانی پرس "کێ، بۆ، کەی، لە کوێ، لەبەرچی" دەداتەوە)[10].

چاوپێکەوتن بە دەگمەن بەرچاو دەکەوێت، هونەری چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەنووسیی بە پێی بیروڕای زۆربەی تۆژەرەوەکانی ڕۆژنامەنووسیی کارێکی زەحمەتەو دوو هۆکاری گرنگ لە سەرکەوتنیدا دەور دەبینن، ئەوانیش (لەبەرچاوگرتنی کێشەی ویژدانی و ورووژاندنی ئەو کەسەی گفتوگۆکەی لەگەڵدا ساز دەکرێت، لەگەڵ خۆ گونجاندن لەگەڵ هەڵویستەکەدا)[11].

هەروەها نەبوونی ڕیکۆردەرو کەرەستەی پیشەسازی پێشکەوتوویش کۆسپ بوون لەبەر دەم سازدانی چاوپێکەوتنی سەرکەوتوودا.

یەکێ لە کەم و کووڕییەکانی ڕۆژنامەکە نەبوونی وێنەو دیمەنی سروشتی و نەخشەی جوگرافییە. تا ئەو ڕۆژگارە (وێنە)، کە زۆر جار لە هونەری ڕۆژنامەنووسیدا هۆکارێکی گەورەیە بۆ تێگەیشتن و ڕوون کردنەوەی مەبەست، بە شێوەیەکی ئەوتۆ پێش نەکەوتووەو لە ڕێگەی هەڵکۆڵینی سەر دارو کەرەستەی دیکەوە سوودی لێ‌دەبینرا، چونکە ڕۆژنامەی (کوهستان)یش بە توانایەکی ماددی سادەو کەم دەرامەتەوە لە چاپخانەکانی تاران چاپ دەکرا، بۆیە نەیتوانیوە لە بڵاوکردنەوەی (وێنە) بە هەموو جۆرەکانییەوە کەڵك وەرگرێت[12].

ڕۆژنامەکە بە (٨) لاپەڕە چاپکراوە، بە قەوارەی (٣,٥ × ٢٤,٥) سم، لاپەڕەکانی ساڵی یەکەمی ڕۆژنامەکە بە شێوەیەکی گشتی بەسەر سێ ستووندا دابەشکراوە. دوو ستوون، هەریەکەی (٥) سم و ئەوەی سێیەمیان (٨,٥)ە. هەندێ جاریش ئەو

دەستوورەیان پێشێلکردووەو بە چوار ستوونی (٥) سم و هەندێ جاریش بە دوو ستوونی (٩) سم بڵاوکراوەتەوە. لە چەند ژمارەیەکی ساڵی یەکەمیشدا وابووە بە سێ ستوونی (٥) سم و ستوونێکی (٣,٥)سم نەخشەسازی کراوە. هەوڵی ئەوە دراوە بابەتە گەرماو گەرم و گرنگەکان بخەنە نێو چوارچێوە یان بە هێڵی بۆڵد (گەورە) بەرچاوی خوێنەر بخرێن. بە شێوەیەکی گشتی پشتیان بە هێڵی چاپخانە بەستووەو زۆر بە دەگمەن سوودیان لە خۆشنووسی وەرگرتووە. ڕۆژنامەکە لەسەر کاغەزێکی زەردی ئەستووری (٨٠ گم)ی چاپکراوە.

لاپەڕەکان بەم شێوەیە دابەش کراون، لاپەڕەی یەکەم لە سەرەوەداو لە ناوەڕاستی لاپەڕەکەدا، بۆ سەروتارو وتاری سیاسی گەرماو گەرمی تایبەت بە کوردستان. لاپەڕەی دووەم، لە سەرووەرداو لە ناوەڕاستی لاپەڕ'کەدا بۆ هەواڵەکانی ناوخۆو لەژێر ناوی (هەواڵەکانی ناوخۆدا) کاروباری کارگێڕی و سیاسی و ئابووری و کۆڕو کۆبوونەوەو کۆنگرەی شارو شارۆچکەکانی کوردستان بڵاوکراوەتەوە، بەلام لە ساڵی دووەمدا ناوی دووەم بووە بە (دنیاو ئێران لە هەفتەی پێشوودا) بە بچووکیش لە سەرەوەدا نووسراوە (تەفسیری سیاسی هەفتە)، لاپەڕەی سێیەم و چوارەم بۆ ڕاپۆرتی هەواڵنێرەکان و وتاری هەمەجۆرو گلەیی و گازەندەی هاووڵاتیان و وەڵامی دەزگاو فەرمانگەو وەزارەت و سوپا بۆ کاروباری هاووڵاتیان بووە، لاپەڕەی پێنجەم بۆ بڵاوکردنەوەی کتێبی (کوردو کوردستان) شێخ محەمەدی مەردۆخی کوردستانی و شیعرێکی کوردی یەکێ لە شاعیران، یان هەندێ پەندی پێشینانی کوردی لەگەڵ تەرجەمەیان بۆ سەر زمانی فارسی، لاپەڕەی شەش و حەوت بۆ ئاگاداری بازرگانی و پاشماوەی بابەتی لاپەڕەکانی پێشوو و دوا لاپەڕەش (لاپەڕەی هەشت) بۆ بابەتی هەمەجۆرو کورت کورت، جا چ کۆمەڵایەتی یان سیاسی بێت. لەگەڵ ئەدرەسی ڕۆژنامەکەو ئابوونەی ساڵانەدا. لە لاپەڕەی یەکەمدا بە خەتی فارسی ناوی ڕۆژنامەکە (کوهستان) نووسراوەو لەم دیوو لەو دیویشدا چوار گۆشە کراوە، لە چوارگۆشەی دەستە ڕاست دا نووسراوە، خاوەنی ئیمتیاز و مودیری مەسئول دکتۆر

(ئیسماعیلی ئەردەڵان) و لە چوارگۆشەی دەستە چەپ دا نووسراوە. بە هیچ حیزب -دەستە یان کۆمەڵەیەکەوە پێوەندی نییە. پاشان لەژێر ناوی (کوهستان)دا لە نێوان دوو هێڵی هاوتەریب دا ژمارەو ساڵ ورۆژو نرخی ڕۆژنامەکە نووسراوە. ئینجا مانشێتی سەرەکی بە گەورەیی نووسراوە.

پ-کوهستان لە دڵی خوێنەرو ڕۆشنبیران دا:

ڕۆژنامەی (کوهستان) جەماوەرێکی زۆری لە ناوەوەی ئێران و لەنێو ڕۆشنبیرانی کوردستانی باشووردا هەبووە، لە بارەی خۆشەویستی ڕۆژنامەکەو سەرنووسەرەکەیەوە لە کوردستانی ئێران (هەژاری موکریانی) دەڵێ:

کوردە کوهستان پەناو ئەنواتە — لە تەنگەزاران دا باب و براتە
کوهستان یانی کوا هەستان لە خەو — بۆ بێ هەستە لە ڕووبەڕووی کەو
هاواری تۆیە لە پایتەختەکەت — بۆت تەخت دەکا ڕێگا سەختەکەت
کوهستان بۆ کورد هومێدی و قەڵا — خوا بتپارێزێ لە دەردو بەڵا[١٣]

یان (حەسەنی قزڵجی) لە بارەی ئەوەوە، کە ڕۆژنامەکە لە بڵاوکرنەوەدا ژمارەیەکی دواکەوتووەو چۆتە پۆستەخانە ئەو ڕۆژە نەگەیشتووە، دەڵێ:

(ئەمڕۆ کە پۆستە هات و دوای ئەوەی کە هەموو چاوەڕێی نامەی کوهستان بووین و نەهاتبوو بە گوتەی کوردی (چاوی ڕەشمان کاڵ بووەوە) تا لە کۆتاییدا دەڵێ:

ڕەوشەن کە چاوی منتظرانت بە گیردی ڕێت
تۆ دەمی بۆ نووری دیدەی من دی بە پێتەوە)[١٤]

لە کوردستانی باشووریشدا (پیرەمێرد)ی شاعیرو ڕۆژنامەنووس ستایشی ڕۆژنامەی کوهستان دەکات و دەڵێ:

(خوا بەرخورداریکا دکتۆر ئیسماعیل ئەردەڵانی، کوهستانی سەربڵندده ڕەدیفی ئەلبووزرێکە، ان شاء الله ژینی "ژین"ی ئەبێ کە ٢١ ساڵەو خۆیشی پیری "پیرەمێرد"ی ئاخر خێری دەبێ)[١٥]

حاجی باقی بەنگینەی شاعیری میللی بەهۆی ڕۆژنامەی (ژین)ەوە درووود بۆ کوهستان ڕەوانە دەکاو دەڵێ:

بنووسە نامەی من بۆ کوهستان
چیرۆکی تازەی خانی ئەردەڵان
گیانی شیرینم شیرین کوهستان
لاپەڕەی مەردیت کەوتۆتە مەیدان
دەس نێژی خاسی دانای دەبیران
ڕووناکی چاوی کوردانی ئێران
خۆش نشینەکەی پایتەختی تاران
دڵسۆزە زانا بۆ گشت کوردستان(١٦)

هەروەها هەندێ لە ڕووناکبیرەکانی دیکەی ئەو سەردەمەی کوردستانی باشوور بەرهەمی خۆیان یان شاعیرانی کوردستانیان بۆ ڕۆژنامەکە ڕەوانە کردووە. لەوانە (زێوەر)ی شاعیر شیعری خۆی ڕەوانە کردووەو بڵاوکراوەتەوە، کە سەرەتایەکەی بەم بەیتە دەست پێدەکات:

تکانی ئابڕووی چەمەن بە ڕووی ئابدارەوە
شکانی نرخی نەستەرەن، بە زولفی مشکبارەوە(١٧)

زەکی ئەحمەد هەناری لە کۆیەوە چەند جارێك شیعری شاعیرانی بۆ ڕەوانە کردوون(١٨).

کاردۆخی شاعیر لە هەڵەبجەوە شیعری خۆی بۆ ڕەوانە کردوون(١٩).

محەمەد عەلی کوردی لە کفرییەوە وتارێکی بە فارسی بە ناونیشانی (مدارس کردستان عراق) لەوێ بڵاوکردۆتەوە(٢٠).

٢-کوهستان و ئەدەبی کوردی

أ-شیعری کوردی:

ڕۆژنامەی (کوهستان) لە پێناو بووژاندنەوەی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی و ناساندنی زەوقی شیعری کوردی و شاعیرانی و ڕەنگدانەوەی بارودۆخی ئەو

سەردەمە لە هەست و دەروونی شاعیراندا دریغی نەکردووە. هەر لە دووەمین ژمارەی خۆیدا تا دوا ژمارە هەر جارەی تێکستێکی شیعری کوردی بە ڕێنووسی کوردی و وەکو خۆی چاپ و بڵاوکردۆتەوە. لە هەڵبژاردنی شیعرەکاندا وا دەردەکەوێ بە پێی زەوقی ئەو سەردەمە زیاتر لایان بە لای شیعری کلاسیکی کوردیدا کردۆتەوە، لە پاڵ ئەوەشدا شاعیرانی ئەو سەردەمەشیان پشت گوێ نەخستووە. لە هەڵبژاردنی شیعرەکاندا پشتیان بە زەوق و چێژی ئەو کەسانە بەستووە، کە شیعرەکانیان بۆ ڕەوانە کردوون و هەڵبژاردنەکان لە ڕۆژنامەکەوە نەبووە. چونکە لەژێر هەر یەکێ: لە شیعرە بڵاوکراوەکاندا ناوی ئەو کەسەو شوێنەکەی، کە شیعرەکەی ناردووە نووسراوە.

بۆ نووسینەوەی مێژووی ئەدەبیمان و بەراوردکردنی ئەو تێکستانە لەگەڵ دیوانی شاعیرەکاندا دەمانگەیەنێتە ئەوەی، کە هەندێ جیاوازی لە نێوان ئەو تێکستانەو ئەوەی لە دیوانەکانیاندا بڵاوکراوەتەوە هەیە. دەتوانرێ ئەو تێکستانە بکرێن بە بنچینە بە تایبەتی ئەوانەی لە ڕووی مێژووییەوە پێش دیوانەکانیان چاپ و بڵاوکراونەتەوە. بۆ نموونە لە تێکستی بڵاوکراوەی شیعری (زوڵفت بە قەدت دا..)ی نالی لە ڕۆژنامەی کوهستاندا وا هاتووە لە دیوانەکەیدا وا نووسراوە، ئەمە دەتوانرێ سەرنجی تازەی لێ بدرێتەوە.

لە ڕۆژنامەکەدا:

زوڵفت بە قەدت دا کە پەرێشان و بڵاوە

ئیمڕۆ لە منی شیفتە ئاڵۆزو بە داوە

مانی نیەتی قووەتی تەصویری بڕۆی تۆ

ئەو قەوسە بە دەستی موتەنەفیس نەکشاوە

هەر جێگەو جۆگەیەکی کەوا سوورو سوێر بێ

جێ جۆششی گریانی منەو خوێنە ڕژاوە

بۆچی نەگریم سەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی

بۆ مەی نەڕژێ شووشە لە سەد لاوە شکاوە

سۆزی دڵمە باعیسی تاوی کوڵی گریان

مەعلوومە کە ئاگر سەبەبی جۆششی ئاوە

هەرچەند کە ڕووتم بە خوا مایلی ڕووتم

بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە

نالی وەکو زوڵفت کە موتیعی بەری پێتە

تێکی مەشکێنە بە جەفا مەینێرە لاوە[٢١]

جیاوازییەکان لە هەردوو دیوانەکەی (نالی) لە لایەن دکتۆر مارف خەزنەدار[٢٢] و مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتح عبدالکریم[٢٣]دا بەم شێوەیەیە:

د. مارف خەزنەدار	مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیش
مەی بۆ نەڕژێ	بۆ مەی نەڕژێ
شووشە	شیشە

هەر جۆگەو جۆباری هەر جۆگە وە جێگێکی
گریانی منە، گریانی منەو
تێکی مەشکێنەو تێکی مەشکێنە،

ئەمە بێجگە لەوەی لە هەردوو دیوانەکەدا بەیتەکان پاش و پێش خراون، هەر وەکو سەرنج دەدەن، چەند بەیتێکیش لە دیوانەکاندا هاتووەو لە تێکستی بڵاوکراوەی ناو ڕۆژنامەکەدا نییە، هەروەکو بەیتی:

عومرێکی درێژە بە خەیاڵی سەری زوڵفت
سەوداو پەرێشانم و سەودایەکی خاوە

د. عیزەدین دەڵێ:

(باش بیرمە باوکم (سەفوەت) و بێخود بە شیعرە کلاسیکەکانی ناو کۆهستانەوە خەریك دەبوون. بە تایبەتی بۆ (نالی) ئەو چەشنە بەراووردەیان دەکرد لەگەڵ ئەوەدا کە خۆیان لەبەریانبوو)* .

ژمارەیەکی زۆر شیعری شاعیرانی نەناسراو لەناو ئەدەبی کوردیدا بڵاوکراوەتەوە، کە هەندێکیان بەهرەو شارەزایی زۆریان پێوە دیارەو لێکۆڵینەوە بە خۆیانەوە هەڵدەگرن و زۆربەشیان هی کوردستانی ڕۆژهەڵاتن. شیعرەکانیان بە شێوەیەکی گشتی ئاوێنەی سەردەمی خۆیانن، سەردەمی هەوڵ و ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستانی ڕۆژهەڵاتن، بە تایبەتی بارودۆخی دوای دووەمین جەنگی جیهانی و دامەزراندنی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان لە مەهابادو پەشێوی و نائارامی و جەوری حەمە ڕەزا شا لە دوای ڕووخانی کۆماردا. بۆ نموونە غەرقی سەقزی دەڵێ:

کوردینە بەسە بێهونەری حەیفە وەهابن
مەهتوك و پەرێشان و خەفەتبارو گەدابن
دواکەوتنی ئێوە سەبەبی جەهل و نیفاقە
کەم نۆکەری بێگانەو بێقەدرو بەهابن(٢٤)

بێجگە لە شیعری نیشتمانی و سیاسی، زۆر نموونەی غەزەل بلاوکراونەتەوە، کە هەندێکیان شاعیرانی ناسراوی ئەدەبی کوردین وەکو (نالی، سالم، کوردی، مەحوی، مەستوورە، ئەدەب، حەمدی، شێخ ڕەزا، ئەحمەد موختار جاف، تاهیر بەگی جاف، شوکری فەزلی، مەولەوی، بێسارانی، هەژار، هێمن، بێکەس، کاردۆخی، زێوەر، کەیفی، ناری، موخلیس، حاجی قادر، وەفایی، فانی، قانع، بەنگینە..) و هەندێکیشیان ئەوسا کەمتر ناسراو بوون، لەوانە (شێرزەی سەقزی، زاری، حەریف، شێواوی، طاهیری هاشمی، سالار سەعید، شێخ جمیل ضیاء الدینی، شێخ محمدی حسامی (عاشق)، حامد، مەنهووبی، جەوهەری). شێخ محمدی حسامی (عاشق) پێنج خشتەکیەکی لەسەر غەزەلێکی (ناری) داناوەو سەرەتاکەی وا دەست پێدەکات:

دوو ماری پەرچەمی من دیم لە هەردوو لاوە پەخشینە
دوو چاوی نەرگسی مەستی بە بێ سورمە کەوا شینە
تەماشاکەن وتم ئەم بەزم و بادە بەخشینە
لەبەر تیژی موژدەی بێ مروەتی ئەو شۆخە نەخشینە
لە هەرجێ دەنگی یا تەلقینە یا سینە یا شینە[٢٥]

هەروەها (جەوهەری) دەڵێت
سەیلی ئەشکم وا کە دەیبینی دەما دەم جاریە
لەت لەتی جەرگە بە چاوما دێ کەوا گوڵناریە
عاقڵم ئەمما لەبەر عەشقی وەتەن مەجنون سیفەت
ڕۆژە دەناڵم شەو پەژارو کاروبارم زاریە
تا لە کۆتاییدا دەڵێ:
جەوهەری بیستوومە دیکتاتۆری گۆڕی گوم بووە
گەر درۆ بێ چارەمان ئەم جارە هەر ناچاریە[٢٦]

ب-ڕەخنەی ئەدەبی:

ڕۆژنامەی (کوهستان)، گشتگیری بووەو هەموو لایەنەکانی ژیانی سیاسی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی کوردی لەو سەردەمە ناسکەی دووەمین جەنگی جیهانیدا گرتۆتەوە. لێکۆڵینەوە لە بنەماو مێژووی ئەدەبی کوردیش جێگەیەکی دیاریان لەسەر ڕووپەڕەکانی گرتۆتەوە هەر وەکو لە یەکەمین ژمارەی هەفتەنامەکەدا هاتووە، کە گرنگی بە زەوق و سەلیقەی ئەدەبی کوردی دەدات.

لە ژمارەی (١٧)ی ڕۆژنامەکەدا بە شێوەی (ئەنجومەنی ئەدیبان)ی ئەمین فیضی بگ باسی ژیانی سالم و خێزان و کەس و کارو لە دایك بوون و مردنی دەکات و نموونەیەکی شیعری هێناوەتەوە. لەژێر شیعرەکەیشدا نووسراوە کە ئەم زانیارییانە کاك مصطفی نژادی لە مەهابادەوە بۆی ڕەوانە کردوویەن. ئەم زانیارییانە بۆ نووسینەوەو لێکۆڵینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی بەکەڵکن. لە وتارەکەدا هاتووە:

(ناوی سالم عبدالرحمن بەگە، کوڕی محەمەد بەگی قەرە جەهەننەم، کوڕی ئەحمەد بەگی ساحێبقڕانەو ئامۆزای (کوردی)یە، ئەڵێن لە پێشا لەقەبی ڕەنجووری بووە. یەکێ ئەڵی بیمار بووە،..) پاشان دەڵێ: (وەکو خزمەکانی گوتوویانە سالم لە ساڵی ٣٢١ی کۆچی لە دایك بووەو لە ساڵی ١٢٨٦ی کۆچیش وەفاتی کردووە. نووسەر فامیلیای ساحێبقڕانی کوردستانی ئێرانە. فامیلیای سالم لەگەڵ سالمدا ئەغڵەب چوون بۆ ئێران بۆ سەردانی خزمەکانیان بەڵام لە پاش ڕووخانی حکومەتی بابان لەگەڵ فامیلیاکەیا ئەچنە ئێران و لە تاران زۆر دەمێننەوە وە سالم دایکی کچی سلێمان ئاغای ئەلیاس ئاغا بوو و پوورێکی ئەبێ ناوی ئامینە خان ئەبێ زۆر شاعیرەیەکی مەشهورو پڕ زەوق ئەبێ.. هتد).

تیکا کەی گەر بە چاو فیتنە ئەنگیز
دەکەن زاهید لە دوعا تەرکی پەرهیز
ئەگەر شابم دەبەخشم وەختی خەندەت
بە هیندو خاڵی تۆ شیرازو تەورێز[٢٧]

هەوڵێکی ڕەخنەیی بە ناونیشانی (ئەدەبیاتی کوردی، وەصف و تەشبیە لە هەڵبەستەدا) بڵاوکراوەتەوەو لە کۆتایی وتارەکەشدا نووسراوە (بە شوێنی ئەمەدا دیسان ئەنووسین) (سنە: ناصر، آزا، آزاد پور).

ئەم هەوڵە دەستپێشخەرییە، کە لە ڕووی مێژووییەوە دەکەوێتە پێش کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)، عەلائەدین سەجادی‌یەوە، نووسەر لە ڕێگەی پێشاندانی وێنەی شیعری شاعیرانی کۆنی کوردییەوە لە پوختی و ڕازاوەیی شیعری زمانی کوردی دەدوێ و ڕادەی سەرکەوتوویی شاعیرانی کورد لە بەکارهێنانی خەیاڵی شیعری و زمانی شیعری دەست نیشان دەکات. لەو نووسینەدا، نووسەرکەی هەوڵی داوە کەرەستەکانی لێکچوو و لەوچوو بدۆزێتەوەو ئەندامەکانی لەشی یار لە لێکچواندنی شیعری شاعیرانی کورد دیاری بخات بۆ نموونە لە وەسفی قژی یاردا، دەڵێ:

ئێستا سەرنج بدەن بوێژێکی قسەخۆش و خاوەن دڵی کورد لە قژەوە چۆن تاریف ئەکا:

زوڵفی لوول نەبوو زوڵفی لوول نەبوو —گادرێژ، گاگرنج، گا مەفتول نەبوو!
وە لەپ بماڵی جەلا بدەی پی —لاوە ئەو زوڵفە من بێزارم لی!

بە هەمان شێوە بۆ وەسفی برۆو چەناگەو چاوو برژانگ و دەم و کوڵم نموونەی شیعری شاعیران دێنێتەوە[٢٨].

لە ژمارە (٤٤)دا بەشی یەکەمی لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی لە نووسینی نووسەری فەڕەنسەوی لوسی پۆل مارگرێت و کامەران عالی بەدرخان دەربارەی مێژووی ئەدەبی کوردی و وەرگێڕانی (جێمز) بە زمانی فارسی نووسراوەو پاشان لە ژمارەکانی تردا ڕەنگینی کوردستان و زمانی کوردی و قارەمانیەتی و هەندێ لایەنی مێژوویی کوردەوە نووسیوویانە[٢٩].

لەو لێکۆڵینەوەیەدا هاتووە:

(شیعری کلاسیکی کوردی لە سەدەی دەیەمەوە دەست پێدەکات و گەشە دەکات، ئەگەرچی هەندێ کۆسپ لەو ڕێگەیەشدا هەبوون، بە تایبەتی لە ڕووی دەمارگیری سیاسی و داخرانی دەرگای هەندێ خوێندنگای میللی لە هەندێ ناوچەدا، کەچی ئەو بزاڤە قارەمانی و حەماسە سەراییەی عەلی تەرمۆکی حەماسەسەرا لە سەدەی دەیەمدا دەستی دایێ، ئەمڕۆیش هەر بەردەوامە.

لە ڕاستیدا، ئەم شاعیرە بە تواناو ئەدیب و زاناو نووسەرە بەرزە بە چەندین شێوەی جوداواز شیعری هۆنیوەتەوەو بە دەستەواژەیەکی ڕاستتر ڕووخساری ڕاستەقینەی ئەدەبیاتی کوردی نووسیووەو دەستووری زمانی کوردی داناوە[٣٠].

باس لە (مەم و زین)ی خانی دەکات، دوای ئەوە دەڵێت: (ئیسماعیل[٣١] لە سەدەکانی (١٦، ١٧) بووە جێنشینی ئەو، بە ئەڤینی بێسنووری خۆی بۆ سروشت و ئامادەیی بۆ تێگەیشتن لە هێماو وردەکارییەکانی و ئاهەنگی جۆش و خرۆش و جوانی خۆی لە بەرهەمە نەمرەکەی (قەسیدەی گوڵان)دا وەدیار خستووە، کە لە شیعری لیریکی کوردیدا داهێنانەو گەیشتۆتە چڵەپۆپە.

دوای مردنی مورادخان[٣٢] لە سەدەی هەژدەیەمدا دەوری شیعری کلاسیکی کوردی کۆتایی پێ دێت.

پاشان لە سەدەی نۆزدەیەمدا (حاجی قادرو شێخ ڕەزاو مەولەوی) وەرگرتووەو بە کورتی لە بارەی ژیانیانیەوە نووسیووەو شیعرە بەرزەکەی (حاجی قادر)یان لە وەسفی بەهاردا تەرجەمە کردووەو پێیان وایە، کە حاجی قادر دیوانێکی شیعری بەناوی (میللەتی من)ەوە هەبووەو لای میر عبدالرزاق بەگی بەدرخان بووەو کە ناوبراو لە موسڵ بە دەستی عوسمانییەکانەوە کوژراوە، ئەو دیوانەیان سووتاندووەو پاشان بەشێکی کەم لە شیعرەکانی لەم لاو لەولا کۆکراوەتەوە.

لە ڕاستیدا ئەم زانیاریانە، تا ئێستا ساغ نەبوونەتەوەو ڕادەی ڕاست و دروستیان نەسەلمێندراوە.

ب-کوهستان و هونەری وتار:

مەبەست لە (وتار) لێرەدا وتاری ڕۆژنامەنووسییە کە پارچە نووسینێکە، لە ڕووی زۆرییەوە، زۆر درێژ نەبێت و بە دەوری مەبەستێکی سەرەکیدا بسووڕێتەوەو نووسەر ڕازی خۆی تێدا دەردەبڕێو لە یەکێ لە بوارەکانی ژیانی ڕۆژانە دەدوێو لە ڕۆژنامەیەکدا بڵاودەکرێتەوە.

(وتاری ڕۆژنامەنووسیی کاردانەوەیەکی ڕاستەوخۆی ئەو ڕووداوو گفتوگۆیانەیە کە نووسەر ڕووبەڕوویان دەبێتەوە، یادگارییەکانی دەنووسێتەوەو سەرنجە هەڕەمەکییەکانی دەخاتە ڕوو بێ ئەوەی پشت بە سەرچاوەی زانستی ببەستێ، زۆربەی کات نووسەر لە خستنە ڕووی باری سەرنجیدا پشت بەو زانیاری و بیروڕا کۆبووەوەی مێشکی خۆی دەبەستێت. دەکرێ لە وتاردا هەروەکو دەروازەیەك بۆ لێکۆڵینەوەی زانستی، بڕوانین سەرباری ئەوەی کە پێویستییەکی ڕۆژانەی کۆمەڵگای نوێیە)[٣٣].

پێناسەی وتار بە چەندین شێوەی جیاواز کراوە. بەڵام بە شێوەیەکی گشتی زۆربەیان لەسەر ئەوەن لێکۆڵینەوەیەکی بەراییە بۆ گەیشتن بە ئەنجامێك لە ڕووی ناوەڕۆکەوە وتار، بەسەر وتاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و ئەدەبی (هونەری) و وەسفی دابەش دەبێت.

ئەو وتارانەی لە هەفتەنامەی (کوهستان)دا بڵاوکراونەتەوە، هەموو جۆرەکانی گرتۆتەوەو بە پلەی یەکەم وتاری سیاسی و مێژوویی و ئەدەبین.

ئەگەرچی (کوهستان) ڕۆژنامەیەکی هەفتانە بوو، بەڵام بڵاوکردنەوەی وتارو هەواڵەکانی گەرماو گەرم بوو و تازە بوون و ئەو وتارو هەواڵانە لە ڕۆژنامەکانی دیکەی ئێراندا بڵاونەکراونەتەوە، چونکە هەواڵی شارەکانی دیکەی ئێرانی بڵاونەکردۆتەوە، تەنیا لە چوارچێوەی (سنەو مەهابادو بانەو بۆکان و مەریوان و هەورامان و لوڕستان و گەیلان غەرب و کرماشان و قەسری شیرین) و شارو شارۆچکەکانی دی کوردستان نەچۆتە دەرەوە، واتا هەموو لاپەڕەکانی بۆ ژیانی

ناوچەکانی کوردەواری تەرخان کـردووە. تۆمـارێکی زینـدووە بـۆ نووسـینەوەی مێژوویی لە ڕۆژگاری دووەمین جەنگی جیهانی لە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵاتدا. بـە تایبـەتی ڕۆژگـاری زێڕینـی کۆمـاری دیمۆکراتـی کوردسـتان لـە مـەهاباداو بـۆ ڕۆژگاری بەر لە دامەزراندنی (کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ١٩٤٦) و سەردەمی کۆمـارو ڕووخـانی کۆمـاردا دۆکیۆمێنتێکـی بـە کەڵکـەو بـە وردی بـە دوای چالاکییەکانی ئەو سەردەمەدا چووە لە هەموو ڕوویەکی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەوە.

لـە ڕووی سیاسـییەوە، هـەر لـە یەکـەمین ژمـارەوە (دوو شـەممە ٧ی ئـاداری ١٩٤٤) تا دوا ژمارەی (٨٤ کە لەبەر دەست دایە) زۆر ناونیشانی گرنگ سەبارەت بەو ڕۆژگارە بەرچاو دەکەون، وەکو:

- مەسەلەی مەهاباد- ژ ١
- سەربەخۆیی کورد- ژ ١٢
- گاڵتـەی بە میری مەهاباد مەکەن- ژ ١٥
- مەهاباد جیانابێتەوە- ژ ٢٩
- قازی محەمەد ڕابەری فیرقەی دیمۆکراتی لە تاران- ژ ٦٢
- هێرشی هێزەکانی دەوڵەت بۆ سەر کوردانی مەهاباد- ژ ٥٤
- چارەنووسی بارزانییەکان- ژ ٧٦
- پەیماننامەی نێوان ئازەربایجان و کوردستانی باکوور- ژ ٥٤

ئەمـە بێجگـە لـەوەی چـەندین وتـاری سیاسـی گرنـگ دەربـارەی سیاسـەتی دەرەوەی ئێران و ناوچەکە بەرچاو دەکەون، زۆر جاریش ڕۆژنامەی (کوهسـتان) بەرپـەرچی نـەیارانی کوردی داوەتـەوەو لە بـارەی سیاسـەتی عـێراق دەرهـەق بـە کوردو هەڵبژاردنی ئـەو سـەردەمەی ئێران و پێویسـتی لەبـەرچاو گرتنـی دەوڵـەتی مەرکەزی ئێران بۆ کوردستان بۆتە باس و سەروتاری ڕۆژنامەکە. کاتێ حکومـەتی تاران هێرشێکی بە یارمـەتی فڕۆکـەو تـانك بـۆ سـەر لەشکری کۆمـاری دیمۆکراتـی کوردستان برد، ڕۆژنامەی کوهستان هاواری لێ هەڵساوەو بە مانشێتێکی گەورە لە

ژماره (٥٤)ی خۆیدا نووسیوویەتی: (جنگ در کردستان- شەڕ له کوردستان) به شێوەیەکی دیپلۆماسیانه هەواڵی شکانی هێزەکانی دەوڵەتی ڕاگەیاندووەو دەڵێ لەو هێرشەدا دەوڵەت زیانێکی زۆری لێکەوتووەو ژمارەیەکی زۆر له چەك و تەقەمەنی و چەند لاسلکی کەوتۆته دەست کوردان و له ئەنجامی پاشەکشەی هێزەکانی دەوڵەتدا ده گوند کەوتۆته بن دەستی کوردان. پاشان بۆ ئەوەی خۆی بەرپرسیار نەکات، ئاماژه بۆ ئەوه دەکات، ئەگەرچی سەرچاوەی هەواڵەکه جێگەی باوەڕه بەڵام ئومێدەوارین ڕاست نەبێت و دەوڵەت به ڕەسمی ئەم هەواڵه به درۆ بخاتەوه. پاشان له هەمان سەروتاری خۆیدا ئاماژه بۆ ئەوه دەکات، که چەندین جار و له ژمارەکانی پێشوودا داوامان له دەوڵەت کرد به شێوەیەکی ئاشتیانه چارەسەری مەسەلەی کوردستان بکات و تەنانەت داوامان له سەرەك وەزیران کرد به لایەنی کەمەوه با کابینەکەت دوو وەزیری کوردی تێدا بێ بۆ پرس و ڕاو تەگبیر[٣٤].

له پێناو بووژاندنەوەی هەست و هوشیاری نەتەوەیی و ناسینی ڕابردوو، ڕۆژنامەکه ژمارەیەکی زۆر وتاری مێژوویی له بارەی ڕیشەو نەژادی کوردو شۆڕش و میرنشینه کوردییەکان بڵاوکردۆتەوە، بەو ئومێدەی که هەر نەتەوەیەك تا خۆی نەناسێت ناتوانێت هەنگاو بۆ پێشەوه بنێت. له یەکەمین ژمارەوه به ئەڵقه کتێبی (کوردو کوردستان)ی ئایەتوڵڵا شێخ محەمەد مەردۆخی کوردستانی بڵاوکردۆتەوه[٣٥]. هەروەها به (٢٤) ئەڵقه کتێبی (شۆڕشی ئاگری داغ یان وەقائعی ئارارات)ی له کتێبی (القضية الكردية)ی بلەچ شێرکۆوه تەرجەمه کردووەو بڵاوکردۆتەوه[٣٦]. کتێبی (نهێنییەکانی بارزان) یان (اسرار بارزان)ی به (١٢) ئەڵقه بڵاوکردۆتەوەو پاشان وەکو نامیلکەیەکی سەربەخۆ له لایەن ڕۆژنامەکەوه چاپ و بڵاوکراوەتەوه[٣٧].

کتێبی (مێژووی ڕیشەی نژادی کورد)ی ئیحسان نوری پاشا به چەند ئەڵقەیەك بڵاوکراوەتەوه[٣٨].

هەروەها به دوو ئەڵقه کتێبی (کوردستان کورد اختلاللری)ی عەبدولعەزیز یامولکی کورت کراوەتەوەو خراوەته ڕوو[٣٩].

(ئیبراهیمی نادری) هەندێ لە ناودارەکانی کتێبی (مشاهیر الکرد و کردستان)ی ئەمین زەکی بەگی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی فارسی، هەمان وەرگێڕ لە گۆشەی (ناودارانی کورد)دا لە گۆڤاری گەلاوێژەوە ژیاننامەی چەند کەسێکی تەرجەمەی فارسی کردووە، لەوانە (ئەمین زەکی بەگ)[٤٠] و (دکتۆر کامەران عەلی بەدرخان)[٤١].

چەند وتارێکیش لە بارەی بارودۆخی کورد لە عێراقدا بڵاوکراوەتەوە، کە هەندێکیان بە قەڵەمی کەسانی ناسراو نووسراون. لەوانە وتارێکی (ئیحسان نوری پاشا)یە بە ناونیشانی (پاداشی کوردی عێراق) و بابەتێك بە ناونیشانی (مەسەلەی کورد لە پەرلەمانی عێراقدا). کە لە ڕۆژنامەی (لۆژور)ی فەڕەنسییەوە وەرگیراوەو دکتۆر وثوقی تەرجەمەی کردووە[٤٢].

وتاری کۆمەڵایەتی وەکو جۆرەکانی دی وتار بەرچاو دەکەوێت. ڕۆژنامەکە هەوڵی داوە بەشداری لە چاکردنی ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی کوردستاندا بکات و بچێتە نێو کێشەکانیان و داواکانیان بگەیێنێتە بەردەم لێپرسراوان، بە تایبەتی ئەو وتارو ڕاپۆرتانەی لە لایەن هەواڵنێرانی ڕۆژنامەکەوە لە شوێنە جیاوازەکانی کوردستانەوە پێی گەیشتووە.

دەربارەی گرنگی خوێندن و خوێندەواری و یارمەتی دانی خەڵکی هەژارو چاك کردنی سیاسەتی دەوڵەت بۆ جوتیاران و کشتوکاڵ و چاکردنی ڕێگەوبان و ئازادی ڕۆژنامەنووسیی، ئەم مەسەلانە لە وتارەکاندا ڕەنگی داوەتەوە.

لەژێر سەردێڕی (چەند یادگارێکی تاڵ)دا لە بارەی کۆچی دوایی مەحمود خانی کانی سانان لە چەند کیلۆمەترێك لە دووری تاران لە یەکێ لە نەخۆشخانەکانی سیلداراندا لە بەرەبەیانی پێنجشەممەی ١٣٢٤/١٠/٢٧ی هەتاویدا وەکو قارەمانێکی ناوچەی مەریوان و کەسایەتیەکی کۆمەڵایەتی ناوچەکە غەم و پەژارەی خۆی دەردەبڕێت و بە ئاشکرا ڕەخنە لە سیاسەتی دەوڵەت دەگرێت و هێرش دەکاتە سەر مشەخۆرو پیاوانی سەربازی کە لە ماوەی ڕابردوودا نەیاندەهێشت کەسانی وا بە ئازادی لە ناوچەکەی خۆیاندا ژیان بەسەر ببەن و هەوڵ دەدەن شیرازەی کۆمەڵایەتی تێك بدەن[٤٣].

خاتوو (روقیەی قادری) لە گوندی سەروکانی لاهیجانی مامش وتارێکی دەربارەی (ئەرکی نەتەوەیی دایکان) نووسیووەو داوا لە دایکانی کورد دەکات بەهەر جۆرێك بێت هەوڵی ئەوە بدەن منداڵەکانیان فێری زمانی نەتەوەیی خۆیان بکەن. لە پەرەگرافێکدا دەڵێ:

(بنچینەی نەتەوایەتی زمانە، دایکان دەبێ بۆ جێگیر کردنی ئەم کۆڵەکە زانستییە تێبکۆشن. بەر لەوەی فێری زمانی تریان بکەن دەبێ خۆیان بناسن و بە بەهاترین یادگارییەکانی باووباپیران بە ڕۆڵەکانیان بناسێنن)[٤٤].

لە دوا لاپەڕەی ژمارە (١٨)دا، عەبدولڕەحمان شەرەفکەندی (هەژار)، لە (بۆکان)ەوە لە وتارێك دا کە لە شێوەی نامەدا بۆ سەر ڕۆژنامەی (کوهستان)ی ڕەوانە کردووە نارەزایی خۆی بەرامبەر بە قەدەغە کردنی زمان و ئەدەبیاتی کوردی دەردەبڕێ و هیوای ئەوە دەخوازێ زیاتر گرنگی بە زمانی کوردی بدەن، قورئان و ئایینی ئیسلام جەخت لەسەر گرنگی زمان دەکاتەوەو بەهرەیەکی خواییەو ئاماژە بۆ سورەتی (٣٠) لە ئایەتی (٢١) دەکات، کە دەڵێ: (و من آیاته خلق السموات و الارض و اختلاف السنتکم و الوانکم ان في ذلك لأيات للعالمين) لە پەرەگرافی کۆتاییدا دەڵێت:

(ڕێگرتن لە بەهرەکانی خواوەندو ململانێ دەگەڵ سروشت لە هیچ زەمان و لە هیچ شوێنێك و بۆ هیچ کەس مەیسەر نەبووەو نییە، بێت ئەو بیروباوەڕە تاریك و ڕزیوانە بخاتە ڕوو و پەڵەیەکی ناشیرین بخاتە سەر قورئانی پیرۆز و یاسای بنچینەیی، هۆی قەدەغە کردنی زمانی کوردی و نەدانی ئیمتیازی ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردی و کۆسپ خستنە بەردەم خوێندن بە زمانی شیرینی کوردی چییە؟! ئەگەر دەوڵەت ئامادەی لێ وردبوونەوەو لێکۆڵینەوە بێت. ئێمە بە ئاسانی دەتوانین بیسەلمێنین، کە هەر هەنگاوێك بۆ زمانی کوردی بهاوێژێ نەوەکو هەر زیانی نییە بەڵکو دەبێتە هۆی هاندان و ئومێدی گشت کوردان)[٤٥].

لـه بـارەی ڕێنـووس و زمـانی کوردییـش چـەند وتـارێك بڵاوکراوەتـەوە، کـە هەموویان بـە زمـانی فارسین. (حەسەنی قزڵجی) لـە بۆکانـەوە لـە بارەی وتـارێکی پێشووی ڕۆژنامـەی (کوهستان) بە ناونیشـانی (کورتـە مێژوویـەکی نووسـین بـە زمانی کوردی) نووسیووەو تیایدا ئەوەی ڕوون کردۆتەوە، کە هۆی پێشنەکەوتن و جێگیر نەبوونی زمانی کوردی لـەوەدا نی‌یـە هـەروەکو لـە وتارەکـەدا هـاتووە، کـە زۆری شێوازەکان بێ لە زمانی کوردیدا، بەڵکو تەنیا گوشـارو بـەربێنگ گرتنـی بـێ سنووری ستەمکاران بووە، وتارەکەی وا کۆتایی پێ دێنێ:

(ئەگـەر کۆتـایی شـەوی ڕەش سـپی بێـت و جیـهانی مرۆڤایـەتی سـەرکەوتووبێ لـەوەی دادی کۆمەڵایـەتی و دیموکراسـی ڕاسـتەقینە بەرقەرار بکات و نەتەوەی کوردیش لـە بورای فەرهـەنگ و چاپەمەنیدا ئـازادی ببێـت ئـەوجا قـەدرو قیمـەتی ئـەم زمانـە ئاشـکرا دەبێـت و دەردەکەوێ، کە هۆی پێش نەکەوتنی زمانی کوردی بە تەنیا بەرتەسك کردنەوەو گوشارە بۆتە هۆی کەموکووڕیو پێ نەگەیشتوویی)[٤٦].

لـە ژمـارە (٤٥)دا، وتـارێك بـە ناونیشـانی (سیاسـەتی زمـان) نووسـراوەو تیـایدا بەرپـەرچی (عبـاس اقبـال) دەداتـەوە کـە لـە گۆڤـاری (یادگـار)دا بڵاوی کردۆتـەوەو زمانی کوردی بە یەکێ لە دیالێکتەکانی ئێران لـە قەڵەم داوەو پێـی وایـە خـاوەنی ئـەدەبێکی ڕاسـتەقینە نـین و هیـچ کاتـێ زمـانی دەوڵـەتێکی بـە توانـا نـەبووەو ئـەمرۆش لـە دەرەوەی سـنووری ئـێراندا دەوڵـەتێکی بـە توانـا نی‌یـە یـەکێ لـەو دیالێکتانـە زمـانی ڕەسمـی بێت (مەبەست تەبـەری و گێلـەکی و لـوڕی و کـوردی- هیمداد)، بۆیە دەوڵەت ناتوانێت سیاسەتێکی تایبەتی بەرامبەریان هەبێت)[٤٧].

ڕۆژنامەکە وەڵامێکی درێژی داوەتـەوەو بـە چـەندین بەڵگـەی بەهێزەوە زمـان و ئـەدەبیاتی کوردی بۆ ڕوون کردۆتـەوەو پـەژارەیی خۆشـی پێشـان داوە بەرامبـەر بەوەی ڕۆشنبیرێك نکۆڵی شتی ئاسایی بکات و دەڵێ:

(بە پێچەوانەوە ئێمە لەو باوەڕەداین کە دەوڵەت دەبێ سیاسەتێکی ئەوتۆی هـەبێ، کـە بـە چاوێکی کـراوە لێکۆڵینەوەیـەکی تـەواوی هـەموو لایەنـەکان بکات کاروباری ڕۆژانەو ڕووداوەکانی پێشو لەبەرچاو بگرێت)[٤٨].

لە کاتێکدا، کە باری تەندروستی لە سەرانسەری ئێران لەو ڕۆژگارەدا ناهەموار بووەو ژمارەی نەخۆشخانەو پزیشك ئێجگار دەگمەن بووە(٤٩)، بێگومان ڕۆژنامەکە لە بڵاوکردنەوەی وتاری زانستی و لە سەرووی هەمووشیانەوە وتاری تەندروستی لە پێناو ساغ و سەلامەتی هاوولاتیان و بە تایبەتی لایەنی پەروەردەیی و ڕێنمایی بۆ منداڵانی ساوا درێغی نەکردووە(٥٠).

ت-ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی:

سەرنووسەری ڕۆژنامەکە چەند جارێك ئەوەی دووپات کردۆتەوە، کە ئەم ڕۆژنامەیە گرنگی بە کاروباری ناوچەکانی کوردەواری دەدات و دەنگێکی دلێرانەیە بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمنانی کوردو ئەوانەی دەیانەوێ ڕاستی بشێوێنن و خەریکی دووبەرەکی و لە بەین بردنی گەلی کوردن و سەرگەرمی شێوانی کلتووری کوردین، بۆ ئەو مەبەستە هەندێ جار لە نێوان چوارگۆشەیەکی بچووکدا نووسراوە: (کوردان بناسن و ئێوەش بە خەڵکی تری بناسێنن). بۆ زیاتر ناسینی ڕابردووی کوردو فەلسەفەی کوردو بۆچوون و ئەزموونی چەند ساڵەی بیری کوردی کە خۆی لەنێو پەندی پێشینان و داستان و بەیت و هەقایەتی کوردی وبەشەکانی دیکەی فۆلکلۆری نەتەوەییدا دەدۆزێتەوە، پیشان دراوە.

ڕۆژنامەکە لە ژمارە (٢٢)دا داوا لە خوێنەران دەکات، کە چاکی مەردایەتی لێهەڵماڵن و بەیت و بالۆرەو پەندی پێشینان و کەلەپووری کوردی بنووسنەوەو بۆ ڕۆژنامەی ڕەوانە بکەن، دەڵێت:

> (چەندین داستانی شیرینمان بە زمانی کوردی هەن، کە پێیان دەگوترێت (بەیت)، کە زۆربەیان دەتوانرێت بە شاکاری پەخشانی کوردی لە قەڵەم بدرێن، لە ڕووی ناساندنی توانای زمانی کوردی و فراوانی زاراوەکانیدا پێویستە ئەو بەیتانە بخرێنە بەردەم گشت خەڵکی، بۆیە داوا لەو کەسانەی، کە پەیوەندارن بەو مەسەلەیەوەو ئەوانەی ئەو داستانانەیان ئەزبەرە یان دەستنووسی بە خەت یان چاپکراویان لەبەر دەست دایە، داوایان لێ دەکەین بێ بەریمان نەکەن.. هتد)(٥١).

لەژێر ناونیشانی (پێشینان گوتویانە)دا ژمارەیەك پەندی پێشینانی کوردی، بە شێوە زارە جیاوازەکانی (ئەردەڵانی، قرچانی، کەلهوڕی، مەهابادی) بڵاوکراوەتەوە. لەژێر پەندەکانیشدا ناوی ئەو کەسانەی کە پەندەکانیان ناردووە لەگەڵ شوێنەکەی بڵاوکراوەتەوە. هەر لەو گۆشەیەدا لەژێر هەر یەکێك لە پەندە کوردییەکاندا تەرجەمەی فارسیشی دەگەڵدا بڵاوکراوەتەوە.

لە ژمارە (٣٦)دا هاتووە:

١-گا لە گاگل بڕیا، یا گورگ دەیخوات یا دز ئەیوات.

گاو کە از گاوگل جدا شد، یا گرگ میدرد یا دزد میبرد.

٢-پرسیان لە روی لە کوێوە تێت؟ وتی لە حەمام، وتیان دیارە وە دو کتا.

از روباه پرسیدند از کجا میائی گفت از حمام، گفتند از دمت پیداست.

٣-برا لە پشت برابێ، مەگەر باکی لە خوا بێ.

برا در اتکاء بر برادر داشته باشد مگراز خدا بترسد(٥٢).

هەروەها بە شێوازی (قوچانی) چەند پەندێك بڵاوکراوەتەوە، لەوانە:

١-چی وە چیا ناکەفی، ئادەم و ئادەم دەکفی.

کوه بکوه نمیر سد ادم بادم میرسد.

٢-خەدی چی دەوینێ بەرفی ئەبارێتێ.

خدا کوه را میبیند برف بر ان می بارد(٥٣).

هەر ئەم پەندانە لە شێوەی کرمانجی خوارووا بەم شێوەیە دەوترێن:

١-کێو بە کێو ناگا، ئادەمی بە ئادەمی ئەگات.

٢-خوا تا کێو نەبینێ بەفری تێناکا(٥٤).

هەندێ جاریش شاعیرەکان بە تایبەتی (شپڕزەی سەقزی) پەندی پێشینانی بە هۆنراوە نووسیووەتەوەو بڵاوی کردۆتەوە، هەروەکو:

پێشینان ئەڵێن کە ڕەش هەر ڕەشە
کەسێ نووستووبێ لە حەق بێبەشە
ئەڵێن دۆمێکیان کرد بە یوزباشی
لە پێشدا سەری دایکی خۆی تاشی(٥٥)

محەمەدی قاضی بە ناونیشانی (گەنجینەی گرانبەهای ئەدەبیاتی کورد)ەوە وتارێکی درێژی بە سێ ئەڵقە بە زمانی فارسی بڵاوکردۆتەوە[٥٦]. لە پێشەکیدا گلەیی لە سیاسەتی ڕژێمەکانی ئێران دەکات، کە هەمیشە کۆسپ و ڕێگر بوونە لە بەردەم بڵاوبوونەوەی فەرهەنگ و ئەدەبیاتی کوردیدا.

نووسەر ئەدەبی کوردی بەسەر دوو شێوەدا دابەش دەکات:

أ–ئەدەبیاتی نووسراو بە خامەی نووسەرانی کورد.

ب–ئەدەبیاتی میللی و فۆلکلۆری.

ناوەڕۆکی وتارەکەی زیاتر بە دەوری گرنگی کۆکردنەوەی بەیتە کوردییەکاندا دەسووڕێتەوە، بە تایبەتی هەندێ یادگاری مامی و یارمەتیدانی (ئۆسکارمان)ی ڕۆژهەڵاتناس لە ناوچەی موکریانی بۆ کۆکردنەوەو تۆمار کردنی بەیتە کوردییەکان دەگێڕێتەوەو ئاماژە بۆ ئەوە دەکات خۆیشی تا چەند پێشەوا (قاضی محەمەد) هانی داوە بۆ خوێندنەوەو ئاماژەیشی بۆ دەوری عبدالرحمن بەکری موکریانی کردووە، کە یارمەتی داوە.

ڕۆژێکیان لەژێر سێبەری دار بیدا، ئۆسکارمان لەگەڵ مامیدا کە بە داستانی (لاس و خەزاڵ)دا دەچووەنەوە، ئەوەندە کاری تێکردبوو وەکو یەکێ لە حەژمەت جۆش و خرۆشی دەروونیدا وەکو شێت هەڵسایەوەو دەستی بە سەماکردنێ کردو گوتی:

> (ئێوە کورد قەدری ئەو بەیتە گرانبەهایە نازانن، خوا ئاگای لێیە نە (شکسپیر) و نە (دانتی) و نە (گۆتە) و نە (شیلەر) و نە (هۆگۆ) و نە (لامارتین) و نە (پووشکین) هیچ یەکێکیان بەو جوانی و ناسکیە شیعری نەگوتووە)[٥٧].

بەیتی (لاس و خەزاڵ) یەکێکە لەو بەیتە فۆلکلۆرییانەی، کە ئۆسکارمان لە موکریانی، کۆی کردۆتەوەو لە لایەن (محەمەدی قاضی)یەوە لە ڕۆژنامەی کوهستاندابڵاوکراوەتەوەو تەرجەمەی زمانی فارسیشی کردووە، بەیتەکە درێژە، بەڵام لێرەدا بۆ چۆنیەتی شێوازی گێڕانەوەی بەیتەکە نموونەیەك وەردەگرین:

(ئەحمەد ئاغای باڵەکی چی کوڕی نەبوو، مەحموود ئاغا برای وی بوو،
ئەوەش چی نەبوو. هەردووك ژنیان عامیلەدار بوو.
خولا لاسی دایە ئەحمەد ئاغای، خانزادیشی دایە مەحموود ئاغای،
لە یەکیان مارەکردن لاس و خانزاد. دایکی لاسی نێوی شە بوو)[٥٨].

لە کۆتاییدا دەتوانین گرنگیی و پایەی ئەم ڕۆژنامە هەفتانەیە (کوهستان) وادەست نیشان بکەین:

کوهستان، تۆمارێکی زیندوو و دەوڵەمەندی ڕۆژگاری خۆیەتی لە ستەم و سیاسەتی چەواشەکاری دەوڵەت بەرامبەر بە کوردو لە هەواڵەکانی هاواری خەڵکی زەحمەتکێش و هەواڵەکانی کۆماری دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد (١٩٤٦)دا.

کوهستان، دەورێکی باڵای بووە لە وشیار کردنەوەی کوردەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات لە گرنگیدان بە سامان و کەلەپووری نەتەوەیی و ئەدەبیاتی کوردی و مێژووی باو و باپیراندا.

لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسییەوە تا ڕادەیەکی زۆر لە چاو ڕۆژگاری خۆی پێشکەوتوو بووەو هەواڵنێرو ڕیپۆرتاژو سەروتارو چاوپێکەوتن و نەخشەسازی و زمانی ڕۆژنامەنووسی و کاروباری هاوولاتیان و ئاگاداری و لایەنەکانی دی پێڕەوی کردووە.

جەماوەرێکی زۆری لە ناوەوەو دەرەوەی ئێراندا هەبووە، بە تایبەتی ژمارەیەك لە ڕۆشنبیرانی کوردستانی باشووریش هاوکارییان کردووەو بەرهەمی خۆیان لەوێ بڵاوکردۆتەوە.

باسی دووەم

هاوکاری نووسەرانی کوردستانی باشوور
لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی کۆماردا

ئەگەر بمانەوێ لە پێوەندیی ڕووناکبیرانی نێوان هەردوو پارچەی کوردستان لە باشوورو ڕۆژهەلات بکۆڵینەوە، زۆر بە زەحمەت دەتوانرێ سەرەتاکانی ئەو پێوەندیە دەست نیشان بکرێت. مێژووی هەزاران ساڵی کورد و فارس و تێکەلاوی کەلتووریان و پێوەندی و هاوبەشی فەرهەنگی و ئایینی و سنووریان پێکەوە لە مەزەندەدا نییە. سەرەتا بازرگانی و تێکەلاوی هەردوولا (کوردی باشوور و ڕۆژهەلات) و گەڕان بە دوای خوێندن و خوێندەواری ئایینی لە حوجرەو مزگەوتەکان و بلاوکردنەوەی تەریقەت، دەکرێ بە هەنگاوی یەکەم و ڕەگ و ڕیشەیەك دابنرێ. خۆ خوێندنی ئەدەبیاتی فارسی و شاکاری شاعیرە گەورەکانی فارس لە حوجرەو مزگەوتەکاندا کاری ڕاستەوخۆی لە بەهرەو توانای شاعیرانی کۆنی کوردی کردووەو بە لاسایی کردنەوەی فۆرم و ناوەڕۆکی ئەوان و بەهرەی شاعیرانی خۆمان شیعری کلاسیکی کوردی لە دایك بووە.

شیعری ئایینی کوردی بە شێوەی گۆران و (خانی) و (جزیری) و (نالی) و (سالم) و .. هتد نموونەی ڕاستیی ئەم ڕایەن.

دەتوانین مێژووی پێوەندی ڕۆشنبیریی لە سەردەمی نوێداو بە تایبەتی ئەوەی، کە لە سنووری مێژوویی لێکۆڵینەوەکەی ئێمەدایە، ببەینەوە سەرەتای دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)، بە تایبەتی لە نەخشی بنەڕەتی حیزبی (هیوا) لە کوردستانی باشوورو هەوڵدان بۆ یارمەتی دانی کوردەکانی ڕۆژهەلات بۆ ئەوەی لە دامەزراندنی کۆڕو کۆمەڵی سیاسی و ڕۆشنبیریی خۆیاندا لە پێناو بەرزکردنەوەی هەست و هۆشی نەتەوەیی و خەباتی هاوبەش بۆ یەکتر نزیك کردنەوەی کوردان لەو ولاتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە.

حیزبی (هیوا) لە کوردستانی باشوور، کە ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی ڕووناکبیرو هوردە بۆرژواو ئەفسەرو بازرگان و کاسبکاری لە چواردەور کۆببۆوە، لە سەرەتای چلەکاندا (نەخشی بنەڕەتی هیوا لە پێش هەموو شتێك یارمەتیدان

به هەڵاتنی مەلا مستەفا لە شاری سولەیمانی لە ساڵی (١٩٤٣) بوو، بە دوای ویدا نەخشەی گرنگ ئەوەبوو کە پێك هاتنی (کۆمەڵەی ژ. ك) لە شاری مهابادی ئێران دا نەخش بگرێ[٥٩].

لە سەرەتای چلەکاندا حیزبی هیوا (میر حاج ئەحمەد)، کە پێشتر ئەفسەرێکی عێراقی بوو، وەکو نوێنەری خۆی ڕەوانەی کوردستانی ڕۆژهەڵات کرد بۆ ئەوەی لقی حیزبی (هیوا) لەوێ دامەزرێنێ یان بتوانێ پێوەندی و هاوکاری و دۆستایەتی لە نێوان حیزبی (هیوا) و سیاسی و ڕۆشنبیرانی ئەو ڕۆژەی کوردستانی ڕۆژهەڵات دابمەزرێنێ بۆ ئەوەی بتوانن بە یارمەتی حزبی (هیوا) ئەوانیش لە دەوری ڕێکخراوێکی سیاسیدا کۆببنەوەو لە کاتی پێویست دا کۆمەکی یێکدی بکەن.

لە بارەی سەرەتای ئەو دامەزراندنەوە یان پێوەندییەوە، (هەژار) ڕای خۆی دەردەبڕێ:

(لە پاش قەومانی شەهریوەرو هاتنی ڕوس بۆ مەڵبەندی موکریان، ئەفسەرێك لە لایەن کۆمەڵی هیوای کوردستانی بەردەستی عێراقەوە هاتۆتەوە سابلاغ و دەیەوێ کەسێك پەیدا کا گوێ لە ئامۆژگاری بگرێ. چەند ڕۆژێك لەم و لەو پرسیار دەکا، پێی دەڵێن زەبیحی دەم لەو مەسەلانە وەردەدا، زەبیحی حوسێنی پێ دەناسێنێ و چەند کەسێکیش سازدەدەن کە گوێ لەو ئەفسەرە کە ناوی میرحاجە بگرن یازدە کەس لە باغی سیسەی سابلاغ دەگەڵ میرحاج کۆدەبنەوە. لەسەر ئامۆژگاری ئەو، حیزبی (ژ. ك) دادەمەزرێنن، سوێندنامەکەی دەنووسنەوە، پرۆگرامی حیزبی هیوا بە تۆزێك دەسکارییەوە دەکەنە پرۆگرامی ژ. ك)[٦٠].

بێگومان لە پێش ئەوەشەوە، خوێندەواری کوردی ئێران لە ڕێگەی ئەو قاچاخچیانەی لە سنوورەکاندا کاریان کردووە، نووسروای کوردیان پێگەیشتووە، بە تایبەتی گۆڤاری (گەلاوێژ) لەو ڕۆژانەدا بە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا

بڵاوبۆتەوەو نووسەرانی کوردستانی ڕۆژهەڵاتیش بە پەرۆشەوە خوێندوویانەتەوەو بەرهەمی ئەدەبی و ڕۆشنبیرییان تێدا بڵاوکردۆتەوە. ئەمە بێجگە لەوەی هەروەکو کەریمی حیسامی، دەڵێ:

(لەنێو قاچاخچییەکانی سابڵاغ میرزا حوسێن فروهر (حوسەینی زێڕینگەران) و مام ئەحمەد ئیلاهی بۆ هێنانی نووسراوی کوردی و بڵاوکردنەوەی بیری کوردایەتی دەوری باڵایان هەبوو، هەر ئەم دەورە بوو کە لە کاتی کۆمەڵەی (ژ. ك)دا میرزا حوسێنی زێڕینگەران لە ڕاپەڕاندنی کاروباری کۆمەڵەدا دەورێکی سەرەکی هەبوو. لە ناوچەی سندوس (قاچاخچی‌یەکانی) گوندی دەربەندی بە پشتیوانی شێخ جەلالی تاهیری کە نیشتمانپەروەرێکی ئازاو خەباتگێڕی دژی زوڵم و زۆری و سەرەڕۆیی ژاندرم و مەعموورەکانی حکومەتی بوو، کتێب و نووسراوی کوردی‌یان دەهێنا)(٦١).

ئەم دوو کەسایەتییە، (حسێن فروهر) و (ئەحمەدی ئیلاهی) پاشتر لە دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) و دامەزراندنی کۆماری دیموکراتی کوردستاندا دەوری دیاریان بووە. بێجگە لەوان چەندان قاچاخچی دیکەی کوردستانی باشوور لە سەردەمی کۆماردا هەواڵ و دەنگ و باس و چاپەمەنی و نامەی کوردانی عێراقی ئەوی‌یان دەگەیاندەوە کوردستانی باشوورو بە پێچەوانەشەوە. عەبدوڵڵا سۆفی کەریم سەراج نیشتمانپەروەرێکی ئەو سەردەمەی کوردستانی باشوور، کە بەشداری کۆماری دیمۆکراتی کوردستانی کردووە، وا پێدەچێ:

(ئەوانە لەو ڕۆژانەدا دەوری پۆستەچی‌یان ئەبینی بۆ کەسانی وەکو ئێمە، چونکە لە ڕێگەی ئەوانەوە نامەمان بۆ ئەهات و نامەمان بۆ کەس و کارمان ئەنارد، جگە لەوە لە گەڕانەوەیاندا بۆ کوردستانی عێراق هەواڵی دامەزراندنی کۆماری کوردستانی ئێرانیان ئەدا بە گوێی خەڵکداو جار جارە گۆڤارو ڕۆژنامەو پەرتوکی کە تازە دەرچوو بوو لەگەڵ خۆیاندا بردەوە، ئەکەوتنە بەردەستی لاوانی کوردی عێراق،

منیش بەو قاچاخچیانەدا نامەم بۆ کەس و کارم ناردو کتێب و پەڕتوك و گۆڤاری کوردی ئەو کاتەی عێراق کەلای برادەران دەست ئەکەوت خۆشم کاتی خۆی گەلێك لەو چاپەمەنیانەم لە ماڵەوە لە سلێمانی بەجێهێشتبوو، داوای ئەو چاپەمەنیانەم کردبوو، کاریان ڕاست بێ، لە گەڕانەوەدا، لەگەڵ خۆیان هێنایان کەلێنێکی گەورەیان پڕکردبووەوە، بەلای کوردەکانی ئێرانەوە جێگاو ڕێزی تایبەتیان هەبوو)[٦٢].

حیزبی هیوا، دوای پێوەندی کردن لە ڕێگەی (میرحاج)ەوەو بڕیاری دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) هاوکارییەکە ڕۆژ بە ڕۆژ پتەوتر دەبوو.

لەم ڕووەوە ئیگلتۆن نووسیویەتی:

(بۆ وتوویژ لە بابەت ئاواتە موشتەرەکەکان وە هەروەها لێکۆڵینەوە لەسەر پرۆگرامەکانی داهاتووی کوردان، لەگەڵ نوێنەرانی حیزبی هیوا لە مانگی مارسی ١٩٤٤ کۆمەڵە موحەممەد ئەمینی شەرەفی نارده کەرکوکێ، نوێنەرەکانی وێ بریتی بوون لە: ئەمین ڕەواندزی- عیززەت عەبدولعەزیز، موستەفا خۆشناو، شێخ قادری سولەیمانی، سەید عەبدولعەزیز گەیلانی وە ڕەفیق حیلمی. لە دوای چەند مانگان لە هەواڵەکانی هاوینی ساڵی ١٩٤٤ لقی حیزبی سولەیمانی، ئیسماعیل حەققی شاوەیس و عوسمان دانش بۆ وەڵام دانەوەی موقابیل وەپێداگرتن لەسەر پەیمان کە بۆ جاری دووهەم نارده مەهابادێ. لە ماوەی ساڵ و نیوێکی دوایی، هەمزە عەبدوڵلا وە وردی لە عێراقێ، قەدری بەگ نەوەی جەمیل پاشای دیاربەکر لە سووریا ڕا وە قازی مەلا وەهاب لە تورکیەڕا بۆ دیتنی ڕێبەرانی کورد وە هەروەها بۆ باسکردن لەسەر مەسەلەی سنوورەکانی خودموختاری هاتنە مەهابادێ)[٦٣].

لقی کوردستانی عێراقی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)، بەسەر پەرشتی (ئیبراهیم ئەحمەد) بەڕێوە دەچوو، لە بارەی چۆنیەتی دامەزراندن و ئەندامە چالاکەکانی ئەو لقە، ئیبراهیم ئەحمەد دەگێڕێتەوە:

(.. لە ڕۆژی دانراوا ١٥کەسێ لە ماڵی مامۆستا ئیسماعیل (مەبەست لە ئیسماعیل حەقی شاوەیسە– هیمداد) کۆبوونەوە، بە داخەوە هەر ناوی ئەمانەیم لەبیر ماوە؛ (١)کاك سدیق شاوەیس برای مامۆستا، (٢)شاعیری نیشتمانپەروەری ناودار کاك فایەق بێکەس، (٣)خاتوو بەهێ مارف، (٤)حەمە عەلی مەدهۆش بەرگدروو و شاعیری ناسراو، (٥)کاك عەزیز میرزا ساڵح بەڕێوەبەری قوتابخانەی هەڵەبجە. لە کۆبوونەوەکەدا پاش وتووێژێکی ڕێکوپێك بە گشتی دەنگ بڕیاردرا کە بە پێی داخوازی سەرکردایەتی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) لقی (ژ. ك) لە کوردستانی باشووردا دابمەزرێنین..)[٦٤].

لە پاش ڕووخانی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان لقەکانیش هەڵوەشایەوەو چوونە نێو ڕیزەکانی پارتی دێمۆکراتی کورد (عێراق)، کە پاشان بوو بە پارتی دێمۆکراتی کوردستان.

هەر لەو ڕۆژانەیشدا (قازی محەمەد) وەك کەسایەتیەکی ڕۆشنبیرو خوێندەوارو ناسراوی کورد، ئاگای لە نووسراو و بڵاوکراوەکانی ئەو ڕۆژانەی کوردستانی باشوور هەبووەو لە ڕێگەی قاچاخچی‌یەکانەوە پێوەندی دەگەڵ حیزبی (هیوا)دا هەبووەو نووسراوەکانی ئەو کاتەیان لە بۆ ڕەوانە کردووەو لە بارەی ئایندەی کوردستانیش بیروڕایان گۆڕیوەتەوە.

کوڕی ڕەش (عەلی قازی)، کوڕە تاقانەکەی پێشەوا لەم بارەیەوە دەڵێ:

(لە پێشدا مەرحومی بابم لەگەڵ حزبی هیوا پێوەندی هەبووە. بە بیرم دێ ماڵێ مە ئەشکەوتێکی تێدا بوو هەموو ڕۆژنامەو گۆڤاری حزبی هیوای تێدا دانرابوون، مەرحومی بابم بەردەوام لە ڕێی چەند بازرگانێکی عێراقی کە هاموشۆی ئێرانیان دەکرد پێوەندی بە هیواوە هەبوو، بە داخەوە نێوەکەم لەبیر نەماوە کە حاجی‌یەکی کۆیی بوو زۆر جار دەهاتە مەهاباد ئەو رابطی وی بوو لەگەڵ حزبی هیوا)[٦٥].

دوای ئەوەی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بە تەواوی جێگەی خۆی گرت و دۆست و لایەنگری زۆر بوو و توانی چاپخانەیەکی بچکۆلانە بۆ بلاوکراوەی خۆی پێك بێنێ، دوای ئەوەی هەوڵی زۆریدا تا توانی گۆڤاری (نیشتمان) چاپ و بلاوبکاتەوە، پێوەندییە ڕۆشنبیرییەکەی بە تایبەتی لە بواری نووسین و خوێندەواریدا زێتر بوو. بە هۆی بارودۆخی سیاسی کوردستانی باشوور، کە لە زووەوە پێوەندی دەگەڵ ڕۆژنامەو گۆواری کوردیدا هەبوو و لە ڕووی خوێندنی قوتابخانەشەوە لە زووەوەو بە تایبەتی لە سەرەتای ئەم سەدەیەو پاشتر لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەتی عێراقدا لە قوتابخانەکانی کوردستاندا بە زمانی کوردی دەخوێنرا، ئەمە وایکرد کە ڕۆشنبیرانی کوردستانی ڕۆژهەلات سوود لە ئەزموونی ئەو مامۆستاو بلاوکراوە کوردییانەی کوردستانی باشوور وەربگرن. دەربارەی ئەو هاوکارییە (هێمن) وەهای ڕوون کردۆتەوە:

(ئێمە یانی ئەو پۆلە لاوەی لە زەمانی پەهلەویەوە یەکترمان گرتبوو و دۆستانە پێکەوە کارمان دەکرد. مەیدانمان بۆ ئاوەلا بوّوەو چالاکی خۆمان پەرەپێدا. دەمان ناردە عێراق ڕۆژنامەو گۆواری کوردیان بۆ دەهێنایین و دەمانخوێندەوە. من شیعری خۆم و شیعری شاعیرەکانی ترم بە خەت بۆ لاوەکان دەنووسییەوەو بلاوم دەکردنەوە. دڵشادی ڕەسووڵی لە عێراقەوە هاتبۆوە. ئەو ئیملای کوردی لە هی ئێمە باشتر بوو و خەتیشی خۆشتر بوو. زۆریشی شیعری بێکەس و پیرەمێردو ئەحمەد موختار جاف و حەمدی لەبەر بوون و بە خەت بلاوی دەکردنەوە. گۆواری گەلاوێژ ڕۆڵێکی باشی دیاری کردو لاوەکانمان فێری کوردی خوێندنەوە بوون)[٦٦].

هەندێ لە ئەندامە چالاکەکانی کۆمەڵە)، ئەوانەی دەستی نووسینیان هەبوو، بەرهەمەکانی خۆیان لە گۆڤارە کوردییەکانی چلەکاندا بلاودەکردەوەو بە تایبەتیش لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا.

وتارەکانی (ئیبراهیمی نادری، دڵشادی ڕەسووڵی، تۆفیقی ئەمینیان، طاهری هاشمی،.. هتد)[٦٧] بەرچاو دەکەوێت. ئەمەش نیشانەی ئەوەیە ئەو ڕۆژانە، گۆڤاری ناوبراو لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا بەهەرمێن بووە، تەنانەت گۆڤاری نیشتمان نووسیویەتی:

ئەر نەبێ نووری چراکەی "نیشتمان"ی خۆشەویست
دەیدەکەم لێڵاوە دەردو داخی کەس نادینمە
تیشکی ڕۆژی "نیشتمان" شمشێری عالەم گیرمە
شەعشەو ورشەی "گەلاوێژ" چاوی گێتی بینمە[٦٨]

بە تایبەتی لە کوردستانی باشووریشدا گۆڤاری (گەلاوێژ) لە لایەن ئەندامانی حیزبی (هیوا)وە سەرچاوەیەکی باشی خۆ ڕۆشنبیر کردن و تێگەیشتن بووە.

هەندێ لە نووسەرو ڕۆژنامەنووس و شاعیرانی کوردستانی باشوور دوای هەواڵی دامەزراندنی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان بەرەو کوردستانی ڕۆژهەڵات بەڕێ کەوتن بۆ ئەوەی دەوری نیشتمانی خۆیان لەوێ ببینن، بە تایبەتیش لە سەرەتای دامەزراندنیدا کۆمار زۆر پێویستی بە مامۆستای قوتابخانەو ڕۆشنبیران هەبوو تا دام و دەزگاکانی فێرکردن و ڕاگەیاندنی کۆمار بەڕێوە ببەن.. ئەو نووسەرو ڕووناکبیرانە دەتوانین بەسەر دوو دەستەدا دابەشیان بکەین:

١-ئەوانەی چوون بۆ کوردستانی ڕۆژهەڵات و دەوریان بینیوە.

٢-ئەوانەی لە کوردستانی باشوورەوە بەرهەمیان بۆ ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە نووسیووە.

سەبارەت بە دەستەی یەکەم، سەعید ناکام و وردی و قانیع و عوسمان دانش و عەبدوڵڵا سۆفی کەریم سەراج و کەریم زەندو یحیی چروستانی و ئەنوەر دڵسۆزو مەغدید سۆران.. هتد[٦٩].

(سەعید ناکام) ئەگەرچی خۆی بە ئەسڵ کوردی کوردستانی ڕۆژهەڵاتەو مەهابادی‌یە، بەڵام پاشان پەرپوەتەوە کوردستانی باشوور. بەر لە دروست بوونی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) لە کوردستانی ڕۆژهەڵات، ئەوکاتە بە فەقێیەتی‌یەوە خەریک بووە. (هێمن) دەڵێ:

(ئەلفوبێم لە خزمەت مامۆستا سەعید ناکام خوێند. کە ئەو دەم مێرد مندالْ بوو.. مامۆستا ناکام نەك هەر سامی لە خوێندن شکاندم. بەڵکە تێیگەیاندم خوێندن خۆش و شیرینە. پێش ئەوەی ئەلفوبێم پێ بناسێنێ. بزنۆکەو مەڕۆکەی حوسێن حوزنی ئەوەندە بۆ خوێندمەوە هەمووم لەبەر بوو. کتێبی ئەنجوومەنی ئەدیبانی ئەمین فەیزیمان هەبوو. شیعرە گاڵتە کانی شێخ ڕەزای فێر دەکردم. لە بیرم قەسیدە درێژەکەی عاریف سایبم کەوا دەس پێ دەکا: (ئاوارەیی خاکی وەتەن و سەیرو سەفا) لەسەر ڕا بۆ خوارێ لەبەر بوو. وەك تووتی دەمخوێندەوەو لە مانای نەدەگەیشتم)[۷۰].

دوای ساڵانێك لە تەمەنی خۆی (ناکام) کە لە کاری چاپەمەنی و بە تایبەتی کارکردن لە چاپخانەکەی حوزنی و پیرەمێردو هاوکاری پیرەمێرد، لە دوای دامەزرلدنی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، بە پەلە خۆی گەیاندەوە مەهابادێ و بە هۆی ناسراوی و ناوبانگی و شارەزایی لە کاری ڕۆژنامەگەری و چاپخانەدا جێگەی شیاوی خۆی لە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئۆرگانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستاندا وەرگرت.

(ناکام) خۆی دەگێڕێتەوە:

(ئەوەی ڕاستی بێ لەو وەختەی کە کۆماری کوردستان دامەزراو ڕۆژنامەی (کوردستان) بڵاوبووەوە، ئەهات بۆ عێراقیش، کە ئەهات خەڵك بە نەوعێکی عەجایەب ئەیان قۆستنەوەو ئەیان خوێندەوە، پێیان زۆر خۆش بوو. ئەوە کیانێك دامەزراوە بۆ کورد لە مەهاباد. ئەوانەی ڕۆژنامەکەیان ئەبرد بە ڕێگاوەو ئەیان نووسی لەو پلەو مستەوایەدا نەبوون کە خەڵك چاوەڕوانی ئەکرد. لەبەرئەوە بە هەموو لایەك وایان بە باش زانی کە من بچم خۆم بگەیەنمە مەهاباد و بتوانم هاوکاری لەگەڵ ئەو ڕۆژنامەیە بکەم)[۷۱].

هەروەها بەردەوام دەبێ:

(.. ئەو وەختەی من چووم بۆ مەهاباد و لە (کوردستان)دا دەستم بە ئیش کرد، تەنها فریای ئەوە ئەکەوتم لەوێ ئیش بکەم، بۆ؟ چونکو جگە لەوەی نووسەر بووم، ئیدارەی چاپخانەکەشم بە دەستەوە بوو، کرێکارەکانیش هەموو تازە هاتبوون و فێر ئەبوون، لەگەڵ ئەوانیش ئیشم ئەکرد)[٧٢].

ئینجا لە بارەی ژمارەو سەرنووسەری ئەو سەردەمەی ڕۆژنامەکە لە پێش خۆیدا، دەڵێ:

پاشان هەر لەو ڕۆژنامەیەدا هەندێ شیعرو نووسینی خۆی بڵاوکردۆتەوە. دەمەوێ لێرەدا، هەڵوەستەیەك لە بارەی ئەو پەرەگرافانەی چاوپێکەوتنەکەی (ناکام)ەوە بکەین، ئەویش ئەوەیە، ڕێی تێ ناچێ ئەو پیاوە، سەید محەمەدی حەمیدی ئەوەندە کۆڵەوار بووبێ، کە لە سەرەتاوە تا ژمارە نەوەدی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی لە ئەستۆ گرتبێت و نووسینی خۆیشی تێدا بڵاوکردبێتەوە، بە تایبەتی کە پێشتر لە کوردستانی باشوور بووەو ئاشنای ئەدەبیات بووەو فێری نووسین و خوێندنەوە بە زمانی کوردی بووەو (ناکام) لە دوای ئەو، بێگومان بە هۆی ئەوەی پێشتر لە بواری چاپخانەو ڕۆژنامەنووسیدا کاری کردووە باشتر حاڵی بووە، بە تایبەتی (تیپچن) بووە.

پێش ئەو سیفەتی زانایی درا بە سەید محەمەد حەمیدی.. خوێندنەوەی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئەو ڕۆژگارەو گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە ئەوە دەردەخا، ئەم پیاوە بە کوردی و بە فارسی نووسین و وەرگێڕانی زۆری بڵاوکردۆتەوە. ئەمە بێجگە لەوەی، غەیری ئەم چاوپێکەوتنەی (ناکام) لە ڕۆژنامەکەو سەرچاوەی باوەڕپێکراوی تر ناوی بەڕێوەبەریەتی و سەرنووسەری ئەومان نەدیوە، تەنانەت (محمد شاپەسەندی)یش لە چاوپێکەوتنێکی خۆیدا، دەڵێ بەڕێوەبەری هونەری ڕۆژنامەی کوردستان من بووم[٧٥].

محەمەد تۆفیق وردی (١٩٢٣-١٩٧٥ز) لە نووسەرە دیارەکانی سەردەمی کۆمارەو پێشتریش لەنێو حیزبی (هیوا)دا ئەندامێکی چالاك بووە. چەندین وتارو

شیعرو چیرۆکی لــە ڕۆژنامــەو گۆڤارەکـاندا بڵاوکردۆتــەوە، کــە لــە بیبلۆگرافیـای ڕۆژنامەنووسیی ئەو سەردەمە لە پاشکۆی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا بەرچاو دەکەوێ.

(وردی)، وەکو مامۆستایەکی پەروەردەیی لە قوتابخانەکاندا دەرسی وتۆتەوە، چونکە لـە سـاڵی (١٩٤٤)دا لەگـەڵ برادەرەکـانی نـەریمان و کـەریم زەنـد خانـەی مامۆستایانیان لە بەغدا تەواو کردبوو، هـەروەها بەرهەمیشـی بـۆ بڵاوکراوەکـان ڕەوانە کردووە. شایانی باسە سەرەتای کاری نووسینی (وردی) لەو نووسینانەوە دەست پێدەکات، کە لە ڕۆژنامەی (الاهالی)دا بە زمانی عەرەبی دەربارەی کـاری چەوت و بەرتیل وەرگرتنی فەرمانبەرانی حکومی لە قەڵادزێ بڵاوی کردۆتەوە.

دەرسەکانی (وردی) لە گۆڤاری (گڕوگاڵی منداڵانی کورد)دا سـەرکەوتووانەو سـەرنج ڕاکێشـەرە، هـەر جارەی دەرسـێکی لــە بـارەی جوگرافیـای کوردسـتان نووسیووە. شێوازی نووسینەکەیشی هەروەکو دەرس وتنەوەی ناو پۆل (کلاس) نووسیووە، مامۆستا پرسیار دەکاو شاگرد (خوێندکار) وەرام دەداتەوە:

مامۆستا: کێ دەتوانێ چۆمەکانی بەناوبانگی کوردستانی ئێرانمان بۆ بەیان بکا!!

شـاگرد (دارا): مـن دەتـوانم (١) سـیروان: کـە لـە کوردسـتانی ئـێران بـەرەو کوردستانی عێراق دەڕواو دەڕژێتە چۆمی (دەجلە)..[٧٦].

(وردی) بێجگە لە بەشداری کردن لە نووسینی دەرس و ئـەدەبی منـداڵان لـە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئەو ڕۆژانەیشدا بەشداری کردووە، جا چ بە نووسین بێو چ بە وەرگێڕان بێ، چالاکیەکەی وایکردبوو ڕێزی تایبەتی لای دەستەی نووسەران و ڕووناکبـیرانی ڕۆژهـەڵات هـەبێت، لـە ژمـارە (٢٥)ی ڕۆژنامـەی (کوردسـتان)دا هاتووە:

(ئـەم شـیعرانە بـرای خۆشەویسـت وردی لــە بابــەت جێژنــی نــەورۆزەوە گوتویەتی..

ئەڵێن نەورۆز هات دەشتی کوردەوار
زستانی دەرکرد هات بەرەو بەهار

مزگێنی لە لاو تەم لاچوو لەناو
یەکەم نەورۆزە کورد بۆتە دەوڵەت
دڕانی بەرگی دیالی و زیللەت
هەڵیکرد ئالای سەوزو سپی و سوور
ئەلەرێ شادە بەرزە دوور بە دوور)(٧٧).

لەناو نووسەرانی کوردستانی باشوور، کە بە زۆرترین نووسین بەشداری لە ڕۆژنامەنووسیی کۆماردا کردبێ (وردی)یە. بە تایبەتی دوای ئەوەی (لەگەڵ هەندێ لە کاربەدەستانی فەرهەنگ (مەعاریف)ی وەکو دڵشادی ڕەسووڵی تێک چوو)(٧٨)، بە تەواوی وازی لە کاری مامۆستایەتی هێناوەو خەریکی نووسینی بابەتی ڕۆژنامەنووسیی بووە. پاشتریش، کە گەڕایەوە عێراق بە هەمان تاقەت و توانا ژمارەیەکی زۆر نامیلکەی بچووکی لە بابەت فۆلکلۆرو ئەدەبیات نووسی و وەرگێڕا.

قانیع (١٨٨٨-١٩٦٥ز) شاعیری میللی، ماوەیەکی زۆر لە ڕۆژگاری کۆماردا، بە کاری مامۆستایەتی‌یەوە خەریك بووەو پێش ئەوەی بڕواتە ئەوێ وەکو شاعیرێکی میللی ناسراو بووەو ئەدیب و نووسەرو کاربەدەستانی ئەوێ ناسیویانە.

هێمنی موکریانی دەڵێ:

(پاش دووی ڕێبەندان و پێك هاتنی کۆماری کوردستان کوردەکانی پارچەکانی تری کوردستان ڕوویان لە مەهاباد کردو من و هەژار لەگەڵ هەموو پیاوە بەناوبانگەکان پێوەندی دۆستایەتیمان دامەزراند. مامۆستا قانیعیشم ناسی و لە ئەزموونی ئەدەبی ئەویش کەڵکم وەرگرت)(٧٩).

(قانیع) لە زۆربەی شیعرە نیشتمانی و کۆمەڵایەتیەکانی بە زمانێکی سادەو شێوازێکی ساکار گوزارشتی لە هەست و نەستی خۆی کردووەو ئەمەش وایکردووە کە لە ڕیزی شاعیرە میللی‌یەکان ناو ببرێت، بەڵام نەوەکو میللی بەو

مانایەی کە شیعرەکانی لە ئاستی هونەری شیعریدا کزو لاواز بێ، نەخێر، بەو واتایەی لە ڕووی بەکارهێنانی زمانەوە لە کەش و هەوایەکی جەماوەری و لەنێو چینی جووتیارو پاڵەو زۆرینەی خەڵکدا بڵاوبۆتەوەو بە ئاسانی لێی تێدەگەن و دەماو دەم بەناو خەڵکیدا بڵاودەبێتەوەو ناوبانگ پەیدا دەکەن.

د. عیزەدین دەڵێ:

(بەناوبانگترین شاعیری میللی هاوچەرخ (قانیع)ە، کە شیعرەکانی لەنێو جەماوەری جووتیاری کوردستانی عێراق و ئێراندا بڵاوبۆتەوە. (قانیع) لە زۆربەی شیعرەکانیدا مەسەلەی نەتەوەیی بەرجەستە کردووە، لەم ڕووەوە شیعرەکانی لە ڕووی ڕووخسارو بەهێزیدا لە ئاستی شیعری کلاسیکیدایە. بە شێوازە میللی‌یەکەی خۆی کێشەکانی ژیانی ڕۆژانەی جەماوەرو بە تایبەتی ژیانی جووتیارو پاڵەی کوردی دەربڕیوە لە وێنە کێشانی مۆنۆلۆژی ناخی جووتیاردا داهێنانی کردووە)[٨٠].

بەر لە دامەزرانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، لە کاتی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)دا چەند شیعرێکی نیشتمانی لە گۆڤاری (نیشتمان)دا بڵاوکردۆتەوە. لەوانە یەکێکیان بەناونیشانی (پاییزی نیشتمان)ەو تیایدا هاتووە:

ئەی وەتەن پاییز بەخێربێت چونکو ئیمڕۆ باوەمە
گەرم و ساردی فەسڵەکەت عەینەن دڵەی شێواوەمە
بارەشت ئاهی دەروون و هەوری هەروەك چاوەمە
نم نمی بارەش ئەبارێ وەك تکەی زوخاوەمە
شاخ و داخی تۆ نموونەی جەرگی هەڵقرچاوەمە
گێژەڵووکەی سەر ملانت وەك هەناسەی پڕ گرین
تەم لەسەر کوێستانەکانت دووکەڵی قەلبی حەزین
وشکە پووشی دەشتەکانت بەندی جەرگی ئاگرین
ساردی ئەشکەوت و موغارەت وەك دەروونی پڕ برین
بەرگە ڕێزانی درەختت عومرەکەی فەوتاوەمە[٨١].

ئەو ڕۆژە کە بیستوویەتی کۆمارێکی سەربەخۆی کوردی دامەزراوەو خاوەن ئالأی تایبەتی خۆی، ئاواتی هاتۆتەدی و ڕووی لەوێ کردووە، لە گوندی (کەلبەڕەزاخان) مامۆستا بووە، هەژاری موکریانی لە میانەی قسە خۆشەکانی (قانیع)دا دەگێڕێتەوە، کە خۆی هەموو جارێ دەیگووت من لە (سەگی پێشەوا) مامۆستام[٨٢].

عەبدوڵلا سۆفی کەریم سەڕاج ناسراو بە (عولە)، دوای ئەوەی لەگەڵ چەند هاوڕێیەکیدا گەیشتوونەتە کۆمار، لە خوێندنگای (گەلاوێژ)دا دوو مانگێك خەریکی مامۆستایەتی و دەرس وتنەوەی زمانی کوردی بووە.

کۆماری دێمۆکراتی کوردستان بە بۆنەی دەرس خوێندن بە زمانی کوردی کۆڕێکی شیعر خوێندنەوەی لە خوێندنگای ناوبراو ڕێکخستووەو چەند شاعیرێك بەشدارییان تێدا کردووە، لە بارەی ئەو کۆڕە ئەدەبیەو دەوری خۆی لە یادداشتی خۆیدا نووسیوویەتی:

(ڕۆژێکیان حکومەتی کوردستان بڕیاریدا سیمینارێك لە فێرگەی گەلاوێژ سازبدات. ئەوکاتە ئێمە لەوێ مامۆستا بووین، پێش ئەو بڕیارە بە دە ڕۆژێك ئەوەمان بیست کە مامۆستای شاعیر قانیع هاتووەو بەلأم پێش ئەوەی خۆی بگات پارچە شیعرێکی ناردووە، ئەو سیمینارە لە لایەن من و کاك عومەری هاوڕێم بەڕێوەبرا، بۆیە بە هەلمان زانی شیعرەکەی مامۆستا قانیع بخوێنینەوە، ئێستەش یەك دوو دێڕی ئەو شیعرەم لە یاد ماوە کە دەڵێ:

سەد شوکر وا من نەمردم تا کە دیم ئالأیی کورد
هەر بژی ئالأیی کوردو پێشەوای زانایی کورد

لەو سیمینارەدا بەڕێزان سەرۆك کۆمار قازی موحەمەد، سەر لەشکری کۆمار مستەفا بارزانیو زۆربەی وەزیران و کاربەدەستانی دەوڵەت ئامادە بوون)[٨٣].

هەروەها لە بارەی ڕێزلێنان و قەدر زانینی ئەو کۆڕە شیعرییەوە نووسەر بەردەوام دەبێ:

(..كە چووم بۆ بارەگای حزب، لەوێ وتیان پێشەوا خەڵاتی كردووی بەرانبەر ئەو شیعرەی خوێندووتەتەوە، ئیتر "٦٠" تومەن پوڵیان دامێ و بۆ بەیانی ڕۆژی ئاییندەی لەگەڵ هەمان كابرای كە بانگی كردم بۆ بارەگا چووینــە بـازاڕ دەسـتێ ڕانكـو چۆغـەو جوتـێ پێڵاویـان بـۆ كڕیم)[٨٤].

لە بارەی ڕۆژانی مامۆستایەتی خۆی لە خوێندنگای (گەلاوێژ)یشدا دەڵێ:

(لـە پـاش دوو ڕۆژ لـە وەزارەتـی فەرهەنگـەوە (پـەروەردە) بـانگكراین. لـەوێ داوایان لێكردین لە فێرگەی گەلاوێژ وانـەی زمـانی كـوردی بـە قوتابیان بڵێینەوە، چونكی مامۆستای شارەزا لـە ئەلف و بێی كوردی كـەم بـوون بـۆ مـاوەی دوو مـانگ بـە باشـی وانـەی زمـانی كوردیمـان گوتەوە)[٨٥].

پاشان بوو بە ئەفسەرو لە ڕیزی هێزی پێشمەرگەی كوردستان تـا ڕوخـانی كۆمار خزمەتی كردووە.

شایانی باسە د. عیزەدین ەڵێ:

(كـە بەڕێوەبـەری ئـەو قوتابخانـەی "گـەلاوێژ"ە عوسمـان دانـش بـوو. دانش لە هەڵكردنی ئاڵای موقەددەسدا تاقە كوردی عێراق بوو وتاری خوێنـدەوە. جـارێك لــە (زەبیحــی)م پرســی بۆچــی لــەناو هــەمووواندا عوسمان دانش هەڵبژێررا،

وتی: چونكو ئەو پێوەندیی كۆنی لەگەڵ ئێمەدا هەبوو، نوێنـەری (ژ. ك) بوو لە سلێمانی) *.

هەندێكیش لەوان بە تەنیا جارێك یان دوو جار بەرهەمیان بڵاوكردۆتەوە.

شەهید محەمەد قودسی (م. محمود) لە وتارێكیدا لە بارەی (خوێندن)ەوە وا دادەڕژێ:

(..نەزانین هاوڕێیـەكی گیـانی بە گیـانی هەموو كەسێكی بەكارهێنـەری گــەل و ســـەرگەردانیكەریەتی، هـــەروەها دوژمنێكـــی خوێنـــەخۆری

ئـازادکردنی گەلـە. بـا ئەمـە بـە گـەزێك بـۆ پێوانـی دوژمنایـەتی بڵاوبوونەوەی خوێندن دابنێین دەبینین ئەوانەی کە بەبێ ژمارە هەوڵی بڵاوکرنەوەی خوێندن دەدەن ئەو کەسانەن کە لە ئازادی گەل وە وریا بوونەوەی بەرامبەر بە حقوقی خۆی ناترسن، وە ئەوانەی کە خوێندن بڵاوناکەنەوە تنۆك تنۆك نەبێ ئەو کەسانەن کە لەبەر ئارەزووی خۆیان و زوڵم کردنیان لەسەر گەل ئازادی دوا دەخەن..)[٨٦].

یحیی چروستانی، لە وتارێکدا بە ناونیشانی (بەرەو ئازادی) لە (سەرا)وە نووسیویەتی:

(ئەی دڵ، شێواوی پەنجەی زۆرداران، ئەی سینەی تەماوی بە دەست خەموە جەوری بەدکاران، زۆر دیل وەژێر دەستی، ئای چەند زام زادەی تیری نەهاتیت بە جۆرێك تاساوی چاپووکی چەرخی چەپ گەردی کە هیوای بووژانەوەت نی‌یە.. ئەی چاوی پڕ فرمێسك تۆزێك بڕوانە، ئەی بیری پەرت و بڵاو وریا بەرەوە. ئەی جەستەی کوتراو بە دەست قەمچی خوێنخواران گەردنی کـەچی نـامرادت هـەڵبڕە تەماشـای چـوار دەوری خۆت کە، دیمەنی دەرو دەشتت ببینە وا خەریکە بەرگی ڕەش پۆشی شەوی چارە تاریك لەسەری لاچێ)[٨٧].

ئەنوەر دڵسۆز، کە کوڕە کوردێکی هەولێرییەو ئەندامێکی چالاکی حزبی هیوا بووە[٨٨]. پاشان خوێندنی باڵای لە یاسای نێودەوڵەتیدا تەواو کرد، لە وتارێکی سیاسیدا لە بارەی شی‌کردنەوەی بارودۆخی جیهان و (پەیدا نـەبوونی جـەنگی جیهانی سێیەمدا) لە گۆڤاری (کوردوستان)دا وا دەست پێدەکات:

(مەعلوومە ئەساسی جەنگ لە ڕێك نەکەوتنی ئیمپریالیزمە، دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان بۆ قازانج کردنێکی زۆر لە دوای پەیداکردنی بازاڕی زۆرتر ئەگەڕێن و هەر دەوڵەتێك لە دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانی گەورە ئارەزووی پەیداکردنی زۆرتریـن بـەش ئـەکا لـە بـازاڕی باسـکراو ئـەم بازاڕانە پەیدا نابێ ئیللا لەلای موستەعمەرات نەبێ..)[٨٩].

مەغدید سۆران کە وەکو نووسەرو کارمەندی چاپخانەی کوردستان کاری کردووەو لە هەولێرەوە ڕووەو کۆمار چووەو بە پێی توانای خۆی تا ڕووخانی کۆمار ماوەتەوەو خزمەتی کردووە، لە وتارێکدا بە ناونیشانی (جووتیاری کورد چۆن ئەژی و چی ئەوێ؟) نووسیویە:

(حکومەت دائەمەزرێ بۆ ڕەهبەری و ڕزگارکردنی میللەت نەك بۆ تێرکردنی چەند کەسانێك و لەناوبردنی ئەو طبقەی کە گیانی میللەتی لێ پەیا ئەبێ، ڕاستە حکومەتێکی کە ئالەت بێ بەدەست چەند کەسانێکەوە یا بجولێتەوە بە پەنجەی بە کرێ گیراوەکان ئەوە حکومەتیمیللەت نییە بەڵکو ڕۆژ بە ڕۆژ میللەت بەرەو نەمان ئەبا بەڵام حکومەتی میللیکوردستان حکومەتێکە لە بۆ گەل بەکاردێ..)[٩٠].

دەستەی دووەم، ئەو شاعیرو نووسەرانە دەگرێتەوە، کە بەرهەمی خۆیان بۆ بڵاوکراوەکانی سەردەمی کۆمار ڕەوانە کردووەو هاوسۆزی و هاوخەمی خۆیان دەربڕیوە.

(فانی)، مەمەنداغای کوڕی ڕەسووڵ ئاغا (١٩١٠-١٩٧٣ز)، شیعرێکی درێژی بۆ گۆڤاری (نیشتمان) ڕەوانە کردووە، ناوبراو خۆیشی لە (کۆمەڵە)دا ئەندام بووە. لە سەرەوەی شیعرەکەدا نووسراوە ئەم هەڵبەستە جوانەی ژێرەوە دیاری (فانی)یە، کە لە ژمارە (٢)دا ناسیوتانە، ئاغایەکی زاناو تێگەیشتووە، ئێمە بە وەسیلەی ئەندامی ژمارە (٢٠٠) پێوەندیمان دەگەڵی هەیە. شیعرەکەش بە ناونیشانی (دەڵێم بیڵێم و ناوێرم):

قسێکم دێتە سەر زاری	دەڵێم بیڵێم و ناوێرم
دز و جەردەو ڕیاکارن	نەزان و گێژو بێعارن
لەگەڵ یەکتر ئەڵێی مارن	دەڵێم بیڵێم و ناوێرم
ئەوەی ئێستاکە زۆردارە	خەریکی جەورو ئازارە
ئەوەی بێ زۆرە غەمبارە	دەڵێم بیڵێم و ناوێرم
ڕەعیەت گەرچی جیرانن	خەریکی زوربە لێك دانن
بەبێ عەقڵی پەرێشانن	دەڵێم بیڵێم و ناوێرم[٩١]

ناوەڕۆکی ئەم شیعرەو سەرجەم شیعرەکانی دیکەی شاعیر دەچنە خانەی شیعری شاعیرە میللیەکانەوەو بە زمانێکی سادەو بێ زۆر لەخۆ کردن و بە دوور کەوتنەوە لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی و بەکارهێنانی کێشەکانی عەرووزی عەرەبی و بەکارهێنانی وێنەی شیعری سادەو بەرجەستە لە خاسەیتەکانی شیعری ئەم شاعیرەن و زیاتر بەهرەیەکی شیعری خۆڕسکی تیا بووە. لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیدا گوزارشت لە یەکگرتنی کوردان و بە هەستێکی نەتەوەیی‌یەوە بە گژ ئیستعمارو ناپاك و ئاغاو دەرەبەگەکاندا دەچێتەوە کە تۆوی دووبەرەکی و ئاژاوە دەنێنەوەو کۆسپ و ڕێگرن لە بەردەم هومێدی کوردان.لەگەڵ ئەوەشدا، لە هەندێ لە شیعرەکانی شاعیردا هەست بەوە دەکرێ کە شارەزایی لە عەرووزی عەرەبی و هونەرەکانی ڕەوانبێژیدا هەبووە، بە بەڵگەی ئەوەی، هەروەك لە دیوانەکەیدا دەردەکەوێت، نموونەی شیعری کلاسیکی هەیەو لەسەر ڕێو شوێنی ئەوان ڕۆیشتووە.

شاعیر، چەند چوارینەیەکی لە هەستێکی پاك و بێ گەردی نیشتمانپەروەری و وڵات پارێزی‌یەوە لە ئاست نەزانی و نەخوێندەواری میللەتی کورد داناوەو هەر خۆیشی ئەنجامی ئەو دەردانەیان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە بوونەتە سواڵکەرو حەماڵ و دزو جەردە:

میللەتی کوردی ستەمدیدە هەموو دڵ ڕییشن
هەرچی باری خەفەت و زوڵمە ئەوان ئەی کێشن
چونکە بێ شەمعی زەکا ون بووە ڕێی زیندەگیان
سۆفی و سائیل و حەماڵ و دزو دەروێشن(٩٢)

ئەم شیعرەی)فانی)، (دەڵێم بیڵێم و ناوێرم)، بووە هەوێنی شیعرێکی جوانی (هێمن موکریانی) و لە ژمارە (٥)ی گۆڤاری (نیشتمان)دا بڵاوکرایەوە، بە پێچەوانەی ئەو نەترسی پیشان دەدات لە خستنەڕووی دەردو ناهەمواریی‌یەکانی گەلی کوردا:

هەرچێکی بێتە سەر زارم
ئەمن دەیڵێم و بێباکم
ئەگەر چی بێکەس و زارم
ئەمن دەیڵێم و بێباکم
ئەوی ئاغایە بێ بێکارە
جەبوون و قەڵس و لاسارە
دزی و ڕێگرتنی کارە
ئەمن دەیڵێم و بێباکم[٩٣]

گیوی موکریانی (١٩٠٣–١٩٧٧/٧/٢٧) لە هەولێرەوە بە شیعر بەشداری گۆڤاری (نیشتمان)ی کردووە. عەبدولڕەحمان گیوی موکریانی لە بنچینەدا خۆی لە خێزانێکی نیشتمانپەروەرو کوردپەروەری موکریانییەو خۆی و داماوی موکریانی (١٨٩٣– ١٩٤٧/٩/٢٠) برای هەر لە زووەوە لە حەلەب و پاشان لە کوردستانی باشوور، لە ڕەواندوزو دوایی لە شاری هەولێر بەکاری چاپەمەنی و چاپخانەو ڕۆژنامەنووسییەوە خەریك بوون و خزمەتێکی زۆری ڕۆشنبیریی کوردیان کردووە[٩٤]. لە شیعرەکەیدا هاتووە:

نادەم بە فەلەك زەمزەمەو شوری وڵاتم
قوربانی دەکەم ماڵ و سەروکاری حەیاتم
شێخ نیم کە بە تەزویرو ڕیاکاریو ئەفسوون
وەك ئاش بە دانی ئەم و ئەو لا بێ نشاطم
یا کۆلکە مەلایی بێ عەباو مێزەری پڕ فێڵ
دەرۆزەیی ئیحسان کەم و سەر فیترەو زەکاتم[٩٥]

مەلا حەسەن (قازی هەڵەبجە)، تەخمیسێکی جوانی لەسەر شیعرێکی ئەحمەد موختار جاف داڕشتووەو بە هەستێکی نەتەوەیی بەهێزەوە دەردو خەمی خۆی هەڵدەڕێژێ:

دڵ لە میحنەت کەیلە سا بە ڕووی خەندانەوە
بمدەرێ جامێك بە یادی تەلعەتی جانانەوە

چونکو وا ئێستا لە سازی سینەیی بریانەوە
دێتە گوێم دەنگی بە سۆزو شیوەن و گریانەوە
ناڵەیی دڵمە لە حەسرەت حاڵی کوردستانەوە
چۆن نەناڵی دڵ بە حاڵی میللەتی مەحروومی کورد
چۆن نەگریێ چاو بە خوێن بۆ طالعی مەشئوومی کورد
سینە چۆن لەت لەت نەکەم بۆ عنصری مەحکوومی کورد
لانەوازو بێکەس و مەزڵوومن ئەمڕۆ قەومی کورد
گا لە دەستی تورکەکان و گا لە دەست ئێرانەوە[٩٦]

ئەمە بێجگە لەوەی هەندێ نووسەرو شاعیر بە هۆی بارودۆخی سیاسی ئەو ڕۆژانەوە لە ناردنی بەرهەمەکانیاندا ناوی خۆیان نەنووسیووە یان بە دوو پیت ئاماژەیان داوە، کە نازانین کێن[٩٧]. هەروەها هەندی پارچە نووسینی کورت کورت نێردراوە، بە ناوەکانیانەوە دیارە، کە کوردی کوردستانی باشوورن، هەروەکو: (ئەحمەد پێنجوێنی[٩٨]، عەبدولڕەحمان موفتی[٩٩]،.. هتد).

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم:

١-بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: احمد شریفی، بیبلوگرافی مطبوعات کردستان، روزنامە آبیدر، ش چهلم، س ٢، ١٣٧٧ و ژمارەکانی دواتر.

٢-ناصری توانا بە ناونیشانی (چارەنووسی ڕۆژنامەنووسێك)، لە وتارێکی بەنرخدا دەربارەی ئەم ڕۆژنامەیە دواوەو گوایە سەرنوسەرەکەی (محمد جوهری سعید دیوان) بووەو سەروتاریشی بە قەڵەمی شێخ محەمەد مەردۆخی کوردستان نووسرابوو، ئەم ڕۆژنامەیە هاوکات لەگەڵ ناردنی هێزەکانی دەوڵەت بۆ سەرکوت کردنەوەی هێزەکانی سمکۆی شکاك دەرچووەو لەو چاپخانەیەش چاپ دەکران کە میرزا غولام عەلی هۆشمەندی کرماشانی هێنابوویە شاری سنە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

ناصر توانا سرنوشت یك روزنامەنگار، کوهستان، شمارە (٨)، ٢ شنبە ٢٧ فروردین، تهران، ١٣٢٤، ص٤-٥، ئەم وتارە لە لایەن بەندەوە تەرجەمەی کوردی کراوە، بڕوانە: گ ڕامان، ژ ٢٣، ١٩٩٨، ل ٢٣١.

هەروەها دەبی ئەوەش بڵێین لە ڕۆژگاری دووەمین جەنگی جیهانیدا، حوکمەت ڕێگەی دەرچوونی ڕۆژنامەیەکی لە شاری سنە بەناوی (زاگرۆس)ەوە دابوو، بەڵام دوای گەڕانەوەی سوپا بۆ مەهاباد، ئیمتیازی ڕۆژنامەکەیش ڕەت کرایەوە بڕوانە:

طاهر خلف البكاء/ التطورات الداخلية في ايران، ص ٢٢١.

٣-طاهر خلف البكاء/ التطورات الداخلية في ايران، ص ١٢٥.

٤-سەرچاوەی پێشوو، هەندێ زانیاری لەو ڕووەوە هێناوەتەوە، کە چۆن پاشانیش لێپرسراوانی حکومەت بە دەست ڕۆژنامەکانەوە هەراسان بوون و داوای سانسۆریان کردووە، بڕوانە: ل ١٢٦-١٢٨.

احمد عبدالكريم، الصحافة الايرانية، ص ١٢.

٥-هەندێ زانیاری لە نامەی جەلیل گادانی بۆ لێکۆڵەرەوەی ئەم باسە هاتووە، کە ئەوانیش پێوەندییان بە چالاکی ڕۆژنامەنووسیی و سیاسیی دکتۆر ئیسماعیلی ئەردەڵانەوە هەیە، حەزم کرد نامەکە وەکو خۆی لە پاشکۆی تێزەکەمدا بنووسمەوە لە ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٨٥دا هاتووە: نامەی کوهستان پاش ساڵیا بێهۆشی و بێ دەنگی لە دەمێك دا کە تاران کانوونی ارتجاع بوو، نێوی کوردی زێندوو کردەوە.

٦-کوهستان ژ (٧٦-٧٩)، ١٩٤٦-١٩٤٧.

٧-فاروق ابو زید، فن الخبر الصحفی، ص ٢٧.

٨-د. محمود فهمی، الفن الصحفی فی العالم، ص ٦١-٦٩.

٩-هەواڵەکان بە زۆری سیاسی و ئابووری بوون، جار جارە هەواڵی ڕۆشنبیریشی بڵاوکردۆتەوە، وەکو دەرچوونی کتێبێکی تازە یان ڕۆژنامەو گۆڤارێکی تازەو نواندنی شانۆگەرییەك، لە ژمارە (٣٦)دا باسی دەرچوونی کتێبی (ئەلفبای نوێ) دەکات و لە ژمارە (٣٨) باسی دەرچوونی ڕۆژنامەی (دەنگی گێتی تازە) دەکات و لە ژمارە (٦٩)دا باسی نواندنی شانۆگەری (طبیب اجباری بە زۆر کراو بە دکتۆر) کە نووسینی (مۆلیێر)ە، لە شاری سەقز دەکات، کە داهاتی شانۆگەریەکە بۆ قوتابیە هەژارەکان بووە، لە دەبیرستانی شاهپور لە نۆڤەمبەری ١٩٤٦دا.

١٠-د. محمود فهمي، الفن الصحفي في العالم، ص ١١٧-١١٩.

١١-سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.

١٢-عبدالجبار محمود علي، التصوير الصحفي، مؤسسة دار الكتب للطباعة و النشر، بغداد، ١٩٨٠. سعيد دستوری در کار مطبوعات عکس و نویشته اعتبار یکسان دارند، مجله ادبستان، ش (٧)، س١، ١٣٦٩، ص ١٦-٢٠.

١٣-کوهستان، ژ (٢١)، س١، ٢٥ی تەمووزی ١٩٤٥، ل ٥. لە ڕاستیدا ئەم شیعرەی (هەژار) لە ڕووی ناوەڕۆکەوە قسە هەڵدەگرێ، تاران بە پایتەختی کوردان

بزانێ و له ڕووی ڕووخساریشەوه لاوازه، بەڵام ڕەنگه بەوەی، که سەرەتای دەست پێکردنی بێ، چاوپۆشی لێ بکرێ.

١٤-کوهستان، ژ (٢٠) س١، ١٨ی تەمووزی ١٩٤٥، ل ٧.

١٥-پیرەمێرد، سەدایێکی ئاشنان ڕۆژنامەی ژین، ژمارە (٨٥٥)، س٢، پێنج شەممە ١٩٤٧/١/١٦.

١٦-کوهستان، ژ (٧٥)، س٢، ٢٣ی شوباتی ١٩٤٦، ل٥.

١٧-کوهستان، ژ (٧٨)، س٢، ١٣ی مایسی ١٩٤٧، ل٥.

١٨-کوهستان، ژ (٥٠، ٧٠)، ١٩٤٦.

١٩-کوهستان، ژ (٣٥)، س ١، ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٤٥، ل٣.

٢٠-محمد علی کوردی، مدارس کردستان عراق، کوهستان، ژ (٧٩)، س٢، ٢٠ی حوزەیرانی ١٩٤٧، ل٦.

٢١-کوهستان، ژ (٢)، س١، ١٤ی شوباتی ١٩٤٤، ل٥.

٢٢-د. مارف خەزنەدار، دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، ل ١٠٤.

٢٣-مەلا عبدولکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، دیوانی نالی، ل ٥٣٢.

٢٤-کوهستان، ژ (٢٠)، س١، ١٨ی حوزەیرانی ١٩٤٥، ل ٥. هەروەها نموونەی شیعری نەتەوەیی زۆرتریش بڵاوکراونەتەوە، بڕوانە: ژ (٣٥)، س١، ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٤٥.

٢٥-کوهستان، ژ (٥٦)، س٢، ٢٠ی مایسی ١٩٤٦، ل٣.

٢٦-کوهستان، ژ (١٥)، س١، ١٤ی مایسی ١٩٤٥، ل٥.

٢٧-کوهستان، ژ (١٧)، س ١، ٢٨ی مایسی ١٩٤٥، ل٥.

٢٨-کوهستان، ژ (١٨)، س١، تەمووزی ١٩٤٥، ل (٤-٥).

٢٩-ناونیشانی لێکۆڵینەوەکه (بررسی در شعر و ادبیات کردی)یه، به واتای (لێکۆڵینەوە له شیعرو ئەدەبیاتی کوردی) و له ژ (٤٤-٤٨)، ٥١، ٥٣، ٥٥دا بڵاوکراوەتەوە. ئەم لێکۆڵینەوەیه له لایەن ڕەفیق حلمییەوە له زمانی فەرەنسییەوە تەرجەمەی سەر زمانی عەرەبی کراوە، بڕوانه لوسی پول مارگریت و ك. أ. ب، دراسة في الشعر الكردي، تعريب رفيق حلمي، بغداد، ١٩٣٩.

٣٠-کوهستان، ژ (٤٥)، ١٥ی کانوونی دووەمی ١٩٤٥، ل ٧.

٣١-هەروەکو لە پەراوێزی وەرگێڕەکەدا هاتووە:

(ئیسماعیل یەکێ لە شاگردانی ئەحمەدی خانییە لە قوتابخانەی ناوبراودا خوێندوویەتیو دوای مردنی ئەحمەدی خانی لە قوتابخانەی ناوبراودا بۆتە جێنشینی وی و ماوەی ٢٠ساڵان بە زمانی کوردی دەرسی وتۆتەوە).

٣٢-لە پەراوێزی وتار، کە داهاتووە (موراد خان خەڵکی شاری بایەزیدە لە تورکیاو لە نێوان ساڵانی ١١٥٠-١١٩٠کۆچیدا ژیاوەو زیاتر شیعرەکانی غەزەل و شیرنن).

٣٣-الدكتور زكي الصراف، المقالة الصحفية في الأدب الفارسي المعاصر، ص ١٨٧.

٣٤-بڕوانە: ژ ٥٤، ١٩٤٦/٥/٦. هەروەها ژ (٩)، (١٤)، (٢٠)، (٤٤)، (٤٩)، (٥٠)، (٥١)، (٥٢)، (٥٣)، (٦٦).

٣٥-بڕوانە: ژ ١-٨٤.

٣٦-بڕوانە: ژ ١٥-٣٨.

٣٧-بڕوانە: ژ ٦٧-٧٩.

٣٨-بڕوانە: ژ ٦٠-٨٤پاشان وەکو کتێب لە تاران چاپکراوە، بڕوانە احسان نوری، تأريخ ريشه نژادی کرد، چاپخانه سپهر، تهران، ١٣٣٣.

٣٩-کوهستان، ژ (٥٢-٥٥)، ١٩٤٦.

٤٠-کوهستان، ژ (٥٧)، (٣)ی حوزەیرانی ١٩٤٦.

٤١-کوهستان، ژ (٥٦)، (٢٠)ی مایسی ١٩٤٦.

٤٢-کوهستان، ژ (٦٦)، (٢٩)ی حوزەیرانی ١٩٤٦.

٤٣-کوهستان، ژ (٤٣)، (١)ی کانوونی دووەمی ١٩٤٥.

٤٤-کوهستان، ژ (٢٢)، (١)ی تەمووزی ١٩٤٥.

٤٥-کوهستان، ژ (٢١)، (٢٥)ی تەمووزی ١٩٤٥. ئەم وتارە لە لایەن بەندەوە کراوە بە کوردی، بڕوانە: گ نووسەری نوێ ژ ٤، ١٩٩٨، ل ٥٨-٦٠.

٤٦-کوهستان، ژ (١٨)، (٤)ی حوزەیرانی ١٩٤٥.

٤٧-کوهستان، ژ (٤٥)، (١٥)ی کانوونی دووەمی ١٩٤٥.

٤٨-سەرچاوەی پێشوو، ل ١. هەروەها دەربارەی زمانی کوردی زۆر بابەتی تر بڵاوکراوەتەوە، لەوانە:

ناصر أزاد پور، زبان کردی، ش ٦١.

جیمز، یك بحث علمی در اطراف زبان و ادبیات کردی، ش ٦٣.

٤٩-لە بارەی باری تەندروستی ئەو ڕۆژگارە کریس کۆچێرا دەڵێ:

(لە ٢٧ی فیورییەی ١٩٤٣دا هەزار جۆر نەخۆشی تیفۆس لە شاردا دەبیندراو نەخۆشخانەکان مەبەست بەوەی کە دکتۆرەکان و پەرەستارەکان تووشی نەخۆشی نەبن داخرابوون)، بڕوانە:

کریس‌کۆچێرا، مێژووی کورد لە سەدەی ١٩، ٢٠، ل ٢٦١. هەروەها لە بارەی باری تەندروستی‌یەوە بڕوانە:

د. قاسملو، کوردستان و کورد، ل ٣٦-٣٧.

٥٠-بۆ وێنە بڕوانە: ژ (٢)، (٦)، (٨)، (١١)،.. هتد.

٥١-کوهستان، ژ (٢٢)، (١)ی تەمووزی ١٩٤٥.

٥٢-کوهستان، ژ (٣٦) (٥)ی تشرینی دووەمی ١٩٤٥.

٥٣-کوهستان، ژ (٤٨)، (١٦)ی شوباتی ١٩٤٥.

٥٤-شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، ژ ٢، ل ٣٥٦، ١٨٩.

٥٥-کوهستان، ژ (٤٥)، (١٥)ی کانوونی دووەمی ١٩٤٥، ل ٨.

٥٦-کوهستان ژ (٦٣-٦٦)، تەمووزی ١٩٤٦.

٥٧-کوهستان، ژ (٦٤)، (١٥)ی تەمووزی ١٩٤٦، ل ٣.

٥٨-کوهستان، ژ (٦٦)، (٢٩)ی تەمووزی ١٩٤٦، ل ٣.

٥٩-کریس کۆچێرا، مێژووی کورد لە سەدەی ١٩-٢٠، ل ٢٢١.

٦٠-هەژار، چێشتی مجێور، ل ٦٠.

٦١-کەریمی حسامی، پێداچوونەوە، ل ١٤٢.

٦٢–عوله، ساڵێك بوو کورد ئازاد نەژیا، ل ١٩–٢٠.

٦٣–ئیگلتۆن، کۆماری کورد لە ساڵی ١٩٤٦، ب١، ل ١٠١، و. ف، ل ٧٢.

ئیبراهیم ئەحمەد باوەڕی بەم پەیمانی (سێ سنووره) نییه، بڕوانه عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما) ل ٢٧٥–٢٧٦.

٦٤–سدیق ساڵح، مامۆستای نەمر ئیبراهیم ئەحمەد بە خامەی خۆی، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژ ٢١٢٧، س ٩، ٢٣/٤/٢٠٠٠، ل٩.

حوسێن محەمەد عەزیز، پێنج کاتژمێر لەگەڵ برایم ئەحمەد دا، ل ١٠.

هەروەها ئیبراهیم ئەحمەد لە بارەی ناوی لقەکەیش دەڵێ: (لقی کوردستانی عێراق بوو، نەك سلەیمانی، چونکە ئێمە تەنزیممان لە زاخۆ، لە شەقڵاوە، لە دهۆك، لە هەولێر، لە جێی وا دوو سێ تەنزیممان بوایە تەنزیممان دروست ئەکرد). بڕوانە:

عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما)، ل ٢٦٣.

٦٥–عبدالرحمن مصطفی،کوڕی ڕەش چەند لاپەڕەیەکی کۆماری کوردستان هەڵدەداتەوە، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژ ٣٩٠، س ٢، ١٧/٥/١٩٩٣، ل ٣،٦.

٦٦–هێمن موکریانی، تاریك و ڕوون، ل ١٩.

٦٧–سەیری ئەم وتارانە بکە:

أ.ف. نادری، پێکەنین و گریان، گ گەلاوێژ، ژ (١١، ١٢)، ١٩٤٢، ل ٥٩–٦٢.

تۆفیق ئەمینیان، خەوێکی خۆش، گ گەلاوێژ، ژ ٣، ١٩٤٤، ل ٤٩–٥٠.

محمد صدیق مجتهدی، ڕێی نەجات و گەورەیی، گ گەلاوێژ، ژ ٨، ١٩٤٤، ل ١٧–١٩.

ابراهیم نادری، ئەی خەو، گ گەلاوێژ، ژ ٨، ١٩٤٤، ل ٥٦–٥٩.

یدالله رضائی، سی یاقو مایەشتی، گ گەلاوێژ، ژ ٦، ١٩٤٤، ل ٢١–٢٥،

طاهر هاشمی، بە یادی نیشتمان (شیعر)، گ گەلاوێژ، ژ ٧، ١٩٤٤، ل ٣١–٣٢.

٦٨-گ نیشتمان، ژ (٧،٨،٩)، ل١.

٦٩-عوله، ناوی (٥٢) کەسی دەست نیشان کردووە، لەو کوردانەی عێراق، کە بەشداری کۆماری کوردستانیان کردووە، بڕوانە:

عوله، سەربازێکی ون لە تاکە کۆمارەکەی کوردا، یادداشتی عەبدوڵڵا سۆفی کەریم سەڕاج، ل ٢٠-٢١.

٧٠-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ٥-٦.

٧١-قادر وریا، کوردستان، ل ٩٤.

٧٢-هـ. س، ل ٩٤.

٧٣-هـ. س، ل ٩٧.

٧٤-هـ. س، ل ٩٨.

٧٥-ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی، ژ ٢٤، ٢٤/٥/١٩٩٢، ل٧.

٧٦-گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ ٣، ل٦.

٧٧-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥، ١٧/٣/١٩٤٦.

٧٨-کەریم شارەزا، محەمەد تۆفیق وردی مرۆڤ و فۆلکلۆرناسی کورد، گ بەیان، ژ ١٤٨، تەمووزی ١٩٨٨، ل ٨٠. هەروەها بۆ ژیانی وردی و زۆر لایەنی بەرهەمەکانی، لە هەمان ژمارەدا تۆمارێك لە یادی (وردی) نەمردا بڵاوکراوەتەوە، کە زۆر ئەدیب و نووسەر بەشدارییان تێدا کردووە، لەوانە:

محمود زامدارو عمر ابراهیم عزیز و مصطفی نەریمان و عبدالرزاق بیمارو کەریم شارەزاو حمە بۆرو کەریم زەندو د. شوکریە ڕەسوڵ و طارق جامبازو مەدحەت بێخەو و ئەحمەد تاقانە.

٧٩-هێمن، تاریك و ڕون، ل ٢٤.

٨٠-د. عزالدین مصطفی رسول، الواقعیة في الادب الکردي، ص ٥٤.

٨١-گ نیشتمان، ژ (٣، ٤)، ل ١٥. پاشان کە لە دیوانەکەیدا چاپکراوە هەندێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە، بڕوانە: دیوانی قانیع شاعیری چەوساوەکانی کوردستان، برهان قانع کۆی کردۆتەوەو چاپی کردووە، ل ١٨١.

٨٢–هەژار، چێشتی مجێور، ل ١١٠–١١١.

٨٣–عەبدوڵڵا سۆفی کەریم سەڕاج، سەربازێکی ون..، ل ٨–٩.

٨٤–عوله، ساڵێك بوو کورد ئازاد نەژیا، ل ٢٤.

٨٥–عەبدوڵڵا سۆفی کەریم سەڕاج، سەربازێکی ون..، ل ٧.

٨٦–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٦، ١٩٤٦/٣/١٨.

٨٧–گ کوردستان، ژ (٦، ٧)، ١٩٤٦، ل ٤٤–٤٦.

٨٨–بۆ زانیاری لەم ڕووەوە، بڕوانە:

طارق جامباز، وشیاری نەتەوایەتی گەنجانی هەولێر لە کۆتایی سییەکان و ناوەڕاستی چلەکان لەنێو حزبی هیوادا، گ هەولێر، ژ ١، ١٩٩٨، ل ٥٧–٦٦.

٨٩–گ کوردستان، ژ ١، ١٩٤٥، ل ٩–١١.

٩٠–گ کوردستان، ژ (٦، ٧)، ١٩٤٦، ل ٩–١١.

٩١–دیوانی فانی، ل ١٦١–١٦٢.

٩٢–گ هاواری کورد، ژ ١، ل ١٠.

٩٣–هێمن، ئەمن دەیڵێم و بێ باکم، گ نیشتمان، ژ ٥، ٢١–٢٢.

٩٤–لە بارەی ژیانی حوزنی و گیوی موکریانییەوە بڕوانە:

رمزیە صابر، حوزنی نووسەرو ڕۆژنامەنووس نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٣.

٩٥–گ نیشتمان، ژ ٢، ل ١٧.

٩٦–گ نیشتمان، ژ ٥، ل ١٧.

٩٧–بۆ نموونە بڕوانە:

گ هەلاڵە، ژ٢، ل ٣١–٣٢.

گە هەلاڵە، ژ ٣، ل ٨–١٠.

ڕۆژنامەی کورستان، ژ ١٣، ١٩٤٦/٢/١١.

٩٨–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ٣٢، ١٩٤٦/٤/٦.

٩٩–ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥، ١٩٤٦/٣/١٧.

فەسڵی چوارەم

ڕۆژنامەنووسیی سەردەمی کۆمار و ئەدەبیاتی کوردی

١-هونەری شیعر

٢-هونەری وتار

٣-ئەدەبی منداڵان

١-هونەری شیعر:

شیعر هەمیشە لە دڵ و دەروونی کورددا زەمزەمەی داوەو جێگەیێکی بەرزی بۆ خۆی گرتووە. ڕەنگە ئەمە هەر خەسڵەتێکی دیارو بەرجەستەی میللەتی کورد نەبێ و زۆربەی میللەتانی ڕۆژهەلات کە مێژوویێکی کۆن و دێرینیان هەیەو پێکهاتەی کۆمەلایەتی‌یان لەسەر بنچینەی عەقڵی خێڵەکی دامەزراوەو شیعر بالادەست بووەو ئاراستەی سۆزو ئەندێشەی ئینسانی کورد کراوەو کەمتر خۆی لە مەسەلە قووڵ و ژیرییەکان دابێ، ئەمەش بێگومان ڕەنگدانەوەی بیرو ئاستی تێگەیشتنی قۆناغ و بنیادە کۆمەلایەتیەکەی بێت.

شیعر هەمیشە لەسەر زاران بووەو کۆڕو کۆچك و دیوەخانی کوردەواری ڕازاندۆتەوە. لێرەدا دەرفەتی ئەوە نی‌یەو کاری ئەو باسەی ئێمەش نی‌یە بگەڕێینەوە بۆ سەرەتاکانی سەرهەڵدانی شیعری کوردی، بۆیە ئێمە لێرەوە دەست پێدەکەین، کە قۆناغی یەکەمی شیعری کوردی کوردستانی ڕۆژهەلات بە لاسایی کردنەوەی خاسیەت و مۆرکی شیعری قوتابخانەی بابان لە لایەن چەند شاعیرێکی موکریانەوە دەست پێدەکات، کە ئەوان بوونە سەردەستەو دەستپێکی ئەو قۆناغە، ئەوانیش (وەفایی و ئەدیب و ئەدەب و حەریق و سالار سەعیدو.. هتد) بوون، کە هەم بە لاسایی و گواستنەوەی قوتابخانەکەی (نالی و سالم و کوردی) بۆ موکریان‌و هەم بە ڕۆشنبیریی و خوێندنەوەی شیعرو ئەدەبی فارسی سەردەم توانییان درێژە بەو قوتابخانەیە بدەن و زۆر نموونەی شیعری بەرزی کلاسیکی بنووسن، بەلام نەبوونە قوتابخانەیەکی سەربەخۆی ئەدەبی جیاواز لە قوتابخانەی بابان، کە هەندێ کەس پێیان وایە ئەوانە (قوتابخانەی موکریان)ن[1].

بەڵێ ڕاستە، لە ڕووی زمانی شیعرییەوە، شێوەزاری موکری دیارەو ئەم شێوەزارە ڕەوان و کوردییەکی پەتی‌یە بە هۆی تێکەلاو نەبوونی لەگەڵ وشەو

داڕشتن و دەستەواژەی عەرەبی و نزیکی لە زمانی فارسییەوە بەڵام ناکرێ ئەوە بکرێتە خاڵێکی جەوهەری بۆ دروست بوونی قوتابخانەیەکی شیعریی.

لە ڕووی هونەری شیعرییەوە، ئەو شاعیرانە هەر هونەرەکانی شیعری عەرەبی و ڕۆژهەڵاتیان بەکارهێناوە، لە (غەزەل و قەسیدەو چوارین و پێنج خشتەکی و تێهەڵکێش و موستەزاد.. هتد)، لە ڕووی کێشی شیعریشەوە هەر بەحرەکانی عەرووزی عەرەبین، خۆ لە ڕووی قافیەو وێنەی شیعری و هەموو خەسڵەتەکانی شیعری کلاسیکی کوردیدا هەمان شتن.

قۆناغی دووەمی شیعری کوردی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات دا، ئەوە ئەو قۆناغەیە، کە ئێمە مەبەستمانەو ئەو سەردەمە مێژووییە دەگرێتەوە، کە چەندین شاعیری گرتۆتەوە، لەوانە: (ابو الحسن سیف القضات، سەید کامیلی ئیمامی، حەقیقی، خاڵەمین، هەژار، هێمن، خالدی حسامی (شێواو)، ئاگری (عەلی گەلاوێژ). هتد). لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵ دەدەین لە عاست ناساندن و بەرهەمی شیعری ئەو شاعیرانەدا بوەستین.

سەیفی قازی (ابو الحسن سیف القضات ١٨٧٤-١٩٤٤ز):

سەیفی قازی، یەکێکە لەو شاعیرانەی، کە سەر بە بنەماڵەی قازییەکانی مەهابادیە، لە تەمەندا پێش هەژارو هێمن و ئەوانی تر کەوتبوو، دەکرێ بە قۆناغی گواستنەوەی شاعیرانی کلاسیکی ناوچەکە (وەفایی و حەریق و ئەدەب)و دەستەی دووەم لە وانەی پێشتر ناومان بردن و لە سەردەمی کۆماردا دەرکەوتن و شیعرەکانیان بڵاو دەبووەوە، بژمێرین.

لە پێش دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)ەوە، سەیفی قازی شیعرەکانی خۆی بە نهێنی بڵاودەکردەوە، (هێمنی موکریانی) دەڵێ:

(چەند شاعیریش هەبوون شیعری خۆیان بە نهێنی بڵاودەکردەوە، بە تایبەتی شیعرەکانی سەیفی قازی و.. ئاگریان دەکردەوە)[٢].

ئەم شاعیرە ناوبانگێکی زۆری لە موکریاندا هەبووە، دوای بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان. ڕۆژنامەی (کوردستان) و گۆڤاری (هەڵاڵە) لە بارەی ژیان و پایەی ئەم شاعیرە نووسیوویانەو وێنەو هەندێ لە شیعرە نیشتمانی و سیاسییەکانی ئەویان بڵاوکردۆتەوە.

لە گۆڤاری (هەڵاڵە)دا وا نووسراوە:

(ڕووناکی دڵ و وردی مەعناو جوانی ئەلفاز دەگەڵ تیژی زەین و زیرەکی و هەستی نەوع پەرستی و بەرزی گیان و جوانی ئەخلاقی ئەو شاعیرە بەرزە لە نێو زانایان و گەورە گەورانی زەمانی خۆیدا بێوێنە بوو.

سەبك و شێوەی سەیف زۆر مامۆستایانە و دەگەڵ ئەدەبیاتی زۆر بەرز بەرامبەری دەکا. لە شیعری کوردی و فارسیدا مامۆستا بوو و ئەشعاری وی دڵڕفێن و ئاودارو ڕەوانن، بە تایبەتی شیعرە میللییەکانی کە مایەی شارەزایی و وەخەبەر هاتنی کوردە)[٣٠].

ناوەڕۆکی شیعرەکانی ئەم شاعیرە، بێجگە لەوەی بە شێوەیێکی گشتیی شیعری سیاسی و نیشتمانین، هەندێ غەزەلی نازکیشی نووسیووە. لە ڕووی هونەری شیعرییەوە پێڕەوی کێشی عەرووزی کردووەو بە زۆری بەحری (رمل)ی بەکارهێناوە. لە ڕووی زمانی شیعرییەوە، زۆر لەو وشەو زاراوانەی، کە لە زۆربەی شیعری شاعیرانی وەکو (نالی و سالم و کوردی)دا دەردەکەون و لە زۆربەی شیعری شاعیرانی ڕۆژهەڵاتیدا دەردەکەون، بەکارهاتوون، هەروەکو: (ڕۆژی ڕووخ، طفلی دڵ، شەکری لێو، زوڵفت وەلادە، زوڵفی میروەحەت، سانی دڵ.. هتد)، بەڵام لە شیعرە میللییەکانیدا زۆرتر وشەی کوردی پەتی بەکارهێناوە، لە شیعرێکی سیاسیدا دەڵێ:

کوردینە تاکەی ئێمە لە کێوان میسالی دێو
بێینو بچین و بۆمە نەبێ قەت خودان و خێو
خەڵکی هەموو لە باغ و لە شارانە کەیف خۆش
ئێمە بلاو و بێ سەرە ماوین لە دەشت و کێو
بۆ عاسمان دەروون و لە بەحرا دەکەن سەفەر
هەر عەردە نیشتگاهی مە سەنعاتە وەردو شێو
تا دەگاتە:
کوان گوردی کوردەکان کە لە ترسیان دەلەرزی ارض
کێ بوو لە شامێ شابوو لە میسری ببووە خدێو
گوردانی کوردەکان بە خودا ڕۆژی غیرەتە
دەست دەینە خەنجەران و پیاوانە بێینە نێو[٤]
هەروەها لە غەزەلێکیدا دەڵێ:
دایم دڵم بە نالەو زاری و فغان دەڵێ
خۆش بەو شەوەی کە ڕۆژی ڕوخی دڵبەرم هەڵێ
زوڵفت وەلادە ڕووت بنوێنە بە دەفعەیە
شەو ڕابورێ ستارە نەمێنێ قەمەر هەڵێ
طفلی دڵم گڕوی شەکری لێوی گرتووە
بەو دوو هەنارە ژیری کەوە بیخە باغەڵێ
بەو زوڵفی میروەحەت مەکە مەنعم لە شەهدی لێو
طیرێکە دڵ ضعیف و دەترسێ لە داوەڵێ
ئەو قیافەت بە سانی دڵی مدعی (حسن)
تەنگە درەنگە مەیلی بە جەنگە هەڵێ مەڵێ[٥]

حەقیقی (١٩٠٢-١٩٩٥ز):

(حەقیقی) تەخەلوسی شیعریی (عەبباسی عەلی پاشای برایم پاشای کوڕی شێخ ئاغای کوڕی بەیرەم ئاغای باپیرە گەورەی عێلی دێبوکری‌یە). خەڵکی بۆکانەو لە گوندی مەرجان ئاوا لە دایك بووەو خوێندنی ئایینی لە خزمەت باوکیدا خوێندووە، ماوەیەك لە سلێمانیدا ماوەتەوەو جارێکی دی لەگەڵ خێزانەکەیدا چۆتەوە موکریانێ. لە بنەماڵەیەکی کۆن و بەڕێزی ناوچەکەیەو ڕێزی زۆری لێ گیراوەو دواجار، لە فەرمانگەی دارایی دامەزراوەو تا ساڵی ١٩٦٣ لەسەر ئەو کارەیدا ماوەتەوە پاشان خانەنشین بووە، دۆستی هەمیشەیی هەر دوو شاعیری ئاوزەی خۆی (خاڵەمین و سەید کامیلی ئیمامی) بووە لە شیعرو لە خوێندن دا. شیعرەکانی لەم دواییەدا لە دیوانێك دا بە ناوی (دیوانی حەقیقی)یەوە لە ورمێ بڵاوکرایەوە(٦).

شاعیر لە هەرەتی لاویدا، بە هاندانی مامی و شیعرەکانی(نالی و وەفایی و ئەدیب و ئەدەب و مەولانا جلال الدینی ڕۆمی) و شیعری کلاسیکی فارسی هەستی شیعری بزواوەو دەستی بە شیعر نووسین کردووە. لە قۆناغی یەکەمیدا، بە لاسایی شیعری کلاسیکی بە زمان و لێکچواندن و وێنەی شیعری زۆر دووبارە بووەوەی شاعیرانی پێش خۆی هەنگاوی یەکەمی هەڵێناوە:

سەحەر لە تەرفی بۆستان لە سەحنی لالەزارەوە

نەسیمی جانفراوەزی بە موژدەیی بەهارەوە

یان:

خەراجی چاوی مەخمووری لە نووری دیدە دەستێنێ

لە ئەسراری تەبابەت عارف و عامی هەموو ماتن(٧)

لەم لاسایی کردنەوەی قۆناغی یەکەمیدا نەیتوانیوە هیچ لە قوتابخانەی (بابان) تێپەڕێنێ و شتێکی نوێ بێنێتە کایەوە، کە وەکو خەسڵەتێکی تایبەت بە خۆیەوە پێی بناسرێتەوە.

لە قۆناغی دووەمدا، بەکاریگەری نەوەکو هەر بۆ سەر (حقیقی) بەڵکو شاعیرانی دوای ئەویش، ابو الحسن سیف القضات ناسراو بە سەیفی قازی، بە تایبەتی دوای هەوەڵ جەنگی جیهانی، شیعرەکانی لە ڕووی مەبەستی شیعرییەوە بۆ مەسەلەی نەتەوەیی و قووڵبوونەوە لە ژیانی نەهامەتی و نەداریی خەڵك تەرخان کردبوو، ڕێڕەوی شیعری کوردی لە موکریانێ گۆڕی. ئەو ماوەیە لە کوردستانی باشوور، ئەحمەد موختار جاف و مەلا حەمدوون گوڕوتینێکی تازەیان دایەوە بەر شیعری سیاسی و نەتەوەیی و هەندێ جار تەنزو گاڵتەئامێزیشی دەگرتەوە. ئەمە سەرباری ئەوەی ورياکردنەوەی خەڵك بە هاندانیان بۆ خوێندەواری، لە مەسەلەکانی شیعر بوون، بە کورتی، گرنگی ناوەڕۆك بەر لە ڕووخسارو هونەری شیعری، کە پێشتر خۆی پێوە خەریك کردبوو، هاتە مەیدانەوە.

(حقیقی) دیسان بۆ بە پیرەوەچوونی ئەو قۆناغەو پاشتر لە ساڵانی دووەمین جەنگی جیهانیدا و ئەزموونی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، ڕەوتی شیعری ئەو لە ڕووی زمان و وشەی کوردیی پەتییەوە گۆڕانی بەسەردا هات و شیعر لەم قۆناغەدا پەیامێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی لە ئەستۆدا بوو. بۆ ئازادی و پێداهەڵگوتن بە سروشتی پاك و بێگەردی کوردەواری و لایەنگیری مرۆڤ دۆستی و بەرەی دیمۆکراسی خوازی گەلێ شیعری گوتوون؛ بە زمانێکی سادەو ڕەوان و خستنەڕووی ئەو بابەتانەی کە ئاماژەمان بۆ کردن:

هاتەدەر ڕۆژ لە بورجی مینا ڕەنگ　　لاچوو تاریکی تێپەڕی شەوەزەنگ
گوڵی شادی لە باغی ئازادی　　هاتەدەر زۆر بە نازو عیشوەو ڕەنگ
بلبلی نیشتمانی کوردستان　　دەچریکێنێ بۆی بە سەد ئاهەنگ
تا دەگاتە:
لاوەکان و لە ڕێی وەتەن داری　　بە فیداکەن مەیێننە سەر خۆ نەنگ
حافظی نیشتمان و ئالأبن　　مەپرینگێنەوە لە تۆپ و تفەنگ(٨)

ئەمە لە ڕۆژی هەڵکردنی ئالأی کۆماری دێمۆکراتی کوردستاندا لە بۆکان، بەڵام وەکو سەرنج دەدەین لەوەسفی بەهاری کوردستان دا تا ڕاددەیەك لەژێر کاریگەری وەسفی بەهارەکەی حاجی قادری کۆییدایە (١٨١٥-١٨٩٧ز)، بە هەمان شێوەو بە وشەو زاراوە و دەستەواژەی کوردی پەتی وەسفی گیاو گوڵ و دیمەنی ڕەنگاو ڕەنگی مانگی نەورۆز دەکات، کە ئەمە لە ڕەوتی شیعریی شاعیردا بەرەو پێش چوونێکە:

تۆقی سەر ئاوی کانی لەبەر گرمەگرمی ڕەعد
شین بوو زەوی بە نم نمی هەوری گەواڵ گەواڵ
غەمڵی چیاو چەمەن بە سپی و سەوزو زەردو سوور
دارو دەوەن بووە بە هەزار ڕەنگی ئاڵ و واڵ
لاچوو بە جارێ پەردە لە ڕووی جەننەتی ئیرەم
ڕازاوە تاقی ئەتڵەس و کیمخواو حەریرو واڵ
کوێستان لە بۆی هەڵاڵەو بەیبوون عەبیری خاو
ڕەنگاوە باخچەکانی وەکو بووکی چاردە ساڵ
ئە شکەوت و کێوو کەژ بە خڕی قاسپە قاسپی کەو
گوێ کەڕ دەبێ لە قاڕەیی قازو قورینگ و داڵ(٩)

تەنانەت دەستەواژەکانی (گرمەگرمی ڕەعد، هەوری گەواڵ گەواڵ، خەمڵینی چیاو دار و دەوەن، تاقی ئەتڵەس و کیمخواو حەریر، هەڵاڵەو بەیبوون و عەبیری خاون قاسپە قاسپی کەو و قاڕەی قازو قورینگ).

بە تەواوی لەژێر کاریگەری قەسیدەی (وتم بە بەختی خەواڵوو)ی (حاجی قادری کۆیی)دایە، کە تیایدا هاتووە:

چیا لە تەوقە سەری داڕژاوە تا کەمەری
چو زوڵفی سونبولی دەرهەم، چو پەرچەی بە ڕەزا
بە جۆشی ئاگری گوڵناری کانی هەڵ دەقوڵێ
میثالی دیدەیی وامیق لە حەسرەتی عەزرا
قەڵاتی زیوی ڕوخاوە هەرەس بە تۆپی نەسیم
سوپاهی لالەو گوڵ چادری لە جێ هەڵدا
لە گۆلە شینی کە قازو مراوی دێن و دەچن
نەظیری ماه و ستارەن لە قولزومی مینیا
شنەی نەسیمە سەدای ئاوی سافی سەر قەڵبەز
بە ورشە ورشی گیا شەنگەبیی بووە شەیدا[١٠]

سەید کامیلی ئیمامی (١٩٠٣-؟ ز):

لە ساڵی (١٢٨٢)ی هەتاوی بەرامبەر بە (١٩٠٣ز)دا لە گوندی زەمبیل لە بنەماڵەی سەیدانی زەمبیل لە دایک بووە. بابی خوالێخۆشبوو سەید عەبدولحەکیم کوڕی سەید عەبدولکەریمی زەمبیلە، کە هەردووکیان لە ڕێبەران و بەڕێوەبەرانی تەریقەتی نەقشی و قادری بوون.

شاعیر لای باوکی و مامی فێری خوێندەواری بووەو دەرسی دینی خوێندووەو سێ ساڵان لە کن مامی (حاجی بابا شێخ) لە ئاوایی جەمیاندا خوێندویەتی. پاشان لەگەڵ (عباسی

حەقیقی) شاعیر لە ئاوایی باخچە لە خزمەت مەلا سەید کەریمی مودەڕیسی لە خوێندن هەڵچوونەوە.

لەو کاتەوە دەستی بە شیعر گوتن کردووەو هەتا مرد لێی دانەبڕا. لە سەرەتادا شیعری سیاسی و نیشتمانی کردۆتە پێشەنگی شیعرەکانی و دژی ڕژێمی شاو بۆ کوردایەتی شیعری گوتووە. لە ساڵی (١٩٤٦)دا گیراوەو بۆ ماوەی دوو ساڵان زیندانی بووەو پاشان ئازاد بووەو بە کشتوکاڵەوە خەریك بووە هەتا کۆچی دوایی کردووە[11].

لە ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردستان لە شاری بۆکان دا ئەم شیعرەی شاعیر لە لایەن (هەژار)ەوە خوێندرایەوە، کە بەو بۆنەیەوە نووسیویەتی:

لە هەموو کوردی وڵات بێ پیرۆز — خاصە بۆ وانە لەگەڵ مەن دڵسۆز
بۆ ئەوانەی کە بە پێشواز هاتن — فرقەی پیادەو چەند سواری قۆز
هەر بژین میللەتی کوردی بە ئەبەد — هەر بە شان هەڵگرن ئاڵای پیرۆز
دوژمنی کوردی هەڵات بۆی دەرچوو — ڕێویەو کاکی ئەوا گرت لە گاوز[12]

بە بۆنەی بڵاوکردنەوەی گۆڤاری (هەڵاڵە) لە بۆکان، شاعیر دڵخۆشی و پیرۆزبایی خۆی بە شیعر ڕەوانە کردووەو لەوێدا هاتووە:

مەحبووبی نەوبەهاری من ئەوڕۆ هەڵاڵەیە
عقدەی دڵم بە پشکوتنی وی حەواڵەیە
یاڕەب گرێی دڵم بکەوە گوڵ بپشکوێ
لەم مانگی نێوەڕاستی بەهار لەم محاڵەیە[13]

لە ئاست ڕوانین و هەڵسەنگاندنی شیعرەکانی (سەید کامیل)دا، دەبێ ئەوە بڵێین شیعرەکانی زۆر سادەن و ئاستی هونەرییان نزمە، بە تایبەتی شیعرە سیاسی‌یەکانی کە بۆ بۆنەی تایبەتی وتراون، بە زمان و وێنەی هونەری زۆر لاواز دەربڕاون و بە زۆر لە خۆکردنێکەوە نووسراون، کەچی بە پێچەوانەوە لە (غەزەل و قەسیدە)دا وێنەی هونەری جوان و زمانێکی شیعری تۆکمەی هەیە، بە بۆچوونی ئێمە هۆیەکەشی ئەوەیە، کە شاعیر لە حوجرەو مزگەوت دا پێگەیشتووەو

خوێندوویەتی و بە ئەدەبیاتی کلاسیکی فارسی ئاشنا بووە، بۆیە لە وێنەو زمانی شیعری کلاسیکیدا سوودمەندو بەهرەی وەرگرتووە. لە قەسیدەیەکدا بە ناونیشانی (دەچم و نەچی)دا دەڵێ:

مـــن دەڵێـــم: شـــاری دڵـــم بـــاغ و گوڵســـتانە، کـــەچی
عـــەقڵ ئـــەڵێ: نـــا قەســـەبەی شۆڕشـــی مەســـتانە نـــەچی
مـــن دەڵێـــم: نوختـــەیی ئـــەو ڕەوزەنـــی ئیمانـــە دەچـــم
ئـــەو دەڵـــێ: نـــا، ڕەشـــە، جـــێ ڕاوگـــەیی شـــەیتانە نـــەچی
مـــن دەڵێـــم: مەســـکەن و ئارامگـــەی جانانـــە دەچـــم
ئـــەو دەڵـــێ: ســـەر بەســـەری تێـــك چـــووە، وێرانـــە نـــەچی
مـــن دەڵێـــم: جێگـــەیی هـــەر شـــێت و جنوونانـــە دەچـــم
ئـــەو دەڵـــێ: نـــا، زەدەیـــی پەنجـــەیی پەریانـــە نـــەچی
مـــن دەڵێـــم: مەرکـــەزی ئەســـراری حەریفانـــە دەچـــم
ئـــەو دەڵـــێ: جـــێ تەمـــەعی چـــاوی حەســـوودانە نـــەچی
مـــن دەڵێـــم: وەختـــی خەتـــەر مەئمـــەن و قەڵغانـــە دەچـــم
لـــەو هـــەموو چـــوون و نەچوونـــە ســـەری ســـوورماوە (کـــامیل)
مـــن دەڵێـــم: جوانـــە بچـــم ئـــەو دەڵـــێ وا جوانـــە نـــەچی(١٤)

ئەم قەسیدەیە ئەوە هەڵدەگرێ، لەسەر ڕێبازی دەروون شیکاری فرۆید شیبکرێتەوەو من بە ئارەزوو (رغبات) بچوێندرێو ئەو بە (منی باڵا) و ئەو کێشەو ململانێیەی نێوان ئەو دوو تەوەرە بێ کۆتاییە لە قەسیدەکەدا دیارە.

خاڵەمین (١٩٠٥-١٩٩٢ز):

ناوی حاجی سەید محەمەد ئەمین بەرزنجییەو باوکی (حاجی شێخ مستەفا کوکە) لە شێخ و خواناسە ناسراوەکانی ناوچەکە بوو. شاعیر زانستی دینی لە خزمەت زانای بەناوبانگ ئەحمەد تورجانی زادە (١٨٩٨-١٩٨٠ز) دەست

پێکردووه. له گه‌نجێتیه‌وه ده‌ستی به شیعر نووسین کردووه‌و زیاتر پێڕه‌وی نالی و حاجی قادری کۆیی کردووه[15].

به بۆنه‌ی دامه‌زراندنی حزبی دیمۆکراتی کوردستانه‌وه له مهاباد چه‌ند کۆڕێك به ئاماده‌بوونی سه‌رانی عه‌شیره‌ت و خه‌ڵکی کاسبکار له مهابادێ گیران، له‌م کۆڕانه‌دا چه‌ندین وتارو شیعر خوێندرانه‌وه‌و ئاماده‌بووان به دڵخۆشی و چه‌پڵه‌ڕێزان پێشوازییان له‌و کۆڕانه ده‌کرد. له‌و کۆڕانه‌دا، شاعیرانی وه‌کو هه‌ژارو هێمن و مه‌لا مارفی کوکه‌یی ثانی شیعریان خوێندۆته‌وه، هه‌روا (خاڵه‌مین) له ڕۆژی ١٣٢٤/٨/٢٤دا ئه‌م شیعره‌ی خوێنده‌وه:

ڕه‌بی پیرۆز بێ لێتان حزب له نوێ
چنا تووی یه‌کێ و به‌و زوانه ده‌ڕوێ
هه‌ناری شین و ساوای باغی ساواو
بگا سوور شیرین بێت و بگوێ
به گوێدا سریواندنم فریشته
گوڵی هیوای کوردستان ده‌پشکوێ..
به من پێویسته گه‌ر داش و برایه‌ك
له ئازه‌ربایجانی و کوردی بدوێ

تاوه‌کو له کۆتاییدا ده‌ڵێ:

ڕه‌بی هه‌ر که‌س له کوردان ماڵی تێکدا
شه‌وێلکه‌ی ڕه‌ق چاوی زه‌ق بێ نه‌جوێ[16]

به سه‌رنجدان له‌و شیعره‌ی خاڵه‌مین، ده‌رده‌که‌وێ که خوێنده‌وارییێکی وای نی‌یه‌و ده‌ردی دڵ و که‌ف و کوڵ و سۆزی پیرێکه که هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی پاڵپێوه‌نه‌ریێتی و به زمانێکی زۆر ساده‌ی بازاڕیی خه‌ڵك و وشه‌و ده‌سته‌واژه‌کانیش هی باخه‌وان و جوتیارێکی کورده. ئه‌م جۆره شیعره ده‌رئه‌نجامی ڕۆشنبیریی کۆمه‌ڵی کورده‌واری ئه‌و ڕۆژه‌ی کوردستانی ڕۆژهه‌لاته‌و بۆ وره به‌رزکردنه‌وه‌و ڕۆحی مقاوه‌مه‌تی ئه‌و

ڕۆژە سوودمەند بووەو وروژانێکی تایبەتی لە دڵی سەرەك عەشیرەت و هۆزەکاندا خولقاندووە بۆ ئەوەی بە خۆدا بچنەوە.

بە بۆنەی دەرچوون و بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، کە هەموو خوێندەوارێکی کورد بە ڕووداوێکی ڕۆشنبیریی کوردستانی دادەنا، لە هەموو لایێکەوە دڵخۆشی و پیرۆزەی خۆیان بە نووسین و شیعر ڕەوانە دەکرد. خاڵەمین لە (قزقەڵا) ڕا نامەیێکی بۆ ڕۆژنامەکە ناردووەو پیرۆزبایی خۆی ڕاگەیاندووە، پاشان بە شیعر دڵخۆشی خۆی دەردەبڕێ و توانجی لە (هێمن)ی شاعیر گرتووە بۆ کاکۆڵ و قژی. لە نامەکەیدا هاتووە:

(ڕۆژنامەی مەزنی کوردستان چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەو نامە بەرزو ماقوڵەو لێپیرۆز بێ و هومێدم وایە، بە شەبەقی زانین ناسینی وی تەواوی نەتەوەی کورد نەخوازە لاوان و گەنجانی موکریان لە شەوی تاریکی نەزانین و گێژی سەرەگێژەی نەخوێندەواری ڕاهی بێن..

ڕۆژنامەیەکی کوردی کە نارد بە دیتنی
ڕوون تروسکەکان و لە شایانی بۆم خەنی
ڕۆژنامەیەکی چۆنە ئەگەر باوەڕ دەکەی
هەر دێڕی لاپەڕێکە کە چاکی بپشکنی
ڕاستە ستوونی عەینی شەقامی وەفائیە
بۆنت گوڵی گوڵاوە دەڵێی زوڵفی زێڕنی..
یارەببی سەد شوکر کە نەمردم بە چاوی خۆم
دیتم زمانی کوردی بە نووسین و خوێندنی..)[١٧]

هەژاری موکریانی (١٩٢٠-١٩٩١ز):

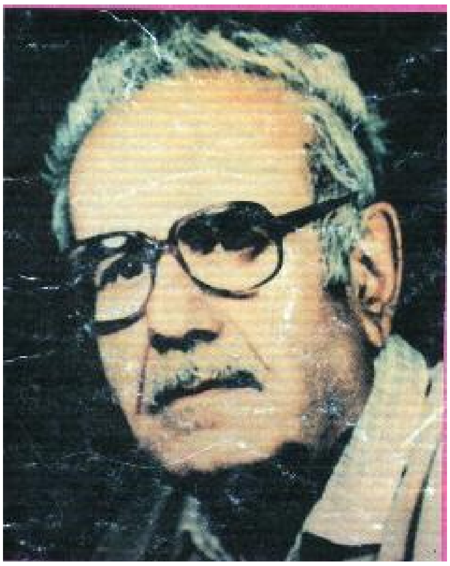

هـــــەژار (عــــــەبدولڕەحمان شـــەرەفکەندی)، بێجگـــە لـــەوەی لێکۆڵەرو وەرگێڕو فەرهـەنگنووس و زمـانزان بـوو شـاعیرێکی میلليـی کوردە، کە شیعرەکانی بە شێوەیەکی سادەو ڕەوان و بە کوردییەکی پەتی و بـــە هەســـتێکی نەتەوەییـــەوە نووسیوەو ناوبانگی نەوەکو هـەر بە تـــەنیا لـــە موکریـــان بـــە هـــەموو ناوچەکانی کوردستاندا بڵاوبۆتەوە. خوێندنی دینی خوێندووەو پاشان هەر زوو لە گەنجیەتیدا پێوەندی بە کۆمەڵە (ژێ. کاف)ەوە کردووەو شیعرە میللییەکانی، کە سروشتێکی نەتەوەیی و شۆڕشگێڕی هەیە، هەر زوو بەناو خەڵکیدا بڵاوبۆتەوە، هـەر لـەو کاتەشـەوە نـاوی (هەژار)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە.

پاش دامەزرانی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان، لەگەڵ (هێمنــی موکریـانی) شـاعیری بـرادەری خۆشەویسـتی پێشـەوا قـازی محەمـەد بـوون و لـە زۆربـەی ئاهەنگو بۆنە میللی و نیشتمانیەکاندا شیعریان خوێندۆتـەوە؛ ژمارەیـەکی زۆر شیعرو وتارو نووسینیان لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کۆماردا نووسیووەو (هـەژار) ئەرکی بەڕێوەبردنی ڕادیۆی کوردی لە ئازەربایجانیش بە ئەستۆ گرتووە، هەر لـەو سەردەمەدا کۆمەڵە شیعرێکی لە لایەن (جەعفەر خەندان)ی ئەفسـەری ئازەرییـەوە تەرجەمەی ئازەربایجانی کراوەو لە ڕۆژنامەی (وطن یولندا) و (شفق) و (شـاعرلر مجلس) و نەشریەکانی (سـەوەت مدنیـەت ایـوی) بـاکۆو گۆڤـاری (اذاربایجـان)

چاپکراوە[١٨] هەروەها (ئاڵەکۆك) و (سیلسیلەی مەشایەخی نەقشبەندی) و (عقلْو بەخت) و (گفتوگۆی دوو باز) و هەندێ بەرهەمی دی بڵاوکردۆتەوە[١٩].

سروشتی شیعری (هەژار)، لە ڕووی ڕووخسارەوە زۆر سادەیەو لەسەر کێشی بڕگەی خۆماڵییەو لەسەر شێوازی شیعری ستوونی و جووت قافیەیە، بە زمانێکی سادەو گشتیی خەڵك نووسراوەتەوە. ئەو سەردەمە، سەردەمی گەنجی و تازە ڕەگاژۆکردنی شیعری بووەو کوردانە بووەو دەبێ بوترێ لەسەر دەستی ئەو کۆمەڵە شاعیرەی ئەو ڕۆژگارە (هەژارو هێمن و سەید کامیل ئیمامی و حەقیقی و عطری و خاڵەمین) شیعری سیاسی کوردی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات گەشەی کردو بڵاوبووەوەو بووە هاندەرێك بۆوروژاندنی هەستی نەتەوەیی و پەرەسەندنی گیانی کوردایەتی.

ناوەڕۆکی شیعری (هەژار) تۆمارێکی زیندووە بۆ ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژە، هەر لە فڕێدانی هەوەڵ بەیاننامەو ئاگاداری فڕۆکەکانی ئۆردووی سووری سۆڤییێتی بەسەر ناوچەی موکریانێ تا دوا ڕۆژانی ڕووخانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان. لە بارەی ئەو ئاگادارییانەی فڕۆکەکانەوە ئەو شیعرەی (هەژار) زۆر باو بووە:

بە بڵاوبوونی دوو پەڕ ئاگاهی
بوو بەڵاو ئەرتەشی شەهەنشاهی[٢٠]

شاعیر لە ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە مەهاباد و ئاهەنگی سەربەخۆیی و بۆنەکانی دیکەدا لەگەڵ چەندین شاعیری دی شیعریان خوێندۆتەوە، لە شیعرێکیدا هانی لاوەکان بۆ خوێندن دەدات و ئەوەیان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە سەرچاوەی ئەو هەموو دواکەوتن و مەینەتە خوێندنە، کە کورد لێی بێبەشە:

ئێمە نەزان و ئەوان خوێندەوار
ئێمە نۆکەرین و ئەو ئاغاو سەردار
ئەو بە علمی خۆی وا بە حەواوە
ئێمە لە جەهلا سەرمان سووڕماوە

بــــــــه کــــــــــوردی خوێنــــــــــــدن دەرمــــــــــــانی دەردە
هـــــــــەر نـــــــــەزان نامـــــــــەرد هـــــــــەر زانــــــا مـــــــــەردە[٢١]

شایانی باسە، سرووودی میللی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان لە دانانی (هەژار)ی شاعیرە، ئەو سرووودە لە زۆر بۆنەو ئاهەنگدا لە لایەن تیپی مۆسیقای سەربازیی کوردستان لە پاڵ (ئەی ڕەقیب)ی (دلّدار)ی شاعیر، کە وەکو مارشی نەتەوەیی لە هەموو کوردستان دادەنرێت، پێشکەشکراوە، ئەو سرووودە لە ناوەڕۆکدا قووڵەو باس لە کانگای نەوت و کانزاکان و بەرهەمە سرووشتییەکانی کوردستان دەکات و هەموو خاکی کوردستان بە ماڵی کورد دادەنێ و نەخشەی کوردستانی گەورە بە بیرێکی ئاییندەیی بۆ خەباتی نەتەوەیی دەڕوانێ. بە وشەو دەستەواژەی ئاسان ئەو ناوەڕۆکە دەردەبڕێ و بە تایبەتی ئەو ڕۆژە بەرز ڕاگرتنی خەباتی پێشەوا قازی محەمەدە، سەرەتای سروودەکەی وەها دەست پێدەکات:

نیشــــــــتمانم ڕەنگینـــــــــــه بەهەشـــتی ســـەر زەمینـــه*

(خــــاکم وەکـــــو ئاڵاکـــــــەم ڕەنگ سوورو سپی و شینە)٢

ڕەنگی وەکو سووری گوڵاڵان بۆنـــی سوێســـنەو هـــەڵاڵان*

(کەویـــــه بـــــەفری نـــــواڵان ســـەرچاوەی ئـــاوی ژینـــه)٢

لــــــه ســـــایەی پێشـــــەوادا زۆر بـــه ئـــازاو بـــه مـــەردی

دەی پـــــارێزن ئـــــەو خاکــــــه (بێچـوە شـێرانی کـوردی)٢

هـــــاڕەی ئـــــاوی هـــــەڵدێران فێنك و شینكەی زەنوێران*

(ئاونگی سەر وەنەوشەی … دەرمانی باوبوێران)٢

سەرپاکی زەوی ئاوە … گەنم کۆڵەکەی داوە*

(هەناویان بۆی نەماوە … تورك و عارەب و ئێران)٢

لە سایەی پێشەوادا … زۆر بە ئازاو بە مەردی

دەیپارێزن ئەو خاکە … (بێچوەشێرانی کوردی)٢

نەفتم ئاوی ژیانە … لە سیرت و کرماشانە*

(بابەگوڕگوڕ دەزانێ … لە موسڵیشدا هەمانە)٢

کانگام هەیە لە زاخۆ … هەروەك نەوتەکەی تۆ*

(بۆ دوژمنان بۆتە سۆ … هەر خۆش بێ ئەو زەمانە)٢

لە سایەی پێشەوادا … زۆر بە ئازاو بە مەردی

دەی پارێزن ئەو خاکە … (بێچوەشێرانی کوردی)٢..[٢٢]

(هـەژار) پـەروەردەی خـێزانێکی دەسـت کـورت و پێدەرەتانـە، ڕاسـتگۆیانە گوزارشتی لەو هەموو نەهامەتیو ئازارەی خێزانێکی هـەژار کردووەو وێنـەیێکی کاریکاتۆریانەی گاڵتە ئامێزی ڕەخنەگرانەی لە شیعرەکانیدا نەخشە کێشاوەو بە زمانێکی سادە دەریدەبڕێ. (لێفەشڕە)یەکی بێبایەخ دەکاتە مەسەلەیەکی فیکری و سیاسی بە پەردەیێکی تاریکی و نەزانینی میللەتی لە قەڵەم دەدات، کە هەمیشە لـە ژێریدا خەوتووەو ڕووی داپۆشیووەو بە هۆی ئەو تاریکی و پیسییەوە کێـچ تێی ئاڵاوە:

مـن و نینۆکـم لەشـکرمان گـردە	لەگەڵ کێچانمان هەر زەردو خوردە
هـەموو شـەو تـا ڕۆژ پـارێزی دێنـن	دزی شمـەك نـین دوژمنـی خوێنـن
تـا بـەری بـەیان شـەڕو هەڵڵایـە	هـەر کێـچ بـۆ مـن دەس بـە تێڵایـە
شـەوانە کـاری سـەد هـەزار نیـە	کە ڕۆژ ڕووناك بوو یەکێ دیار نیـە
ڕۆژ تا دەریانکەم تەئمین بێ ژینم	هـەرچی دەگـەڕێم یـەکێ نـابینم
لێفـە شـڕێکمان هەیـە پـرواوە	بەسـەر ئـادەم و حـەواش دا دراوە
بـەری لۆکەیـە و پشـتی ریتاڵـە	هێند کۆنە عاسمان پێی دەڵێ خاڵە

لێفە شڕە، سیمبۆڵی خاك و زێڕی کوردە (کێچ)یش. کە سیمبۆڵی ئیمپریالیزم و داگیرکـەرە، هیچـی دەرهـەق نـاکرێ و شـاعیر بـە شـێوەیەکی گاڵـتەئامێز دادو

سکاڵای خۆی دەخاتە بەردەم نەتەوە یەکگرتووەکان، کە ئەوانیش لە ئاست هاواری بێنەوا گوێی خۆیان کەڕ کردووە بۆیە دەڵێ:

مـــن لێفەشـــڕەی خۆمـــە دەیناســـم   بـە شـەو بردوویـە خـەو حەواسـم

بـــە ڕۆژ نـــەتوانم فڕێیـــی دەمـــە دەر   ئەی منی هەژار کام خۆڵ کەمە سەر

بازیچـــەی دەســـتی سیاســـەت منـــم   دۆستم دڵ بـە غـەم شابوون دوژمنـم

ئـەی شورای میلـەل ئەگـەر ڕاسـت دەکـەن   لـە زوڵـم و زۆری باز خواست ئەکـەن

شـــەرعی مـــن دەگـــەڵ لێفەشـــڕ بکـــەن   ئـەو بسـووتێنن با کێچ قـڕ بکـەن(٢٣)

هەروەکو دەردەکەوێت شیعرەکانی شاعیر ئاسان دێنە بەرچاو، بەڵام خۆی لە ڕاستیدا ناوەڕۆکێکی قووڵیان هەیەو دەچنە خانەی (سهل الممتنع)ەوە.

هێمنی موکریانی (١٩٢١-١٩٨٦ز):

ناوی (سەید موحەمەد ئەمینی شێخەلیسلامی موکری) و تەخەلوسی شیعری (هێمن)ە، کەم کەس هەیە، کە شارەزایی لە ئەدەبی کوردیدا هەبێ و ناوی ئەم شاعیرەی نەبیستبێ، بێگومان ئەوەش لە ڕێگەی شیعرە سیاسی و نیشتمانیەکانیەوەیە. خوێندنی ئایینی خوێندووە، پاشان لە (مەدرەسەی دەوڵەتی)دا دەرچووە. (هێمن) لە ژیانیدا، خۆی بە قەرزارباری (مەلا ئەحمەدی فەوزی دەزانێ، کە ئەو ڕێگەی خوێندنەوەی ئەدەبیات و زمانی کوردی و کوردایەتی پێ ناساندووە:

(دەبێ بڵێم من دەسکردی فەوزیم، ئەو هەڵی وەشاندمەوە و تێکی هەڵشێلام و سەرلەنوێ دروستی کردمەوە. ئەو دەرکی زانین و فێربوونی بۆ کردمەوە. ئەو ڕێگای ژیانی پێ نیشان دام. بێ گومان ئەگەر نەچووبامە خزمەت فەوزی و لە کن ئەو مامۆستایەم نەخوێندبا ڕێبازی ژیانم ئەو ڕێبازە نەدەبوو کە گرتم و پێی دا ڕۆیشتم و ئێساش بەرم نەداوە..

ئەو حاجی قادری کۆیی، نالی، کوردی، سالیم، مەولەوی، حەریق، مەحوی، ئەدەب و وەفایی پێناساندم و شیعرەکانی ئەوانی بۆ شیکردمەوە. ئەو فێری ڕۆژنامە خوێندنەوەو ڕۆمان خوێندنەوەی کردم)[٢٤]

ئەوە سەرەتای دەست پێکردن و هەنگاو هەڵێنانی شاعیر بوو، پاشان ڕەفاقەتی هەژارو حەسەنی قزڵجی و خوێندنەوەی کتێب و ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کوردستانی باشوور (هێمن)ی شاعیری دروست کردووە:

(یەکەم شیعری من لە ژمارە دووی نیشتمان دا بە ناوی م. ش هێمن بڵاوکرایەوەو ئیتر بوومە ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەو گۆوارەو لە هەموو ژمارەکانی‌دا شیعر و وتارم بڵاوکردەوە)[٢٥].

هیچ رۆژنامەو گۆڤارێکی سەردەمی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان نی‌یە، شیعرو وتاری (هێمن)ی تێدا نەبێ. شیعرە سەرەتاییەکانی (هێمن) لەسەر ڕێ‌و شوێنی شیعری کلاسیکی کوردیدایە، لەسەر کێشی عەرووز هۆنراوەتەوەو لەژێر تەئسیری شاعیرانی کلاسیکی فارس و کوردیدایە، چ لە ڕووی وێنەی شیعری و کێش و سەرواو زمانیشەوە، تەنانەت نەوەکو هەر لە سەرەتای دەست پێ‌کردنی شیعرییدا، هەتا مردیش جاروبار شیعری لەسەر کێشی عەرووز داناوە، ئەگەرچی زمانەکەش کوردییەکی سادەو پەتی بووبێ. ڕەنگە هەر ئەو سادەیی و بڵاوبوونەوەیەی بەنێو خەڵکیدا وای لە (کەمال مەعرووف) کردبێت، کە لە تێزی دکتۆراکەی خۆیدا (هێمن) بخاتە خانەی شاعیرە میللییەکانەوە[٢٦].د. عبدالرحمن قاسملو لەو پێشەکیەی بە ناوی (شاعیری گەل) بۆ (تاریك و ڕوون)ەکەی شاعیری نووسیووە لە وەسفی زمانی شیعری (هێمن)دا، جوانی گوتووە:

(زمانی هێمن سادەو پەتی و ڕەوانە، هەم ئەدیب و نووسەری کورد پێ‌ی خۆشەو هەم نەخوێندەواری کورد لێ‌ی حاڵی دەبێ..

"بەهاری کوردستان" فەرهەنگێکی بچووکی زمانی کوردی‌یە. بە تایبەتی بۆ ئەوانەی هەر لە شار ژیاون و لە زۆر باری ژیانی لادێ ئاگادارنین، تابلۆیەکی ڕاستەقینە بە زمانێکی دەوڵەمەندو بێ هاوتا دەخاتە پێش چاو)[٢٧].

ئەو شیعرەی (هێمن)، کە ئاماژەی بۆ کراوە، سەرەتاکەی وا دەست پێدەکا:

شـــــــــەماڵ هــــــــــات بــــــــــە گاڵــــــــــە گـــــــــاڵ
هـــــــــــەور بـــــــــــوون گـــــــــــەواڵ گـــــــــــەواڵ
پشـــــــــکووت گوڵــــــــــی گـــــــــەش و ئـــــــــاڵ
بلبـــــــــل کەوتـــــــــە ناڵــــــــــە نـــــــــاڵ[٢٨]

لە ڕاستیدا ئەم کێشە، کێشی گۆرانی فۆلکلۆری کوردییەو بەشێکی زۆری گۆرانی فۆلکلۆری کوردی ناوچەی موکریان و دەشتی هەولێریش لەسەر ئەم کێشە (٧) برگەییە[٢٩].

لە پاڵ شیعرە بەرزە سیاسیەکانیدا شاعیر زۆر شیعری جوانیشی بۆ ئافرەت و سروشت داناوە، کە تێیدا دەوری ئافرەت لە ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵی کوردەواری بەدەر دەخات.

پاش دامەزراندنی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، (هێمن) لە هەیئەتی ڕەئیسەی میللی و هەیئەتی فەرهەنگی و کاروباری دیکەی حکومەت و پێشەوا زۆر نزیك بووە، ئەمە خۆشەویستی‌یەکی بێ سنووری بەرامبەر بە پێشەواو کۆمار لە دڵدا چەسپاندووەو زۆر شیعری بۆ خۆشەویستیی پێشەوا و ئاڵای کوردستان‌و دیموکراسی هەڵداوە.

تەنانەت دوای لە سێدارەکانی پێشەوا نووسیوویەتی:

(من پێشەوام لە دڵەوە خۆش دەویست. بە ڕابەرێکی دڵسۆزو ژیرم دەزانی، بە کوردێکی پاك و چاکم دەناسی و بە موسلیحێکی یەکجار گەورەو مەزنم دەزانی. دەمزانی نەتەوەکەی خۆی چەند خۆش دەوێ و چەندی پێ‌خۆشە خزمەتی بکا. چەند بە ئاواتەوە بوو کورد بگاتە ڕێزی نەتەوە بەختەوەرەکان)[٣٠].

لە شیعرە سیاسییە زۆر بڵاوەکانی ئەو شیعرەیە، کە نموونەیێکی بەرزی گیانی خۆڕاگرییە:

گـــــەرچی تووشـــــی ڕەنجـــــەڕۆیی و حەســـــرەت و دەردم ئـــــەمن
قـــەت لـــــە دەس ئـــــەم چەرخـــــە ســـپڵە نابـــــەزم مـــــەردم ئـــــەمن
مـــــن لـــــــە لۆمـــــــەو تانـــــــەو زنجـــــیرو دار بـــــاکم نیـــــــە
لـــــەت لـــــەتم کـــــەن بم کـــــوژن هێشـــــتا دەڵێـــــم کـــــوردم ئـــــەمن
گـــــەر لـــــە برســـــان و لەبـــــەر بـــــێجلکی ئیمـــــڕۆ ڕەق هـــــەڵێم
نۆکـــــەری بێگانـــــە ناکـــــەم تـــــا لەســـــەر هـــــەردم ئـــــەمن[٣١]

ئەم شیعرە لە ڕووی هونەری شیعرییەوە لەسەر کێشی عەرووزی عـەرەبی و لەسەر بەحری (رمل)ەو بە سەروای یەکگرتووی کلاسیکی، کە سـەروای بـەیتی یەکەم دەبێتە سەروای سەرجەم قەسیدەکە، داڕێـژراوە. ئـەم شـیعرە لـە ڕۆژانـی خەبات و بەرەنگاریدا هەمیشە ورەی خەڵکی بەرزکردۆتەوە. لە شیعرەکانی (ڕۆژی خۆشی) و (هەتاوی ئیقباڵ)دا[٢٣] خۆشەویستی خۆی بۆ پێشەوا دەردەبڕێ.

شاعیر باوەڕی بە خەباتی هاوبەشی نێوان میللەتانە بۆ دیاری کردنی مـافی چارەی خۆنووسین، لەو ڕۆژانەدا پەیماننامەی هاوبەش و هاوکاری نێوان کوردو ئازەر دەنگی دابۆوەو ئەو شاعیرانەی لەسەر ئەو برایەتی و چارەنووسە هاوبەشە شیعریان وتووە، (هێمن) لەنێو ئەو شاعیرانەدا بووە، کە ئەو ڕۆژە باوی دروشـم و پیاهەڵدانی دیمۆکراسی و بەرەی سۆسیالیستی بووە، کە تازە لە دووەمین جەنگی جیهانیدا سـەرکەوتنی بەسـەر ئـەڵمانیای نـازی بـە دەسـت هێنـابوو. لـە بـارەی دامـەزراندنی حـیزبی دیمۆکراتـی کوردسـتان و بـەرز ڕاگرتنـی (دیمۆکراسـیەت) وتوویە:

مزگێنیم دەیە دەگەی بە ئاوات کوردە لە سایەی حزبی دیمۆکرات
حزبی دیمۆکرات تۆ دەدا نەجات پیادەی ئەو شاهی دوژمن دەکا مات
بژی دیمۆکرات بژی دیمۆکرات[٣٣]

لە بارەی برایەتی کورد و ئازەرییشەوە دەڵێ:
تێپەڕی ئەییامی دیلی ئێستە هەنگامی ژیانە
خۆی مەلاس دا مامەڕێوی نۆبەتی شێری ژیانە

هەرچی پێت دەکرێ بکە ئەی دوژمنی خوێڕی و بزانە
باوی لاوی کورد و تافی گەنجی ئازەریجانە
خۆی لە خوێناودا دەبینێ هەر کەسێك دوژمن بەوانە(٣٤)

هێمن، وەکو گەنجێك لەو سەردەمەدا عەشق و خۆشەویستی ئافرەت لە دەروونیدا هەڵقوڵاوەو دیمەنێکی جوانی کیژی کورد دەکێشێ؛ بە تایبەتی کیژی لادێ، کە لەبەر چاوی شاعیر نموونەی دەستکردی جوانی خودایەو بەراوردی دەکا لەگەڵ کیژی شاری و پاکی و بێگەردی کیژی لادێ لە شیعرەکەیدا دەنوێنێ:

کیژی لادێیی نەشمیلی جوان چاك
بێ فڕوفێڵی و هێدی و داوێن پاك
ئەتۆ هەر زگماك وەها جوانی
تەوالێت چییە؟ ناوی نازانی..
لاجانگت وەکوو گزنگی تاوێ
هەر بۆ خۆی جوانە تیف تیفەی ناوێ
کوڵمەکەی وەکوو گوڵاڵەی گەشە
بێ سوورمەش چاوە مەستەکەت ڕەشە(٣٥)

هێدی (١٩٢٧- ؟ ز):

(هێدی) نازناوی شیعریی (خالد ئاغای حسامی)یە، کە پێشتر هەندێ لە شیعرەکانی خۆی بە تەخەلوسی (شێواو) لە ڕۆژنامەکانی سەردەمی کۆماردا بڵاوکردۆتەوە. شاعیر دۆستی (هێمن) و (هەژار) بووە. شیعرەکانی لە دیوانێکدا بە ناونیشانی (کاروانی خەیاڵ) بڵاوکردۆتەوە. خەڵکی گوندی (شێخالی)یە هەر لەو گوندەش خوێندنی دەست پێکردووە. لە گەنجیەتیدا تێکەڵ بە کاروباری سیاسی بووەو تووشی ژیانی ئاوارەیی بووە. خزمایەتییان دەگەڵ خێزانی قازی محەمەدا هەبووەو لە ڕێگەی ئەوەوە پێوەندی بە کۆمەڵەی (ژێ. کاف)ە کردووە. دوایی لە سەردەمی کۆماریشدا لە چەندین بۆنەو ئاهەنگدا بە شیعری سیاسی و نیشتمانی بەشداری کردووە[٣٦]. لە هانگێکدا لەسەر پێشنیاری پێشەوا بە شیعر وەڵامی ئەو برا کوردەی (سنە)ی داوەتەوە، کە ئەوان لەو سەربەخۆیی و ئازادییەی ڕۆژگاری کۆمار بێبەشن. ئەو شیعرە هەروەکو خۆی دەڵێ جێگەی پەسەندیی پێشەواو جەماوەرەکە بوو:

برای جنووبی پایەمەکەی تۆ	گەیشت و لە دڵم هەڵستا بۆسۆ
کاتێ کە دیتم زۆر بێ قەراری	لە دەس دوژمنتە گریان و زاری
بە ئاگری مەیلت کۆڵی دڵەکەم	سیس بۆوە دیسان گەڵای گوڵەکەم
چونکە من خۆشم ئەزانم دیلی	ژێر دەستی و، کزی و، ماتی و، زەلیلی

تا لە کۆتاییدا:

ئالأی سەربەستی لە هەموو لایە   هەر کوێ بڵیند و بەرزو چیایە
هەڵ دەکەم دەگرم جێژنی ئازادی   با دوژمن بمرێ بەبێ مرادی
سەر شێواویەکەت ببێتە جێژن   دوژمن تالأوی مەرگ بچێژن(٣٧)

ڕەوتی شیعریی و قۆناغەکانی هەروەکو شاعیرانی پێش خۆی بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕیووە، لە سەرەتادا بە کێشی عەرووزی و بە داڕشتنێکی زمانیی پڕ لە زاراوەی عەرەبیو فارسی و بە پێڕەوی کردنی خاسیەتەکانی ڕەوانبێژی لە شیعردا تێپەڕیووە. لەم شیعرەدا، کە لەسەر بەحری (رمل)ە، گوتویە:

مەزرەعەی قەلبی مە ویشکە ئەی وەتەن کوا ئاوی تۆ؟
بێ زەوادن ڕۆڵەکانت، کوانێ شەکری خاوی تۆ؟
زەردە ڕەنگی خونچەکانت سێبەری زوڵم و جەفا
لاە بەو هاوینە کوانێ تیشك و تینی ئاوی تۆ؟(٣٨)

شاعیر هەروەکو خۆی دەڵێ ئەمە نموونەی یەکەم شیعریەتی کە لە تەمەنی شازدە ساڵیدا لە ساڵی (١٩٤٣ ز)دا نووسیوێتی.

دوای ئەوە، یان لە هەمان کات دا بە خوێندنەوەی شیعری شاعیرانی سەردەمی خۆی (هەژار، هێمن، ئیمامی، حەقیقی..) هاتۆتە سەر شیعری ستوونی و جووت قافیە. لێرەدا، زمانی شیعریشی گۆڕاوەو زیاتر بەرەو سادەیی و کوردییەکی پاك و بێگەرد و زیاتر زاڵبوونی شێوەزاری موکریانی پێوە دیارە، بەلأم لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ئەو ڕێبازە کوردایەتیەی، کە لە (ژێ. کاف)ەوە پێی پەروەردە کرابوو بەری نەدا:

ئەی بەختی نووستوو هەستە ڕۆژی بەهاری کوردە
چەتری گوڵی لەسەرنا چیاو هەردە
بلبل لەسەر چڵۆکان گەلأی گوڵی دەدەمدا
لە شادی وی کە دەرچوو لە نێو چەپۆڵی غەمدا
قاوی دەکرد و دەیگوت ئەی دایکی نیشتمانم
زستانی غەم خەلاس بوو شین بۆوە باغەکانم

ئەو جار دەمی سەفایەو گەرانی نێو گوڵانە

ئەوڕۆکە ڕۆژی شادی و ڕوون بوونەوەی دڵانە..[٣٩]

شاعیر ڕۆژگاری کۆمار تەخەلوسی شیعریی (شێواو)ی بۆ خۆی هەڵبژاردبوو، پاشان تەخەلوسی (هێدی) هەڵبژاردووەو تا ئەمڕۆیش لە ژیاندا ماوەو لە شیعر نووسینیش بەردەوامە.

٢-هونەری وتار:

ئەگەرچی هونەری وتار فراوانترین بەشی پەخشانەو لە ڕووی مێژووییشەوە لە زۆربەی بەشەکانی دی وەکو (چیرۆك و ڕۆمان و..) کۆنترە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا، بە تایبەتی لە ئەدەبی کوردیدا، کەمتر لای لێکراوەتەوەو تیشکی لێکۆڵینەوەی زانستی خراوەتە سەر.

لە مێژووی ئەدەبیاتی ئەوروپادا فەزڵی گەشەکردن و بەرەوپێشەوەبردن و دانانی ڕێو شوێنی مەرجەکانی وتاری سەرکەوتوو بۆ (مۆنتین ١٥٧١ن)ی ئەدیبی ناسراوی فەرەنسی و پاشتر (فرانسیس بیکۆن ١٥٦١-١٦٢٦ن)ی ئینگلیزییە[٤٩]. دوایی لە سەدەکانی هەژدەو نۆزدەدا بە هۆی پێشکەوتنی ئامێری چاپ و بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەنووسیی بۆتە هونەری یەکەم و کۆڵەکەی پشتی ڕۆژنامەنووسیی.

لە ئەدەبیاتی کوردییشدا، دوای بڵاوبوونەوەی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی بە ناونیشانی (کوردستان) لە (٢٢ی نیسانی ١٨٩٨)دا لە لایەن خێزانی بەدرخانیەکانەوە، هونەری وتار، لە هەوەڵ ژمارەدا، جێگەی خۆی کردۆتەوە، دیارە دەبێ ئەوەش لەبەر چاوان بگیرێ، کە وتاری ڕۆژنامەنووسیی هەندێ تایبەتمەندی خۆی هەیەو تا ڕادەیەك چ لە ڕووی مێژووەوەو چ لە ناوەڕۆك و ئەرکدا لەگەڵ وتارێکی ئاساییدا جیاوازە.

ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکان بەبێ جیاوازی، هەر هەموویان ژمارەیەکی زۆر وتاریان لە ڕووی مەبەست و ناوەڕۆکەوە، هەروەکو وتاری ئایینی و سیاسی و

کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و هونەری و مێژوویی و زمانەوانی و فەلسەفەو.. تێدا بڵاوکراوەتەوەو زۆربەیان بە قەڵەمی ئەدیب و شاعیران و نووسەرانی سەردەمی خۆیان نووسراون و لە زۆربەی ڕۆژنامەو گۆڤارەکانیشدا قەڵەمی تاکە نووسەرێك لە چەندین بۆنەو مەبەستی جیاوازی ئەو ڕۆژگارە تاقیکراوەتەوە، هەر خۆی زۆربەی نووسین و وتارەکان و کاروباری ڕۆژنامەنووسیی و چاپیشی بەڕێوەبردووە. ئەم دیاردەیەش وەنەبێ هەر بە تەنیا لە ئەدەبی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا هەبێ و بەر دیدە بکەوێ. سەرەتای سەدەی بیستەم، کە بە شێوەیەکی فراوان هەنگاوی ڕۆژنامەنووسیی کوردیی گەورە هاوێژراو تا نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، زیاتر لە دەیان ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردی بڵاوکرایەوە، بە شێوەیەکی گشتی شاعیرو ئەدیبی کورد بەڕێوەی بردووە، بۆیە سەیر نییە زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردیی، زمانێکی ئەدەبی و وشەو دەستەواژەی خەیاڵاوی و شیعر ئامێز بێ. هۆیەکەشی بە پلەی یەکەم نەبوونی کادیری ڕۆژنامەنووسیی پسپۆڕو کەمی ژمارەی خوێندەوارو ڕوناکبیری کوردە، کە تا نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم ژمارەی خوێندەواری کورد لە چاو کۆی ژمارەی دانیشتوان ناگاتە ٥٪، ژمارەی خوێندنگاکان لە شاری هەولێر تا ساڵی (١٩٥٤) بە تەنیا (٦٨) خوێندنگای سەرەتایی و (٤) خوێندنگای ناوەندی و ئامادەیی لێ بووە. لە شاری سلێمانی (٦٧) خوێندنگای سەرتایی و (٤) خوێندنگای ئامادەیی هەبووە. ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر ئەوە لەبەرچاو بگرین، کە ژمارەی دانیشتوانی هەولێر (٧٧٦ ، ٢٣٩) کەس و (٩,٤١٠) کەس خوێندەواری هەبووەو ژمارەی دانیشتوانی سلێمانی (٢٢٦,٤٠٠) کەس و (١٠,٣٠٤) کەس خوێندەواری هەبووە[٤١].

ناساندنی وتار:

پێناسەکردنی وتار کارێکی قورسە. بە چەند جۆرو شێوەی جیاواز پێناسە کراوە، کە هەندێکیان بە شێوەییێکی وردتر وتاری ئەدەبی (هونەری) و زانستییان لێکدی جیاکردۆتەوە.

هەوڵ دەدەین لەنێو هەموویاندا سێ پێناسە وەربگرین لە سێ زمانی جیاوازدا.

لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانیدا (Encyclopaedia Brittanica). وا هاتووە:

(هونەرێکی ئەدەبییە بە شێوەیەکی سادەو کورت لە سنوورێکی دیاریکراودا نووسەر لێی دەکۆڵێتەوەو بیروڕای خۆی تێدا دەخاتە ڕوو)(٤٢).

د. ناصر الحانی وەهای دەناسێنێ:

(شێوەیەکە لە شێوەکانی ئەدەبی پەخشان، ئامانجی گەیاندنی هەواڵێکە یان ڕوونکردنەوەییێکی زانستییە)(٤٣).

د. عەلی سوڵتانی گرد فرامرزی وای بۆ دەچێ، کە وتار:

(ناوی نووسینێکە کە دەرئەنجامی خوێندنەوەی تاقی کردنەوە یا تیۆری کەسێتی نووسەرە لە بابەتێکداو دەبێ گرێیەك لە کێشەکانی کۆمەڵ بکاتەوە یان لەبەرەو پێشەوە بردنی زانستدا کاریگەر بێ)(٤٤).

لە ئەنجامی خوێندنەوەی ئەو پێناسانەدا دەتوانین بڵێین:

وتار، هونەرێکی ئەدەبییە، نووسەر بە شێوەیەکی کورت و وردو سەرنج ڕاکێش. خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ. بابەتێکی ژیانی ڕۆژانە دەوروژێنێ و بیروڕای خۆی تێدا دەخاتەڕوو.

ئەوەی لێرەدا بەلای ئێمەوە گرنگە، لەگەڵ سروشتی لێکۆڵینەوەی ئێمەدا دەگونجێ و جێگەی سەرنجە (وتاری ڕۆژنامەنووسی)یە. دیارە، کە دەڵێین (وتاری ڕۆژنامەنووسی)، وەکو زاراوەییێك دەبێ جیاوازی لەگەڵ (وتاری ئەدەبی)دا هەبێ.

وتاری ڕۆژنامەنووسی:

وتاری ڕۆژنامەنووسیی، ئەو وتارانەن کە لە دووتوێی ڕۆژنامەو گۆڤاراندا بڵاودەبنەوەو نووسەر تێیدا بە شێوەیەکی بابەتیانە کێشەو گرفتاری خەڵکی ڕوون دەکاتەوە، بە پێچە وانەی وتاری ئەدەبی زادەی خۆخواردنەوەو ڕامان و هەست و وروژاندنێکی لە مێژینەیە و لە ساتێکی دیاریکراودا لە دایك دەبێ، نووسەر(خودی) خۆی تێدا دەنوێنێ و جوانکاری لە ڕێگەی وشە و دەستەواژەی خەیاڵی و وروژانی خوێنەر بە هەست و نەستێکی ناسك دەخاتە ڕوو.

له ڕووی زمانەوه، وتاری ڕۆژنامەنووسیی به زمانێکی سادەی زۆرینەی خەڵك دەردەبڕێ، کە هەموو خەڵکی بە هەموو چین و توێژو ئاستی ڕۆشنبیریی و جیاوازەوه لێی تێبگەن. خۆی لە بەکارهێنانی زۆر زاراوەی پسپۆڕی و دەستەواژەی ئەدەبی بە دوور دەگرێ، کە تەمومژ دروست بکات. لە ڕووی مێژووییەوە وتاری ڕۆژنامەنووسیی تازەترەو پێوەندی بە مێژووی بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەوە هەیە. بەڵام وتاری ئەدەبی مێژووەکەی کۆنترە[٤٥].

ئەگەرچی سەد لە سەد ناتوانرێ پێوەرێکی جێگیرو نەگۆڕ بۆ خەسڵەتەکانی وتاری هونەریی سەرکەوتوو دابنرێ، بەڵام دەکرێ لە ئەنجامی خوێندنەوەدا ئەو خاڵانە لەبەرچاوان بگیرێن:

١-پێوەندی نێوان بەشەکانی وتارەکە تۆکمەو توندو تۆڵ بێ‌و سەرەداوی بابەتەکەی لێ گوم نەبێ.

٢-هەڵبژاردنی بابەتێك، کە خەڵکی بوروژێنێ و زۆر دووبارەو سواو نەبێ.

٣-خەست و چڕبێ و خۆی لە درێژدادڕی بپارێزێ و بێزاری لە خوێندنەوە بۆ خوێنەر دروست نەکات.

٤-لەگەڵ گۆڕان و پێشکەوتنەکانی سەردەمدا بگونجێ و هەنووکەیی بێ.

٥-ئەزموونەکان لە بیرەوەری و یادداشت و یادگاری دەوڵەمەندی نووسەرەوە وەرگیرابن.

٦-باشترین شت ئەوەیە وتارنووس وتارەکەی نەکاتە پەندو ئامۆژگاری و وەعزدادان، بەڵکو بە نەرم و نیانی و بە دۆستانە وەك بۆ برادەرێکی بدوێ، وابێ.

بەم پێیە ئەوانەی لە هونەری وتار دەکۆڵنەوە، زۆر خاڵیان بۆ خەسڵەت و تایبەتمەندی وتار دەست نیشان کردووە.

بابەتەکانی وتار:

لە ڕاستیدا هیچ بابەتێکی دیاریکراو بۆ هونەری وتار دیاری نەکراوە، کە نابێ لێوەی دەربچێت. بە پێچەوانەوە، یەکێك لەو خاڵانەی وتاری لەگەڵ هونەرە ئەدەبیەکانی دی پێ جیادەکرێتەوە، ئەوەیە، کەزۆر فراوانەو هەموو (ژیان)

کەرەستەیەکی بە پێزە لە بەردەم وتارنووسدا. ئەو هەموو کێشەو گرفتاریە جەنجاڵانەی لە بوارەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و گۆڕانکاریە خێرایەکانی بەسەر ژیانی مرۆڤ دا دێن هەست و هۆشی ئەدیب و نووسەران دەجوڵێنن و بە ورواژانێکی پڕ لە سۆزەوە دەریدەبڕن.

لە ڕووی مەبەست و ناوەڕۆکەوە بە شێوەیەکی گشتی دەتوانرێ دوو جۆر لە وتار جیابکرێتەوە:

١-وتاری خودی.

٢-وتاری بابەتی.

ئەوەی یەکەم، پارچە پەخشانێکی ئەدەبییە، کە پڕ لە هەست و سۆزو ئەندێشەیەو ئیقاعێکی تێدایە، یان لە شێوەی وێنەکێشانی دیمەنێکی سروشتی دایەو توانەوەیە لە جوانی و ستاتیکای سروشت دا، یان پارچە پەخشانێکی چیرۆك یان هەقایەت ئامێزە، کە بە شێوەی گفتوگۆی دوو کەس لە نێوان دڵدارو دڵبەر دایە، هەموو ئەمانە لە ناخی وتار نووس دا بە شێوەیێکی ئەوتۆ، کە زمانەکەی لە شیعرەوە نزیکە دەردەبڕێ.

لە بەرامبەر ئەوەشدا، ئەوەی دووەمیان، وتاری بابەتی، بابەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و مێژوویی و ئابووری.. دەگرێتەوە.

ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان، هەموو ئەو وتارانەی تێدا بەرچاو دەکەوێ بە شێوەیەکی گشتی ڕێبازی ئەدەبی ڕۆژنامەنووسیی و وتار بە تایبەتی ڕووگەیێکی سیاسی هەبووە. لێرەوە هەوڵ دەدەین لە ئاست قەڵەمی بەبڕشتی هەندێ لە وتارنووسەکانی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بوەستین و شێوازی وتارەکانیان شیبکەینەوە.

عەبدولڕەحمان زەبیحی (ع. بێژەن):

لە فەسڵی یەکەمدا، باسی ڕۆڵی ئەو نووسەرەمان لە کۆمەڵەی (ژێ. کاف) و چۆنیەتی بەڕێوەبردنی گۆڤاری (نیشتمان) و بڵاوکراوەکانی تردا کرد. (ع. بێژەن) لە نووسەرە هەرە دیارەکانی ئەو سەردەمەیەو بە زمانێکی کوردیی ڕەوان و بە شێوازێکی سیاسی بابەتەکانی نووسیوە.

نووسەر لە ساڵی (١٩٢٠ز) لە شاری مەهاباد لە دایک بووەو لە خێزانێکی مام ناوەندیدا پەروەردە بووە. خوێندنی سەرەتایی لە مەهابادو پاشان تاقیکردنەوەی سێی ناوەندی لە (١٩٣٧ز) لە ورمێدا تەواو کردووە پاش ئەمە هێندێك لە گوڵستانی سەعدی و دەرسی جەبری لای مەلا قادری مودەڕیسی خوێندووە. بارودۆخی سیاسی ئەو ڕۆژگارەو بڵاوبوونەوەی بیری نیشتمانپەروەری ئەوی خستە ئەو مەیدانەوەو لە ساڵی ١٩٤٢دا یەکێك بوو لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) و سکرتێری کۆمەڵە. پاشتر بەشداری لە کارەکانی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان دا کردووەو دوای ڕووخانی کۆماریش ئاوارەو پەڕیوەی عێراق و پاشان سوریا بوو، دواجار، کە گەڕایەوە عێراق لە سەرەتای ساڵانی هەشتای سەدەی بیستەمدا لە لایەن دەزگای جاسووییی عێراقەوە بێ سەرو شوێن کرا[٤٦].

لە سەرەتای دەست پێکردنی بە نووسین، لە وتارێکدا، لە گۆڤاری (نیشتمان)دا نووسیویەتی:

(تاریکە شــەوی شــەوانی دوای (١٧ و ١٨)ەی مــانگ لەبــەر پەنجــەرەی ژوورەکەما چاوی پێ بڕی بوومە ئاسمان، ئاسمانێکی پڕ لە ئەستێرەی سـیس و گـەش؛ ئاسمــانێکی هــەوراوی؛ ئاسمــانێکی شــین و ڕەش و چاوەڕوانی دەرکەوتنی مـانگم ئـەکرد چاوشـارکێی ئەسـتێرەکان وەك مـانیتیزۆرێکی چـالاك لـە هۆشـی بـردم تـاریکی و دیمــەنی شـیرینی ئاسمانیش خستبویانمە حاڵەتێکی بیرو هۆشەوە وام ئەزانی ئەوا من باڵدارێکی بچوکم، لە ئاسمانی کوردستانا ئەسووڕێمەوە لەسەر گۆمی (وان) ڕا بەسەر چیاکانی زاغرۆسدا فڕیمە سەر گۆمی (ورمێ) لە وێڕا بەسەر خاکی موکریان و ئەردەڵانا چوومەوە کرماشان و لوڕستان و.. بـەڵام لـە هـەموو شوێنێکی وڵاتەکـەمانا هێنـدەم مـەردمی بێگانـە دیـت سـەرم سوورمابوو وتم بەڵکو ئەمانە میوانن تێفکریم لـە خانـە خوێـش زیاترن ئینجا دوڕدۆنگ بووم بـە خـۆم گوت ڕێگام هەڵـە کـردووەو لـە ئاسمانی کوردستان وەدەر کەوتووم سەرم هـەڵبڕی چیاکانی تۆرۆس، ئەلوەند، حەمرین یەك یەك وەبەرچاوم هاتن ئەیانگوت نا، ڕێگات هەڵە نەکردووە ئەم ئاسمانانەی تۆ تیا ئەسووڕێیتەوە ئاسمانی کوردستانە، ئـەم چیاو کێو و دەشـت و شـیوانەی لەبـەرچاوتن هـەموو کوردسـتانە بەڵام ئەم بێگانانەی تۆ ئەیان بینی لەبەر دووبەرەکی و خۆخۆری ئێوە لـە هـەموو ئەو شتانەی خوا بەخشیویە بـە کوردسـتان کـەڵك ئەسـێنن ئەگـەر پێت ناخۆشـە بڕۆ بە نەتەوەکـەی خۆت بڵـێ سەرکەوتن لە ڕێك کەوتنیانە ڕێك کەوون تا سەرکەوون)(٤٧).

شێوازەکەی:

زەبیحـی شـێوازی وتارنووسـینی، شـێوازێکی هونەرییــەو هــەوڵ دەدات بــە شێوەییێکی سادە و بە وشەو دەستەواژەی ئەدەبی کوردی پەتی و ڕوون مەبەست دەربڕێ. ئەم شێوازە پشت بە وشەی خەیاڵی و ئەندێشەئامێز دەبەستێ لە ڕووی قـەوارەوە زۆر درێـژ نییـەو لـە سـەرەتادا جۆرە لێکچواندنێـك یـان مەبەسـتێکی

دیاریکراو دەکاتە بەردەباز بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی کە هەیەتی و لە کۆتاییدا بۆ پاڵپشـت لـە مەبەسـتەکەی وتەیـەکی گـەورەپیاوان یـان ئایـەت و فـەرموودەیێکی پێغەمبەر دێنێتەوە کە جۆرە قەناعەتێك بە خوێنەرەکەی ببەخشێ. لەم شێوازەدا بە پلەی یەکەم هەوڵ دەدات خۆی لە وشەی بێگانەو زاراوەی بیانی بپارێزێ. لە ڕێڕەوی گشتی وتارەکانیدا ناوەڕۆك بە پلەی یەکەم دێت و ڕووخسار بە پلـەی دووەم دێـت. ناوەڕۆکەکـەش گوزارشـت لـە بـیری نیشـتمانپەروەریی قۆناغەکـە دەکات، کە کورد هەموو مافێکی نەتەوەیی و سیاسـی و ڕۆشـنبیریی لێ قەدەغـە کرابوو. بیری سەربەستی و یەکگرتنەوەی پارچەکانی کوردسـتان لـە دەروونیـدا زەمزەمە دەکات.

لە چەندین وتاردا، سروشتی کۆمەڵی کوردەواری ئەو ڕۆژە لەبەرچاو گیراوە، کـە مەزهـەب (ئـایین) سـیمای بـەڕێوەبردنی بـووە بۆیـە، چ (زەبیحـی) و چ وتارنووسەکانی دی هەوڵیان نەداوە داب و نەریت و بەهای باوی کۆمەڵایەتی ئەو ڕۆژە ببـەزێنن و سـەرەڕۆیی بکـەن، یـان بـە شـێوازێکی تونـدو هەڕەشـە ئـامێز ڕووبـەڕووی چینـی دەرەبـەگی ئـەو ڕۆژە ببنـەوە، کـە پێکهاتـەی کۆمەڵەکـە پێکهاتەیێکی عەشایری بوو.

دڵشادی ڕەسووڵی (م. نادری):

دڵشادی ڕەسووڵی ناوی حیزبی (م. نـادری) بـووەو ژمـارەی ئـەندامییێتی لـە کۆمەڵەی (ژێ. کاف)دا (٧٦) بووە. ناوی (محەمەد عەبدولغەفوور)ەو گوایە دەڵێن لە کوردستانی باشوور ماوەتەوەو لـە کۆیـە خوێندوویـەتی هـەر لـە عـێراق (دار المعلمـین)ی تـەواو کـردووە. پاشـان لـە سـەردەمی کۆمـاردا لـە کاربەدەسـتانی فەرهەنگ بووە[٤٨]. د. عیزەدین دەڵێ:

(خۆی خەڵکی مەهابادە، بەڵام لە کۆیە گەورە بووە، لە گەلاوێژدا نووسـینی زۆرە. کاتی کۆمار چۆوە مـەهابادو پاشـان هاتـەوە عـێراق و لـە دێـهاتی پشـدەر دەژیا، ماوەیەك کە من دیم لە ساڵی ١٩٥٤دا کاتب یا میرزای سەلیم ئاغای گرمکان

بوو. پاشان لە شۆڕشی ئەیلوولدا دەستی لەگەڵ ڕژێمی بەغدا تێکەڵکردو بە دەستی شۆڕش لە ساڵی ١٩٦٥دا کوژرا*).

هێمن موکریانی شاعیر لە یادداشتەکانی خۆیدا، لە بارەی ئاستی ڕۆشنبیریی دڵشادی ڕەسووڵی‌یەوە، کە هاوتەمەنی خۆی بووەو لە گەنجێتیدا پێکەوە ئاشنا بوونە، دەڵێ:

(دڵشادی ڕەسووڵی لە عێراقەوە هاتبۆوە. ئەو ئیملای کوردی لە هی ئێمە باشتر بوو و خەتیشی خۆشتر بوو و زۆریش شیعری بێکەس و پیرەمێردو ئەحمەد موختار جاف و حەمدی لەبەر بوون و بە خەت بلاوی دەکردنەوە)(٤٩).

شایانی باسە؛ ئەم نووسەرە لە گۆڤاری (گەلاوێژ ١٩٣٩-١٩٤٩ز)دا ژمارەیەك پارچە پەخشانی ئەدەبی و وتاری بلاوکردۆتەوە. لە هەفتەنامەی (کوهستان)یشدا چەندین بابەتی ئەدەبی و مێژوویی تەرجەمەی فارسی کردووە، ئەم چالاکییە ئەدەبیانەی هەمووی هی ڕۆژانی خەباتی نهێنی کۆمەڵەی (ژێ. کاف)ە.

لە وتارێکیدا وەها دەست پێدەکات:

(بەهار بوو: هەروا لە یادم ماوە بەردو دارو گوڵستان و چەمەن زار ڕووی خۆیان پاکتر شوشتبوو، جلی خواکردی جیهانیان لەبەر بوو، دونیا سەراسەر شۆڕش و زەمزەمەی بەهار بوو.

هەروا لە یادم ماوە: لە چەمەن زاری ژیاندا تەماشای دەستی پەروەردگارو زەبری زەمانەم دەکرد؛ منداڵ بووم نەم دەزانی ئەو دونیایە تا ئەو ڕادەیەی ناپایەدارە، لە دڵی خۆم دا دەمگوت: ئەگەر زەمانی منداڵی و نەفامیك تێپەڕی؛ دەوری جەوانی و مەیدانی زیندەگانی وەك تەماشاگاهێکی بەهار لەژێر پێی خۆما دەنێم، دڵشادو بێ‌پەروا لەسەر تەختی ئارەزوو دادەنیشم)(٥٠).

لە وتارێکی دیکەیدا، بە شێوازێکی ئەدەبی پارچە پەخشانێکی هونەری بەرز دادەهێنێ:

(.. بەیانی بوو شنەی شەماڵ لە سەرەخۆ لك و پۆپی دارەکانی بە هەشتی دەلەرزاندەوە، کە عیزرائیل لە بارەگاهی گەورەی خوداوەندێ هاتە خوارو ڕووی لە

بەهەشت کرد و گوتی: وەرە ئەی ئافەریدە ئەی ئادەمی، وەرە تا پێکەوە بچینە دونیا، بچینە بەهەشتێکی دی، ئاسوودەو دڵنیا بە لەوێش بەشی تۆ هەر خۆشبەختییە..)[٥١].

لە وتارێکی دیکەشدا، وا جوان بەراوردێك لە نێوان خۆی و دڵبەرەکەیدا دەکات، کە بە پێچەوانەی ئارەزوویێکدی هەڵدەکەن، نووسیویێتی:

(..ئەمن بەم ئارەزووە، ئەویش بەم خەیاڵاتە: ئەمن بەم دەردی سەرییە، ئەویش بەو دڵنیاییە، ئەمن بەبێ خەوی ئەویش لەنێو جێگای بێهۆشیا، ئەمن گریان و ئەو خەندان، شەوی تاریکمان بە ڕوناکی بەیان گەیاند، ئەمن لەبەر بێخەوی و بیر لە دڵدار هێزم لە بەدەن نەما بوو بۆ لای نووستن دەچووم، ئەویش تازە چاوی نێو نیگای خەواڵووی دەکردەوەو شادباشی لە ڕۆژی تازە دەکرد..)[٥٢].

شێوازەکەی:

نووسەر بە زمانێکی ئەدەبی و بە شێوازێکی هونەری وتارە خودییەکانی نووسیووەو وەکو پارچە پەخشانێکی هونەریی بەرز وتارەکانی دارشتووە. ئەم جۆرە وتارە هەروەکو لە پۆلێن کردنی جۆرەکانی وتاردا ئاماژەمان بۆ کرد، دەربڕی هەڵچوون و ورووژانی ناخی نووسەرەو بە شێوازێکی ئیستاتیکی مامەڵە لەگەڵ سروشت دەکات و بە ناخی مرۆڤی دەچوێنێ و کاریگەری پاییز و بەهار و وەرزەکانی دی و هێمنی شەو و پەیڤی خۆشەویستی و عەشقی نێوان دڵدارو دڵبەر دەکاتە هەوێنی وتارەکانی.

سروشت کەرەستەیێکی وشك و برینگ نییە، گفتوگۆ لەگەڵ ڕۆحی مرۆڤدا دەکات و بە هەستێکی ڕۆمانسییانەوە پەی بە نهێنییەکانی گەردوون دەبات، سروشت و گریان بۆ گەڵای دار و ڕاکردن لە واقع و یاخی بوون لە یاساکانی کۆمەڵ و خۆشەویستییەکی بێ سنوور بەرامبەر بە ژیان لە سیماو خەسڵەتەکانی ئەم شێوازە هونەرییەی (دڵشادی ڕەسووڵی)یە.

گەڕانەوە بۆ زمانی میللی و نەتەوەیی و هەڵبژاردنی وشەو دەستەواژەی کوردی پەتی و دانانی ڕەهەندێکی دی بۆ وشە لە وتارەکانی نووسەردا

دەردەکەویّ و لە زمانی شیعرو پەخشانە شیعردا نزیك دەبێتەوەو ئیقاعێکی ناوەوەی لە ڕێگەی سەروای وشەکانەوە دروست کردووە.

حەسەنی قزڵجی (ح. قزڵجی):

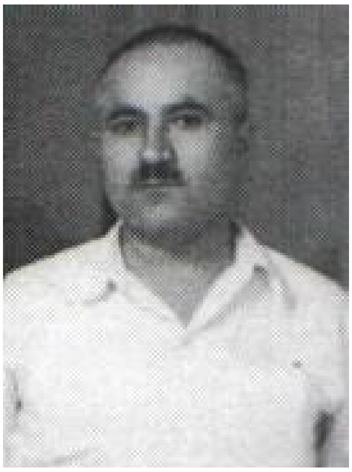

حەسەنی قزڵجی لە وتارنووس و چیرۆك نووسە دیارەکانی کوردستانی ڕۆژهەلاتەو ماوەی‌یەکی زۆر چ لە سەردەمی کۆمار و چ لە پاش ڕووخانی کۆمار و ئاوارەبوون و پەڕەوازەیی بۆ عێراق و هەندەران لە بواری کاری ڕۆژنامەنووسیی نووسراو بیستراو (ڕادیۆ)دا کاری کردووە. ئەمە سەرباری ئەوەی لە چیرۆك نووسینیش دا چیرۆکەکانی گوزارشت لە ژیانی لادێی کوردەواری دەکەن بە هەموو کێشەو گرفتە وردو درشتەکانیانەوە، لە ململانێی چینایەتی و ڕووبەڕووبوونەوەی داب و نەریتە دواکەوتووەکانیەوە. د. عیزەدین دەڵێ:

(لە بنەماڵەی زانای تورجانی زادە (قزڵجی)یە پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان هاتە عێراق و لە زۆر شوێن دەژیا یا خۆی دەژیاند. ساڵی ١٩٦١ لە عێراق دەرکراو گەلێك لە ساڵانی ژیانی لە بولگاریا (صۆفیا) بردە سەر، چالاکترین نووسەرو بێژەری کوردیی ڕادیۆی (پەیکی ئێران) بوو، لە پاڵ نووسینی سیاسیدا نووسینی ئەدەبیشی ئەو ڕادیۆیە دەنووسی. تەنانەت لە سەرەتای کودەتای شوباتی ١٩٦٣دا بە عەرەبیش دەینووسی و دەیخوێندەوە.

پاش شۆڕشی ئێران گەڕایەوە تاران و سەرنووسەری بەشی کوردیی ڕۆژنامەی (مردم) بوو. لە سەرکردەی حیزبی (توودە)دا بوو.)*.

حەسەنی قزڵجی تا ڕادەیەکی زۆر لەنێو نووسەرانی کوردی کوردستانی باشووردا، بە هۆی کۆمەڵە چیرۆکی (پێکەنینی گەدا)ەوە ناسراوەو دۆستی نزیکی هەژاری موکریانی بووەو سەردەمی منداڵی و گەنجیەتیان پێکەوە ڕابواردووە. دواجار لە ئێران، لە زیندانەکان دا، لە ساڵی (١٩٨٥ز)دا شەهید کراوە(٥٣).

لە وتارێکدا بەم شێوەیە نووسیوویێتی:

(دیسان مانگی نیشتمان پەروەری لە کولاوکەی بیرو فکرەوە تیشکیدا هۆبەی سەرم و کەتانی دڵمی بە شەوقی خۆی لەت و پەت کرد بۆچی؟ چونکە مانگ و ڕۆژ لە شەو و ڕۆژدا لەسەر ولاتی منیش هەروەك هەندەران هەڵدێن و ئاوا دەبن کەچی نە تینی تاو لە لەرزدا گەرممان دادێنێ و نە شەبەقی مانگ لە یاودا فێنکمان دەکاتەوە بڵێم چی؟ بە ڕاستی نازانم ڕێ و شوێنی خۆڕسکاو (طبیعت) بۆچی دەرهەق بە ئێمە گۆڕاوە..)(٥٤).

لە گۆڤاری (هەڵاڵە)دا، کە خۆی سەرنووسەری بووە، لە وتارێکدا بە نێوی (سەفەری دەریا)، کە بە شێوەی چیرۆك دایڕشتووە، سەرسامی مرۆڤ بەرامبەر بەو گەردوون و سروشتە دەردەبڕێ، کە مرۆڤ تێیدا دەژی، ململانێی نێوان چارەنووس و دەریای پڕ لە شەپۆلی شێت:

(بڕوانە چە دەریایەکی پان و بەرینە، هەتا چاو هەتەر دەکا وشکایی نییە، شەپۆڵ وەك هەژدیها یەکتر هەڵدەبڕن. ناگاتە یەکدی، لە تاوا دەهاڕێنن و دەشریخێنن.

بێوچان لەهەر چوار لاوە هەڵیکردۆتە با. تا هەموویان هێدی دەبنەوە، یا توند دەبن و تا یەکتری دەکەنلەنگەر یان پێدەدەن و برسی و توونی و پەرش و بڵاو لە نێرینەی ئاوێدا ڕامان دەگرن. وەختێکی لە لایەکەوە بایەکی توندتر دەبێ وە پێش خۆیمان دەداو ڕاماندەفڕێنێ و شەپۆڵ بە شەپۆڵ دەمانخاتە گەردو خۆڵ.

چ ڕۆژگارێکی ڕەش!!! باسی سەرە نەك ماڵ. بازاڕی مەرگە نەك ژیانی تاڵ. کەشتییەوان: ئەگەر هەر دەبێ بمری؟ بە مەردی بمرە

کەشتی‌یەوان لە خۆشیا قاقا پێکەنی و تەکانی لە کەشتی‌دا نوری ئیمان شارەزایی کردو ڕەحمی خودا یاریدەی دا. کەشتی‌یەکەی لە گێژاوو گێژەڵووکە دەرخست و خێرا گەیاندیە مەنزڵ، دەرکی کەشتی کردەوەو لە دابەزیندا بە تێڵای چاو خێسەیەکی لە دەریا کردو گوتی: خودا. خودا؟)[٥٥].

شێوازەکەی:

شێوازی وتار نووس، شێوازێکی ئەدەبی (هونەری)یەو بە زمانێکی کوردی و پەتی ڕەوان و بە وشەو دەستەواژەی ئەدەبی و وشەی هەڵبژاردە لە ژیانی لادێی کوردەواری و بە شێوەی وتاری خودی نووسیوویێتی. قەڵەمی حەسەنی قزڵجی دەوڵەمەندەو خۆی لە خۆیدا فەرهەنگۆکەییێکی زمانی کوردی شێوەی موکریانییە. چونکە دواتریش زۆر چیرۆکی کوردی سەرکەوتووی نووسیووە، هەر لە سەرەتاوە وتارەکانی شێوەی چیرۆك گێڕانەوەی وەرگرتووەو تەنانەت هەندێ جار سوود لە تەکنیکی چیرۆك نووسین لە دیالۆگ و مەنەلۆگ وەردەگرێ و ئەنجام کراوە دەبێ. لە ڕووی شێوەی ئەدەبییەوە لە شێوازی (دڵشادی ڕەسووڵی)یەوە نزیکە، بەڵام جیاوازییەکانیان بە پلەی یەکەم لەوەدایە، دڵشادی ڕەسووڵی هەموو وتارو بابەتە ئەدەبییەکانی عەشق و خۆشەویستی دڵدارانەیەو گوزارشت لە هەڵچوون و وروژانی گەنجانە دەکات، کەچی قزڵجی بابەتەکانی بە دەوری مەسەلەی نیشتمانی و نەتەوەیی‌دا دەسووڕێنەوەو زیاتر هەست و هۆشی نەتەوەیی بەرجەستە دەکات.

وتاری خانمان:

بە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، ناوی چەند خانمێکی ئەدیب و نووسەر بەرچاو دەکەوێ، کە بەرهەمەکانی خۆیان بۆ خوێندەواری و دەربڕینی کێشەی خانمان و پاڵپشتی کردنی کۆمار و قازی محەمەدی پێشەوا، تەرخان کردووە. هەڵبژاردنی بەرهەمی یایان و بە تایتڵی وتاری خانمان لەوەدا نی‌یە، کە ئەدەبێکی سەربەخۆی خانمان هەبێ و لە ئەدەبی

پیاوان بە جیا بێت و مەسەلەکە بە تەنیا ئیبراز کردنی ناوی ئەو خانمانەیە، کە لەو ڕۆژانەدا، لەنێو کۆمەڵێکی کوردەواری دواکەوتووی ساڵانی چلەکاندا لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا دەرکەوتوون.

لەو خانمانەی ئەو ڕۆژگارە بەرهەمیان بڵاوکردۆتەوە، (شا سوڵتان خانم فەتتاحی قازی، وەیلەمەی سەیادییان، خەدیجە، ڕوقیە قادری و مەزەری بلەزادە.. هتد).

بە شێوەیەکی گشتی، کەمتر خەریکی هونەری شیعر بوونەو زیاتر قەڵەمی خۆیان بۆ وتارنووسین تەرخان کردووە.

شا سوڵتان خانم قەتتاحی قازی، لە وتارێکیدا لەمەڕ نرخی ئازادی و بە ناونیشانی (کزەبای ئازادی) نووسیوویێتی:

(لە پاش ساڵەها زیللەت و نەگبەتی، لە پاش قەرنەها ئەسارەت و نۆکەری بێگانە، لە پاش ڕژانی خوێنی هەزاران سەیدو شێخ و عولەماو سەرداران و لاوی کورد لە پاش بە دیل چوونی هەزاران ژن و کیژی کورد.

لە پاش ئەوەی هەزاران منداڵی کورد بە سەرەنێزەی دوژمن زگی هەڵدڕاو لە خوێنی خۆی گەوزی و دێهات و ماڵ و حاڵی وان سووتاو دەربەدەر بوون و..)[٥٦].

هەروەها خاتوو (مەزەری بلەزادە) بە بۆنەی جێژنی سەربەخۆیی لە لایەن یای پێشەوای کوردستان لە بەردەم یایانی کوردستاندا گوتی:

(موبارەك بادی ئەو جێژنە گەورە بە خزمەت یای پێشەوای کوردستان عەرز دەکەم.

خوشکانی خۆشەویست، وێ دەچێ کە ئەنگۆ هەمووتان یان گەلێکتان پێتان وابێ کە کورد ساحێبی سەڵتەنەت نەبووە هەمیشە ژێر دەست و نۆکەری بێگانە بوون، هەر کەس پێی وابێ کامیلەن بە غەڵەت چووە و نەزانی تووشی ئەو عەقیدە فاسیدەی کردووە، بزانن نەتەوەی کورد وەکو هەموو نەتەوە گەورەکانی دنیا ساحێبی تاج و تەخت و حکومەتی تەمەددون بوون..)[٥٧].

بە سەرنجدان لە ڕووخسارو ناوەڕۆکی وتاری یایان، دەردەکەوێ، کە ناوەڕۆکەکانیان پەیامێکی سیاسی و کۆمەڵایەتییەو بابەتەکانیان شانازی کردنن بە ئەزموونی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان و هاندانی ژنی کوردە بۆ خوێندن و خوێندەواری و شانازی کردنە بە ڕابردووی پڕ لە سەروەری میللەتی کورد. لە ڕووی زمانەوە، بە شێوازێکی ئەدەبی و هەڵبژاردنی وشەو دەستەواژەی کوردی پەتی و ڕەوان و دوور لە وشەی داتاشراوەو بەکارهێنانی شێوەزاری موکریانییەو بە ڕستەی کورت و واتادار مەبەست بە ئاسانی بە دەستەوە دەدەن.

وتاری وەرگێڕاو:

وەرگێڕان، وەکو هونەرێکی ئەدەبی مێژوویێکی دێرینی هەیەو تەنانەت هەندێ کەس دەیگەڕێننەوە بۆ سەردەمی بابلییەکان، پاشتر لەسەردەمی ئەمەوی و عەباسییەکاندا زیاتر گەشەی کردو توانی ببێتە خاڵی بە یەکگەیشتن و ململانێی ڕۆشنبیریی و کەلتووری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا.

ئەگەر ڕۆژنامەنووسیی بە پلەی یەکەم ئەرکی گەیاندنی هەواڵ بێت، ئەوا بێگومان بەبێ وتاریش ناتوانرێ ئەرکی خۆی ڕاپەڕێنێ و بڵاوبێتەوە، هیچ ڕۆژنامەیەکیش ناتوانێ دەست بەرداری هونەری وەرگێڕان بێ، چ لە وەرگێڕانی هەواڵ و چ لە وەرگێڕانی وتاردا، ئەو وتارانەیش بە پێی پێویستیی ژیانی ڕۆژانە هەمەچەشنەن و هەموو بوارەکانی ژیان دەگرنەوە.

ژمارەی وتاری وەرگێڕاو لە ڕۆژنامەنووسیی سەردەمی کۆماردا زۆر بووە، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە، ئەوەیە کە وتارە وەرگێڕاوەکان بە شێوەیەکی گشتی لە زمانی فارسییەوە وەرگێڕاون و جاروباریش لە زمانی عەرەبییەوە، دەنا لە زمانە ڕۆژئاواییەکانەوە شتێ بەرچاو ناکەوێ. ئەمەش کەم و کورتییەکەو بەڵگەی کەمی و تەسکی تێکەڵاوی ڕۆشنبیریی کوردیی کوردستانی ڕۆژهەڵاتە دەگەڵ ڕۆژئاوا. ئێمە لە نێو وەرگێڕەکاندا دووانیان وەردەگرین، لەسەر ئەو بنچینەیەی، کە زۆرترین بەرهەمیان وەرگێڕاوە، بە تایبەتی وتاری هەمەچەشنە،

یەکێ لە کەم و کورتییەکانی وەرگێڕانەکان لەوەدایە، کە سەرچاوەی سەرەکی باسەکەیان دەست نیشان نەکردووە، کە لە کوێو لە چ بەرگ و چاپ و لاپەڕەیەکدا وتارەکەیان تەرجەمە کردووە، بە تەنیا ناوی ڕۆژنامەکە یان ناوی کتێبەکە جاروبار ئاماژەی بۆ کراوە.

سەید محەمەدی حەمیدی:

لە بارەی ژیانی ئەو نووسەرەوە شتێکی ئەوتۆمان دەست نەکەوت، ئەوەندە نەبێ کە دەزانین پیاوێکی زانا بووە، لە زانستە ئایینییەکان و زانیارییەکانی هەروەکو لە نووسین و دەست نیشان کردنی جۆرو تایبەتی وەرگێڕانەکانیدا دەردەکەوێ دەوڵەمەندن، هەژاری موکریانیش قوتابی ئەو بووەو لای ئەو خوێندوویێتی. ئەندامی کۆمەڵەی (ژێ. کاف) بووەو لەوە دەچێ درەنگ، لە ئاخرو ئۆخری (ژێ. کاف)دا دەرکەوتبێ و لە دوا ژمارەی گۆڤاری (نیشتمان)دا نووسینی هەیەو پاشتر کە (ژێ. کاف) هەڵوەشاوەتەوە، لە جێگەی (زەبیحی) ئەرکی چاپ کردن و بەڕێوەبردنی گۆواری (هاواری کورد)ی پێ سپێردراوە. کە (کۆماری دێمۆکراتی کوردستان)یش دامەزرا، بووە بە سەرنووسەرو بەڕێوەبەری هەردوو ڕۆژنامەو گۆڤاری (کوردستان)، وتارەکانی بە شێوەیەکی گشتی لە بارەی ناساندنی پیاوە ناودارەکانی کورد بووەو زیاتر ڕێڕەوێکی مێژوویی وەرگرتووە. لە نێوانیاندا بێجگە لەو زانایانەی خزمەتی ئایینی ئیسلامیان کردووە، شاعیرو ئەدەبی کوردیشی تێکەوتووە. لە بارەی بابا طاهیری هەمەدانی و نالی و مەلا محەمەدی کۆیی و مەلا مارفی کوکەیی.. نووسیوویە یان بەرهەمی وەرگێڕاون. زۆربەی نووسینەکانی بە ناوی (س. م. ح) یان (م. حمیدی)یان (گرشاب)ەوە بڵاوکردۆتەوە.

لە وتارێکدا کەلە زمانی فارسییەوە وەریگێڕاوەو لە ڕۆژنامەی (ایران ما)وە وەریگرتووە دەڵێ:

(بۆمبی ئەتۆمی لە زەمانی معاویە (ض) کوڕی ابو سفیان.

دڵنیابە کە لەم وتارەدا نامەوێ چیرۆك بگێڕمەوە یا وەدوو ڕۆمان نووسان بکەوم و مەبەستێکی خەیاڵی لەبەرچاو دروست بکەم و بە لکوپۆپەوە لە پێش چاوی خوێندەوارانی ڕابوێرم.

گفتوگۆی ئێمە لەم وتارەدا تەنیا لە ڕووی مێژووەوەیە، بەڵام لەم مێژووانەیە کە خەڵکی کەمتریان ڕوو تێکردووە لەبەر ئەوە لەوی زۆر ئاگادار نین بەڵام بۆ خوێندنەوە یا بیستن دەبێ.

پاش ئەوەیھاویە کوڕی ابو سفیان پایە ڕێژی سلسلەی بنی امیە دەستەڵاتی خۆی لەسەر هەردی شام (کە ئەوڕۆ بە سوریا نێو دەبرێ) پایەدار کردو شاری دیمەشقی کردە پایتەخت تەسمیمی گرت کە ئیمپڕاتۆرێ بەنێوی ڕۆمیە الصغری (و بە وتەی ئەوروپائیان بیزانس) لە پێ بخاو پایتەختی ئەم ئیمپراتۆریە وەچەنگ خا.

گشت دەزانن کە پایتەختی ڕۆمیە الصغری شارێ بە نێوی قوستەنتەنیە بوو، کە ئەوڕۆ بەنێو ئسلامبۆل (بە قەولی تورکان ئستانبول) دەگوترێ و لە بەهاری ٥٤ هجری کە دەگەڵ ٦٧٣ میلادی یەك دەگرێتەوە معاویە تەسمیمی گرت کە قوستەنتەنیە بگرێت..)[٥٨].

هەروەها لە وتارێکدا، کە لە زمانی عەرەبییەوە تەرجەمەی کردووەو لە بەرهەمێکی (جمال الدین الافغانی)یەوە وەریگرتووە، بە ناونیشانی (ترس) وا دەست پێدەکات:

ترس

(قل ان الموت الذي تفرون منه فانه ملاقيكم)

بڵی بێشك ئەو مردنەی لە دەستی هەڵدێن تووشو دەبێ.

بەچاو دیومانە، وە لە کتێبا خوێندوومانە، وە لە حیکایەتا بیستوومانە، کە هێندێ زەلام کارێکیان کردووە، کە بیری خەڵکی لێ سووڕماوە وەختێ کە ئەشخاسینی کەم عەقڵ تێی نۆڕیون وای لێ حاڵی بوون کە ئەوە کارێکی موعجیزەیە یا لە عەقڵ دوورە وە کەسی

دیکه ناتوانێ ئەو کارە یاوەکو ئەو کارە بکا وە بڕێکی دیکە وای تێگەییون کە کردنی ئەو کارە لە بزووتنەوەی ئەفلاك و ئەستێران و بەری بەخت (شانس)ە، کورت فکرانیش پێیان وایە کە کردنی ئەو کارە ڕێکەوتنە وە هیچ کامیان ڕێی حەقیان نەزانیوە وە ئامرازی کارەکەیان نەدۆزیوەتەوە..)(٥٩).

سەرچاوەی ڕۆشنبیریی وەرگێڕ، سەرچاوەیەکی دینییە، هەڵبژاردنی بابەتەکانیشی هەر لەو بوارەدایەو بەرهەمی گەورە پیاوانی ئیسلامی هەڵبژاردووەو تەرجەمەی کردووە، بەڵام لە ژمارەی یەکەمی گۆڤاری (کوردستان)دا لە (١٩٤٥)، کە خۆی سەرنووسەری بووە لە دەسپێکی گۆڤارەکەدا لە بارەی ژیانی ستالین و مەدح و سەنای ئەو پیاوەدا نووسیوویێتی و وتەی گەورە پیاوانی لە بارەوە وەرگرتووەو لە کۆتاییدا بە قەناعەتەوە دەڵێ، کە بە تەواوی جێنشینی لینینە(٦٠).

ئەم دژواریە لە هەڵوێست و بۆچوونیدا بەدی دەکرێ، بێگومان دیارە ئەو ڕۆژگارە کەم کەس توانیوییێتی خۆی لەوە هەڵبوێرێ، لەوەی کەیەکیەتی سۆڤێت پشت و پەنای میللەتانی ژێردەستەیە.

بە داخەوە، هەروەکو لە پێشترێ ئاماژەم لە بۆ کردووە، بە تەواوی ناتوانین بڕیار لەسەر ئەوە بدەین کە، ئایا وەرگێڕ تا چەند لە وەرگێڕانەکەیدا سەرکەوتووە و چ جۆرە ڕێبازێکی وەرگێڕانی لەبەرگرتووە، چونکە دۆزینەوەی سەرچاوەی سەرەکی بابەتەکان کارێکی قوورسە. دەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوەیش بکەم، کە (سەید محەمەدی حەمیدی) بێجگە لەوەی بەرهەمی بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێڕاوە، بە پێچەوانەشەوە لە زمانی کوردییەوە بۆ سەر زمانی فارسیش هەندێ وتاری مێژوویی وەرگێڕاوە(٦١).

محەمەدی شاپەسەندی (م.آذر):

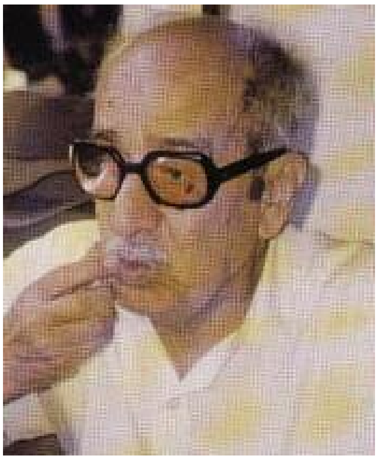

ئەم ڕووناکبیرە، لە ساڵی (١٩٣٢ز)دا لە شاری مەهاباد لە دایک بووە، تا پۆلی شەشەمی سەرەتایی خوێندووەو بە هۆی نالەباری بژێوی خێزانەکەی وازی لە خوێندن هێناوەو خەریکی کاری بازرگانی بووە، لە هەڕەتی لاویدا خەریکی کاری سیاسی بووەو بۆتە ئەندام لە کۆمەڵەی (ژێ. کاف) و بە هۆی (زەبیحی)یەوە ڕووی لە کاری چاپەمەنی و نووسین و وەرگێڕان کردووە. لە سەرەتادا لە گۆڤاری (نیشتمان) دەستی بەکاری چاپەمەنی و ڕۆژنامەنووسیی کردووە، پاشان لە سەردەمی کۆماردا لە پاڵ سەید موحەمەدی حەمیدی و قادری مودەڕیسیدا ئەرکی بەڕێوەبردنی چاپخانەی لە ئەستۆدا بووە لە پێش ئەوەشەوە هەروەکو خۆی دەڵێ هەوڵیداوە گۆڤاری (ئاوات)ی دەرکردووەو بە نازناوی (ڕەمزی) نووسیوویەو سێ ژمارەی لێ چاپ کردووە. کە بە داخەوە ئێمە هیچ ئەسەرێکی ئەو گۆڤارەمان دەست نەکەوت. دوای ڕووخانی کۆماریش کە لەگەڵ (غەنی بلوریان) و (عەلی مەولەوی) ئاوارەی عێراق بوون، حەزو خۆشەویستی چاپ و ڕۆژنامەنووسیی هەر لە مێشکدا بوو، لە شارەکانی بەغداو کەرکووک و لە ڕۆژانی شۆڕشی ئەیلولدا بە بەردەوامی لە چاپخانە کاری کردووە[٦٢].

بۆ نموونە وەرگێڕانی ئەو، لە ڕۆژنامەنووسیی سەردەمی کۆماردا، وتارێك وەردەگرین، کە بە ناونیشانی (سەمەند سیامەندۆف ڕۆڵەی ڕەشیدی میللەتی کورد)ەو لە گۆڤاری (دروست ایران)ەوە وەرگێڕدراوە.

(سەمەند سیامەندۆف ڕۆڵەی ئازای میللەتی کورد کە یەکێك لە نومایەندەکانی شورای عالی ئیتیحادی جەماهیری شورەوی سۆشیالیستی ئەرمەنستانە؛ پێشان ڕەوانەی جەبهەی شەڕ بوو. لە ڕۆژانی هەوەڵی شەڕدا ڕەوشتی بەرزو بڵیندی سەربازە خۆی کە یەکێك لە ئاکاری بێباکی و شەڕکەری سەربازانی ئیتیحادی شورەویە لە مەیدانی شەڕدا نواندی.

سەرهەنگ، سیامەندۆف لە پاراستنی مۆسکۆدا شیرکەتی کرد. ئەم قارەمانە ئەیزانی کە دیفاع لە مۆسکۆ؛ دیفاع لە قەلبی ئیتیحادی جەماهیری شورەویەو خاترجەم بوو کە ئەم پاراستنە ژیانی سەخت و گرانی چادرنشینی و کۆچەری میللەتی کورد؛ کە لە سایەی دەکار بەستنی سیاسەتی عاقیلانەی لەنین و ئەستالین بە ژیانێکی شارستانی گۆڕدراوەتەوە؛ دەپارێزێ. بەم جۆرە بۆ پاراستنی ژیانی بەختیاری میللەتی کورد مەردانە شەڕی دەکرد..)[٦٣].

لە چەندین نموونەی دیکەی وەرگێڕانەکانیدا (شاپەسەندی) بە زمانێکی تێکەڵ لە وشەو زاراوەی عەرەبی و فارسی و بە زمانێکی کوردی ئەو ڕۆژگارە، لە بارەی لەنین[٦٤] و مارشاڵ کۆتۆزۆف[٦٥] و چەندین سەرکردەی سەربازی سۆڤییێتی پێشوو وتاری لە زمانی فارسی و لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی فارسیی ئێران دا وەرگێڕاوە. داڕشتنی ڕستەکان بە پێی گرامەری زمانی کوردییەو لە هەڵبژاردنی وشەی زمانی کوردی یەکگرتووی ئەدەبیدا پێڕەوی کردووەو بە تەنیا شێوەزاری موکریانی لەبەرچاو نەگرتووە.

٣-ئەدەبی منداڵان:

ئەدەبی منداڵان، جیهانێکی ڕەنگاوڕەنگ و فراوان و قووڵە. لە زۆر دەمێکەوە هونەرمەندو پیتۆڵ و گەورەپیاوانی میللەتان گرنگییەکی تایبەتیان بۆ پەروەردەو بارهێنانی منداڵان تەرخان کردووە. بەو ئومێدەی لە ئاییندەدا کۆمەڵێکی پێشکەوتوو وەدی بێت. مەبەست لە (ئەدەبی منداڵان) ئەو ئەدەبەیە، بە شیعرو

پەخشانەوە، کە لە لایەن ئەو شاعیرو ئەدیبانەوە کە ئەزموون و تاقیکردنەوەی دەوڵەمەندیان لە بواری بارهێنانی منداڵان دا هەیەو لە نزیکەوە، بە هۆی کاری پەروەردەیی خۆیانەوە توانیویانە بە کونج و کەلەبەرەکانی ناخی منداڵان دا شۆڕ ببنەوەو دەزانن پێویستییە هەستی و نەستییەکانی زارۆکان لە کوێدایە، چی بۆ منداڵان دەنووسرێت، لە پێش هەمووانەوە ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٧ز) بە فەرهەنگۆکی (نەوبەهار)[٦٧] بۆ زارۆکان، دەسپێشخەری کردووەو پاشتر شێخ مارفی نۆدێ بە (ئەحمەدی)[٦٨] بوونە سەر دەستەی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان.

دوای جەنگی جیهانیی یەکەم، هاوکات لەگەڵ تازەکردنەوەی ئەدەبی کوردیداو لەگەڵ سەردەمی بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەنووسیی کوردیی لە کوردستانی باشووردا، شاعیرانی کورد (گۆران و زێوەرو بێکەس و دڵدار..) چەندین (سروود)ی جوانیان بۆ منداڵانی کورد نووسیووە، کە بە ناوەڕۆکێکی دەوڵەمەند بۆ پەروەردەکردنی منداڵان بە هەست و خۆشی نەتەوەیی و لایەنگری خێرو شەرمەزارکردنی شەڕو عەشقی جوانی سروشت ڕازاوەتەوە، لە ڕووی ڕوخساریشەوە شیعرەکان، بە وشەی هەڵبژاردەی سادەو برگەی کورت و ئاوازەداری خێرا، بە شێوەیەك کە منداڵ حەز بە حەسانەوەیەکی دەروونی بکا، لەبەرچاو گیراوە، هەروەها داوا لە باوکان و دایکان کراوە، کە منداڵەکانیان پشت گوێ نەخەن و بیانخەنە بەر خوێندن بۆ ئەوەی لە پاشەڕۆژدا ببنە چاوساغی میللەتەکەمان و چیتر لە کاروان پێشکەوتنی میللەتاندا بەجێ نەمێنن فۆلکلۆری لەسەر زاری ئاژەڵان دا لە دووتوێی نامیلکەی بچوك دا لەلایەن سەید حوسێن حوزنی موکریانی و نووسەرانی ترەوە بوونە پێشەنگی ئەو کاروانە[٦٩].

لە کۆتایی سییەکان و سەرەتای چلەکانی سەدەی بیستەمدا گۆڤاری گەلاوێژ، وەکو لە زۆر بواری دیکەی ئەدەبیدا دەورێکی پێشەنگی بینیوە، لە بڵاوکردنەوەو گرنگیدان بە ئەدەبی منداڵاندا درێغی نەکردووە[٧٠].

ئەم ،هەوڵانە سەرەتایێك بوون، یان هەنگاوی یەکەم بوون، بەڵام بە شێوەیەکی ڕاستەقینەو بۆ یەکەمجار لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، لە سەردەمی

کۆماری دیمۆکراتی کوردستان دا، کارگەرانی چاپخانەی کوردستان لە مەهاباد، گۆڤارێکی تایبەت بە منداڵانیان بە ناونیشانی (گڕوگاڵی منداڵانی کورد)ەوە بڵاوکردەوە، هەروەکو لە فەسڵی دووەمدا لە پاڵ ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی دیکە لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسییەوە لێمان کۆڵیەوە.

لێرەدا هەوڵ دەدەین لە ئاست هونەرە ئەدەبییەکانی ناو گۆڤارەکەوە هەڵوەستەیەك بکەین و نووسەرە دیارەکانی وەربگرین..

أ: شیعر بۆ منداڵان:

شیعر بە هۆی‌کورتی و مۆسیقاو ئاوازەکەیەوە لە دەروونی مرۆڤدا بە گەورەو بچوکیەوە، کاریگەرییەکی تایبەتی هەیەو مرۆڤ دەخاتە جۆش و خرۆشەوە. منداڵ توانای لەبەرکردنی شیعری زۆرەو چێژو لەززەت لە ئەزبەرکردنی شیعر وەردەگرێت.

هەندێ لە شاعیرە ناسراوەکانی ئەو ڕۆژگارەی کورد، لە پێناو بەجێ‌گەیاندنی ئەرکەکانی ئەو قۆناغەو بەڕێوەبردنی گۆڤاری منداڵان بەشدارییان کردووەو بە شێوەیەکی سادەو ساکار هەست و هۆشی نەتەوەیی و ناساندنی نەتەوە بە منداڵان بە شیعری ناسك گوزارشت کردووە.

لە شیعرێکدا بە ناونیشانی (بۆ کچان)دا نووسراوە:

کچە کورد تۆش وەکو کاکت بخوێنە
لە خوێندن چاوەکانت مەمێنە
برات موحتاجی یاری دانی
گەلێك پێویستی فکری جوانی
لە کاکی خۆت کەوێ بخوێنە دادە
کە حەیوانە هەچێکی بێ سەوادە[٧١].

هەروەها نموونەیێکی شیعری (زێوەر)ی شاعیر، کە لە گۆڤاری (گەلاوێژ)ەوە وەریانگرتووە، جارێکی دی سەرلەنوێ بڵاوکراوەتەوە:

کیژۆڵـــــەی کوردســـــتانم بـــە ڕەزای ســـەر بـــەردانم

کـــەنیزەی نێـــو شـــاخانم لــە خواوەیـــە مــن جــوانم

ئەی ئەو کەسـەی بـێ وێنـە تـــــۆ وەرە مـــــن ببینـــــە

کـاری خـوا چـەند شـیرینە لــە خواوەیـــە مــن جــوانم

نـــە ڕۆمـــی نـــە فـــەرەنگم بە دەرمان جـوان بـێ ڕەنگـم

کچێکـــی شـــۆخ و شـــەنگم لــە خواوەیـــە مــن جــوانم

نـــە چینـــی نـــە چاپـــانم نـە بـە ڕەنـگ و زەعفــەرانم

وەنەوشـــەی نێـــو باغـــانم لــە خواوەیـــە مــن جــوانم

تا دەگاتە:

مـــــن بــــازی دارســـــتانم چـــاو شـــەهێنی کوێســـتانم

ئاوابــــــێ کوردســــــتانم لــە خواوەیــە مــن جــوانم(٧٢)

جێگەی سەرنجە ژمارەی شیعری بڵاوکراوە لـەنێو گۆڤارەکـەدا کەمـەو زیـاتر لەسـەر (وتـار)دا گیرسـاونەتەوە، کـە تـا ڕادەیـەك لەگـەڵ زەوق و چێـژی ئـەدەبی منداڵاندا ناگونجێن. ئەوەی (هەژار)، کە باسی ئازایـەتی کـورد دەکات و دوعـای

هەمیشـە مانـەوەی پێشـەوا دەکـات، هــەروەکو شـیعرێکی ئاسـایی نووسـراوەو نیوەدێڕی شیعرەکان زۆر درێژن و بۆ لەبەرکردنیش قورسن، ئەوە بێجگە لـەوەی وشەکانی شیعرەکەیش وشەی قورس و قەبەن و منداڵ بە ئاسانی لێیان تێناگات:

هــــەموو مێــــژوو گــــەواهی ئــــازایی کــــوردە
لــــەنێو شــــانامەدا هــــەر کــــورد گــــوردە[٧٣].

یان (هێمن) موکریانی، لە شیعرێکی ئایینیدا بە ناویشانی (خودا)دا دەڵێ:

ڕۆژی تەنگانــــە عــــەبدی بێچــــارە
هیــــچ پــــەناهی نیــــە بــــە غــــەیری خــــودا
(هێمــــن) تــــا هــــەبێ زبــــانت تــــۆ
هــــەر بڵــــێ لا الــــە الا الله[٧٤]

وتار بۆ منداڵان:

وتارگـەلێکی زۆر لـە بـارەی پـەروەردەو گرنگـی خوێنـدن و بابـەتی زانسـتی مێژوویی و جوگرافیی بۆ منداڵان نووسراوە. ئەوەی سەرنج ڕاکێشێ زۆر جاران، وتارەکان چ لە ڕووی زمان و چ لە بابەت شێوازەوە تا ڕادەیەکی زۆر لەگەڵ ئاستی ڕۆشنبیریی منداڵاندا ناگونجێن، مەسەلەکەش زیاتر ئەوەیە، ئەوان نازانن، کە ئایا گۆڤارەکە لەگەڵ عەقڵی چ تەمەنێکی منداڵاندا دەدوێ، بەڵام تـا ڕادەیـەکی بـاش لەوەسەرکەوتوون کە بابەتەکان کورت و ئاسانن. دەرسەکانی جوگرافیاو مێژوو و ڕێزمان زانیاری باش بە خوێندکار دەدەن و وڵات و نیشتمانەکەی پێ دەناسێنن. محمد شاپەسـەندی، لـە وتـارێکیدا دەرسـی نیشـتمان پـەروەریو خۆشەویسـتی میللەت و نەتەوە بۆ منداڵان ڕوون دەکاتەوە:

(ئێمـە ڕۆڵـەی کوردیـن. کوردسـتانی مـەزن نیشـتمانی ئێمەیـە، سەرنووشتی ئەم نیشتمانە خۆشەویستە لـە دواڕۆژدا دەکەوێتـە بـەر دەسـتی ئێمـە. بـۆ دواڕۆژ مەسـئولیەتی پارێزگـاری و ڕاگرتنـی

سەربەستی و ئازادی کوردستان لە ئەستۆی ئێمەیە. ئازادی ئەمڕۆی کوردستان، کە مایەی خۆشبەختی ئێمەو نەتەوەکەمانە، بە خوێنی گەنجان و لاوانی کورد و کۆشش و فیداکارانی پیاوانی ڕەشید هاتۆتە بەرهەم و بە ئێمە دەسپێردرێ، کە هەمیشە بەرزو بڵندی ڕابگرین)(٧٥).

(ص. ب) لە بارەی نرخی ئازادی وتارێك بە شێوازی هەقایەت بۆ منداڵان دەگێڕێتەوە، کە بولبولێك لەناو قەفەزدایە نوقڵ و قەندی لە بەردەمەو منداڵەکە وا دەزانێ دڵی خۆشە، کەچی بابی لە بۆی ڕوون دەکاتەوە:

(نا ڕۆڵەی شیرینم: ئەوە نە دڵخۆشە نە هەڵدەپەڕێ، بەڵکو لە وەڕزیان ڕادەپسکێنێ بۆ ڕزگاری لەو قەفەسەو بۆ ئەوەی خۆی ئازاد کا!! و ئەو دەنکە هەرزنەی کە لە نێو خۆڵ و خاك دا وەگیری دەکەوێ پێی لەو نوقڵ و قەندە چاکترە کە لە نێو ئەو قەفەسە خاوێنەدا دەگیری دەکەوێ و دەیخوا)(٧٦).

لە بەشی پزیشکیدا بۆ ئاشنایی منداڵان و باب و دایکی منداڵان بە هەندێ نەخۆشی، چەندین وتاری کورت بڵاوکراونەتەوە. لە یەکێکیاندا وا هاتووە:

(یەکێك لە نەخۆشییە گیرەوەکانی کە هەمیشە گا زۆر کەم گا لە وڵاتی ئێمەدا هەیە، کەوتوویی (تیفۆئید). بەشی زۆری میکرۆبی کەوتوویی بە هۆی ئاو بڵاودەبێتەوە چۆن جلك و بەرگی نەخۆشی لەناو ئاودا دەشۆین میکرۆبەکە دەچێتە ناو ئاو، ئەوجار لە خواردنەوەی ئەو ئاوە ئینسان تووشی نەخۆشی ئەبێ.

جا لەبەر ئەوە ئەبێ لە وەختی بڵاوبوونەوەی ئەو نەخۆشییە ئینسان بە چاکی خۆی بپارێزێ؛ لە قاپ و قاچاغی نەخۆش دا شت نەخواو ئاو کە شتی نەخۆش تێدا دەشۆرێ نەیخواتەوەو وە لەسەر کەس و نەخۆشیش پێویستە کە جلك و بەرگی نەخۆش لەو ئاوانەدا کە دەیخۆنەوە نەشۆن؛ تا نە بە هۆی بڵاوبوونەوەی ئەو نەخۆشییە)(٧٧).

هەروەکو سەرنج دەدەین، شێوازی نووسینی وتارەکەی زۆر سادەو ساکارەو لەگەڵ تێگەیشتنی منداڵاندا دەگونجێ و زانیارییەکی باشە بۆ خۆپاراستنی منداڵان لە نەخۆشی و بە تایبەتی لەو نەخۆشیانەی، کە بڵاودەبنەوەو لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دی دەگوازرێنەوە.

قادری مودەڕیسی لە وتارەکانی دیکەشیدا، بە هەمان زمانی سادەی بێ وشەی قورس و تەم و مژاوی منداڵان دەدوێنێ. یەکێکە لە نووسەرە سەرکەوتووەکانی ئەم بوارە.

زۆربەی نووسینەکانی گۆڤارەکەش هەر خۆی نووسیوویێتی. وتاری کورت و هۆنراوەو پێشبڕکێ.. هتد.

پەراوێزەکانی فەسڵی چوارەم

١-جوان بۆکانی، کە (ئەنوەر سوڵتانی)یە، لە لێکۆڵینەوەیەکدا کە بە چەند ئەڵقەیەك لە ڕۆژنامەی (پەیام) لە شاری لەندەندا بڵاوی کردۆتەوە، لە (قوتابخانەی موکریان) دواوەو بە نوێخوازی داناون و ئەو خەسڵەتانەی دیاری کردووە، کە لە قوتابخانەی (بابان) جیایان دەکاتەوە. بڕوانە: ڕۆژنامەی پەیام، ژ ٥، لەندەن، ١٩٩٨. هەروەها لە ژمارەی (٦)یشدا لە نەورۆزی ١٩٩٨ دیسان بە ناونیشانی (پێشڕەوانی شیعری نوێی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان)، لەو بێ هیوایی و نائومێدی‌یە دواوە کە لە دوای ڕووخانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان بەرۆکی هەندێ شاعیری ناسراوی وەکو (هێمن) و (حەقیقی) گرتەوەو بە باڵای (شا)یاندا هەڵگوتووە.

٢-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ١٥. لە دیوانەکەیدا هاتووە کە لە ساڵی ١٢٥٥ هەتاوی واتا لە ١٨٧٦دا لە دایك بووە، پاشان لە خزمەتی مەلا شەفیع لە گوندێکی نزیك بۆکان و مەلا حەسەنی قزڵجی بۆکانی و مەلا سالمی سەدراپاتی و مەلای سلەمان کەندی تا پلەی مەلایەتی خوێندووەو لە خانەقای شێخی بورهانی بە خاك سپێردراوە. بڕوانە: دیوانی سیف القضات، ل ١٤.

٣-گ هەڵاڵە، ژ٢، ل ١٠.

٤-گ هەڵاڵە، ژ٢، ل ١١.

٥-گ هەڵاڵە، ژ٢، ل ١٣.

٦-لە بارەی ژیانی شاعیرەوە بڕوانە:

عباس حەقیقی، دیوانی حەقیقی، ژ٢، ١٣٦٧، ل ٧-٢٣.

ماموٚستا حەقیقی، ژیانی من، گ سروە، ژ ٣، س١، پایزی ١٩٨٥، ل ٤٠-٤٤.

٧-ڕەسوڵ سۆفی سوڵتانی، سەرنجێك لە ڕەوتی شیعری حەقیقی و چەن وتە، گ سروە، ژ ١٣٦، س ١٣، خەزەڵوەری ١٩٩٧، ل ٤٠.

٨-حەقیقی، شیعر، گ هەڵاڵە، ژ ١، س ١، ڕەشەمەی ١٣٢٤، ل ٢٤. ئەم شیعرەی شاعیر لە دیوانەکەیدا بڵاونەکراوەتەوە، وێدەچێ دەستیان کەوتبێ.

٩-حەقیقی، تازە بووە ساڵ، گ هەڵاڵە، ژ ٢، س ١، خاکەلێوەی ١٣٢٥، ل ٣٠. لە دیوانی (حەقیقی)یشدا بڵاوکراوەتەوە نەختێ بە جیاوازییەوە، بڕوانە: دیوانی حەقیقی، ل ٥١.

١٠-سەردار حمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٣٢-٣٣.

١١-لە بارەی بایۆگرافیای (سەید کامیلی ئیمامی)یەوە بڕوانە:

گ سروە، ژ٥، بەهاری ١٩٨٦، ل ٣٤-٣٧.

١٢-گ هەڵاڵە، ژ١، ل ٢٣.

١٣-گ هەڵاڵە، ژ ١، ل ٤.

١٤-سەید کامیلی ئیمامی، ژیانی من، گ هەڵاڵە، ژ ٥، بەهاری ١٩٨٦، ل ٣٥. ئەم قەسیدەیە تەرجەمەی سەر زمانی عەرەبیش کراوە، بڕوانە:

دیوان الشعر الكردي، ترجمة و تقديم د. عزالدين مصطفى رسول، ص ٩٨-٩٩.

١٥-بۆ ژیانی شاعیر بڕوانە:

سيد محمد صمدى، نگاهى به تاريخ مهاباد، ص ٢٤١-٢٤٣.

١٦-حزبی دێمۆکراتی کوردستان، گ هەڵاڵە، ژ١، س١، ل ١٥.

١٧-لە (قزقەڵا) ڕا خاڵەمین، ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٩، ١٩٤٦/٢/٢، ل٢.

١٨-بڕوانە: گ هەڵاڵە، ژ ٣، ل ٢٣.

١٩-لە بارەی ژیانی (هەژاری موکریانی)یەوە، ئێمە تەنیا بەوەندە ڕاوەستاین، کە لە چوارچێوەی ئەو ماوە مێژووییەی، کە باسەکەی ئێمە دەیگرێتە خۆی بەڵام دوای ڕووخانی کۆمارو ژیانی ئاوارەیی هەژار لە عێراق و سووریا دەتوانی سوود لەو بایۆگرافیایەی خۆی، کە بە قەڵەمی خۆی نووسیویەتیەوە وەربگرێ؛ هەژار چێشتی مجێور، پاریس، ١٩٩٢.

٢٠-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ١٨.

٢١-هەژار، خوێندن، ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٥، ١٩٤٦/١/٢٠ن ل٢.

٢٢-ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ١٤، ١٩٤٦/٢/١٣.

٢٣-گ هەلاڵە، ژ ٣، ١٩٤٦، ل ٢٧-٢٨.

٢٤-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ١٠. لە بارەی مەلا ئەحمەدی حاجی عەلی هەڵەبجەییەوە علاء الدین سجادی هەر ئەوەندەی نووسیووە، کە لە سابلاغ دانیشتووەو لە دەوروبەری ساڵی ١٩٢٣دا مردووە. بڕوانە:

علاء الدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ١، ١٩٥٢، ل ٥٤٩.

د. عیزەدین دەڵێ: (مەلا ئەحمەدی فەقێ عەلییە. لە گەڕەکی چوارباغی سلێمانیدا ژیاوە. دۆستی مەلاکانی ئەو سەردەمەی سولەیمانی بووە. بیرێکی کوردایەتیی باشی هەبووە کە حکومەتی شێخ مەحموود ڕووخا نائومێد بوو و هەر بە مەبەستی کوردایەتی چووە موکریان. دۆستی بنەماڵەی تورجانی زادەو قازییەکان بووە. تەنانەت پێشەواش لای ئەو خوێندوویەتی)*.

٢٥-علاء الدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ١، ل ٢١.

٢٦-کمال معروف، الحرکة التجدیدیة في الشعر الکردي الحدیث ١٩١٤-١٩٦٥، ص ٦٠-٦٣.

٢٧-هێمن، تاریك و ڕوون، ل م.

٢٨-هـ. س، ل ١٠٤.

٢٩-بۆ نموونەی ئەم گۆرانی و هۆنراوە فۆلکلۆریانە بڕوانە:

هیمدادی حوسێن، چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر، بەغدا، ١٩٨٦ ل ١١-٤٠، د. محمد مکری، گۆرانی یا ترانەهای کردی، ص ١٢٦-١٣١.

ئەحمەدی شەریفی، بەرکوڵێك لە خەرمانی گۆرانی کوردی، گ سروە، ژ ٦، س ٢، هاوینی ١٣٦٥ (١٩٨٦)، ل ٦٢-٦٤.

٣٠-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ٢٩.

٣١-هێمن، قەت نابەزم، گ هاواری کورد، ١٩٤٥، ل ١٨.

ئەم شیعرە پاشتر، کە شاعیر لە دیوانی تاریك و ڕوون)دا بڵاوی کردۆتـەوەو هەندێ دەستکاری کردووەو وشەکانی گۆڕیوەو لەگەڵ کێشی عەرووزی بە تەواوی ڕێکی خستووە. بەیتی سێیەمی بردۆتە چوارەم و وشەکانی (بێ جلکی) کردووە بە (بێبەرگی). (عاشقی) کردووە بە (ئاشق). لە بەیتی سێیەمدا لە جیاتی (لە لۆمەو تانەو زنجیر) کردوویە بە (من لە زنجیرو تەناف و دارو بەند). بڕوانە: هێمن، تاریك و ڕوون، ل ٤٩.

٣٢-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ٨١.

٣٣-هێمن، بژی دیمۆکرات، گ کوردستان، ژ٢، ل ٧-٨.

٣٤-هێمن، تاریك و ڕوون، ل ٩٣.

٣٥-هێمن تاریك و ڕوون، ل ٦٣-٦٤.

لە بارەی ئافرەت لە هۆنراوەکانی (هێمن)دا، بڕوانە:

کوردستان موکریانی، ئافرەت لە هۆنراوەکانی مامۆستا (هێمن)دا، گ بەیان، ژ ٢٦، ١٩٧٥، ل ٢٨.

٣٦-لە بارەی ژیانی شاعیرەوە بڕوانە:

خالد حسامی (هێدی)، کاروان خەیاڵ، چ ٢، هەولێر، ١٩٩٧، ل ١٠-١٤٥.

سید محمد صمدی، نگاهی به تاریخ مهاباد، ص ٢٥٤-٢٥٦.

٣٧-هێدی، کاروانی خەیاڵ، چ ٢، ل ٣٠١-٣٠٣.

٣٨-هـ. س، چ ٢، ل ٣٠٠.

٣٩-شێواو، بۆ جێژنی سەیدان، گ کوردستان، ژ٤، س ١، مایسـی ١٩٤٦، ل ١٨.

٤٠-بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

د. عبداللطیف حمزة، المدخل في فن التحریر الصحفي، ص ٢٢٣.

د. منیر بکر اسالیب المقالة و تطورها في الادب العراقي الحدیـث و الصحافـة العراقیة، ص ١-٢.

عبدالرزاق بیمار، پەخشانی کوردی، ل ١٩-٢٠.

٤١-بۆ زانیاری زیاتر لە بارەی ئاماری خوێندەوار و ژمارەی خوێندنگاکانی کەرکوك و مووسڵ.. بڕوانە:

د. شاكر خصباك، الكرد و المسألة الكردية، ص ٦٤.

٤٢-The New Encyclopaedia Brittanica, Vol.4, P. 597.

٤٣-د. ناصر الحاني، المصطلح في الادب الغربي، ص ١٥٢.

٤٤-دكتر علی سلطانی گردفرامرزی، ادبیات فارسی، ط ٢٤، ص ١٦١.

٤٥-لە بارەی خەسڵەتەکانی وتاری ڕۆژنامەنووسییەوە بڕوانە:

د. عبداللطيف حمزة، المدخل في فن التحرير الصحفي، ص ٢٨٣-٢٩٠.

د. زكي الصراف، المقالة الصحفية في الادب الفارسي المعاصر، ص ١٨٧-١٨٨.

٤٦-بۆ ژیانی (زەبیحی) بڕوانە:

عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما)، سوید، ١٩٩٩.

سید محمد صمدی، نگاهی به تاریخ مهاباد، ص ٢٧٨-٢٧٩.

٤٧-ع. بیژەن، ڕێك کەون تا سەرکەون، گ نیشتمان، ژ ١، ١٩٤٣، ل ٥-٦.

٤٨-بڕوانە: گ بەیان، ژ ١٤٨، ١٩٨٨، ل ٨٠.

٤٩-هێمن، تاریك و ڕون، ل ١٩.

٥٠-دڵشاد ڕەسووڵی، سەرگوزەشتی من، گ نیشتمان، ژ٣، ل ٢٧.

٥١-م. نادری، خۆشبەختی؟!، گ نیشتمان، ژ (٧، ٨، ٩)، ل ٢٧.

د. عیزەدین دەڵێ: (ئیبراهیمی نادری)ش هەیە کە ئەفسەری سوپای ئێران بووە. کرماشانی بوو. لە کاتی کۆماردا چالاکانە لە مەهاباد بووە، پاشان چووە سوریاو سعودیەو لە پەنجاکاندا لای قامیشلی لە فڕۆکە کەوتە خوارەوە. وتاری لە گەولاێژدا هەیە) *.

٥٢-دڵشادی ڕەسووڵی، من و ئەو، گ کوردستان، ژ ٤، ل ١٣.

٥٣-لە بارەی ژیانی (حەسەنی قزڵجی)یەوە بڕوانە:

ئاسـۆ لالـە، پێشـەنگانی ڕۆژنامەنووسـی کـوردی لـە کوردسـتانی ئـێران، ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥٧، ١٩٩٨، ل ١٠.

٥٤-ح. قزڵجی، دیسان و دیسان، گ هەڵاڵە، ژ١، ل ١٦.

٥٥-ح. قزڵجی، سەفەری دەریا، گ هەڵاڵە، ژ ٢، ل ٣.

٥٦-شا سوڵتان خانم فتاحی قاضی،کزەبای ئازادی، ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٨، ١٩٤٦/١/٢٨، ل٢.

٥٧-جێژنـی سـەربەخۆیی لـە لایـەن یـای پێشـەوای کوردسـتان، ڕۆژنامـەی کوردستان، ژ ٣٢، ١٩٤٦/٤/٦، ل١.

٥٨-ڕۆمن، بۆمبی ئەتۆمی لە زەمانی معاویە (ض) کوڕی ابو سفیان: و: سەید محەمەدی حەمیدی، گ کوردستان، ژ ٤، ل ٣٠-٣٥.

٥٩-جمال الدیـن افغـانی، تـرس، و: سـەید محەمـەدی حـەمیدی، گ هـاواری کورد، ژ ١، ل٢.

٦٠-سەید محەمەدی حەمیدی، شەرحی حاڵی ئەستالین گ. کوردستان، ژ١، ل ٢-٥.

٦١-سەیری ئەم وتارە بکە:

کوردان از بدو تاریخ تا سال ١٩٢٠، ترجمە سید محمد حمیدی، ڕۆژنامـەی کوردستان، ژ ٧، س١، ١٩٤٦/١/٢٦، ل٣.

٦٢-بۆ زانیاری لە بـارەی ژیـان و خـەباتی سیاسـی و ڕۆشـنبیریی (محەمـەد شاپەسەندی)یەوە، بڕوانە:

ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی، ژ ٢٤، ١٩٩٢/٥/٢٤.

ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژ ١٤٨٤، ١٩٩٣/٩/١٠.

ڕۆژنامەی کوردستان، ژ ٢٥٧، ١٩٩٨، ل ٨-٩.

٦٣-سـەمەند سیامەندۆف، و: محەمەد شاپەسـەندی، ڕۆژنامـەی کوردسـتان، ژ٦، س١، ل١.

٦٤-پرۆفیسۆر ڤێلین، لەنینی دانشجو، و: محمد شاه پسندی، گ هاواری نیشتمان، ژ١، س١، ل ٢٣-٢٨.

٦٥-فێلدمارشال کۆتۆزۆف، و: محمد شاه پەسەندی، گ کوردستان، ژ٣، س١، ل٩-١٣.

٦٦-د. عزالدین مصطفی رسول، احمدی خانی شاعرا و مفکرا و فیلسوفا و متصوفا، بغداد، ١٩٧٩.

٦٧-ئەحمەدێ خانی، فەرهەنگا نۆبەهار، ڤەژاندنا پەرویز، جهانی، ورمێ، ١٣٦٧.

٦٨-شێخ مارفی نۆدێ، ئەحمەدی، بغداد، ١٩٨٦.

٦٩-حوزنی موکریانی چەند نامیلکەیەکی بۆ منداڵان چاپکردووە، لەوانە:

-بزنۆکەو مەڕۆکە، چ٢، هەولێر، ١٩٧٤.

-خۆشی و ترشی، چ٢، هەولێر، ١٩٧٤.

٧٠-محمد دلێر امین محمد، ڕۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لە گەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، (نامەی ماجستێر)، ل ١٩٠-٢٠٠، لەم بارەیەوە دواوە.

٧١-؟، بۆ کچان، گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ١، س١، ل ٧.

٧٢-زێوەر، بالۆرەی کچە کوردێك، گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ١، س١، ل٩.

٧٣-هەژار، قەڵەم، گ گڕوگاڵی منداڵانی کوردن ژ١، س١، ل٤.

٧٤-هێمن، خودا، گ گڕوگاڵی منداڵانی کوردن ژ٣، س١، ل٥.

٧٥-محمد. آذر، ئێمە ڕۆڵەی کوردین، گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ٣، س١، ل ٨-٩.

٧٦-ص. ب، ئازادی کێهەیە، گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ١، س١، ل ٥-٦.

٧٧-ق. م، کەوتوویی، گ گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ١، س١، ل ٦-٧.

ئـــه نجـــام

لە ئەنجامی ئم لێکۆڵینەوەیەدا، ئەم خاڵانەی خوارەوە دەست نیشان دەکەین:

١–ئەو بارودۆخەی لە جەنگی جیهانی دووەم بەسەر ئێراندا هات، بە هاتنە ناوەوەی سووپای سووری سۆڤیەتی لە باکوورو ئینگلیزو ئەمریکا لە باشوورو ڕۆژئاوای ئێران، دەستەلاتی سوپای ئێرانی لاواز کردو ڕێگەخۆشکەر بوو بۆ دروست بوونی حیزبێکی نیشتمانی کوردی (کۆمەڵەی ژێ. کاف) و پاشتر لەسەر بنچینەی ئەو حیزبی دیمۆکراتی کوردستان دامەزراو توانی هۆشیاریی خەڵکی بەرەو ژوور ببات و وەکو حیزبی پێشڕەو لە ئاراستەکردنی خەڵکی کوردستانی ڕۆژهەلاتدا بۆ یەکگرتن ڕۆڵی سەرەکی ببینێ.

٢–هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری ئەو ڕۆژە بەرەو جڤات و کاری سەندیکایی، بە پێڕەوی کردنی دیمۆکراسی و باری تازەی دنیا، دەڕۆیشت و کاری خۆیان دەکرد. دامەزرانی (یەکێتی جەوانانی دیمۆکرات) و (یەکێتی ژنانی کوردستان).. بەڵگەی ئەو ڕاستیەن.

٣–کۆماری دیمۆکراتی کوردستان لە ماوەی یازدە مانگی تەمەنیدا کۆمەڵێ دەستکەوتی گەورەی لە بوارەکانی بە زمانی کوردلای خوێندن و کردنەوەی قوتابخانەو چاپکردنی کتێب و ڕۆژنامەو گۆڤارو کتێبخانەی میللی و دەزگای ڕادیۆ و برەوپێدانی جووڵانەوەی شانۆیی و ڕێکخستنی هێزی سەربازی و چاك کردنی باری ئابووری خەڵك لە ڕێگەی بازرگانیەکی سنووردار لەگەڵ ئازربایجان و سۆڤیەتەوە، بە دەست هێناو ئەوەی بۆ نەیارانی کورد سەلماند، ئەگەر سیاسەتی ئیمپریالیزمی جیهانی لێ بگەڕێ کورد دەتوانێ خۆی بەڕێوە بەرێ.

٤–کۆمەڵێ هۆکاری ناوخۆیی و ناوچەیی و نێودەوڵەتی کۆماری دیمۆکراتی کوردستانیان دروست کردو ڕووخاندیان. دەوری یەکێتی سۆڤیەت دیارو بەر چاوە لە یارمەتی ڕۆشنبریی و پەروەدەیی بە ناردنی چاپخانەو کاغەزو

کەرەستەکانی چاپکردن و دەزگای ڕادیۆو سینەماو هاوکاری کۆمار بە ڕێگەی ڕابیتەی فەرهەنگی سۆڤیەتی- کوردیەوە، هەروەها وەرگرتنی ژمارەیەك خوێندکاری کورد لە زانکۆی ئەفسەریی باکۆدا.

٥-چاپخانەی کوردوستان لە مەهاباد، ڕووداوێکی گرنگی ڕۆژنامەنووسیی کۆمارەو سەرکۆمار خۆی سەرپەرشتی کردووەو خەڵکی ڕۆشنبیری ناوچەکەو سەرانی عەشیرەت و وردە مالیك و کاسبکار بە هەموو لایەکەوە دەستگرۆیی چاپخانەکەیان کردووە.

٦-ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کۆماری دێمۆکراتی کوردستان، لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیی و کەرەستەی چاپی و تەکنیکی چاپەوە سادەن و ڕەنگدانەوەی ئەو تواناو پسپۆڕییانەی ئەو ڕۆژەن.

٧-زۆربەی لێکۆڵەرەوەکان، لە دەست نیشان کردنی ژمارەو خەسڵەتی ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کۆمار بێئاگان و زانیارییەکانیان پڕ لە هەڵە و کەم و کورتین، لەم لێکۆڵینەوەیەدا بە پێی توانا ڕاست کراونەتەوە.

٨-بۆ یەکەمجار لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، گۆڤارێکی تایبەت بە منداڵان بڵاوکراوەتەوەو ژمارەیەکی زۆر لە شاعیر و نووسەرانی سەردەمی کۆماری دێمۆکراتی کوردستاندا بەشدارییان لە نووسینەکانیدا کردووە.

٩-ڕۆژنامەی (کوهستان ئەگەرچی لە لایەن دەوڵەتەوە ڕێگەپێدراو بووە، بەڵام تا ڕاددەیەکی زۆر هاوکاری ڕۆژنامەنووسیی کۆماری کردووەو ڕەخنەی لە کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران گرتووە بەرامبەر بە هێرشی بۆ سەر مەهابادو ڕەفتاری ناڕەوای ژەنەراڵە سەربازییەکان لە کوردستاندا. لە باری ئەدەبیشیەوە خزمەتێکی باشی کردووەو زۆربەی نووسەرو شاعیرانی کوردستانی ڕۆژهەڵات بە تایبەتی بەر لە دامەزرانی کۆمار هاوکارییان کردووەو سەرەتای نووسینیان لەوێوە دەست پێدەکات.

١٠-ئەدیب و نووسەرو نیشتمانپەروەرانی کوردستانی باشوور (عێراق)، دەوری دیاریان لە بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆشنبیریی و پەروەردەیی کۆماردا

نواندووە، جا چ ئەوانەی سەفەریان بۆ ئەوێ کردووەو لەوێ ماونەتەوە، چ ئەوانەی لە کوردستانی باشوورەوە بەرهەم و نووسینیان ڕەوانە کردووە. بە تایبەتی ئەو هاوکارییە لە ڕۆژانی پێوەندی (حزبی هیوا) و (کۆمەڵەی ژێ. کاف)ەوە بووە.

١١-شیعری سیاسیی و نیشتمانی و بەرەنگاری کوردی لە سەردەمی (کۆمەڵەی ژێ. کاف)دا و پاشتر لە سەردەمی کۆماردا زۆر پێشکەوت، بەڵام بە شێوەیەك لەسەر حیسابی ناوەڕۆك و ڕووخسار (یان هونەری شیعر فەرامۆش کرابوو، کە زیاتر بۆ یەکگرتن و هاندانی خەڵکی بۆ خوێندەواری و برایەتی میللەتان و ناسینی چەمکی دیمۆکراسی و یەکسانی و داد بووە.

١٢-بەڕێوەبەرانی ڕۆژنامەنووسیی ئەو ڕۆژگارە ئەدیب و شاعیران بوون و هەر خۆیان ئەرکی نووسینی وتارە سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەلسەفی و ئەدەبی و ئایینی‌یەکانیان لە ئەستۆ گرتووە. بۆیە سەیر نی‌یە، کە زمانی ڕۆژنامەنووسیی سەردەمەکە زمانێکی ئەدەبی‌یەو وشەو دەستەواژەی ئەدەبی تۆکمەو پتەوەو بە زمانێکی سادەی ڕۆژنامەنووسیی نەنووسراوە.

ڕاسپاردەو پێشنیاز:

ڕاسپێری و پێشنیازی ئەوە دەکەم، کە دەزگا ڕۆشنبیرییەکانی کوردستان، ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان جارێکی دی بە شێوەیەکی جوان سەرلەنوێ چاپ بکەنەوە، چونکە بە ڕاستی ناوەڕۆکی ڕۆژنامەنووسیی ئەو ڕۆژگارە سەرچاوەیەکی گەورەی باوەڕپێکراوی سەردەمی خۆیانن لە نووسینەوەی مێژووی سیاسی و هاوچەرخی ئەدەبی کوردییشماندا، ئەدەب و شیعری سیاسی و بەرەنگاری ئەو سەردەمەو هونەرەکانی ئەدەبی دیکەش هەموویان بە جارێ لە لێکۆڵینەوەکاندا پشت گوێ خراون و با ئەو سەرچاوانە، کە لە کتێبخانەکانماندا نین بخرێنە بەردەم لێکۆڵەری کورد.

بیبلۆگرافیا

١-تێزی ئەکادیمی:

أ-بە زمانی کوردی:

-رمزیە صابر محمد:

حوزنـی موکریـانی نووسـەرو ڕۆژنامـەنووس، (نامــەی ماجسـتێر)، کۆلێجـی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٣.

-محمد دلێر امین محمد:

ڕۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لە گەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، *(نامەی ماجستێر)، زاکۆی سەلاحەددین، کۆلێجی ئاداب، ١٩٨٩.*

ب-بە زمانی عەرەبی:

-طاهر خلف البكاء:

التطورات الداخلية في ايران ١٩٤١-١٩٥١، رسالة دكتوراه، كلية الاداب، بغداد، ١٩٩٠.

-عبدالهادي كريم سلمان:

ايـران في سـنوات الحـرب العالميـة الثانيـة، (رسـالة ماجســتير)، كليـة الاداب، جامعة بغداد، ١٩٨٣.

-ياسين خالد حسن:

كردسـتان الشـرقية ١٩١٨-١٩٣٥، رسـالة ماجسـاتين قسـم التـأريخ، كليـة الاداب، جامعة صلاح الدين- اربيل، ١٩٩٥.

٢-کتێب:

أ-به زمانی کوردی:

-ئارچی رۆزفلت:

کۆماری مهاباد، و: ئەبوبەکر خۆشناو، سلێمانی، ١٩٩٨.

-ا. م مینتیشاشڤیلی:

کورد، و: د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، سلێمانی، ١٩٩٩.

-بەکر عەبدولکەریم حەوێزی:

گەشتێك بە کۆماری مەهاباددا، بیرەوەریەکانم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، ١٩٤٤-١٩٤٧، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

-برهان قانع:

دیوانی قانع، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی ١٩٧٧.

-پەروێز جهانی:

فەرهەنگا نۆ بەهاری ئەحمەدێ خانی، انتشارات صلاح الدين الايوبى، اروميه، ١٣٦٧.

-جەلیل گادانی:

٥٠ساڵ خەبات، کورتە مێژوویەکی حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران، ب١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٦.

-جەلیلی جەلیای:

بووژانەوەی ڕۆشنبیری و نەتەوەیی کورد کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم-سەرەتای سەدەی بیستەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

-جەمال خەزنەدار:

ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣.

-جەمال خەزنەدار:
گۆڤاری ڕۆژی کورد، بەغدا، ١٩٨١.
-د. جەمال نەبەز:
گۆڤاری نیشتمان تەمووزی ١٩٤٣- مایسی ١٩٤٤ زمانی حاڵی کۆمەڵەی ژێکاف و ئیدیۆلۆژی هورده بۆرژوای ڕۆشنبیری ناسیۆنالیست لە کوردستاندا، بنکەی چاپەمەنی ئازاد- سوید، ١٩٨٥.
-حسین حوزنی موکریانی:
خۆشیی و ترشیی، بزنۆکەو مەڕۆکەن چ ٢، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٤.
-حوسێن محەمەد عەزیز:
پێنج کاتژمێر لەگەڵ برایم ئەحمەددا، لە بڵاوکراوەکانی چاپخانەی باران، سوید، ١٩٩٥.
-رحمان مصباح قاضی:
سلسلەی نەخشەبەندی، ناوەندی بڵاوکردنەوەی ئەدەبیاتی کوردی، ورمێ، ١٣٦٩.
-سردار حمید میران و کەریم مستەفا شارەزا:
دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەغدا، ١٩٨٦.
-سەید موحەممەد سەمەدی:
ژێ. کاف چبوو؟ چی دەویست؟ وە چی لێ بەسەرهات؟ چاپەمەنی سەیدیان، مەهاباد، ١٩٨١.
-شێخ محمد خاڵ:
پەندی پێشینان، چ٢، سلێمانی، ١٩٧١.
-د. صادق شەرەفکەندی:
کورتە مێژووی بزووتنەوە نەتەوایەتییەکانی کورد، وەرگێڕانی تەها عەتیقی، چاپخانەی ئاپێك سوید، ١٩٩٥.

-عەبدوڵڵا سۆفی کەریم سەراج:

سەربازێکی ون لە تاکە کۆمارەکەی کوردا، یاداشت، هێلسنکی، ١٩٩٥.

-د. عەزیز شەمزینی:

بزووتنەوەی نەتەوایەتی ڕزگاریخوازانەی کوردستان، و: فەرید ئەسەسەرد، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ی. ن. ك(١١)، ساڵ؟.

-عەلی کەریمی:

ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما)، بنکەی چاپەمەنی زاگرۆس، سوێد، ١٩٩٩.

-عباس حەقیقی:

دیوانی حەقیقی، چ٢، مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی، انتشارات صلاح الدین ایوبی، ارومیه، ١٣٦٧.

-د. عبدالرحمن قاسملۆ:

کوردستان و کورد، و: عبدالله حسن زاده، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ژ٤، ١٩٧٣.

-د. عبدالرحمن قاسملۆ:

چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادی، کورتە مێژوویەکی حزبی دێمۆکراتی کوردستان ئێرانی، ب١، چ٢، ١٩٨٨.

-عبدالرحمن مەحموودی:

لۆغەت نامەی ئەحمەدی شێخ مەعرووفی نۆدێ، ناشر ئینتیشاراتی کوردستان،؟.

-عبدالرزاق بیمار:

پەخشانی کورد، دار الحریة للطباعة، بغداد، ١٩٩٨.

-عبدالقادر دەباغی:

ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژێ. کاف، وەڵامێك بە نامیلکەی (ژێ- کاف چ بوو؟)، چ٢، ١٣٦٧.

-عبدالله رسول پشدەری:
یادداشتەکانم، ب١، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٩٢.
-علاء الدين سەجادی:
مێژووی ئەدەبی کوردی، چ١، ١٩٥٦، چ٢، ١٩٧١.
-علاء الدين سەجادی:
شۆڕشەکانی کورد وە کوردو کۆماری عراق، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٥٩.
-عولە:
ساڵێك بوو کورد ئازاد نەژیا، سوید، ١٩٨٨.
غەنی بلوریان:
ئاڵەکۆك، بەسەرهاتەکانی ژیانی سیاسیم، ستۆکهۆڵم، ٣، ١٩٩٧.
-قادر وریا:
کوردستان: کوردستان، هەولێر، ١٩٩٨.

-قازی ئەحمەد:
ديوانی سيف القضاة، انتشارات صلاح الدين ايوبی، ارومية، ١٣٦١.
-کەریم حیسامی:
کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ١٩٧١.
-کەریم حیسامی:
کۆماری دێمۆکراتی کوردستان یان خودموختاری، چ٢، سوید، ١٩٨٦.
-کەریم حیسامی:
لە بیرەوەریەکانم، ب١، سوید، ١٩٨٦.
-کەریم حیسامی:
پێداچوونەوە، سوید، ١٩٩٦.

-د. کەمال مەزهەر ئەحمەد:

تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨.

-کەمال میراودەلی:

دیوانی فانی، ب١، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٥.

-کریس کوچێرا:

مێژووی کورد لە سەدەی ١٩-٢٠، و: محمد ریانی، چ٢، مەهاباد، ١٩٩٠.

-د. مارف خەزنەدار:

دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، دار الحریة للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

-مەحموود مەلا عیززەت:

کۆماری میللی مەهاباد، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی‌یە، ب١، ٢، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٤.

-مەحموود مەلا عیززەت:

دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دۆکیۆمێنت، ب٢، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٥.

-مەرامنامەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، مهاباد، سەرماوەزی ١٣٢٤.

-مەلا عبدالکریم مودەڕیس و فاتح عبدالکریم:

دیوانی نالی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

-محمد بهاءالدین مەلا صاحب:

پێشەوا قازی محمد و کۆماری مەهاباد، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧١.

-میرزا محمد امین مەنگوڕی:

بەسەرهاتی سیاسی کورد لە ١٩١٤وە هەتا ١٩٥٨، ب١، چ٢، سلێمانی ٢٠٠٠.

نەجەفی قولی پسیان.

لە مەهابادی خوێناوییەوە.. هەتا لێوارەکانی ئاراس، و: شەوکەت شێخ یەزدین، کوردستان، ١٩٩٦.

-نەژاد عەزیز سورمێ:
ڕۆژنامەگەریی کوردی چەند سەرە قەڵەمێك لە بارەی تەکنیك و هونەرەکانی، هەولێر، ١٩٩٩.
-نەوشیروان مستەفا:
حکومەتی کوردستان کورد لە گەمەی سۆڤێتیدا، چ٢، هەولێر، ١٩٩٣.
-ویلیام ئیگلتۆن جونێر:
کۆماری کورد لە ساڵی ١٩٤٦، و: سید محمد صمدی، ١٩٨٠.
-هەژار:
چێشتی مجێور، ئامادەکردن و سەرپەرشتی چاپ خانی شەرەفکەندی، پاریس، ١٩٩٧.
-هیمداد حوسێن:
چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر، چاپخانەی الحوادث،بەغدا، ١٩٨٦.
-هێدی:
کاروانی خەیاڵ، چ٢، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، ١٩٩٧.
هێمن:
تاریك و ڕوون، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ١٩٧٤.

ب-بە زمانی عەرەبی:
-احمد عبدالکریم:
الصحافة الایرانیة، السلسلة الاعلامیة (٢٨)، مطبعة الحکومة، بغداد، ١٩٨٠.
-جلال الطالباني:
کردستان و الحرکة القومیة الکردیة، ط٢، دار الطلیعة، بیروت، ١٩٧١.
-د. زکي الصراف:
المقالة الصحفیة في الادب الفارسي المعاصر، مطبعة الارشاد، بغداد، ١٩٨٧.

-د. شاكر خصباك:

الكرد و المسألة الكردية، منشورات الثقافة الجديدة، بغداد، ١٩٥٩.

-عبدالجبار محمود علي:

التصوير الصحفي، مؤسسة دار الكتب للطباعة و النشر، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٧٢.

-د. عبدالستار طاهر شريف:

الجمعيات و المنظمات و الاحزاب الكردية في نصف قرن، دار المعرفة، بغداد، ١٩٨٩.

-د. عبداللطيف حمزة:

المدخل في فن التحرير الصحفي، ط٤، دار الفكر العربي، القاهرة، ١٩٦٨.

-د. عزالدين مصطفى رسول:

الواقعية في الادب الكردي، بيروت، ١٩٦٦.

-د. عزالدين مصطفى رسول:

حول الصحافة الكردية، مطبعة دار الجاحظ، بغداد، ١٩٧٣.

-د. عزالدين مصطفى رسول:

احمدى خانى، شاعراً و مفكراً متصوفاً و فيلسوفاً، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٧٩.

-د. عزالدين مصطفى رسول:

ديوان الشعر الكردي، دمشق، ١٩٩٨.

-د. فاروق ابو زيد: فى الخبر الصحفى، ط٢، دار الشروق- جدة، ١٩٨٤.

قدرى جميل باشا،

مسألة كردستان، (٦٠ عاماً من النضال المسلح للشعب الكردي ضد العبودية، تنقيح و تقديم الدكتور عزالدين مصطفى رسول، ط٢، بيروت، ١٩٩٧.

-كمال معروف:

الحركة التجديدية في الشعر الكردي الحديث، ستۆكهۆلم، ١٩٩٢.

-د. كمال مظهر احمد:
دراسات في تاريخ ايران الحديث و المعاصر، بغداد، ١٩٨٥.
-لوسى بول ماركريت و ك. أ. ب:
دراسة في الشعر الكردي، تعريب رفيق حلمي، مطبعة التفيض الاهلية، بغداد، ١٩٣٩.
-لوسيان رامبو:
الكرد و الحق، ت: عزيز عبدالاحد نباتي، مطبعة الثقافة و الشباب، اربيل، ١٩٩٨.
-د. محمود فهمي:
الفن الصحفي في العالم، دار المعارف بمصر، ١٩٦٤.
-مسعود البارزاني:
الحركة التحررية الكردية ١٩٤٥-١٩٥٨، ط٢، اربيل، ١٩٩١.
-موريس هارفي و جون بلوج:
لا اصدقاء سوى الجبال، التاريخ المآساوي للاكراد، ترجمة راج آل محمد، مراجعة و تقديم هادي العلوي، دمشق، ١٩٩١.
-د. ناصر الحانى:
المصطلح في الادب الغربي، منشورات دار المكتبة العصرية، بيروت، ١٩٦٨.
-نخبة من المؤلفين:
الحركة الكردية في العصر الحديث، ت: د. عبدي حاجي، دار الرازي، بيروت، ١٩٩٢.
-نوري شاويس:
من مذكراتي، من منشورات حزب الشعب الديموقراطي الكردستاني، ١٩٨٥.
-هادي نعمان الهيتي:
صحافة الاطفال في العراق، نشأتها و تطورها مع تحليل لمحتواها و تقيمها، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٧٩.

پ–به زمانی فارسی:

–ابراهیم افخمی:

تاریخ فرهنگ و ادب مکریان (بوکان)، ۱۳۷۵.

–احسان نوری:

تاریخ ریشهٔ نژاد کرد، چاپخانه سپهر، تهران، ۱۳۳۳.

–اسمعیل فتاح قاضی:

کرد در دائره المعارف اسلام، ارومیه، ۱۳٦۷.

–بنفشه حجازی:

ادبیات کودکان و نوجوانان، ویژگیها و جنبه‌ها، چ۲، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، تهران، ۱۳۷۷.

–جعفر مهدي نيا:

زندگی سیاسی قوام السلطنة، تهران، ۱۳۲.

–حسن ارفع:

کردها ویك بروسی تاریخی و سیاسی، ترجمة: ازمتن انگلیسی، چاپ دانشگده اکسفرد، لندن، ۱۹٦٦.

–حمید رضا جلائي پور:

قاضی محمد (کردستان در سالهای ۱۳۲۰–۱۳۲٤، مؤسسة انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳٦۹.

–درك کینان:

کرد و کردستان، ت: ابراهیم یونسی، مؤسسة انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۷٦.

–استاد عبدالعظیم رضایی:

تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران، چ۱، نشر علم، تهران، ۱۳۷٦.

–دکتر علی سلطانی گرد فرامرزی:

ادبیات فارسی، چ ۲٤، چاپ سهند، تهران، ۱۳۷۸.

-فرید قاسمی (سید):
راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، تهران، ١٣٧٢.
-د. کاظم معتمد نژاد:
روزنامەنگاری، چ٤، مرکز نشر سپهر، تهران، ١٣٧٢.
-کریس کوچیرا:
جنبش ملی کرد، ت: ابراهیم یونسی، مؤسسة انتشارات نگاه، تهران، ١٣٧٧.
-مجتبی برزویی:
اوضاع سیاسی کردستان از سال ١٢٥٨-١٣٢٥، انتشارات فکر نو، تهران، ١٣٧٨.

-محمد تمدّن:
اوضاع ایران در جنگ اول یا تأریخ رضائیة، مؤسسة مطبوعاتی تمدّن، رضائیة، تهران، ١٣٥٠.
-*محمد خان ملك یزدی:*
غوغای تخلیه ٔ ایران، تهران، ١٣٦٢.
-د. محمد مکری:
گۆرانی یا ترانەهای کردی، کتابخانه دانش، تهران، ١٣٢٩.
-*د. محمود پناهیان (ژنرال):*
فرهنگ جغرافیائی ملی ترکان ایران زمین، النجف الاشرف، ١٩٧٣.
-مرتضی زربخت:
از کردستان عراق تا آنسوی رود آرس، چ٢، ١٣٧٧.
ولیام ایگلتون جونیر
جمهوری کردستان ١٩٤٦، ت: سید محمد صمدی، چاپ اول متن اصلی، اکسفورد، ١٩٦٣، انتشارات سیدیان، مهاباد، ١٣٦١.

-یحیی آرین پور:

از صبا تا نیما تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی، ج (۱، ۲)، چ٦، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۷۵.

ت-بە زمانی ئینگلیزی:

-Arfa, Hassan, The Kurds A Historical and Political Study, London, 1966.

-The New Encyclopaedia Britannica Vol. : 4, 15th Edition, 1986.

۳-ڕۆژنامەو گۆڤار:

أ-بە زمانی کوردی:

ڕۆژنامەکان:

-ئازادی، ژ ۹۲، بەغدا، ۱۹٦۰/٤/۸.

-ئازادی، ژ ۹٤ بەغدا، ۱۹٦۰/٤/۳.

-ئاڵای ئازادی، ژ ۲٤، هەولێر، ۱۹۹۲/٥/۲٤.

-پەیام، ژ ٥، لەندەن، نەورۆزی ۱۹۹۸.

-پەیام، ژ ۲۱، لەندەن، ۲۰۰۰/۲/۲۱.

-ژین، ژ ۸٥٥، س ۲۰، سلێمانی، پێنج شەممە ۱۹٤۷/۱/۱٦.

-دەنگی کورد، ژ ٤٤، بەغدا، ۱۹٦۰/۱۰/۲۱.

-دەنگی کورد، ژ ٦۹، بەغدا، ۱۹٦۰/۱۱/۲۳.

-کوردستان، ژ۱، ۸٥، مەهاباد، ۱۹٤٦.

-کوردستان، ژ۳، بەغدا، ئاوریلی، ۱۹۷۱.

-کوردستان، ژ۱٥، بەغدا، ئاوریلی ۱۹۷۲.

-کوردستان، ژ ۲٥۷، کوردستانی عیراق، ۱۹۹۸.

-کوردستانی نوێ، ژ ۳۹۰، س۲، هەولێر، ۱۹۹۳/٥/۱۷.

-کوردستانی نوێ، ژ ۲۱۲۷، س ۹، سلێمانی، یەك شەممە، ۲۰۰۰/٤/۲۳.

-کوردستانی نوێ، ژ ۱۷۷٤، س۷، سلێمانی، ۱۹۹۸/۱۲/۲۰.

گۆڤارەکان:

-بەیان، ژ ٢٦، بەغدا، ١٩٧٥.

-بەیان، ژ ١٤٨، بەغدا، ١٩٨٨.

-ڕابوون، ژ٢، لەندەن، ١٩٩١.

-ڕابوون، ژ٣، لەندەن، ١٩٩٢.

-سەنتەری برایەتی، ژ ٥، هەولێر، ١٩٩٨.

-سروە، ژ٣، س١، ورمێ، پاییزی ١٩٨٥.

-سروە، ژ ٥، س٢، ورمێ، بەهاری ١٩٨٦.

-سروە، ژ٦، س٢، ورمێ، هاوینی ١٩٨٦.

-سروە، ژ ١٣٦، س ١٣، ورمێ، ١٩٩٧.

-کاروان، ژ ١١٨، هەولێر، ١٩٩٨.

-کاروانی ئەکادیمی، ژ٢، هەولێر، ١٩٩٧.

-کوردستان، ژ١، مەهاباد، ٦ی دیسامبری ١٩٤٥.

-کوردستان، ژ٢، مەهاباد، ١٥ی دیسامبری ١٩٤٥.

-کوردستان، ژ ٣، مەهاباد، مارسی ١٩٤٦.

-کوردستان، ژ٤، مەهاباد، مایسی ١٩٤٦.

-کوردستان، ژ (٦،٧)، مەهاباد، ١٩٤٦.

-گەلاوێژ، ژ (١١، ١٢)، س٣، بەغدا، ١٩٤٢.

-گەلاوێژ، ژ٣، س٥، بەغدا، ١٩٤٤.

-گەلاوێژ، ژ٦، س٥، بەغدا، ١٩٤٤.

-گەلاوێژ، ژ٧، س٥، بەغدا، ١٩٤٤.

-گەلاوێژ، ژ ٨، س٥، بەغدا، ١٩٤٤.

-گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ١، مەهاباد، بانەمەڕی ١٣٢٥، (١٩٤٦).

-گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ ٢، مەهاباد، جۆزەردانی ١٣٢٥، (١٩٤٦).
-گڕوگاڵی منداڵانی کورد، ژ ٣، مەهاباد، پووشپەڕی ١٣٢٥، (١٩٤٦).
-مامۆستای کورد، ژ (٢٤، ٢٥)، سوید، زستان و بەهاری ١٩٩٥.
-نووسەری نوێ، ژ ٤، هەولێر، ١٩٩٩.
-نیشتمان، ژ ١، مەهاباد، پووشپەڕی ١٣٢٢، (١٩٤٣).
-نیشتمان، ژ٢، مەهاباد، خەزەڵوەری ١٣٢٢، (١٩٤٣).
-نیشتمان، ژ (٣،٤)، مەهاباد، سەرماوەزو ڕێبەندانی ١٣٢٢، (١٩٤٣).
-نیشتمان، ژ٥، مەهاباد، ڕێبەندانی ١٣٢٣، (١٩٤٤).
-نیشتمان، ژ٦، مەهاباد، ڕەشەمەی ١٣٢٣، (١٩٤٤).
-نیشتمان، ژ (٧، ٨، ٩)، مەهاباد، خاکەلێوەو بانەمەڕو جۆزەردانی ١٣٢٣، (١٩٤٤).
-هاڤیبون، ژ ٦، ئەڵمانیا، ١٩٩٩.
-هەڵاڵە، ژ١، مەهاباد، ڕەشەمەی ١٣٢٥، (١٩٤٦).
-هەڵاڵە، ژ٢، مەهاباد، خاکەلێوەی ١٣٢٥، (١٩٤٦).
-هەڵاڵە، ژ٣، مەهاباد، بانەمەڕی ١٣٢٥، (١٩٤٦).
-هاوار، ژ٥، ئەڵمانیا، ١٩٩٩.
-هاواری کورد، ژ١، مەهاباد، ١٩٤٥.
-هاواری نیشتمان، ژ١، مەهاباد، ٢١ی مارسی ١٩٤٦.
-هەولێر، ژ١، س١، هەولێر، زستانی ١٩٩٨.
-یاساپارێز، ژ١، هەولێر، س١، ١٩٩٦.

ب-بە زمانی عەرەبی:

-جريدة التآخي، ع ٢٠، تشرين الثاني ١٩٧٣.

ب-بە زمانی فارسی:

-روزنامهٔ آبیدر، ش چهلم، س٢، ١٣٧٧.

-روزنامهٔ هفتگی کوهستان، ش١-٨٤.

-مجلة ادبستان، ش٧، س١، تیرماه ١٣٦٩.

-مجلة کهکشان، ش ٤٤، س٤، آذرماه ١٣٧٤.

٤-دەستنووس و نامە و چاوپێکەوتن:

-دەستنووسی سەعید ناکام (چاپ نەکراو).

-نامەی جەلیل گادانی، ١٩٩٧.

-نامەی سەعید ناکام، ٢٠٠٠/٣/٣.

-چاوپێکەوتنی مەحموودی مەلا عیززەت لە سلێمانی ٢٠٠٠/٥/٣٠.

٥-کتێبخانەو ئەرشیفی تایبەتی:

-جەلیل گادانی ئەندامی دەفتەری سیاسی (ح. د. ک. ئ).

-ڕەفیق صالح لە سلێمانی.

-طارق جامباز لە هەولێر.

-عەبدوڵلا زەنگەنە لە هەولێر.

-د. مارف خەزنەدار لە هەولێر.

-مەحمووود زامدار لە هەولێر.

-مستەفای مەلوودی ئەندانی دەفتەری سیاسی (ح. د. ک. ئ).

-موختار حەیدەری لە هەولێر.

پاشــــکۆ

بیبلۆگرافیای ڕۆژنامەنووسیی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان

گۆڤاری نیشتمان

ژ (١) تەمووزی ١٩٤٣

-ئامانجی ئێمە، ل ١-٣.

-تەماع، ل ٣-٤.

-دەمەتەقەییێکی دوو کەسی، ل ٤-٥.

-ڕێك کەوون تا سەرکەوون، ع. بیژەن، ل ٥-٦.

-میجەرسۆن دەرحەق بە کورد چی ئەڵێ، ل ٦-٨.

-سەرکەوتن بە زۆرو کەمی نییە، بیژەن، ل ٨-٩.

-تا دەبینم، م. م. هۆشەنگ، (شیعر)، ل ٩-١١.

-فەلسەفەی سەرکەوتن، مەولەوی، (شیعر)، ل ١١-١٢.

-خاوی خەرگوشی، زیوەر، (شیعر)، ل ١٢-١٣.

-شاعیری بەناوبانگ وەفایی، ع. بیژەن، ل ١٣-١٤.

-جیگارە چۆن ئەکێشرێت، ل ١٤-١٦.

-بۆ گەنم کڕ، ل ١٦.

-تکا، ل١٦.

-کورد و عصبة الامم، ل ١٧-١٩.

-ئەی میللەتی مەزڵووم (شعر)، ل ١٩-٢١.

-کوردستانماڵی کوردە، ع ساسان، ل ٢١-٢٢.

-پەلامارەکەی ئەو ساڵی ئەڵەمان لە ڕوسیا، م. فەروخ، ل ٢٢-٢٤.

-دەسیاوی بۆ چاپ، ل ٢٤،

<u>ژ (٢)، تشرینی یەکەمی ١٩٤٣</u>

-*بۆ خوێنەرە خۆشەویستەکەمان، ل١.*

-لەناو کۆمەڵدا چە باسە؟، ل ٢-٤.

-مایەی ڕزگارنەبوونی ئێمە لە زنجیرو کەلەمەی دوژمن چیەو کێیە؟ بۆچی پێش ناکەوین، ل ٤-٨.

-ئێمە و مەردم، بیژەن، ل ٨-٩.

-دەمەتەقەییێکی دوو کەسی، ل ٩-١٠.

-خۆت بناسە، م. ش. هێمن، ل ١١-١٢.

-مەحکەمەی مەنحوسی ئیستقلال، ل ١٢.

-ئیعلان، ل ١٢.

-گەنجینەی ئەدەبیات، م. ش. هێمن، (شیعر)، ل ١٣-١٤.

-حوڕ بژی، فانی، (شیعر)، ل ١٤-١٧.

-نادەم بە فەلەك، گیوی موکریانی، (شیعر)، ل ١٧-١٨.

-مناڵێکی بوێژ، (شیعر)، ل ١٨.

-کوردم و..، م. ش. هێمن، (شیعر)، ل ١٩.

-ئیمڕۆ مەوقعی ئازادیە.. م. حەریق، (شیعر)، ل٢٠.

-ضایعەییێکی گەورە، ل ٢١.

-ئەی لاوی کورد، م. ئاریا، ل ٢٢-٢٤.

-ئینقیلابی گەورەی ئۆکتۆبەر، م. فەڕوخ، ل ٢٤.

-دەمی ڕاپەڕینە، گۆران، (شیعر)، ل ٢٤-٢٥.

-بۆ پێکەنین، ل ٢٥.

<u>ژ (٣، ٤)، (ت٢) و (ك١) ١٩٤٣</u>

-شیعار بۆ هەموو کوردێك، ل ١١.

-دەمەتەقەییێکی دوو کەسی، ل ١٢.

–ئالکول، ل ١٣–١٥.

–پاییزی نیشتمان، قانع، (شیعر)، ل ١٥–١٨.

–دەڵێم بیڵێم و ناوێرم، فانی، (شیعر) ل ١٨–٢٠.

–کۆمەڵی هیواو حەرفی ((ژ. ك))، آ/ ل. ب شاعیرێکی بەناوبانگ، (شیعر)، ل ٢٠–٢٢.

–مەرامی کۆمەڵەکەم دینگە، ع. هەژار، (شیعر)، ل ٢٢.

–ئاخافتنی خوشك و برایان، م. ش. هێمن، (شیعر)، ل ٢٣–٢٤.

–بۆچی نەگریم، ع. بیژەن، ل ٢٤–٢٦.

–ئەستێرەییێکی تازە لە ئاسمانی چاپەکانی کوردیدا جوانمێر بۆ مەردوم دۆستی بەریتانیای گەورە، ل ٢٦–٢٧.

–هێزی بیر لە (ڕەوان)ی میللەتان دا، م. بەیان، ل ٢٧–٢٩.

–ژنێکی بوێژی کورد، م. لاو، ل ٢٩–٣٠.

–تاران– ئانکارا، ل ٣٠–٣٤.

–کوردستان، ل ٣٤.

–ئینقلابی گەورەی ئۆکتۆبەر، م. فەرۆخ، ل ٣٥–٣٦.

ژ (٥)، ڕێبەندانی ١٣٢٣، (ك٢. شوباتی ١٩٤٤)

–کورد لە حەیات ئەنسیکلوپیدیاسیدا، ع. بیژەن، ل ١–٥.

–پیاوی چاك بەو مەیخوێنەوە، م. نادری، ل ٥–٨.

–دەمەتەقەییێکی دوو کەسی ، ل ٨–١٠.

–لەناو کۆمەڵەدا، ل ١٠.

–قسەی نەستەق!، ل١١.

–ڕۆژی کارە، م. ش. هێمن، ل ١٢–١٤.

–فەلسەفەی ژیان، ع. بیژەن، ل ١٤–١٦.

–قەڵای نیشتمان، م. ش. هێمن، (شیعر)، ل ١٦.

-ناڵەیی دڵ، مەلا حەسەنی قازی هەڵەبجە، (شیعر)، ل ١٧.
-چوار، قانع، (شیعر)، ل ١٨.
-بیکەین بە جەمهووری، شاعیرێکی بەناوبانگ، (شیعر)، ل ١٩.
-جووجەڵەی نیشتمان، هەژار (شیعر)، ل ٢٠.
-ئەمن دەیڵێم و بێ باکم، هێمن، (شیعر)، ل ٢١-٢٣.
-بەغدا، ل ٢٣-٢٤.
-ئینقیلابی گەورەی ئۆکتۆبەر، م. فەڕوخ، ل ٢٤.

ژ (٦)، ڕەشەمەی ١٣٢٣ (شوبات و ئاداری ١٩٤٤)

-بۆچی گەورەکانی (قورەیش) موسڵمان نەدەبوون؟، بیژەن، ل ١-٥.
-سکاڵایەك لەگەڵ نیشتمان، م. ش. هێمن، ل ٥-٧.
-خۆشبەختی چیە؟، م. ش. ئازەر، ل ٧-٩.
-دەمەتەقەییێکی دوو کەسی، (شیعر)، ل ٩-١١.
-تکا لە کوردە ناودارەکانی ئێستا، پشتیوان، ل ١١-١٣.
-کوردستان، یوسف مەلیك، و: م. نادری، ل ١٣-١٥.
-عەشایری کورد، ع. راد، ل ١٥-١٦.
-لەناو کۆمەڵەدا، ل ١٦.
-ئەگەر مردم، قانع، (شیعر)، ل ١٧-١٨.
-ناڵەیی دڵ، (شیعر)، ل ١٨.
-دڵی دایك، ئیرەج میرزا، و: هەژار، (شیعر)، ل ١٩.
-کەمیی ماوە، بوێژێکی ناودار، (شیعر)، ل ٢٠.
-خەوی غەفڵەت بەسە، ع. هونەر (شیعر)، ل ٢١.
-تیفۆس، م. ئیرەج، ل ٢٢.

ژمارەی (٧، ٨، ٩)، مارت و نیسان و مایسی ١٩٤٤

-کوردستان قووت نادرێت، ع. بیژەن، ل ١-٣.

-گۆواری نیشتمان، م. نادری، ل ٣.

-ڕاسپێری شەماڵ بۆ کورد، ئاواڵ، (شیعر)، ل٣.

-وتارێکی شێخ سەعید پێشەوای ئینقیلابی میللی کورد، (لە ژمارە ٢٣ ساڵی یەکەمی گۆواری هاوار) وەرگیراوە، ل ٤-٥.

-مۆسکۆ، واشنتۆن، لۆندۆن، مرۆ، ل ٥-٦.

-شێخ یوسف شمس الدین البرهانی، هێمن، ل ٦-٧.

-قەومی کورد لایقی ژیانە، م. آریا، ل ٧-٨.

-هاوار، م. ش. آذەر، ل ٨-١١.

-ئاگاداری، ل ١١.

-ئاشتی، ا.ا. رژدی، ل ١٢-١٣.

-بڕۆن: بڕۆن، م. فەروخ، ل ١٣-١٤.

-دەمەتەقەییێکی دوو کەسی، (شیعر)، ل ١٤-١٥.

-یا سەربەستی یا مردن، م. نادری، ل ١٥-١٨.

-سەربەستی نادرێ دەستێندرێ، بێستوون، ل ١٨-١٩.

-بۆ زانین، ل ١٩.

-خەوی غەفڵەت بەسە، ع. هونەر، (شیعر)، ل ٢٠.

-کوردە گیان، هێمن، (شیعر)، ل ٢٠.

-خەونم دیت، هێمن، (شیعر)، ل ٢١.

-وەتەن، م. م. عشقی، (شیعر)، ل ٢٢-٢٣.

-دەمەتەقەی دوو باز پێکەوە، ع. هەژار، (شیعر)، ل ٢٣-٢٧.

-خۆشبەختی، م. نادری، ل ٢٧-٢٩.

-کورد چی دەوێ، هێمن، ل ٢٩-٣٠.

-مەلا عەلی ئەشنۆی- شێخانی، س. م. ح. گرشاسب ل ٣١-٣٢.

-فەهرەست، ل ٣٣.

گۆڤاری هاواری کورد

ژ (١) ڕەزبەری ١٣٢٤ (١٩٤٥ز)

-*ترس، م. ح، ل ٢-٦ .*

-دەرمانی خوێندنێ لە قوتابخانە وەرگرە، ل ٦-٧.

-مەلا مەعرووف کوکەیی، م. ح، ل٧-٨.

-گوڵە مێلاقەو وەنەوشە، هێمن، (شیعر)، ل٩.

-تا کەی وەکو دێوانە ئەژی؟!، فانی، (شیعر)، ل١٠.

-گووناهم چی بوو، بەم دەردەت بردم، بێکەس، (شیعر)، ل ١١-١٣.

-ئەزانیت؟، ل١٣.

-ڕەنجبەر، (شیعر)، ل ١٤-١٦.

-هەی لای لایە، هەژار، شیعر)، ل ١٦-١٨.

-نویسندەگان فارسی بخوانند، م. ح، ل١٨-٢٤.

-قەت نابەزم، هێمن، (شیعر)، ل١٨.

--عەقڵ و بەخت، هەژار، (شیعر)، ل ٢٤-٢٨.

-بۆ خانەدانەکان، (شیعر)، ل ٢٨.

-بۆ زانین، ل ٢٨.

-ئازادکەرەکان، ب. پرشنگ، ل ٢٩-٣٠.

گۆڤاری کوردستان

ژ (١)/ ٦ی دیسامبری ١٩٤٥

-*شەرحی حاڵێ ئستالین، ل ٢-٥ .*

-پەیامی من بە میللەتی کورد، ع. خ، ل ٥-٨.

-وەتەن، م. م. عشقی، (شیعر)، ل٨.

-ئەزانیت؟، ل ٨.
-بۆ پەیدا نەبوونی جەنگی سێیەم، أ. ع. دڵسۆز، ل ٩-١١.
-خزبی دێمۆکراتی کوردستان، ل١١-١٢.
-دێمۆکراتمان دەوێ، هەژار، (شیعر)، ل ١٢-١٤.
-ئاوات و تێبینی، هەژار، (شیعر)، ل ١٤-١٥.
-شیعر، خاڵەمین، (شیعر)، ل ١٥-١٦.
-شیعر، کوکەی ثانی، (شیعر)، ل ١٦-١٧.
-خەبەرێکی گەورە ئەرێ ڕاستە؟، ل١٧.
-دیموکراسی چیە، جێمس برا، و:؟، ل ١٨-٢١.
-جەژنی گەورەی ئۆکتۆبەر، ل ٢١.

<u>ژ (٢)، ٢١ی دیسامبەری ١٩٤٥</u>

-*زبان و ادبیات کردی (به زمانی فارسی)، س م حمیدی، ل ١-٦ .*
-شیوەنم بۆ وەتەنە، خالد حسامی (شێواو)، ل ٦-٧.
-بژی دێمۆکرات، هێمن، (شیعر)، ل ٧-٨.
-جێژنەی نصب کردنی تابلۆ لە بۆکان، ل ٧-٨.
-دەنگ و باس ل ٨.
-تکای تایبەتی، ل ٨.
-ئەی دایکی نیشتمان، ع. خ، ل٩.
-دەورە دەورەی هونەرو کار دەبێ، م م عیشقی، (شیعر)، ل ١٠-١١.
-نامەی کچێکی دیل، شیعری ئارکاد، و: هێمن، ل ١١-١٤.
-فرمێسکی هەتیو، و: هەژار، (شیعر)، ل ١٤.
-دیموکراسی چیە، نژادی، پاشماوەی ژمارە (١)، ل ١٤-١٧.
-هەڵ دەکەم، هێمن، (شیعر)، ل ١٧-١٨.

-ژنرالێسمسـۆس ئەسـتالین، س م حمیـدی، (پاشمـاوەی ژمـارە (١))، ل ١٨-٢٠.

-بۆ زانین، ل ٢٠.

-بۆ ناونیشان، ل ٢١.

-هەڵکردنی ئاڵای موقەددەسی کوردستان لە نەغەدە، ل ٢١-٢٢.

ژ(٣)، مارسی ١٩٤٦

-ابن خلکان، سید محمد حمیدی، ل ٢-٣.

-سۆسیالیستی چیە؟، و: ب. شیرین، ل ٣-٩.

-فێلد مارشاڵ کوتوزۆف، و: محمد شاپسندی، ل ٩-١٣.

-لاڵ بم نابینم مەیلی جارانت، سیف القضاة، (شیعر)، ل ١٣-٢٧.

-سەرگوزەشتی من، دڵشاد ڕەسووڵی، ل ٣١.

-یا وەتەن یا مردنم، محمد گلولانی، عطری، (شیعر)، ل ٣١-٣٣.

-ابن دیصان، سید محمد حمیدی، ل ٣٣-٣٤.

-سووزەی دەروون، محمد گلولانی- عطری، (شیعر)، ل ٣٤-٣٦.

-دیاری خێروێژ، (شیعر)، ل ٣٦-٣٨.

ژ (٤)، مایسی ١٩٤٦

-زانایـانی کـورد، شـاعیری میللـی بـەناوبانگ حـەزرەتی ابـو الحسـن سـیف القاضی، سید محمد حمیدی، ل١-٥.

-سۆسیالیستی عیملی مارکس، انور دڵسۆز، ل٥-٩.

-کتێب، ع. مولوی، ل ٩-١٠.

-قسەی پیاوانی گەورەو تێگەیشتوو، ع. مولوی، ل١٠.

-منو ئەو، دڵشاد ڕەسووڵی، ل ١١-١٤.

-سەرەدای نووسەر،، سید محمد حمیدی، ل ١٤-١٨.

-بۆ جێژنی سەیدان، (شێواو)، (شیعر)، ل ١٨-٢٠.

-جووتیاری بەمشوور، هەژار، (شیعر)، ل٢٠.

-(بێ ناونیشان)، هێمن، (شیعر)، ل ٢٠-٢١.

-تیشکی سەربەستی وەدەرخست، محمد گلولانی- عطری، (شیعر)، ل ٢١-٢٢.

-دەکا پیرۆزی سەربەستی، محمد عطری گلولانی، (شیعر)، ل ٢٢-٢٣.

-لە ڕێگەی نان پەیدا کردن (قەوماوێکی ڕاستەقینە)، وردی، ل ٢٣-٢٧.

-لەشساغی (هەتاو)، ع. مولوی، ل ٢٧-٢٨.

-زەلیلی پێشووت وەبیر بێتەوە، ؟، (شیعر)، ل ٢٨-٣٠.

-بۆمبی ئەتۆمی، ڕۆمن، و: سید محمد حمیدی، ل ٣٠-٣٥.

-ڕاپەڕاندن لە خەوی خۆشی بەهار،؟، (شیعر)، ل ٣٥.

-غەزەلی وەفائی، (شیعر)، ل ٣٥.

-وەتەن، محمد: مەجدی، (شیعر)، ل ٣٦.

ژ (٦، ٧)، ١٩٤٦

-ابن صلاح، و: سید محمد حمیدی، ل ١-٢.

-ابن شداد، و: سید محمد حمیدی، ل ٢-٤.

-با ئەمنو تۆش، مەنافی کەریمی، ل ٤-٦.

-مایەی ژیانمی، دڵشادی ڕەسووڵی، ل ٦-٩.

-جوتیاری کورد چۆن ئەژی و چی ئەوێ؟، مەغدید مامە، ل ٩-١١.

-پاڕانەوە لە پێغەمبەر، م. ص، قزڵجی، (شیعر)، ل ١١.

-دەکەن داوای حقوقی کورد، ع. هەتاو، (شیعر) ل ١١-١٢.

-ئازادیم دەوێ، ناکام، (شیعر) ل ١٢-١٥.

-وتاری زانایان، ل ١٥.

-بەهار ڕۆیشت، دڵشاد ڕەسووڵی، ل ١٦-١٨.

-دەمەگری خۆشەویستەکەم- دەمەگری دڵ لە دەست چووەکەم،ناڵەی دەروونی گومناوێك، ل ١٨-٢٢.

-سکالاّ لە تەك مەلیکدا، عبدالکریم-سوتاو، ل ٢٢-٢٥.

-ڕۆژی خۆشی، خێروێژ، (شیعر)، ل ٢٥-٢٧.

-دیسان، (شیعر)، ل ٢٧-٣٠.

-مردنی بە ئازار، وردی، (چیرۆك)، ل ٣٠-٣٥.

-بڕۆ ئەی خۆشەویستی، دڵشاد، ل ٣٥-٣٨.

-پارساڵ، دڵشادی ڕەسووڵی، ل ٣٨-٤١.

-بۆ منداڵان، (چیرۆك)، ل ٤١-٤٣.

-پڕشنگی کچی قانع، قانع، (شیعر)، ل ٤٣-٤٤.

-بەرەو ئازادی، یحیی چروستانی، ل ٤٤-٤٧.

-خۆبەخت کردنی خۆڕایی، (شیعر)، ل ٤٧-٥٨.

-ئەڕۆین و هەر ئەڕۆین تا دەگەینە ئازادی و دێمۆکراسی، ل ٥٨-٦٣.

گۆڤاری هاواری نیشتمان

<u>ژ (١)، ٢١ی مارسی ١٩٤٦</u>

-*ساڵی تازە، م. عشقی، ل ١-٣ .*

-قسەی پیاوە ژیرەکان، ل٣.

-لە ڕۆژهەڵاتی میانە چە خەبەرە؟! صدیق، ا. آذر، ل ٤-٩.

-چرای سوور، ص. ا، ل٩.

-چرچیل و ئینتیخابات، ل٩.

-نەمردین و بەهار هات، (شیعر)، ل ١٠-١٢.

-خودا روی ئیستعماریون رەش کا!، ص. ا. آذر، ل ١٢-١٤.

-*فەرد کە بە وەزیفەی خۆی عەمەلی کرد جامعە پێشرەفت دەکا، م م عشقی، ل ١٤-١٦.*

–من له مه‌دره‌سه هیچ فێر نه‌بووم، و: ص. ا. آذر، ل١٦–١٩.

مصاحبه له‌گه‌ڵ جه‌نابی مه‌لا مسته‌فا بارزانی، ل ١٩–٢٣ .

–له‌نینی دانشجو، و: محمد شاه پسندی، ل ٢٣–٢٨.

–فه‌رمانفه‌رمائی بریتانیای گه‌وره له هندوستان، و: ص. ا، ل٢٨–٣١.

–قاوت و دۆشاو، ص. ا، ل ٣١–٣٢.

–جه‌وانانی دێمۆکرات وان، م. مه‌جدی، (شیعر)، ل ٣٢.

–بێبه‌ش کران حه‌تا له حقوقی مه‌ده‌نی!!، سعیدی هومایونی، ل ٣٢–٣٥.

–دوو مانگا، ل ٣٥.

–ده‌مه‌ته‌قه‌ی دوو خوێن مژ! هێمن، (شیعر)، ل ٣٦–٣٨.

–جا ئه‌و میلله‌ته چۆن ده‌فه‌وتێ؟!، ل ٣٨.

–ئه‌هممیه‌تی موعه‌لیم له دونیای ئه‌وڕۆدا، م. مه‌ولائی، ل ٣٩.

–بۆ پێکه‌نین، ل ٤٠.

–ئاگاداری، ل ٤٠.

گۆڤاری هه‌ڵاڵه

ژ (١)، ڕه‌شه‌مه‌ی ١٣٢٤ (١٩٤٥)

–سه‌ربه‌خۆیی وه‌ك ئه‌ستاندنی زه‌حمه‌ته ڕاگرتنیشی زه‌حمه‌ته، ڕه‌حمان ئاغای ئێلخانی زاده، ل ٢–٤.

–هه‌ڵاڵه، ع. هه‌ژار، ل ٤–٦.

–دوو ده‌نگ، ح. قزڵجی، ل ٦–٧.

–قسه‌ی ژیره‌کان، ل ٧.

–به شه‌رعی ئیسلام کوردستان هی خۆمانه، م. ص. قزڵجی، ل ٨–١٠.

–هه‌ڵکردنی ئالای پیرۆزی کوردستان، ل ١٠–١٤.

–کۆمه‌ڵ و ئه‌حزابی سیاسی کورد ده ڕابردوودا، امین زکی بگ، ل ١٤–١٦.

–دیسان و دیسان، ح. قزڵجی، ل ١٦–١٧.

-ڕۆژنامە دە ڕووسیەدا، ل ١٧.

-بەهاری زانین، هێمن، (شیعر)، ل ١٨.

-پیرۆزبێ جێژنی ساڵی بیست و هەشتەمی هێزی سوور، ل ١٩-٢٠.

-ئەمیر سەیفەدین موکری، ل ٢٠.

-ئەوەش هەر بە قڕانێك بنووسم؟، م. نژادی، ل ٢١-٢٢.

-هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردستان لە شاری بۆکان، ل ٢٢-٢٦.

-چاکە، و: ح. قزڵجی، ل ٢٦-٢٨.

-گۆواری بۆن خۆشی هەڵاڵە، حسن مدرسی، ل ٢٨.

-مسباقە، ل ٢٩.

-سوپاس، ل ٢٩.

ژ (٢). خاکەلێوەی ١٣٢٥ (١٩٤٦)

-*پێشەوای بەرزی کوردستان جەنابی قازی محەمەد، ل ١-٣.*

-سەفەری دەریا، ح. قزڵجی ل ٣-٥.

-هەڵاڵەو بەهار، سید کامل ئیمامی، (شیعر)، ل ٥-٦.

-خەونێکی خۆش، ابوبکری ئێلخانی زادە، ل ٦-٨.

-شێوەی هەورامان، مەولەوی، (شیعر)، ل ٨-٩.

-شاعیری میللی و بەناوبانگ مەرحوومی سیف القضاة، ل ١٠-١٤.

بیروباوەڕی زانایانی ڕووس لە بابەت دۆستایەتی میللەتانەوە، ل ١٤-١٦.

-گەزی چیو جاوی چی؟، هەژار، ل ١٦-١٨.

-خێوی گوڵ و وەنەوشە، هەژار، (شیعر)، ل ١٨-١٩.

-گوڵاڵە سووره، ح. قزڵجی، ل ١٩-٢٢.

-عەزیز خان سەرداری موکری، و: ، ل٢٢-٢٥.

-نامەی لادێیی بۆ شارستانی، هێمن، (شیعر)، ل ٢٥-٢٧.

-ئەلف و بێ کلیلی دەرکی بەهەشتە، حسن مدرسی، ل ٢٧-٢٩.

-تازە بووە ساڵ، عباسی حقیقی، (شیعر)، ل ٢٩-٣١.

-بۆ خزمەتی ئالا، (شیعر)، ل ٣١-٣٢.

-مسابەقە، ل ٣٢.

<u>ژ.(٣)، بانەمەڕی ١٣٢٥ (١٩٤٦)</u>

-کوردستانی ئەمڕۆ، پەیمانی کوردو ئازربایجان، ح. قزڵجی، ل ١-٤.

-مەتنی پەیمانی یەکیەتی و برایەتی حکومەتی میللی کوردستان و ئازربایجان، ل ٤-٨.

-سوپاس لە گۆواری هەلاڵە، ل٨.

-خۆم پیرم، شاعیرێکی گەرمیانی، (شیعر)، ل ٨-١٠.

-بۆ خۆشەویستم وادەت هەر یەك، ح. قزڵجی، ل ١٠-١١.

-ئەی هومێدی ئازادی، حسن مدرسی، ل ١١-١٢.

-عەزیز خان سەرداری موکری، و: ، ل ١٢-١٤.

-تازە بووە ساڵ، عباسی حقیقی، (شیعر)، ل ١٤-١٦.

-شاعیری میللی و بەناوبانگی کورد هەژار، ح. قزڵجی، ل ١٦-١٩.

-دەوڵەتی شوورەوی لە تیشکی ڕۆژ بەهرە وەردەگرێ، ل١٩.

-کورد و ئازربایجان، هەژار، (شیعر)، ل ٢٠-٢٢.

-شینی ژنە کوردێك، هێمن، (شیعر)، ل ٢٢-٢٤.

-گوناحکار، و: م-ت، ل ٢٤-٢٦.

-قسەی نەستەق، شوان، ل ٢٦.

-هەی لێفە شڕە، هەژار، (شیعر)، ل ٢٧-٢٨.

-قسەی نەستەق، شوان، ل ٢٨.

-جێژنی نصبی تابلۆی مەدرەسەی بۆکان، ل ٢٩.

-جەدوەل، ل ٣٠.

-تکا، ل ٣٠.

گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد

ژ (١). (٢١ی نیسانی ١٩٤٦)

-*کوردستان ماڵی کوردە، وهاب بلوریان، ل ١-٢ .*

-گوێزەبانەی حەوتوی پێغەمبەری ئیسلام، ل ٢-٣.

-نیشتمان پەرورەی یۆنانییەکان، ل٣.

-قەڵەم، هەژار، (شیعر)، ل ٤-٥.

-ئازادی کێهەیە؟، ص. ب، ل ٥-٦.

-کەوتوویی، ق. م، ل ٦-٧.

-بۆ کچان، هێمن، (شیعر)، ل٧.

-دەستووری زمانی کوردی، دەرسی یەکەم، ل ٨.

-وتەی پیاوە ژیرەکان، ل ٨.

-بالۆرەی کچە کوردێك، زێوەر، (شیعر)، ل٩.

-ئاواتی منداڵێك، دڵشاد ڕەسووڵی، ل ١٠.

-هەبل دەڵێ، ل ١٠.

شیعار بۆ هەموو کوردێك، ل ١١.

-مسابقە، ل ١٢.

ژ (٢)، (٢٢ی مایسی ١٩٤٦)

-*ستایشی خودا، حاجی قادری کۆیی، (شیعر)، ل ١ .*

-دادگای حەیوانات، ق. مدرسی، ل ٢-٣.

-دەستووری زمانی کوردی، دەرسی دووەم، مدرسی، ل ٣.

-دەرسێك لە جوغرافیای کوردستان، سنووری کوردستان، وردی، ل ٤.

-کوڕی کوردم لە بۆ ژێر دەستی نابم، سەعید زەرگەیی (هومێد)، شیعر)، ل٥.

-ئازاد حەبسی، ئاساری تاگوور شاعیرو فەیلەسووفی هیند، اقتباس محمد عطری گلولانی، ل ٦.
-کۆخەرەشە، بەشی پزیشکی، ق. مدرسی، ل٧.
-کوڕە شوانی ڕەشید، م. ص. قزڵجی، ل ٨-١٠.
-فێڵی فەرماندە، ل١١.
-جوابی مسابەقەکانی پێشوو، ل ١١-١٢.
-مەسئەلەی حیساب، ل١٢.

ژ (٣)، (٢٢ی حوزەیرانی ١٩٤٦)
-حب الوطني من الایماني، صدیق بەکری، ل ١-٢.
-قسەی هەڵبژێردراو، ل٢.
-دەستووری زمانی کوردی، وردی، ل٣.
-ئارەزوو، (شیعر)، ل ٤-٥.
-خودا، هێمن، (شیعر)، ل ٥.
-جوغرافیای کوردستان، چۆمەکانی کوردستان، وردی، ل ٦-٧.
-ئێمە ڕۆڵەی کوردین، محمد آذر، ل ٨-٩.
-دزی ئەمین، حسین فەقێ زادە، ل ٩-١٠.
-بۆ زانین، ق. مدرسی، ل ١٠-١١.
-لە خوێندن و زانست چم دەست دەکەوێ، ل١١.
-ڕزگاری لە زیندان، مەسئەلە، ق. مدرسی، ل١٢.

نامەی بەڕێز جەلیل گادانی لە بارەی سەرنووسەری ڕۆژنامەی کوهستان:

دکتۆر ئیسماعیل ئەردەڵان کە تەمەنی ٧٥ تا ٨٠ ساڵ دەبێ، لە بنەماڵەی ناوداری ئەردەڵانەکانی شاری سنەیە، کە لە کاتی فەرمانڕەوایی قاجارەکان و بنەماڵەی پەهلەوی‌دا هەم لە کوردستان دا خاوەن دەسەڵات و حوکمداربوون، هەم لە حکومەتی تارانیش دا هێندێك جار تا پلەی وەزیری چوونەتە پێش و بەشداربوون.

لەو سەردەمانەدا ئیمکانی خوێندن لە ئێران و کوردستان بۆ خەڵکی ئاسایی کەم بووە، بەڵام بۆ ئەم جۆرە بنەماڵانە گونجاوەو زۆربەیان بۆ خوێندنی باڵا نێردراونەتە وڵاتانی ئەوروپایی، دکتۆر ئیسماعیل سەرەڕای ئەوەش هەستی نیشتمان پەروەری تێدا بەهێز بووە.

لە کاتێکدا، کە هەستی کوردایەتی لە کوردستاندا گەشەی کردووە، بە تایبەتی لە سەردەمی کۆماردا زۆر حەزی کردووە خەڵك لە وەزعەکە ئاگادار بکاو تا ڕادەیەك، کە بۆی لوابێ بوونی کوردو کردەوەکانی ناوچەی ڕزگار کراو و چلۆنایەتی دەوری کۆمار نیشان بدات، چونکە لە بواری ڕۆژنامەوانی‌دا شارەزایی هەبووە. ئیمتیازی ڕۆژنامەیەکی بەنێو (کوهستان) وەرگرتووەو زۆر شتی لەمەڕ کورد لەو ڕۆژنامەدا کە لە تاران چاپ دەبوو، بڵاوکردۆتەوە. ئەو ڕۆژنامەیە تا ساڵی ٢٨-١٣٢٧ی هەتاویش دەرچووە.

دکتۆر ئیسماعیل بە دوای تەعتیل بوونی ڕۆژنامەکەش، نووسراوەکانی لە هێندێك لە ڕۆژنامەکانی دیکەی ئێران دا بڵاوبۆتەوە.

بە دوای نەمانی حکومەتی پاشایەتی لە عێراق، لە دەوری عەبدولکەریم قاسم دا هێندێك شتی باش بەرانبەر بە کورد گوتراو کرا، کە بوو بە هۆی گەشە کردنی تێکۆشانی حزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران لە ئێران و پەرەگرتنی هەستی کوردایەتی.

ڕژێمی ئێران لەم وەزعە نیگەران بوو، هەوڵی دەدا لە ژوورەوەو لە دەرەوە ئەوەندەی لە توانایدا بوو لەگەڵ وەزعی تازەی عێراق دژایەتی بکات، گەلێکی هەوڵ دەدا بۆ ئەوەی زەینی کوردی ئێران لەسەر ئەم دەستکەوتە مەزنەی ئەو کات کە خەڵکی کوردستانی عێراق و ئێران زۆریان دڵ پێ خۆش بوو، لابدا، بەم مەبەستە ڕەوشی خۆیان بەرانبەر بە کورد تا ڕادەیەك نەرمتر کرد، ڕۆژنامەیەکیش لە لایەن بەرپرسی فەرمانداری نیزامی گشتی پێشوو بەرپرسی یەکەمی ساواکی تازە سازکراوی دەوری شا ژەنراڵ تیموری بەختیار هەوڵی دەگەڵ هێندێك نووسەرو کوردی زانی ئەو کات دا تا ڕۆژنامەیەك بەناوی (کوردستان)ەوە دەربکەن، چەند ژمارەشی لێ دەرچوو، کە زیاتر بۆ کوردستانەکانی ولاتانی تر دەرچوو، زۆر بە کەمی لە ئێران بڵاودەبۆوە، دکتۆر ئیسماعیل لەگەڵ ئەو ڕۆژنامەیەش هاوکاری دەکرد، هەر کە وەزعی عەبدولکەریم قاسم بەرەو لاوازی چوو، پەشێوی لەنێو کوردستانی عێراق دا پەیدا بوو، ئەوانیش ڕۆژنامەکەیان تەعتیل کرد.

وێدەچێ لە زەمانی سەرەك وەزیری دکتۆر مصدق دا، دکتۆر ئیسماعیل بە شێوەیەك پێوەندی دەگەڵ (بەرەی نیشتمانی) پەیدا کردبێ، چونکە دوای ڕوخانی حکومەتی شا، ئێران لە لایەن خەڵکی، کە حکومەتی کاتی ئیسلامی پێك هێنا.

ئەم متمانەیە گەشتە جێگایەك کە دوکتۆر ئیسماعیل کرابوە ئەندامی ئەو لیژنەیەی بۆ حاڵی بوون لە وەزعی کوردستان نێردرابوونە کوردستان و لە مەهاباد دەگەڵ نوێنەری حزبەکان دانیشتبن.

هەر لەو ڕۆژانەدا کە ئەو لیژنە لە مەهاباد بوو، پادگانی مەهاباد بە شێوەیەکی هێمنانە لە لایەن ئەفسەرە نیشتمانپەروەرەکانەوە تەحویلی حزبی دێمۆکراتی کوردستان درا. کە لە ڕاستیدا توانای هیچ بڕیاردانێکیان نەبوو،، لەم وەزعە تازە (تحویل درانی پادگانی مهاباد بە حزبی دێمۆکرات) نارەحەت بوون و گەڕانەوە بۆ تاران، بەڵام لە لایەن حکومەتی کاتی بە دکتۆر ئیسماعیل گوترا لەوێ بمێنێتەوەو

کارەکانی پادگانی گیراو کە بە دەست حزبی دێمۆکراتی بوو، وەك نەفەری جێ متمانەی بازرگان چاوەدێری بکات تا شتی خراپتری لێ نەخولقێ،.

د. ئیسماعیل ماوەی زیاتر لە دە ڕۆژ لەوێ ماوەو بە تێکڕا من وەك پیاوێکی کوردو ئێرانی، نیەت پاك هاتە بەرچاوم. دوایەتر فەرماندەرێکی کوردیان لە دوورەوە ناساندو ناردیانە مەهاباد تا لە جێگەی دکتۆر ئیسماعیل کارەکان بگرێتە ژێر چاوەدێری و بەسەریان دا ڕابگا.

ئەو گەڕایەوە بۆ تاران و لەو کاتیشەوە خەبەرم لێ نییە.

جەلیل گادانی

٧٦/٥/٣١ی هەتاوی

له نامەیەکی مامۆستا سەعید ناکام دا بۆ لێکۆڵەر:

ڕۆژنامـــەی کوردســـتان لـــە کۆمـــاری کوردســـتان (مـــەهاباد) (١١٤) ژمـــارەی لێدەرچوو. بەڵام ژمارەی (١١٤) بە هۆی ڕوخـانی کۆمـارەوە هـەر لـە چاپخانـەی کوردستانەوە سوتا. نووسەران و شاعیرانی کوردستانی باشور بەشدارییان دەکرد لە ڕۆژنامەکەدا. بە وتارو چەندین بابەتی تر. بەڵام بە ناوی نهێنییەوە بە داخەوە ناوەکانم لە یاد نەماوە. پەیوەندی لـە نێوان نووسـەران لـە کۆمارو پارچەکانی تـر لەبەر باری ڕامیاری و ئابووری زۆر کز بوو. ئەم ڕۆژنامەیە (٦٠٠) دانەی لێ چاپ دەکرا پێش ژمارەی (٨٩) برادەرێك بەناوی (محەمەد) سەرپەرشتی ڕۆژنامەکەی دەکرد، بەڵام لە ژمارەی (٨٩) من بە ڕەسمی بووم بە سەرنووسەری ڕۆژنامەکە. کاری نووسین و سەرپەرشتی و تەنانەت چاپیش گشتی لە ئەستۆی من بوو. بە تەنیا چەند کرێکارێك هەبوو پیتـەکانیان ڕێـك دەخسـت. پێشـەوای نـەمر خـۆی ڕۆژانە سەرپەرشتی یەکە یەکەی ژمارەکانی ڕۆژنامـەی کوردسـتانی دەکـرد، لـە نزیکەوە ئاگاداری هەموو کارو بارەکان بوو، سـەرەڕای ئاگـادار بـوون لـە کـاری ڕۆژانەمان ڕێنمایی و پێشنیاری بەجێ و ڕێی هەبوو. بۆ مەبەستی ژیاننامەی من دەتوانی سوود لە ڕۆژنامەی یەکبوون وەرگری، کە چەند حەلقەیەکی لە ژیانی من بڵاوکردۆتەوە. ئەگەر نا دەستنووسی بیرەوەریەکانم لای بەڕێزان (غازی حەسەن و، ممتاز حەیدەری و د. عەبدوڵڵا ئاگرینە). ئەگەر بتوانی سوودیان لێ ببینی.

ئیندێکس

ناوی کەس

-ئ-

ئەبراهام لنکۆڵن	١٠٢.
ئەبوبەکر خۆشناو	٥٥.
ئەحمەد پێنجوێنی	٢١٦.
ئەحمەد تاقانە	٢٢٣.
ئەحمەد تۆفیق	٦٢.
ئەحمەد تۆرجانی زادە	٢٣٦.
ئەحمەد موختار جاف	١٨٢، ٢٠٣، ٢١٥، ٢٣٢، ٢٦٠.
ئەحمەدی ئیلاهی	٣٣، ١٥٤، ٢٠٠.
ئەحمەدی خوسرەوی	٩٦.
ئەحمەد عیلمی	٢٥.
ئەحمەدی قازی	١٦٠.
ئەدەب	٢٢٧، ٢٢٨، ٢٣١، ٢٤٥.
ئەدیب	٢٢٧، ٢٣١.
ئەستالین (ستالین)	٦١، ٢٦٩، ٢٧١.
ئەسکەندەر	٣٩
ئەمیر سەیفەدین	٣١.
ئەمین ڕەواندزی	٢٠١.
ئەمین زەکی بەگ	١٨٩.
ئەمین فیضی بەگ	١٨٣.

ئـــــەنوەر عــــــەبدوڵڵا ١١٩، ٢٠٤، ٢١٢.
(دڵسۆز)
ئارچی رۆزفلت ٢٥، ٢٧، ٣٦، ٤٠، ٥٥، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ١٥٨.
ئاگری (عەلی گەلاوێژ) ٦٠.
ئۆسکارمان ١٩٤.
ئۆلگـــــە ئیڤانۆڤنـــــا ٢٣، ٥٣، ٥٤.
ژیگالینە
ئیبراهیم ئەحمەد ٤٤، ١٦٣، ٢٠١، ٢٢٢.
ئیبراهیم نادری ٣٦، ١٨٩، ٢٠٤، ٢٢٢.
ئیحسان نوری پاشا ١٨٨.
ئیســـــماعیلی ئـــــەمیر ١٢٢.
خیزی
ئیسماعیلی ئێلیخانزادە ٣٣.
ئیســـــماعیل حــــــەقی ٢٠١، ٢٠٢.
شاوەیس
-ا-
ابراهیم یونسی ٥٥، ٦١.
ابـــو الحســـن ســـیف ١١٥، ٢٢٨، ٢٣٢.
القضات
احمد شریفی ٢١٧، ٢٨٠.
احمد عبدالکریم ٥٤، ٢١٨.
اسماعیل فتاح قاضی ١٦٢.
د. اسمعیلی اردلان ١٦٩، ١٧١، ١٧٧، ٢١٨.
ا. م. میتاشڤیلی ١١٢.

-ب-

ب. ئەڵوەند ٥٨.

بێسارانی ١٨٢.

بلەچ شێرکۆ ١٨٨.

بنفشە حجازی ١٦١.

-پ-

پەرویز جهانی ٢٨٤.

پووشکین ١٩٤.

پیرەمێرد ١٦٩، ١٧٧، ٢٠٣، ٢٠٥، ٢٦٠.

-ت-

تەوحیدی مەلا نەجمە ٥٤.

تۆفیق ئەمینیان ٢٠٤، ٢٢٢.

-ج-

جەعفەری باقرۆف ٢٩، ٤٦، ٧٥.

جەعفەری پیشەوەری ٢٩، ٤٤، ٤٠.

جەعفەری خەندان ٢٣٩.

جەعفەری کەریمی ١٦٩.

جەلال تاڵەبانی ٥٧.

جەلیلی گادانی ٥٧، ٢١٨.

جەلیلی جەلیل ١٥٧.

جەمال خەزنەدار ٨٣، ١٥٩، ٩٢، ١١٢، ١٦١، ١٦٣.

د. جەمال نەبەز ٨٢، ١٥٨.

جەوهەری ١٨٢.

جوان بۆکانی (ئەنوەر سوڵتانی) ٢٧٨.

جۆرج ئەلن ٥١.

جۆن بلۆچ ٥٧.

-ح-

حەریق ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٥.

حەسەنی ئەرفەع ٣٥، ٥٧.

حەسەنی حسامی ٦٠.

حەسەنی قزڵچی ١٠٩، ١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٩، ١٥٤، ١٦٩، ١٧٧، ١٩١، ٢٤٦، ٢٦٢، ٢٦٣، ٢٦٤.

حەسەنی مودەڕیسی ١١٩.

حەقیقی (عەبباسی حەقیقی) ١١٩، ٢٢٨، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٥، ٢٤٠، ٢٥١، ٢٧٨.

حەمە بۆر ٢٢٣.

حەمە ڕەشید خان ٢٥، ٣٥.

حەمە عەلی مەدهۆش ٢٠٢.

حەمدی ١٨٢، ٢٠٣، ٢٦٠.

حاجی بابا شێخ ٣٣، ٤٧، ٧٥، ١٤٤، ٢٣٤.

حاجی باقی بەنگینە ١٧٨، ١٨٢.

حاجی قادری کۆیی ٧١، ١٨٢، ١٨٥، ٢٣٣، ٢٣٧، ٢٤٥، ٢٧٩.

حاجی شێخ مستەفا کوکە ٢٣٦.

حاجی موستەفای داودی ٣٣.

حامیدی ٣٩.

ح. ماوەرانی ٦٢.

حوسەینی فروهەر (زێڕینگران) ٢٤، ٥٤، ١٣٧، ١٥٥، ١٩٩، ٢٠٠.

حوسێن حوزنی موکریانی (داماو) ٢٠٥، ٢١٥، ٢٢٤، ٢٨٤.

حوسێن محەمەد عەزیز ٢٢٢.

-خ-

خانی ١٥٥.

خەلیل قەرەنی ٣٩.

خەلیلی خوسرەوی ٣٣.

خەلیلی ساوچبلاخی ٧٠.

خاڵەمین ١٥٤، ٢٢٨، ٢٣١، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٣٨.

-د-

دانتی ١٩٤.

درک کینان ٦١.

دڵدار ٢٤١، ٢٧٢.

دڵشادی ڕەسووڵی (م. نادری) ٣٦، ١٢٥، ١٣٤، ٢٠٤، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦٤.

-ر-

ڕەحمان گەرمیانی ٦٠.

ڕەحمان مصباح قاضی ٥٨.

ڕەحمانی حەلەوی ٢٥.

ڕەحیمی قازی ٦٠.

ڕەزا شا ٢١، ٢٢، ٢٥، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٤١.

ڕەسول سۆفی سوڵتانی ٢٧٨.

ڕەفیق حلمی ١٥٨.

ڕەشید. ق ٦٣.

ڕەمزیە صابر ٢٢٤.

ڕوقیە قادری ١٩٠، ٢٦٥.
-ز-
زەکینە بابان ٤٤.
زەکی ئەحمەد هەناری ١٧٨.
زکی الحسینی ١٢٠.
د. زکی الصراف ٢٢٠، ٢٨٢.
زێوەر ١٧٨، ١٨٢، ٢٧٢، ٢٧٣.
-ژ-
-س-
سەدری قازی ٤٩، ٥٠.
سەدیق ئەنجیری ئازەر ٤٢، ٩٧، ١٠٢، ١٠٣.
سەدیقی سیاسەری ٧٨.
سەرتیپ همایونی ٤٧، ٤٩.
سەردار حەمید میران ٢٧٩.
سەعید زەرگەیی ٧٦.
سەعید ناکام ٣٨، ٥٩، ١٣٤، ١٦٣، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢٠٦.
سەعیدی کانی مارانی ٢٦.
سەفوەت ١٨١.
سەلاحەدین کازمۆف ٥٥.
سەلاحەدینی ئەیوبی ٥٩، ١٢٦.
سەلیم ئاغای گرمکان ٢٥٩.
سەمەند سیامەندۆف ٢٧٠، ٢٧١.
سەید جەمالەدینی ئەفغانی ٩٥، ٢٦٨.

سەید طه ٦٨.
سەید عەبدولحەکیم کوڕی سەید عەبدولکەریمی زەمبیل ٢٣٤.
سەید عەبدولعەزیز گەیلانی ٢٠١.
سەید عەبدوڵلای سەمەدی ٨٥، ١٣١، ١٣٢، ١٥٩، ٢٠١.
سەید عەزیز شەمزینی ٦٠.
سەید کامیلی ئیمامی ٢٢٨، ٢٣١، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٤٠، ٢٥١، ٢٧٩.
سەیفی قازی ٤٩، ٥٠.
سالم ١٨٢، ١٨٣، ١٩٨، ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٤٥.
سدیق سالْح ٢٢٢.
سدیق شاوەیس ٢٠٢.
سعید دستوری ٢١٨.
سعید فهیم ١٢٠.
سمایلی پیرۆزی ٣٩.
سمکۆی شکاك ٢٥، ٤٢، ٢١٧.
سوڵتان وەتەمیشی ٥٩، ٦٠.
سید محمد حمیدی ٧٦، ٧٧، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ١٣٤، ١٤٣، ١٤٤، ١٥٤، ٢٠٦، ٢٦٧، ٢٦٩، ٢٧٠.
سید محمد صمدی ٥٤، ٥٥، ٦٠، ١٥٤، ١٥٩، ٢٧٩، ٢٨١، ٢٨٢.
سیروسی حەبیبی ٣٩.

-ش-

شازدە خانمی میر پەنج ٣٨.

شـــا ســـوڵتان خـــانم ٢٦٥.
فتاحی قاضی
د. شاکر حصباك ٢٨٢.
شپرزەی سەقزی ١٨٢، ١٩٣.
شکسپیر ١٩٤.
د. شوکریە ڕەسول ٢٢٣.
شوکری فەزڵی ١٨٢.
شیلەر ١٩٤.
شێخ ئەحمەدی بارزان ٤٥.
شێخ جەلالی تاهیری ٢٠٠.
شێخ جمیل ضیاء الدین ١٨٢.
شێخ حەیدەر ٣١.
شێخ ڕەزا ١٨٢، ١٨٥، ٢٠٥.
شێخ عەبدوڵلا ٦٨.
شێخ عەبدولقادر ٨٨.
شێخ عوبەیدوڵلای زینوێ ٢٦.
شێخ قادری سولەیمانی ٢٠١.
شێخ لەتیفی حەفید ٨٤، ٨٥.
شێخ محەمەد مەردۆخی ١٧٦، ١٨٨، ٢١٧.
کوردستانی
شێخ مەحموود ٢٨٠.
شێخ مارفی نۆدێ ٢٧٢.
شـێخ محمـــد حســـامی ١٨٢.
(عاشق)
شێخ محمدی خاڵ ٢٢١.

شێواوی ١٨٢.

-ص-

د. صادق شەرەفکەندی ١٥٧.

صارم بەگ ٣١.

صدیق حەیدەری ٣٣، ٥٤، ١٥٥، ١٦٩.

-ط-

طارق جامباز ١٦٣، ٢٢٣، ٢٢٤.

طاهیر بەگی جاف ١٨٢.

طاهر خلف البکاء ٥٣، ٦٢، ٢١٧.

طاهیری هاشمی ٢٠٤.

-ع-

عەبباس خان (سەردار ڕەشید) ١٥٧.

عەبدولڕەحمانی ئیمامی ٢٥، ١٥٥.

عەبدولڕەحمانی ئێلیخانزادە ٣٣، ٧٠، ١١٢، ١٥٤.

عەبدولڕەحمانی زەبیحی (ع. بێژەن) ٢٣، ٢٥، ٣٦، ٥٦، ٦٢، ٧٠، ٧١، ٨٤، ٨٥، ٩٠، ٩١، ١١٤، ١٤٣، ١٥٤، ١٩٩، ٢١١، ٢٢٢، ٢٥٩، ٢٦٧، ٢٨٢.

د. عەبدولڕەحمانی قاسملۆ ٥٦، ٦٠، ٦٢، ٢٢١، ٢٤٦.

عەبدولڕەحمانی کەیانی ٥٤.

عەبدولڕەحمانی موفتی ٢١٦.

عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری ٥٩.

عەبدولڕەزاق بەدرخان ١٨٥.
عەبدولڕەزاق بیمار ٢٢٣، ٢٨١.
عەبدولعەزیز یامولکی ١٨٨.
عەبدولقادری دەبباغی ٥٤، ٥٥، ٥٧، ١٥٥، ١٥٨.
عەبدوڵلای حەکیم زادە ٣٩.
عەبدوڵلا ڕەسوڵ پشدەری ٦٠.
عەبدوڵلای ڕاز ماوەر ٦٠.
عەبدوڵلای سۆفی کەریم سەراج (عولە) ٢٠٠، ٢٠٤، ٢١٠، ٢٢٢.
عەبدوڵلای نەهری ٣٩.
عەزیزی زەندی ٢٢، ٢٥، ٥٤.
عزیزی مەولەوی ١٥٥.
عەلائەدین سەجادی ٥٤، ٥٦، ٦٢، ٦٣، ١٦٠، ١٦٢، ١٦٣، ١٨٤، ٢٨٠.
عەلی خوسرەوی ٧٦، ١٢٩، ١٣٤، ١٣٨، ١٥٥.
عەلی سوڵتان گردفرامرزی ٢٨٢.
عەلی قازی ١٢٣، ٢٠٢.
عەلی کەریمی ٦٢، ٢٢٢، ٢٨٢.
عەلی مەحموودی ٥٤.
عەلی مەولەوی ٢٧٠.
عارف سائیب ٢٠٥.
عباس اقبال ١٩١.
عبدالجبار محمود علی ٢١٨.
عبدالرحمن مصطفی ٢٢٢.

د عبدالســـــتار طـــاهر شریف ٦٣.
عبدالله زاده فریور ١٢٢.
د. عبدالطیف حمزه ٢٨١، ٢٨٢.
عبدالهادی کریم سلمان ٥٧.
عطری ٢٤٠.
عوبەیدوڵڵای ئەیوبیان ٨٥.
عوسمان دانش ٢٠٤، ٢١١.
عومەر ئیبراهیم عەزیز ٢٢٣.
د. عـــیزەدین مســــتەفا ڕەسووڵ ٥٥، ٨٤، ٩٤، ٩٧، ١٥٩، ١٦١، ١٦٣، ١٨١، ٢٠٩، ٢١١، ٢٢٣، ٢٥٩، ٢٦٢، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨٢، ٢٨٤.
عیززەت عەبدولعەزیز ٢٠١.

-غ-

غەرقی سەقزی ١٨١.
غەفوور مەحموودیان ٦١.
غەنی بلوریان ٣١، ٥٦، ٥٩، ٦١، ٧٨، ١٥٨، ١٦٠، ٢٧٠.
غازی حەسەن ١٦١.

-ف-

د. فاروق ابوزید ٢١٨.
فانی ٢١٣، ٢١٤.
فایەق بێکەس ١٧٨، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢١٣، ٢١٤، ٢٦٠، ٢٧٢.
فرانسیس بیکۆن ٢٥٢.
فرۆید ٣٦.

-ڤ-

ڤۆڵتێر ١٠٢.

__ڤێلچێڤسکی__ ٥٦.

-ق-

قادر وریا ٢٢٣.

قادری مەحموود زادە ٦٠.

قازی مەلا وەهاب ٢٠١.

قازی محەمەد (پێشەوا) ١٢، ٢٧، ٢٨، ٣١، ٣٥، ٣٧، ٣٩، ٤١، ٤٤، ٤٥، ٤٧، ٥٠، ٥٥، ٥٧، ٦٠، ٦١، ٧٥، ٧٦، ٧٧، ٧٨، ١١٦، ١١٩، ١٢٩، ١٥٢، ١٩٤، ٢٠٢، ٢١٠، ٢٤٧، ٢٥٠.

قاسمی قادری ٢٥، ٥٤.

قانع ١٣٤، ١٨٢، ٢٠٤، ٢٠٨.

قوام السلطنة ٤٦، ٤٩، ٥٤.

قوباد خان ٣١.

-ك-

کەریم زەند ٢٠٤.

کەریم شارەزا ٢٢٣.

کەریمی ئەحمەدین ٣٣.

کەریمی ئەیوبیان ٦٠.

کەریمی حسامی ٣٥، ٥٦، ٥٧، ٦٣، ٢٠٠، ٢٢١.

د. کەمال مەزهەر ٥٦، ٥٩، ٨٣، ١١٠، ١٣٢، ١٥٨، ١٦٠، ١٥٦٢.

کەیفی ١٨٢.

کاردۆخی ١٧٨.

کارل مارکس ١٠١.

د. کاظم معتمد نژاد ١٥٩، ١٦١، ١٦٢.

کامەران عالی بەدرخان (ك.ا.ب) ١٨٤، ١٨٩، ٢١٩.

کامەران موکری ٤٠.

کریس کۆچێرا ٢٨، ٥٥، ٦١، ٢٢١.

کوردستان موکریانی ٢٨١.

کوردی ١٨٢، ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٤٥.

گیوی موکریانی ٢١٥.

-ل-

لامارتین ١٩٤.

لوسیا رامبۆ ٦٢، ١٥٨.

لوسی پۆل مارگرێت ١٨٤، ٢١٩.

لینین ٨٨، ٢٨٤.

-م-

مەحەمەد ئەمین شەرەفی ٢٥.

مەحەمەد ئەمین مەنگوری ٥٧، ١٦٣.

مەحەمەد ئەمین موعینی ٣٣.

مەحەمەد ئەسحابی ٥٤.

مەحەمەد ئەیوبیان ٣٣.

مەحەمەد بەهائەدین مەلا صاحب ٥٧.

مەحەمەد خەلیل موەفەقی ١٥٤.

مەحەمەد خاتەمی ١٥٥.

مەحەمەد دلێر محەمەد ئەمین ٢٨٤.

مەحەمەد ڕەیانی ٥٥.
مەحەمەد سادق قزڵچی ١٥٥.
مەحەمەد شەریفی ٤٩.
مەحەمەد شا پەسەندی (آذر) ٥٤، ٥٥، ٧٠، ٢٠٦.
مەحەمەد قودسی ٣٠.
مەحەمەد عەلی کوردی ١٧٨.
مەحەمەدی مەولوودی ٣٩.
مەحەمەد نانەوا زادە ٢٥، ٥٤.
مەحەمەدی یاهو ٢٥، ٥٤.
مەحموود خانی کانی سانان ١٨٩.
مەحوود زامدار ٢٢٣.
مەحموود مەلا عیززەت ٥٦، ٥٨، ١٦٢، ١٦٣، ٢٢٣.
مەحموود وەلی زادە ٣٣
مەحوی ١٨٢، ٢٤٥.
مەدحەت بێخەو ٢٢٣.
مەزەری بلەزادە ٢٦٥.
مەستوورە ١٨٢.
مەسعوود بارزانی ٥٨، ٦٣.
مەغدید سۆران ٢٠٤.
مەلا ئەحمەدی فەوزی ٢٤٥.
مەلا حەسەن (قازی هەڵەبجە) ٢١٥.
مەلا حەمدوون ٢٣٢.

مەلا حوسێنی مەجدی ٣٣، ٤٧.

مەلا داودی ٢٢، ٢٤، ٢٥، ٥٤.

مـەلا سـەید کـەریمی مودەڕیسی ٢٣٥.

مـەلا عەبدولکـەریمی مودەڕیسی ١٨٠، ٢١٩.

مـەلا عـەبدوڵڵای مودەڕیسی ٤٧.

مەلا قادری مودەڕیسی ٥٤، ٦١، ٧٦، ٧٧، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٨، ١٣٢، ١٤٣، ١٥٥، ٢٧٠، ٢٧٧.

مەلا محەمەدی کۆیی ٧١، ٧٢، ٨٨.

مـەلا مـارفی کوکـەیی ثانی ٢٣٧.

مەلای جزیری ١٩٨.

مەلیك فەیسەڵی دووەم ١٢٠.

مەنافی کەریمی ٣٣، ١٥٥.

مەنهووبی ١٨٢.

مەولەوی ١٨٥.

مـەولانا جەلالـەدینی ڕۆمی ٢٣١.

مـەولانا خـالیدی نەقشبەندی ٧٣.

مارشاڵ کۆتۆزۆف ٢٧١.

د. مارف خەزنەدار ١٨٠.

محمد تمدن ٦٧.

محمــد جوهــری ســعید دیوان ٢١٧.
محمد خان ملك یزدی ٦٢.
محمد صدیق مجتهدی ٢٢٢.
د. محمد مکری ٢٨٠.
د. محمود پناهیان ٦٢.
د. محمود فهمی ٢١٨.
محیەدین ماوەرانی ٣٩.
مرتضی زربخت ٦٣.
مستەفا بارزانی ٤٥، ٤٦، ٥٠، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٨، ١٣٤، ١٥١، ١٩٩، ٢١٠.
مستەفا خۆشناو ٢٠١.
مستەفای جەننەتی ٣٩.
مستەفا شەلماشی ٦٠.
مستەفا کەمال ١٤٨.
مستەفا نەریمان ٢٢٣.
مصطفی مەعرووفی ١٦٢.
معاویــەی کــوڕی ابــو سفیان ٢٦٨.
م. عیشقی ١٠٠، ١٣٤.
م. نژادی ١٣٤، ١٨٣.
د. منیر بکر ٢٨١.
موخلیس ١٨٢.
مومتاز حەیدەری ٥٩.
مۆلێر ٤٠، ٢١٨.

مۆنتێن ٢٥٢.
میرحاج ئەحمەد ٢٥، ١٩٩، ٢٠١.
مـــیرزا غـــولام عـــەلی کرماشانی ١٦٨، ٢١٧.
میگێل. وای. چارنلی ٨٨.
مینای قازی ٤٣.
-ن-
نەجەف قولی پسیان ٤٩، ٦٠، ٦٢، ٦٣.
نەجمەدین تەوحیدی ٥٤.
نەژاد عەزیز سورمێ ١٦٣.
نەعیمە خان ٤٤.
نەوشیروان مستەفا ٥٦، ٦٢، ١٦٢، ١٦٣.
ناری ١٨٢.
ناصر ازاد پور ١٨٤.
د. ناصر الحانی ٢٥٤.
ناصری توانا ٢١٧.
نالی ١٨٢، ١٩٨، ٢٢٧، ٢٣١، ٢٣٧، ٢٤٥.
ناهیدەی شێخ سەلام ٤٤.
نیمایۆشیچ ١٦٠.
وەهابی بلوریان ١٥٥.
وەیلەمەی سەیادییان ٢٦٥.
وردی (محەمەد تۆفیق) ١٣٤، ٢٠٤، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٠٨.
ویلیام ئیگلتۆن ٥٤، ٥٥، ٥٨، ٥٩، ٢٠١.

-هـ-

هـــەژار (عـــەبدولڕەحمان شەرەفکەندی) ٢٤، ٣٨، ٥٤، ٥٥، ٦٩، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٧، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١٣٤، ١٥٥، ١٦٩، ١٧٧، ١٨٢، ١٩٠، ١٩٩، ٢٢٤، ٢٢٨، ٢٣٥، ٢٣٧، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٣، ٢٥١، ٢٧٤.
هەمزە عەبدوڵڵا ٢٠١.
هادی نعمان الهیتی ١٦١.
هارفی موریس ٥٧.
هاشم خەلیل زادە ١١٠، ١٤٣.
هاشمۆف ٦١.
هۆگۆ ١٩٤.
هیتلەر ٢١.
هیمدادی حوسێن ٥٩، ٦٠، ٨١، ١٩١، ٢٠٢، ٢٨٠.
هێدی (خالید حماغـای حسامی شێواو) ٦٢، ١٦٢، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٨١.
هێمن ٢٦، ٣٦، ٥٥، ١١٤، ١٣٤، ١٤٣، ١٥٥، ١٦٩، ١٨٣، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٨، ٢١٤، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٣٧، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٥٠، ٢٦٠، ٢٧٥.

-ی-

یەحیا چروستانی ٢٠٤، ٢١٢.
یاسین خالید حسن ١٥٧.
د. یحیی آرین پور ١٢٢.
یدالله رضائی ٢٢٢.

٢-ڕۆژنامەو گۆڤار

-ئ-

ئازادی (ر): ٥٥، ٦٣.

ئاڵای ئازادی (ر): ٥٥، ٢٢٣، ٢٨٣.

آبیدر (ج): ٢١٧.

أزربایجان (ج): ١٤٨، ١٥٤.

آروزو (ج): ١٤٨.

آریز (م): ١٦٩.

ادب (م): ١٢٢.

ادبستان (م): ٢١٨.

اطلاعات (ج): ٦٠، ١٧٢.

الاهالي (ج): ٢٠٧.

انقلاب کاوه (م): ١٦٩.

ایران ما (ج): ١٤٨، ٢١٣.

-ب-

بەیان (گ): ٢٢٣، ٢٨١، ٢٨٢.

-پ-

پەیام (ر)، لەندەن: ٦٢، ١٦٠، ٢٧٨.

پیك کرد (ج): ١٦٩.

پیام نو (ج): ١٤٨.

-ت-

التآخي (ج): ١٥٧،

تحفه (م): ١٦٩.

التلمیذ العراقي (م): ١٢٠.

تهران امروز (ج): ٧٦.
تێگەیشتنی ڕاستی (ر): ١٥٩، ١٦٠، ١٦٢.
-د-
دەنگی کورد (ر): ٥٨.
دەنگی گێتی تازە (گ): ٢١٨.
درفش (ج): ١٦٩.
دنیا الاطفال (م): ١٢٠.
دوست ایران (م): ١٤٨، ٢٧٠.
دیدنی ها (م): ١٦٩.
-ر-
رابوون (گ)، **لەندەن**: ١٦٢.
رامان (گ): ١٥٩، ١٦٠، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ٢١٧.
ڕۆژی کورد (گ): ١٥٩.
رهبر (ج): ١٤٨.
-ز-
زاگرۆس (ر)، **سنە**: ١٦٩.
-ژ-
ژین (ر): ١٧٨.
-س-
سەنتەری برایەتی (گ): ٦٠.
ستارەء غرب (ج): ١٧٢.
سروە (گ): ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠.
-ك-
کاروان (گ): ٥٣.

کاروانی ئەکادیمی (گ): ٥٩.

کورد (ر): ٦٧.

کوردستان (ر)، **بەغدا**: ٦٣.

کوردستان (ر) **دەورەی نوێ**: ١٦٠، ١٦٢، ٢٨٣.

کودردستانی نوێ (ر): ٥٧، ٢٢٢، ٢٨٣.

کهکشان (م): ٥٣.

کیوان (ج): ١٧٢.

-گ-

گەلاوێژ (گ): ٢٠٤.

-ل-

لۆژور (ج): ١٨٩.

-م-

مامۆستای کورد (گ)، **سوید**: ٦٣.

مردم (ج): ٢٦٢.

-ن-

نامەء کوردستان (ج): ١٦٨، ١٧٠.

-و-

وطن یولندا (ج): ١٤٨.

-هـ-

هاڤیبوون (گ)، **ئەڵمانیا**: ٦٣.

هاوار گ (**ئەڵمانیا**): ٦٢.

هەولێر (گ): ٢٢٤.

-ی-

یادگار (ج): ١٧٢.

یادگار (م): ١٩١.
یاسا پارێزی (گ): ١٦٣.

نیشانە کورتکراوەکان

(ر) **ڕۆژنامە**، (گ) **گۆڤار**، (ج) **جریدة**، (م) **مجلة**.

هیمداد حوسێن بەکر.

- لە ۱۹٦٤ لە هەولێر لە دایك بووە.
- لە ۱۹۸٦ بەکالۆریوسی لە زمان و ئەدەبی کوردی لە کۆلیژی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەددین وەرگرتووە.
- لە ۱۹۹٥ بڕوانامەی ماجستێری لە ئەدەبی کوردی لە زانکۆی سەلاحەدین وەرگرتووە.
- *لە ۲۰۰۱دا بڕوانامەی دکتۆرای لە ئەدەبی ڕۆژنامەنووسی سەردەمی کۆماری کوردستان (۱۹٤۲-۱۹٤۷)دا لە زانکۆی سلێمانی وەرگرتووە.*
- مامۆستای بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی سەلاحەددینە.

کتێبە چاپکراوەکانی:

۱-کلك بڕاوەکان، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، ۱۹۸٥.

۲-چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر، ۱۹۸٦.

۳-ڕۆمانی حیزبی کەرامەت و حیزبی سەلامەت، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، ۱۹۸۸.

٤-دەرمانی بێخەوی، کۆمەڵە چیرۆك، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، ۱۹۸۸.

٥-کورتە ڕۆمانی ماڵئاوا گوڵی خەم، ۱۹۸۸.

٦-گوناه، کۆمەڵە چیرۆك، ۱۹۸۸.

۷-هەشت چیرۆکی هەڵبژاردەی عەزیز نەسین، بە هاوکاری، ۱۹۹۰.

۸-ململانێی شارستانیەتەکان، سامۆئیل هانتینگتۆن، وەرگێڕان، ۱۹۹۸.

۹-ڕۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا، (نامەی ماجستێره)، ۱۹۹۸.

۱۰-چیرۆك و ئەفسانەی کوردی، ئامادەکردن، ۱۹۹۸.

۱۱-پەیامی کافکا، وەرگێڕان، ۱۹۹۹ (لەژێر چاپدایە).

۱۲-پلاتۆنۆڤە شێت، چیخۆف، وەرگێڕان، ۱۹۹۹.

١٣-ئـەدەبی ڕۆژنامەنووسـی کـوردی سـەردەمی کۆمـاری کوردسـتان ١٩٤٢-١٩٤٧، دەزگـای چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی، ٢٠٠٢.

١٤-گرۆگـاڵی منداڵانـی کـورد یەکـەمین گۆڤـاری پـەروەردەیی بـۆ منداڵانـی کـورد، هەولێر، ٢٠٠٢.

لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی:

١-بـە کورتـی مێـژووی شـانۆی کـوردی- قۆنـاغی یەکـەم ١٩١٩- ١٩٣٩، گۆڤـاری کـاروانی ئەکادیمی، بەرگی یەکەم، ژمارە (٢)، ١٩٩٧.

٢-ڕۆژنامەی کوهستان لاپەڕەیەکی کەم ناسراو لە مێژووی ئـەدەب و ڕۆژنامەنووسـی کوردیدا، لە گۆڤاری سەنتەری برایەتی ژمارە (٥)، ١٩٩٨، بڵاوکراوەتەوە.

٣-چیرۆکی هونەری کوردی، سەرهەڵدان تا گۆڤاری گـەلاوێژ، (لـە گۆڤـاری ڕۆشـنبیری نوێدا بڵاوکراوەتەوە).

٤-ڕەنگدانەوەی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسی و ڕۆشنبیریی ساڵانی پەنجاکانی هـەولێر لە گۆڤاری (هەتاو)دا، گ زانکۆی سلێمانی، ژ ٩، ٢٠٠٢.

٥-ئەدەبیاتی ئەنفال لە ڕۆژنامەنووسی کوردیی دوای ڕاپەڕیندا.

٦-محەمەد مەولوود مەم و ئەزموونی ڕۆژنامەنووسیی لە گۆڤاری هەولێردا.